

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta za
*gradbeništvo in
geodezijo*

INTERDISCIPLINARNI ŠTUDIJ
PROSTORSKEGA IN
URBANISTNIČNEGA NAČRTOVANJA

DOKTORSKI ŠTUDIJ

Kandidatka:

NIKA RAZPOTNIK VISKOVIĆ, univ. dipl. geogr.

**VLOGA MEŠANIH KMETIJ V GOSPODARSKI,
OKOLJSKI IN PROSTORSKI PREOBRAZBI OBMESTIJ**

Doktorska disertacija štev.: 225

**THE ROLE OF PART-TIME FARMS IN THE
ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SPATIAL
TRANSFORMATION OF THE URBAN FRINGE**

Doctoral thesis No.: 225

Temo doktorske disertacije je odobrila Komisija za doktorski študij na 7. redni seji,
dne 10. junija 2010. Za mentorja je bil imenovan prof. dr. Andrej Pogačnik,
za somentorja izr. prof. dr. Drago Kos, UL FDV.

Ljubljana, 20. junij 2012

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta za
*gradbeništvo in
geodezijo*

Komisijo za oceno ustreznosti teme doktorske disertacije v sestavi:

- prof. dr. Andrej Pogačnik,
- doc. dr. Marjan Ravbar, ZRC SAZU,
- izr. prof. dr. Andrej Udovč, UL BF,

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo
na 2. redni seji, dne 1. julija 2009.

Poročevalce za oceno doktorske disertacije v sestavi:

- izr. prof. dr. Anton Prosen,
- izr. prof. dr. Andrej Udovč, UL BF,
- izr. prof. dr. Marjan Ravbar, ZRC SAZU,

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo
na 28. redni seji, dne 29. februarja 2012.

Komisijo za zagovor doktorske disertacije v sestavi:

- prof. dr. Matjaž Mikoš, dekan UL FGG, predsednik,
- prof. dr. Andrej Pogačnik, mentor,
- izr. prof. dr. Drago Kos, UL FDV, somentor,
- izr. prof. dr. Anton Prosen,
- izr. prof. dr. Andrej Udovč, UL BF,
- izr. prof. dr. Marjan Ravbar, ZRC SAZU.

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo
na 31. redni seji, dne 30. maja 2012.

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta za
*gradbeništvo in
geodezijo*

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana **NIKA RAZPOTNIK VISKOVIĆ**, univ. dipl. geogr., izjavljam, da sem avtorica doktorske disertacije z naslovom:

»VLOGA MEŠANIH KMETIJ V GOSPODARSKI, OKOLJSKI IN PROSTORSKI PREOBRAZBI OBMESTIJ«.

Izjavljam, da je elektronska različica v vsem enaka tiskani različici.

Izjavljam, da dovoljujem objavo elektronske različice v repozitoriju UL FGG.

Ljubljana, 20. junij 2012

.....

(podpis)

STRAN ZA POPRAVKE

Stran z napako	Vrstica z napako	Namesto	Naj bo

BIBLIOGRAFSKO-DOKUMENTACIJSKA STRAN IN IZVLEČEK

UDK:	338.27:711:728.68(078.7)(043.3)
Avtor:	Nika Razpotnik Visković, univ. dipl. geogr.
Mentor:	prof. dr. Andrej Pogačnik
Somentor:	izr. prof. dr. Drago Kos
Naslov:	Vloga mešanih kmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij
Obseg in oprema:	182 str., 41 pregl., 42 sl., 8 f.
Ključne besede:	mešane kmetije, obmestja, vrednotenje razvojnega potenciala kmetij, prostorsko načrtovanje, Kamniškobistriška ravnina, študija primera

Izvleček

V doktorski disertaciji raziskujemo vlogo polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij. Na podlagi vzorca slovenskih obmestnih kmetij ugotavljamo, kakšen je vpliv bližine trga delovnih mest na mobilnost kmečke delovne sile, ali se socialno-ekonomske značilnosti obmestnih kmečkih gospodarstev odražajo v značilnostih gospodarjenja ter posledično v prostoru in kakšna je vloga polkmetij pri krepitvi večnamenske funkcije kmetijstva.

Z vidika prostorskega načrtovanja je pomembno, da poznamo razvojni potencial kmetij na planskem območju in večji poudarek namenimo najbolj vitalnim ter stabilnim kmetijam ne glede na to, ali gre za čiste kmetije ali polkmetije. Kot odgovor na vprašanje, na kakšen način oceniti razvojni potencial kmetij na izbranem območju v sprejemljivem časovnem in finančnem okviru, smo pripravili metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in kmetij, vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti kmetij, vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč in vrednotenje učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvojni potencial kmetij. Metodologija je primerna za vrednotenje vseh socialno-ekonomskih tipov kmetij, preizkusili pa smo jo na primeru vzorčnih kmetij na območju Kamniškobistriške ravnine.

Na koncu disertacije smo oblikovali priporočila za prostorsko umeščanje kmetij in kmetijske dejavnosti v naseljih oziroma drugih planskih območjih, v katerih prikazujemo nekaj hipotetičnih primerov umeščanja kmetij v prostoru za čim bolj učinkovito delovanje kmetij in čim manj konfliktov z ostalimi prebivalci.

BIBLIOGRAPHIC-DOCUMENTALISTIC INFORMATION AND ABSTRACT

UDC: 338.27:711:728.68(078.7)(043.3)

Author: B. Sc. Nika Razpotnik Visković

Supervisor: Prof. Dr. Andrej Pogačnik

Co-advisor: Assoc. Prof. Dr. Drago Kos

Title: The role of part-time farms in the economic, environmental and spatial transformation of the urban fringe

Notes: 182 p., 41 tab., 42 fig., 8 ph.

Key words: part-time farms, urban fringe, evaluation of the development potential of farms, spatial planning, the Kamniška Bistrica plain, case study

Abstract

The doctoral dissertation focuses on the role of part-time farms in the economic, environmental and spatial transformation of the urban fringe. On the basis of the sample of Slovene suburban farms, the impact level of the proximity of workplaces on the mobility of the agricultural workforce can be determined. It can also be determined if socio-economic characteristics of suburban agricultural economies reflect in the characteristics of farm management and in the environment. This consequently stresses the role of part-time farms in the strengthening of multi-layered agriculture.

From the perspective of spatial planning, it is important to learn about the development potential of farms in the planned area and to put greater emphasis on the most vital and stable farms, whether they be pure farms or part-time farms. As an answer to the question in what way should the development potential of farms in the selected area within the acceptable temporal and financial scope be evaluated, a methodology for evaluating the development potential of suburban farms from the perspective of socio-economic and spatial conditions was formed. The evaluation was divided into four segments: the evaluation of the stability and vitality of farms; the evaluation of the expansion potential and the conflict potential among farms; the evaluation of the quality and structure of agricultural land; and the evaluation of the impacts of spatial planning and protective measures on the development potential of farms. The methodology may be employed for the evaluation of all socio-economic farm types. It was tested on the case of sample farms on the Kamniška Bistrica plain

The end of the dissertation offers suggestions for spatial site selection of farms and agricultural activities in urban settlements or other planned areas. These suggestions comprise some hypothetical examples of site selection of farms in the environment to guarantee a more efficient performance of farms and only minimal conflicts with the rest of the population.

ZAHVALA

Hvala mentorju, prof. dr. Andreju Pogačniku, za usmeritve pri izboru teme doktorske disertacije in konstruktivne pripombe v času njene izdelave. Hvala tudi somentorju, izr. prof. dr. Dragu Kosu, za vse napotke, ki so mi omogočili širši pogled na obravnavano temo in pripomogli k izboljšanju disertacije.

Hvala raziskovalnemu mentorju, izr. prof. dr. Marjanu Ravbarju, ki me vzel pod svoje raziskovalno okrilje, me spremljal na začetnih raziskovalnih korakih in vključeval v svoje delo, hkrati pa mi dovoljeval dovolj svobode, da sem si kot mlada raziskovalka lahko nabirala raznolike delovne izkušnje.

Hvala Aneju za vso podporo, strpnost in pomoč.

Hvala vsem sodelavcem in sodelavkam na Geografskem Inštitutu Antona Melika ZRC SAZU za spodbudne besede, dobronamerne nasvete in potrpežljivost, še posebej v zadnjih mesecih.

Hvala Alešu Krajncu s Statističnega urada Republike Slovenije, ki mi je pomagal pri pridobivanju in interpretaciji podatkov, prav tako Urški Colner za lektorski pregled besedila.

Hvala moji družini in prijateljem, ker mi ves čas stojite ob strani.

KAZALO VSEBINE

<i>Poglavje</i>	<i>Stran</i>
1 UVOD	1
1.1 Namen doktorske disertacije in predstavitev raziskovalnih hipotez	4
1.2 Cilji raziskovanja in pričakovani rezultati doktorske disertacije	5
1.3 Vsebinska in metodološka zasnova doktorske disertacije	6
1.4 Izrazoslovje	10
 2 POLKMETIJE IN OBMEŠTJA V DOSEDANJEM RAZISKOVANJU	 13
2.1 »Polkmetija« je socialno-ekonomska kategorija	13
<i>2.1.1 Socialno-ekonomska struktura in klasifikacije</i>	13
<i>2.1.2 Izbrani primeri tujih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev</i>	15
<i>2.1.3 Slovenske socialno-ekonomske tipologije kmetijskih gospodarstev</i>	19
<i>2.1.4 Sklepna misel o socialno-ekonomskih tipologijah kmetijskih gospodarstev</i>	23
2.2 Viri dohodka na kmetijskih gospodarstvih	24
<i>2.2.1 Kombiniranje virov dohodka je prilagoditvena strategija kmetijskih gospodarstev</i>	24
<i>2.2.2 Motivi za zaposlovanje članov kmečkih gospodinjstev v nekmetijskih dejavnostih</i>	28
<i>2.2.3 Prehodi med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij</i>	32
2.3 Sociološka raziskovanja polkmetij	35
<i>2.3.1 Polkmetije v luči širšega družbenega okvira</i>	36
<i>2.3.2 Kmet–delavec in odnosi znotraj kmečkega gospodinjstva</i>	42
2.4 Polkmetije kot dejavnik pokrajinske preobrazbe	43
2.5 Večnamenska funkcija kmetijstva in vloga polkmetij	47
2.6 Obmestna območja v Sloveniji in izbrana tipologija naselij	49
<i>2.6.1 Značilnosti slovenskih obmestnih območij</i>	49
<i>2.6.2 Metoda za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti ter bližnjimi obmestji</i>	52
 3 VLOGA POLKMETIJ V GOSPODARSKI, OKOLJSKI IN PROSTORSKI PREOBRAZBI OBMEŠTIJ	 55
3.1 Vpliv stopnje urbaniziranosti na dohodkovne vire družinskih kmetij v Sloveniji	55
<i>3.1.1 Podatkovni viri</i>	55
<i>3.1.2 Stopnja urbaniziranosti in značilnosti kmetijskih gospodarstev</i>	57
<i>3.1.3 Analiza dela na kmetijskih gospodarstvih</i>	58

<i>Poglavje</i>	<i>Stran</i>
3.2 Analiza razlik med socialno-ekonomskimi tipi kmetij na obmestnih območjih	62
<i>3.2.1 Opredelitev obmestnih območij</i>	63
<i>3.2.2 Vzorec kmetijskih gospodarstev</i>	64
<i>3.2.3 Osnovne značilnosti kmetijskih gospodarstev glede na njihov socialno-ekonomski tip</i>	66
<i>3.2.4 Značilnosti zemljiške strukture kmetijskih gospodarstev glede na socialno-ekonomski tip</i>	73
<i>3.2.5 Večnamenska vloga kmetijskih gospodarstev glede na socialno-ekonomski tip</i>	77
3.3 Rezultati preverjanja raziskovalnih hipotez	82
 4 UPOŠTEVANJE SOCIALNO-EKONOMSKIH IN DRUGIH ZNAČILNOSTI KMETIJ V PROCESU PROSTORSKEGA NAČRTOVANJA OBMESTIJ	 84
4.1 Položaj kmetijstva v prostorskem načrtovanju	84
<i>4.1.1 Van der Ploegova teorija o načinih kmetovanja</i>	88
4.2 Metodologija za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev	95
<i>4.2.1 Izhodišča za pripravo metodologije</i>	95
<i>4.2.2 Sklop A – vrednotenje STABILNOSTI in VITALNOSTI na podlagi socialno-ekonomskih značilnosti kmetij</i>	98
<i>4.2.3 Sklop B – vrednotenje ŠIRITVENEGA POTENCIALA in KONFLIKTNOSTI na podlagi lege kmetije v naselju</i>	100
<i>4.2.4 Sklop C – vrednotenje KAKOVOSTI in STRUKTURE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ</i>	102
<i>4.2.5 Sklop D – vrednotenje učinkov PROSTORSKONAČRTOVALSKIH in VAROVALNIH UKREPOV na razvoj kmetij</i>	105
<i>4.2.6 Določitev uteži</i>	108
4.3 Vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini	112
<i>4.3.1 Ožje območje vrednotenja kmetij – Kamniškobistriška ravnina</i>	112
<i>4.3.2 Postopek vrednotenja vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini</i>	118
<i>4.3.3 Sklop A – vrednotenje stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini</i>	120
<i>4.3.4 Sklop B – vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini</i>	122
<i>4.3.5 Sklop C – vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini</i>	127
<i>4.3.6 Sklop D – vrednotenje učinkov prostorskonačrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvoj vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini</i>	131
<i>4.3.7 Skupno vrednotenje razvojnega potenciala kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini</i>	135

<i>Poglavje</i>	<i>Stran</i>
<i>4.3.8 Sklepna misel o vrednotenju razvojnega potenciala kmetij na Kamniškobistriški ravlini in raziskovalni izzivi v prihodnje</i>	140
4.4 Uporaba vrednotenja v procesu prostorskega načrtovanja	141
<i>4.4.1 Raven uporabe vrednotenja v procesu prostorskega načrtovanja</i>	141
<i>4.4.2 Uporabljeni podatkovni sloji in podatkovne zbirke</i>	142
<i>4.4.3 Uteževanje</i>	142
<i>4.4.4 Priporočila za prostorsko umeščanje kmetij in kmetijske dejavnosti v naseljih oziroma drugih planskih območjih</i>	143
<i>4.4.5 Prostorsko načrtovanje kmetijskih zemljišč</i>	152
5 SKLEP	156
5.1 Razprava	159
5.2 Prihodnji raziskovalni izzivi	160
6 SUMMARY	162
UPORABLJENI VIRI	165
OSTALI VIRI	179

KAZALO PREGLEDNIC

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Preglednica 1:	Vsebinska zasnova doktorske disertacije	6
Preglednica 2:	Statistični in prostorski (geoinformacijski) podatkovni viri, ki smo jih uporabili v doktorski disertaciji	8
Preglednica 3:	Socialno-ekonomska tipologija britanskih kmetij, ki jo uporablja DEFRA (povzeto po Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006)	16
Preglednica 4:	Tipi kmetij glede na ustvarjen promet v ZDA (Agriculture Fact Book, 2001-2002)	17
Preglednica 5:	Socialno-ekonomska tipologija francoskih kmečkih gospodinjstev, ki jo uporablja INSEE (Delame, Lavigne, 2000)	18
Preglednica 6:	Socialno-ekonomski tipi kmetij, ki so opredeljeni v Leksikonu geografije podeželja (Kladnik, 1999)	19
Preglednica 7:	Socialno-ekonomski tipi kmetij na podlagi popisov prebivalstva 1981 in 1991 (Kovačič, 1996)	20
Preglednica 8:	Socialno-ekonomski razredi kmetij glede na zaposlitveni tip (Oblak, Juvančič, Erjavec, 2003)	22
Preglednica 9:	Socialno-ekonomski razredi kmetij po metodologiji FADN (Navodila za izpolnjevanje popisnih listov, 2009)	23
Preglednica 10:	Poklici, razvrščeni od najbolj do najmanj uglednega glede na slovensko javno mnenje v letih 1969, 1980 in 2003 (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)	38
Preglednica 11:	Izbor kriterijev za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti in bližnjimi obmestji	52
Preglednica 12:	Značilnosti območij glede na stopnjo urbaniziranosti (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000; lastni izračuni)	58
Preglednica 13:	Korelacijska razmerja med neodvisno spremenljivko – stopnjo urbaniziranosti občine – in izbranimi odvisnimi spremenljivkami	61
Preglednica 14:	Prevladujoči tip kmetovanja na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007	70
Preglednica 15:	Namen kmetijske pridelave slovenskih in obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007	70
Preglednica 16:	Starostna sestava gospodinjstev obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007	71
Preglednica 17:	Izobrazbena struktura gospodarjev vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007	72
Preglednica 18:	Kmetijska izobrazba gospodarjev vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007	73

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Preglednica 19:	Vsa zemljišča v uporabi vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007	73
Preglednica 20:	Kmetijska zemljišča v uporabi obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007	75
Preglednica 21:	Kmetijska zemljišča v zaraščanju in druga neobdelana kmetijska zemljišča na obmestnih vzorčnih kmetijah leta 2007	75
Preglednica 22:	Razmerje med zemljišči v lasti in zemljišči, danimi v najem za obmestne vzorčne kmetije leta 2007	76
Preglednica 23:	Delež obmestnih vzorčnih kmetij, ki so se leta 2007 ukvarjale z živinorejo	77
Preglednica 24:	Povprečna vrednost GVŽ na 1 ha kmetijskih zemljišč vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007	79
Preglednica 25:	Delež obmestnih vzorčnih kmetij s sadovnjaki leta 2007	79
Preglednica 26:	Travniki in pašniki na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007	80
Preglednica 27:	Delež obmestnih vzorčnih kmetij, ki so leta 2007 uporabljale gnojila in fitofarmacevtska sredstva	80
Preglednica 28:	Namakalni sistem na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007	82
Preglednica 29:	Vpliv različnih stilov kmetovanja na rabo tal, podatki za nizozemsko provinco Friesland, začetek 1990-ih let (van der Ploeg, 1995)	92
Preglednica 30:	Pomen vrednosti v matriki primerjav parov kriterijev (Coyle, 2004)	108
Preglednica 31:	Primerjalna matrika za sklop A – vrednotenje STABILNOSTI in VITALNOSTI	109
Preglednica 32:	Primerjalna matrika za sklop B – vrednotenje ŠIRITVENEGA POTENCIALA in KONFLIKTNOSTI	109
Preglednica 33:	Primerjalna matrika za sklop C – vrednotenje KAKOVOSTI in STRUKTURE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ	109
Preglednica 34:	Primerjalna matrika za sklop D – vrednotenje učinkov PROSTORSKONAČRTOVALSKIH in VAROVALNIH UKREPOV na razvoj kmetij	110
Preglednica 35:	Uteži kazalcev vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev	111
Preglednica 36:	Naselja, ki ležijo na Kamniškobistriški ravnini (Orožen Adamič, Perko, Kladnik, 1995)	113
Preglednica 37:	Pregled vrednotenja stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij	121
Preglednica 38:	Pregled vrednotenja širitvenega potenciala in konfliktnosti	123

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Preglednica 39:	Pregled vrednotenja kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč	128
Preglednica 40:	Pregled vrednotenja učinkov prostorsko-načrtovalskih in varovalnih ukrepov	132
Preglednica 41:	Pregled skupnega vrednotenja razvojnega potenciala kmetij vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev	136

KAZALO SLIK

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Slika 1:	Interdisciplinarni pristop k oblikovanju raziskovalnih hipotez doktorske disertacije	4
Slika 2:	Alokacija delovne sile (prirejeno po Schmitt, 1997; povzeto po Juvančič, 2001: str. 226)	27
Slika 3:	Teoretične možnosti prehajanja kmečkih gospodinjestev med različnimi socialno-ekonomskimi kategorijami (Krašovec, 1974)	34
Slika 4:	Delež odgovorov na vprašanje: »Kakšen ugled ima po vašem mnenju poklic kmeta?« (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)	39
Slika 5:	Delež odgovorov na vprašanje: »Ali bi po vašem mnenju morali v Sloveniji preprečevati, dopuščati ali celo pospeševati dvojno delo – na zemlji in v tovarni – in s tem nastajanje 'kmetov-delavcev' (polproletarcev)?« (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)	39
Slika 6:	Delež odgovorov na vprašanje: »Ali je takšno dvojno delo na zemlji in v tovarni koristno ali škodljivo?« (Toš in sod., 1997)	40
Slika 7:	Delež odgovorov na vprašanje: »Ali na splošno mislite, da so pesticidi in druga kemična sredstva, ki jih uporabljajo v kmetijstvu za okolje škodljiva« (Toš in sod., 1997, Toš in sod., 2004)	41
Slika 8:	Tipi občin glede na stopnjo urbaniziranosti (Ravbar, 2009)	57
Slika 9:	Delo v kmetijstvu kot edina, glavna ali stranska dejavnost glede na stopnjo urbaniziranosti – podatki za PDM (Popis kmetijskih gospodarstev 2000; lastni izračuni)	59
Slika 10:	Delo v kmetijstvu kot edina, glavna ali stranska dejavnost glede na stopnjo urbaniziranosti – podatki za osebe (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000; lastni izračuni)	60
Slika 11:	Obmestna območja v Sloveniji (Cigale, 2005)	63
Slika 12:	Tipi kmetovanja leta 2007 v Sloveniji in na obmestnih območjih (SURS)	69
Slika 13:	Namen kmetijske pridelave po socialno-ekonomskih tipih obmestnih kmetij leta 2007	71
Slika 14:	Struktura zemljišč v uporabi glede na rabo na obmestnih vzorčnih kmetijah in za celo Slovenijo leta 2007	74
Slika 15:	Struktura živinoreje po socialno-ekonomskih tipih vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007	78
Slika 16:	Struktura dopolnilnih dejavnosti na obmestnih vzorčnih kmetijah leta 2007	81

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Slika 17:	Razmerje med intenzivnostjo in obsegom govedorejskih kmetij v provinci Friesland leta 1969 (van der Ploeg, 1995: str. 76)	89
Slika 18:	Razmerje med intenzivnostjo in obsegom govedorejskih kmetij v provinci Friesland leta 1982 (van der Ploeg, 1995: str. 77)	89
Slika 19:	Načini kmetovanja (van der Ploeg, 1995: str. 78)	90
Slika 20:	Model vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev	97
Slika 21:	Kamniškobistriška ravnina	115
Slika 22:	Spremembe v pozidanih zemljiščih med letoma 2002 in 2011	117
Slika 23:	Vzorčne kmetije na Kamniškobistriški ravnini	119
Slika 24:	Vrednotenje stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini	120
Slika 25:	Vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini	122
Slika 26:	Primeri dveh kmetij na robu naselja in razporeditev njunih kmetijskih zemljišč	124
Slika 27:	Lega kmetije C s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)	124
Slika 28:	Lega kmetije D s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)	125
Slika 29:	Vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini	127
Slika 30:	Oddaljenost parcel od sedeža kmetij	128
Slika 31:	Območja melioracij in OMD-območja na Kamniškobistriški ravnini s kmetijama E in F	129
Slika 32:	Vrednotenje učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvoj vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini	131
Slika 33:	Vodovarstvena območja in območja varovanja naravnih vrednot ter biotske raznovrstnosti na Kamniškobistriški ravnini; lokaciji kmetij G in H	133
Slika 34:	Slika 34: Skupno vrednotenje razvojnega potenciala kmetij vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini	135
Slika 35:	Lega kmetije I s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)	137
Slika 36:	Lega kmetije J s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)	139

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Slika 37:	Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij z velikim razvojnim potencialom na območju intenzivnega kmetijstva – obstoječa zgostitev znotraj strnjenege dela naselja	145
Slika 38:	Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij z velikim razvojnim potencialom na območju intenzivnega kmetijstva – obstoječa zgostitev na robu naselja	146
Slika 39:	Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij s šibkim razvojnim potencialom – obstoječa zgostitev znotraj strnjenege dela naselja	148
Slika 40:	Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij s šibkim razvojnim potencialom – obstoječa zgostitev na robu naselja	149
Slika 41:	Prostorsko načrtovanje na območjih, kjer so kmetije prostorsko razpršene	152
Slika 42:	Primer modela kmetijskega prostorskega načrtovanja širšega vaškega območja	154

KAZALO FOTOGRAFIJ

<i>Številka</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
Fotografija 1:	Kmetijska zemljišča, prilagojena strojnemu obdelovanju, ustvarjajo videz enolične pokrajine	93
Fotografija 2:	Ohranjanje mejic in gozdnih zaplat je ključnega pomena za ohranjanje biotske raznovrstnosti kmetijske pokrajine	94
Fotografija 3:	Ohranitev ekstenzivnih kmečkih sadovnjakov je značilno predvsem za dopolnilne kmetije	94
Fotografija 4:	Pri določanju nadomestnih lokacij za kmetije je treba ohranjati značilne vaške robove in vedute	150
Fotografija 5:	Nova stanovanjska gradnja med kmetijo in kmetijskimi zemljišči otežuje dostop do kmetijskih zemljišč in povečuje možnost za spore med prebivalci	151
Fotografija 6:	Primer neuspele melioracije na zahodnem delu Kamniškobistriške ravnine, pri katerem so kmetje poljedelstvo po nekaj letih opustili	153
Fotografija 7:	Najprimernejša lokacije kmetije – izven naselja z neposrednim dostopom do kmetijskih zemljišč	155
Fotografija 8:	Za kmetije, ki nimajo neposrednega dostopa do svojih kmetijskih zemljišč ali so utesnjene, so primerna rešitev poslopja za mehanizacijo na robu zemljišč	155

CONTENTS

<i>Chapter</i>	<i>Page</i>
1 INTRODUCTION	1
1.1 Purpose of doctoral dissertation and presentation of research hypotheses	4
1.2 Research aims and the expected results of doctoral dissertation	5
1.3 Content and methodological framework of doctoral dissertation	6
1.4 Terminology	10
2 PAST RESEARCH OF PART-TIME FARMS AND THE URBAN FRINGE	13
2.1 “Part-time farm” as a socio-economic category	13
<i>2.1.1 Socio-economic structure and classifications</i>	<i>13</i>
<i>2.1.2 Selected examples of foreign socio-economic typologies of agricultural economies</i>	<i>15</i>
<i>2.1.3 Slovene socio-economic typologies of agricultural economies</i>	<i>19</i>
<i>2.1.4 Conclusion on socio-economic typologies of agricultural economies</i>	<i>23</i>
2.2 Sources of income in agricultural economies	24
<i>2.2.1 Combining sources of income as adjustment strategy of agricultural economies</i>	<i>24</i>
<i>2.2.2 Motives for the employment of members of agricultural households in non-agricultural activities</i>	<i>28</i>
<i>2.2.3 Transitions between individual socio-economic farm types</i>	<i>32</i>
2.3 Sociologic research of part-time farms	35
<i>2.3.1 Part-time farms in the broader social framework</i>	<i>36</i>
<i>2.3.2 Farmer-worker and relationships within the agricultural household</i>	<i>42</i>
2.4 Part-time farms as a factor in landscape transformation	43
2.5 Multi-layered function of agriculture and the role of part-time farms	47
2.6 Slovene suburban areas and the selected typology of settlements	49
<i>2.6.1 Characteristics of Slovene suburban areas</i>	<i>49</i>
<i>2.6.2 Method for measuring the level of urbanisation and the relation between cities and their suburbs</i>	<i>52</i>
3 THE ROLE OF PART-TIME FARMS IN THE ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SPATIAL TRANSFORMATIONS OF SUBURBS	55
3.1 Influence of the urbanisation level on income sources of family farms in Slovenia	55
<i>3.1.1 Data sources</i>	<i>55</i>
<i>3.1.2 Level of urbanisation and the characteristics of agricultural economies</i>	<i>57</i>

<i>Chapter</i>	<i>Page</i>
<i>3.1.3 Analysis of work in agricultural economies</i>	58
3.2 Analysis of differences between socio-economic farm types in suburban areas	62
<i>3.2.1 Definition of suburban areas</i>	63
<i>3.2.2 Sample of agricultural economies</i>	64
<i>3.2.3 Basic characteristics of agricultural economies according to the socio-economic type</i>	66
<i>3.2.4 Characteristics of the land structure of agricultural economies according to the socio-economic type</i>	73
<i>3.2.5 Multi-layered role of agricultural economies according to the socio-economic type</i>	77
3.3 Results of testing research hypotheses	82
4 CONSIDERATION OF SOCIO-ECONOMIC AND OTHER FEATURES OF FARMS IN SUBURBAN SPATIAL PLANNING	84
4.1 Role of agriculture in spatial planning	84
<i>4.1.1 Van der Ploeg's theory of farming styles</i>	88
4.2 Methodology for the evaluation of the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions	95
<i>4.2.1 Points of departure for preparing the methodology</i>	95
<i>4.2.2 Segment A – evaluation of stability and vitality based on the socio-economic features of farms</i>	98
<i>4.2.3 Segment B – evaluation of expansion and conflict potential based on the spatial site selection of farms in settlements</i>	100
<i>4.2.4 Segment C – evaluation of the quality and structure of agricultural land</i>	102
<i>4.2.5 Segment D – evaluation of the impacts of spatial planning and protective measures on farm development</i>	105
<i>4.2.6 Determining indicators</i>	108
4.3 Evaluation of the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions on the Kamniška Bistrica plain	112
<i>4.3.1 Area of evaluation – the Kamniška Bistrica plain</i>	112
<i>4.3.2 Evaluation of sample farms on the Kamniška Bistrica plain</i>	118
<i>4.3.3 Segment A – evaluation of the stability and vitality of sample farms on the Kamniška Bistrica plain</i>	120
<i>4.3.4 Segment B – evaluation of the expansion and conflict potential of sample farms on the Kamniška Bistrica plain</i>	122
<i>4.3.5 Segment C – evaluation of the quality and structure of agricultural land belonging to sample farms on the Kamniška Bistrica plain</i>	127
<i>4.3.6 Segment D – evaluation of the impacts of spatial planning and protective measures on the development of sample farms on the Kamniška Bistrica plain</i>	131

<i>Chapter</i>	<i>Page</i>
<i>4.3.7 Joint evaluation of the development potential of farms with regard to the socio-economic and spatial conditions on the Kamniška Bistrica plain</i>	135
<i>4.3.8 Final thoughts on the evaluation of the development potential of farms on the Kamniška Bistrica plain and challenges to future research</i>	140
4.4 Application of the evaluation in spatial planning	141
<i>4.4.1 Level of application of the evaluation in spatial planning</i>	141
<i>4.4.2 Data layers and databases used</i>	142
<i>4.4.3 Indicators</i>	142
<i>4.4.4 Recommendations for spatial site selection of farms and agricultural activity in settlements or other planned areas</i>	143
<i>4.4.5 Spatial planning of agricultural land</i>	152
5 CONCLUSION	156
5.1 Discussion	159
5.2 Future research	160
6 SUMMARY	162
REFERENCES	165
OTHER SOURCES	179

LIST OF TABLES

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Table 1:	Conceptual framework of doctoral dissertation	6
Table 2:	Statistical and spatial (geo-informational) data sources used in the doctoral dissertation	8
Table 3:	The socio-economic typology of British farms used by DEFRA (adapted from Udovč et al., 2006)	16
Table 4:	Farm types according to turnover in the USA (Agriculture Fact Book, 2001-2002)	17
Table 5:	Socio-economic typology of French agricultural households used by INSEE (Delame and Lavigne, 2000)	18
Table 6:	Socio-economic farm types according to the Lexicon of rural geography (Kladnik, 1999)	19
Table 7:	Socio-economic farm types based on the censuses of 1981 and 1991 (Kovačič, 1996).	20
Table 8:	Socio-economic classes of farms based on the type of occupation (Oblak, Juvančič and Erjavec, 2003)	22
Table 9:	Socio-economic classification of farms according to the FADN methodology (internet 2)	23
Table 10:	Occupations ranked from the most to the least esteemed according to the Slovene public opinion polled in 1969, 1980 and 2003 (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)	38
Table 11:	Chosen criteria for measuring the degree of urbanization and relations between cities and their suburbs	52
Table 12:	Area characteristics according to the degree of urbanization (Census of Agriculture 2000; own findings)	58
Table 13:	Correlations between the independent variable – the degree of urbanization of a municipality – and chosen dependent variables	61
Table 14:	Predominant type of farming on sample suburban farms in 2007	70
Table 15:	Aims of the agricultural production on sample Slovene suburban farms in 2007	70
Table 16:	Age structure of sample Slovene agricultural households in 2007	71
Table 17:	Educational structure of managers of sample suburban farms in 2007	72
Table 18:	Agricultural education of managers of sample suburban farms in 2007	73

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Table 19:	All land in use by sample suburban farms in 2007	73
Table 20:	Farmland in use by sample suburban farms in 2007	75
Table 21:	Agricultural land that is being overgrown and other uncultivated farmlands on sample suburban farms in 2007	75
Table 22:	Owned and leased land on sample suburban farms in 2007	76
Table 23:	Percentage of sample suburban farms whose main activity in 2007 was livestock farming	77
Table 24:	Average LSU value per 1 ha of farmland on sample suburban farms in 2007	79
Table 25:	Percentage of sample suburban farms with orchards in 2007	79
Table 26:	Meadows and pastures on sample suburban farms in 2007	80
Table 27:	Percentage of sample suburban farms applying fertilizers and phytopharmaceuticals in 2007	80
Table 28:	Irrigation systems on sample suburban farms in 2007	82
Table 29:	Impact of different styles of farming on the quality of soil (van der Ploeg, 1995)	92
Table 30:	The meaning of values in a matrix comparing pairs of criteria (Coyle, 2004)	108
Table 31:	Comparison matrix for complex 1 – evaluation of stability and vitality	109
Table 32:	Comparison matrix for complex B – evaluation of expansion and conflict potential	109
Table 33:	Comparison matrix for complex C – evaluation of the quality and structure of farmlands	109
Table 34:	Comparison matrix for complex D – evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on farm development	110
Table 35:	Indicators evaluating the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions	111
Table 36:	Settlements on the Kamniška Bistrica plain (Orožen Adamič et al., 1995)	113
Table 37:	Overview of the evaluation of the stability and vitality of sample suburban farms	121
Table 38:	Overview of the evaluation of expansion and conflict potential of sample farms	123
Table 39:	Overview of the evaluation of the quality and structure of farmlands	128
Table 40:	Overview of the evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on farm development	132

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Table 41:	Overview of the joint evaluation of the development potential of farms with regard to socio-economic and spatial conditions	136

LIST OF FIGURES

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Figure 1:	Interdisciplinary approach towards forming research hypotheses	4
Figure 2:	Workforce allocation (adapted from Schmitt, 1997; Juvančič, 2001)	27
Figure 3:	Theoretical possibilities of agricultural households transitioning between various socio-economic categories (Krašovec, 1974)	34
Figure 4:	Percentages of answers to the question, »How esteemed is, in your opinion, the agricultural profession?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)	39
Figure 5:	Percentages of answers to the question, »Should, in your opinion, Slovenia aim to prevent, permit, or even encourage dual employment – on land and in factory – and consequently enable the formation of a new class of »farmers-proletarians« (semi-proletarians)?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)	39
Figure 6:	Percentages of answers to the question, »Is such dual work on land and in factory useful or damaging?« (Toš et al., 1997)	40
Figure 7:	Percentages of answers to the question, »In general, do you think pesticides and other chemicals used in agriculture are ... to the environment?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)	41
Figure 8:	Types of municipalities according to the level of urbanization (Ravbar, 2009)	57
Figure 9:	Agriculture as the only, main or secondary activity according to the degree of urbanization – data for PDM (Census of agriculture 2000; own findings)	59
Figure 10:	Agriculture as the only, main or secondary activity according to the degree of urbanization – data for individuals (Census of agriculture 2000; own findings)	60
Figure 11:	Suburban areas of Slovenia (Cigale, 2005)	63
Figure 12:	Types of agriculture in Slovenia and its suburban areas in 2007 (SURs)	69
Figure 13:	Aims of agricultural production in suburban areas according to socio-economic types in 2007	71
Figure 14:	Structure of farmlands in use according to their use in sample suburban farms and in the whole of Slovenia in 2007	74

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Figure 15:	Structure of livestock farming according to the socio-economic types of sample suburban farms in 2007	78
Figure 16:	Structure of supplementary activities on sample suburban farms in 2007	81
Figure 17:	Ratio between the intensity and the size of cattle farms in the Friesland province in 1969 (Van der Ploeg, 1995)	89
Figure 18:	Ratio between the intensity and the size of cattle farms in the Friesland province in 1982 (Van der Ploeg, 1995)	89
Figure 19:	Types of farming (Van der Ploeg, 1995)	90
Figure 20:	Evaluation model of the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions	97
Figure 21:	The Kamniška Bistrica plain	115
Figure 22:	Changes in built-up land areas between the years 2002 and 2011	117
Figure 23:	Sample farms on the Kamniška Bistrica plain	119
Figure 24:	Evaluation of the stability and vitality of sample farms on the Kamniška Bistrica plain	120
Figure 25:	Evaluation of the expansion and conflict potential of sample farms on the Kamniška Bistrica plain	122
Figure 26:	Examples of two farms located on the edge of a settlement and the arrangement of their farmlands	124
Figure 27:	Location of farm C with its farmlands (a) and courtyard (b)	124
Figure 28:	Location of farm D with its farmlands (a) and courtyard (b)	125
Figure 29:	Evaluation of the quality and structure of farmlands of sample farms on the Kamniška Bistrica plain	127
Figure 30:	Distance between farmlands and the seat of the farm	128
Figure 31:	Land amelioration areas and areas with limited possibilities for agricultural production on the Kamniška Bistrica plain, with farms E and F	129

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Figure 32:	Evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on the development of sample farms on the Kamniška Bistrica plain	131
Figure 33:	Source water protection areas and conservation areas safeguarding natural features and biodiversity on the Kamniška Bistrica plain; locations of farms G and H	133
Figure 34:	Joint evaluation of the development potential of farms with regard to socio-economic and spatial conditions on the Kamniška Bistrica plain	135
Figure 35:	Location of farm I with its farmlands (a) and courtyard (b)	137
Figure 36:	Location of farm J with its farmlands (a) and courtyard (b)	139
Figure 37:	Spatial planning in areas of greater farm density with a strong development potential in the area of intensive farming – greater density within the compact part of settlement	145
Figure 38:	Spatial planning in areas of greater farm density with a strong development potential in the area of intensive farming – greater density on the edge of settlement	146
Figure 39:	Spatial planning in areas of greater farm density with a lesser development potential in the area of intensive farming – greater density within the compact part of settlement	148
Figure 40:	Spatial planning in areas of greater farm density with a lesser development potential in the area of intensive farming – greater density on the edge of settlement	149
Figure 41:	Spatial planning in areas with dispersed farms	152
Figure 42:	Model of agricultural spatial planning on the broader village area	154

LIST OF PHOTOGRAPHS

<i>No.</i>	<i>Title</i>	<i>Page</i>
Photo 1:	Farmlands adapted for mechanized cultivation make for a dull landscape	93
Photo 2:	The preservation of hedges and forest patches is instrumental in upholding the biodiversity of farmland	94
Photo 3:	The preservation of extensively farmed orchards is typical primarily of part-time farms.	94
Photo 4:	When selecting substitute locations for farms, characteristic village borders and vistas should be preserved.	150
Photo 5:	A newly built residence parting farm and farmland hinders easy access to the farmlands and magnifies the potential for neighbour disputes	151
Photo 6:	The most suitable location for a farm – situated outside the residential area, with immediate access to farmlands	153
Photo 7:	Farms which lack immediate access to their farmlands, or are located in cramped spaces, can find a suitable solution in outbuildings housing agricultural machinery next to the farmlands	155
Photo 8:	Farms without direct access to the allotments the storehouses located on the edge of the allotments are adequate solution (Author: Nika Razpotnik Visković)	155

1 UVOD

Doktorsko disertacijo začnemo z izrazoslovnim pojasnilom, ki je pomembno za nedvoumno razumevanje naslova in vsebine besedila. Naslov »Vloga mešanih kmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij« pove, da smo se v disertaciji osredotočali na mešane kmetije. Pregled znanstvene in strokovne literature je pokazal, da izraz »mešana kmetija« ni enoznačen, zato se tej problematiki posvečamo že takoj na začetku. S pojmom »mešana kmetija« v naslovu se sklicujemo na pomen, ki ga temu pojmu pripisujejo predvsem socialnogeografske in sociološke razprave. V tem primeru gre za kmetijo, ki dohodek iz kmetijske dejavnosti dopolnjuje z dohodkom iz nekmetske dejavnosti, ne glede na to, ali slednji pomeni le stranski ali celo prevladujoči vir dohodkov glede na višino. Za tovrstno kmetijo se uporablja tudi izraz »polkmetija«. S socialno-ekonomsko tipologijo, ki jo je na podlagi popisnih podatkov iz leta 1981 in 1991 oblikoval Kovačič (1996), je pojem »mešane kmetije« dobil dodaten oziroma ožji pomen, saj je označeval kmetijo, na kateri je kmetijska dejavnost glavni vir dohodka, tipologija pa je vpeljala še tip dopolnilne kmetije, na kateri ima dohodek iz kmetijske dejavnosti le stranski pomen. Z namenom, da se izognemo napačni oziroma nedosledni uporabi pojma »mešana kmetija«, smo v disertaciji mešano kmetijo v širšem smislu, kot jo razumemo tudi v naslovu, poimenovali »polkmetija«. Izraz »mešana kmetija« pa smo uporabljali v kontekstu ožjega pomena, torej:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{MEŠANA KMETIJA v ožjem} & & & & & & \\ \text{pomenu} & + & \text{DOPOLNILNA} & = & \text{MEŠANA kmetija v širšem} & = & \text{POLKMETIJA} \\ & & \text{KMETIJA} & & \text{pomenu} & & \end{array}$$

Naslov doktorske disertacije bi se zato lahko glasil tudi »Vloga polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij«.

Delež bruto dodane vrednosti kmetijstva v bruto domačem proizvodu Slovenije je zelo nizek, leta 2009 je predstavljal le še 1,1 % (Žaucer, 2010), a lastna proizvodnja zdrave hrane za domače potrebe in za izvoz ostaja med prednostnimi strateškimi razvojnimi usmeritvami na državni, regionalnih in lokalnih ravneh. Glavni nosilci ohranjanja kmetijske dejavnosti in vseh njenih funkcij – proizvodne, socialne, demografske, ekološke – niso snovalci prostorske ter kmetijske politike, ampak predvsem kmetje. Njihova socialno-ekonomska struktura se je v zadnjem stoletju zaradi zgodovinskih okoliščin in družbenega razvoja izrazito preoblikovala. Predvsem je treba izpostaviti dvojje: da se število kmetij zmanjšuje in da se spreminja razmerje med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij. V doktorski disertaciji smo se osredotočili na polkmetije, ki so pomemben dejavnik intenzivne prostorske preobrazbe obmestnih območij in njihovega prehoda iz agrarnih v urbanizirana.

Drobno zasebno kmetijstvo s prevladujočo mešano in dopolnilno socialno-ekonomsko strukturo je integralni del dinamične urbanizacije in s tem dejavnik nenehnega spreminjanja prostorske, kmetijsko-gospodarske in socialne strukture pokrajine (Klemenčič V., 1980). Pojav in prevlada polkmečke strukture nista značilna le za slovenski podeželski prostor, pač pa omenjeni socialno-ekonomski tip

kmetij prevladuje tudi v številnih drugih evropskih državah (Martins, 2009). Slovenska posebnost je predvsem velika razdrobljenost zemljiške posesti in specifični prostorski razvoj industrializacije po drugi svetovni vojni, ki sta skupaj spodbudila množično zaposlovanje podeželskega prebivalstva izven kmetijske dejavnosti.

Prostorska analiza gospodarskega, socialnega in demografskega stanja na slovenskem podeželju (Perpar, 2003) je pokazala, da to ni homogeno, ampak ga lahko razdelimo na tri tipe: obmestna območja, značilna podeželska območja ter območja praznjenja. V dinamičnih in urbanizaciji podvrženih obmestjih je obstoječa socialno-ekonomska struktura s prevlado polkmetij močno povezana s policentrično zasnovanim regionalnim razvojem, ki se je uveljavil po drugi svetovni vojni, ter kmetijsko, stanovanjsko in demografsko politiko. Soodvisno s socialno, gospodarsko ter infrastrukturno preobrazbo prostora se oblikuje tržno usmerjeno zasebno kmetijstvo, ki pa ni vezano le na čiste kmetije. Tržno se usmerjajo tudi polkmetije, hkrati pa se člani že tržno usmerjenih kmečkih gospodinjstev zaposlujejo izven kmetijske dejavnosti. Motivi za prehajanje kmečke delovne sile v polkmečko lahko izvirajo iz želje po zagotovitvi večje socialne varnosti, objektivnih razmer ali pa so vezani na razlike med delom na kmetiji in izven nje (Klemenčič, 1980).

Z vprašanjem polkmetij se je v obdobju od šestdesetih let do sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja ukvarjala predvsem geografska in sociološka, s socialno-ekonomskimi značilnostmi kmetij v Sloveniji pa tudi pozneje predvsem agrarno-ekonomska stroka. Proučevanje polkmetij je morda zastalo tudi zaradi slabše razpoložljivosti podatkov o virih dohodka na slovenskih kmetijah v uradnih statističnih in drugih evidencah oziroma registrih, na podlagi katerih bi lahko razločevali kmečka gospodinjstva glede na socialno-ekonomske značilnosti, natančneje glede na zaposlitveno strukturo. Tako v Popisu prebivalstva, stanovanj in gospodinjstev 2002, Popisu kmetijskih gospodarstev 2000 in Registru kmetijskih gospodarstev ni zaslediti vsebinskih kategorij, kot so »mešane in dopolnilne kmetije«, »polkmetije« ali »delavsko-kmečka gospodinjstva«.

Primanjkljaj podatkov o polkmetijah in njihovih značilnostih pa ne pomeni, da ta tip kmetij ne obstaja več. Celo nasprotno. Udovč, Kovačič in Kramarič (2006) so s pomočjo kombiniranja več podatkov iz vprašalnika Popisa kmetijstva 2000 uspeli pridobiti sicer posredni kazalec »socialno-ekonomski tip kmetije«, ki ni popolnoma primerljiv s podatki popisov prebivalstva do leta 1991 in vključno z njim, a je glede na razpoložljivost informacij verjetno najboljši približek, ki omogoča medsebojno primerjavo. Rezultati klasifikacije so pokazali, da je bilo leta 2000 v Sloveniji le 17,3 % čistih kmetij! 72,8 % kmetij se je uvrstilo med mešane in dopolnilne kmetije – za obe skupini velja, da člani gospodinjstva dohodek kombinirajo z zaposlovanjem v nekmetijskih dejavnostih in ravno ti so bili v središču raziskovanja v disertaciji. Preostanek (9,9 %) predstavljajo ostarele kmetije, ki so zaradi odsotnosti naslednika obsojene na propad. V primerjavi s podatki za leto 1991 je delež čistih kmetij upadel za 4 %, povečal pa se je delež mešanih in dopolnilnih kmetijskih gospodarstev (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

Slovenska kmetijska politika je v procesu prilagajanj skupni evropski kmetijski politiki doživela velike spremembe. Ob tem se je izpostavljala predvsem nekonkurenčnost večjega dela družinskih kmetij zaradi majhnega obsega in zemljiške razdrobljenosti. Pojavili so se strahovi, da povprečno slovensko kmetijsko gospodarstvo ne bo moglo preživeti in da bo edini izhod iz nekonkurenčnosti krepitev velikih, čistih in tržno usmerjenih kmetij na račun propada majhnih, netržno usmerjenih polkmetij. Podatki popisov kmetijskih gospodarstev kažejo, da se napovedi niso popolnoma uresničile. Število kmetij se sicer zmanjšuje, a v socialno-ekonomski strukturi polkmetije igrajo vse vidnejšo vlogo.

Marušič ugotavlja, da so mnenja o pomenu polkmetijskih gospodarstev razdvojena. Dolgo so ta tip ocenjevali kot neustrezen, ker po produktivnosti same pridelave ne stopa v korak s čistimi kmetijami, po drugi strani pa je ravno v gospodarskem pogledu pomemben dejavnik življenja na podeželju. Polkmetije so zaslužne tudi za ohranjanje drobne členjenosti in pestrosti slovenske podeželske kulturne pokrajine, ki je zaradi teh značilnosti tudi cenjena (Fajs in sod., 1998).

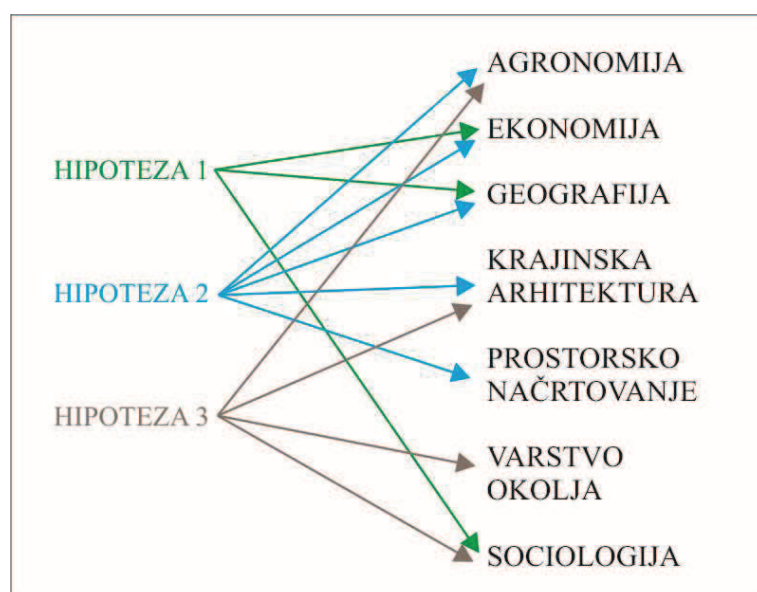
Poznavanje zaposlitvene dinamike na družinskih kmetijah prinaša praktično uporabnost pri pridobivanju strokovnih podlag za načrtovanje in izvajanje ukrepov prostorske, kmetijske in regionalne politike, pa naj gre za oblikovanje strateških dokumentov ali pa konkretnih prostorskih načrtov na lokalni ravni. Socialno-ekonomske značilnosti in dinamika na kmetijah bodo v prihodnje zlasti na obmestnih območjih vplivale na potrebe po obsegu in razporeditvi kmetijskih zemljišč, zahteve po spremembah namembnosti kmetijskih zemljišč za druge rabe, potrebe po sprejemanju dodatnih ukrepov varovanja kmetijskih zemljišč in odnose med različnimi družbenimi skupinami znotraj naselij, zato je pojav polkmetij smiselno proučiti tudi s socialnega, okoljskega ter gospodarskega vidika in dobljene informacije upoštevati v procesu urejanja prostora.

Zakon o prostorskem načrtovanju (2007) prostorsko načrtovanje opredeljuje kot »interdisciplinarno dejavnost, s katero se na podlagi razvojnih usmeritev ob upoštevanju javnih koristi varstva okolja, ohranjanja narave, varstva živali in naravnih dobrin, varstva premoženja in varstva kulturne dediščine načrtuje posege v prostor in prostorske ureditve«. Zato je tudi obravnava teme disertacije od nas zahtevala interdisciplinarni raziskovalni pristop, kar izkazujejo postavljene raziskovalne hipoteze. Z njimi smo povezali gospodarske, sociološke, agrarne, okoljske, krajinske, geografske in prostorsko-načrtovalske vsebine.

1.1 NAMEN DOKTORSKE DISERTACIJE IN PREDSTAVITEV RAZISKOVALNIH HIPOTEZ

Namen doktorske disertacije je analiza vloge polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij ter priprava predloga, kako rezultate analize učinkovito vključiti v proces prostorskega načrtovanja obmestnih območij. Poznavanje socialno-ekonomskega in prostorskega položaja obmestnih kmetij je pomemben korak v procesu prostorskega načrtovanja kmetijske dejavnosti, saj lahko pripomore h krepitvi razvojnega potenciala kmetijskih gospodarstev ter zmanjševanju s tem povezanih socialnih napetosti med uporabniki prostora.

Že v Uvodu smo zapisali, da so se z raziskovanjem socialno-ekonomskih tipov kmetij ločeno ukvarjale številne vede, v disertaciji smo želeli to znanje povezati in ga konkretnije aplicirati na obmestno pokrajino in njen prihodnji prostorski razvoj. Opredelili smo tri raziskovalne hipoteze, s katerimi smo želeli ovrednotiti razmerja med socialno-ekonomskimi tipi kmetij na eni strani in obmestnimi območji, dostopnostjo do delovnih mest, prostorskimi ter proizvodnimi značilnostmi posameznih tipov kmetij ter izpolnjevanjem večnamenske vloge kmetijstva na drugi strani.

Slika 1: Interdisciplinarni pristop k oblikovanju raziskovalnih hipotez doktorske disertacije

Figure 1: Interdisciplinary approach towards forming research hypotheses

V disertaciji smo preverili tri raziskovalne hipoteze:

1. raziskovalna hipoteza: Polkmetije so zgoščene predvsem v obmestnih območjih, kjer je interes za spreminjanje namembnosti rabe kmetijskih zemljišč izrazito močan, obenem je zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih zaradi bližine urbanih središč in večje ponudbe delovnih mest privlačnejše.
2. raziskovalna hipoteza: Socialno-ekonomske značilnosti kmečkih gospodarstev v obmestjih se kažejo v značilnostih gospodarjenja in odražanju le-teh v prostoru. Polkmetije so glede na obseg

obdelovalnih površin manjše od čistih, bolj razdrobljene, delež najetih kmetijskih zemljišč je manjši. Struktura gospodarjenja polkmetij je bolj razdrobljena in prispeva k večji pokrajinski pestrosti.

3. raziskovalna hipoteza: Obmestne polkmetije prispevajo pomemben delež h krepitvi večnamenske funkcije kmetijstva, poleg poglavitne proizvodne še socialne in ekološke funkcije. Nekdaj negativna obravnava polkmetij kot dvoživk, ki naj bi v največji meri doprinesle k izgubi agrarnega značaja obmestne pokrajine, ni upravičena.

1.2 CILJI RAZISKOVANJA IN PRIČAKOVANI REZULTATI DOKTORSKE DISERTACIJE

Vloga polkmetij v agrarni prostorski rabi in pokrajinski podobi ostaja še neraziskana, a bi jo bilo pri sprejemanju ukrepov kmetijske politike in pri ruralnem prostorskem načrtovanju nujno poznati ter upoštevati. V obmestnih območjih, kjer je interes za spreminjanje namembnosti kmetijskih zemljišč za nekmetijske dejavnosti še posebej močan, je za zaščito celostnih javnih koristi sedanje in prihodnjih generacij nujna jasna vizija prihodnjega prostorskega razvoja s poudarkom na kmetijski rabi prostora.

Specifični cilji disertacije so bili naslednji:

- pripraviti celovit pregled znanstvenih raziskav s področja polkmetij z različnih vidikov: sociološkega, gospodarskega, okoljskega ter prostorskega,
- predstaviti tuje in slovenske socialno-ekonomske tipologije kmetijskih gospodarstev,
- predstaviti značilnosti obmestnih območij v Sloveniji in metode za njihovo razmejevanje,
- analizirati vpliv stopnje urbaniziranosti na dohodkovne vire družinskih kmetij v Sloveniji,
- analizirati socialno-ekonomske in prostorske razlike med socialno-ekonomskimi tipi kmetij v obmestjih,
- uporabiti rezultate analize socialno-ekonomskih značilnosti kmetij za odpravljanje dela negotovosti, s katerimi se prostorski načrtovalci soočajo v procesu prostorskega načrtovanja,
- uporabiti rezultate analize socialno-ekonomskih tipov za večjo učinkovitost prostorskega načrtovanja v obmestjih,
- oblikovati metodologijo za aplikacijo rezultatov analize socialno-ekonomskih tipov kmetij in jo preveriti na izbranem območju oziroma vzorcu kmetij,
- pripraviti smernice prostorskega načrtovanja kmetijske dejavnosti v obmestjih v luči optimiziranja prostorskega planiranja za povečanje učinkovitosti delovanja kmetij, zmanjševanje medsebojnih socialnih napetosti in spodbujanja pozitivnih učinkov kmetijske dejavnosti za vse uporabnike prostora.

Glavni rezultat disertacije je oblikovanje usmeritev bodočega prostorskega načrtovanja in prenove obmestnih naselij na podlagi poznavanja socialno-ekonomske dinamike polkmetij ter njihovih

lokacijskih značilnosti. Skladno sobivanje kmetijske dejavnosti z drugimi rabami na obmestnih območjih je namreč eden izmed največjih izzivov, s katerimi se danes sooča prostorsko-načrtovalska stroka.

1.3 VSEBINSKA IN METODOLOŠKA ZASNOVA DOKTORSKE DISERTACIJE

Doktorsko disertacijo sestavlja pet vsebinskih poglavij.

Preglednica 1: Vsebinska zasnova doktorske disertacije

Table 1: *Conceptual framework of doctoral dissertation*

1	→	2	→	3	→	4	→	5
Uvod		Polkmetije in obmestja v dosedanjem raziskovanju		Vloga polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij		Upoštevanje socialno-ekonomskih in drugih značilnosti kmetij v procesu prostorskega načrtovanja obmestij		Sklep
IZHODIŠČA DISERTACIJE ***		PREDSTAVITEV SOCIALNO-EKONOMSKIH TIPOLOGIJ ***				METODOLOGIJA ZA VREDNOTENJE RAZVOJNEGA POTENCIALA OBMESTNIH KMETIJ Z VIDIKA SOCIALNO-EKONOMSKIH IN PROSTORSKIH POGOJEV ***		RAZISKOVALNI ZAKLJUČKI ***
NAMEN IN RAZISKOVALNE HIPOTEZE ***		AGRARNO-EKONOMSKA RAZISKOVANJA ***				PREVERJANJE VREDNOTENJA ***		RAZPRAVA ***
CILJI ***	→	SOCIOLOŠKA RAZISKOVANJA ***	→	PREVERJANJE RAZISKOVALNIH HIPOTEZ	→			
VSEBINSKA IN METODOLOŠKA ZASNOVA DISERTACIJE ***		SOCIALNOGEOGRAFSKA RAZISKOVANJA ***				PRIPOROČILA ZA PROSTORSKO UMEŠČANJE KMETIJ IN KMETIJSKE DEJAVNOSTI V NASELJIH OZIROMA DRUGIH PLANSKIH OBMOČJIH		PRIHODNJI RAZISKOVALNI IZZIVI
TERMINOLOŠKA POJASNILA		VEČNAMENSKA VLOGA KMETIJSTVA ***						
		OPREDELITEV OBMESTIJ						

V teoretičnem poglavju *Polkmetije in obmestja v dosedanjem raziskovanju* smo pripravili pregled rezultatov znanstvenih raziskav polkmetij. Zbrali smo primere tujih in slovenskih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev ter izbrali tipologijo, ki smo jo uporabili v nadaljevanju raziskave. V poglavju smo predstavili tudi obmestja in tipologijo naselji, na podlagi katere smo

opredelili obmestna območja v Sloveniji. Pri svojem delu smo uporabili naslednje postopkovne metode:

- Zbiranje, analiza in priprava pregleda relevantne literature s področja polkmetij. Pri zbiranju in analizi gradiv smo želeli zajeti obstoječe znanje s številnih znanstvenih področij, ki so se in se še ukvarjajo s proučevanjem polkmetij. Pri pripravi pregleda smo izpostavili sociološki vidik, ekonomski vidik, geografski vidik in vidik večnamenske funkcije kmetijstva.
- Primerjava obstoječih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev in izbor najprimernejše tipologije za uporabo v doktorski disertaciji po načelu pragmatičnosti – odločali smo se na podlagi dostopnosti podatkovnih zbirk za izvedbo tipologije.
- Zbiranje, analiza in priprava pregleda relevantne literature, ki se ukvarja z raziskovanjem in opredelitvami obmestij. Pri analizi obmestnih območij smo se osredotočili predvsem na geografsko literaturo.
- Izbor najprimernejše tipologije naselij za opredelitev obmestij v doktorski disertaciji. Odločili smo se za celovito geografsko tipologijo naselij, ki upošteva socialni, strukturni, funkcijski in morfološki vpliv urbanizacije na preobrazbo naselij.

V poglavju *Vloga polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij* smo preverili raziskovalne hipoteze. Analizirali smo značilnosti čistih kmetij ter polkmetij in skušali ugotoviti, v kolikšni meri se razlike med njimi odražajo v prostoru. V tem delu smo se naslonili na podatke raziskave Statističnega urada Republike Slovenije: »Struktura kmetijskih gospodarstev«, ki so nam omogočili izvedbo kvantitativnih statističnih analiz. Preverjanje hipotez smo izvedli z naslednjimi metodami:

- Priprava podatkovne baze mikropodatkov za statistično analizo. Priprava je zajemala izbor ustreznih enot opazovanja (kmetijska gospodarstva na obmestnih območjih) iz vnaprej pripravljenega stratificiranega enostavnega slučajnostnega vzorca in njihovo razvrstitev v ustrezen socialno-ekonomski tip.
- Kvantitativna primerjalna analiza statističnih podatkov opazovanih enot glede na socialno-ekonomski tip.
- Izračun koeficienta korelacijskega razmerja med opisnimi in številčnimi spremenljivkami.
- Agregacija rezultatov na ravni socialno-ekonomskih tipov. Ta korak je omogočil oblikovanje sinteze in zagotovil ustrezno predstavitev rezultatov analize, ki smo jo izvedli na ravni statističnih mikropodatkov.
- Oblikovanje sinteze in končnega mnenja glede potrditve oziroma zavrnitve raziskovalnih hipotez.

V poglavju *Upoštevanje socialno-ekonomskih in drugih značilnosti kmetij v procesu prostorskega načrtovanja obmestij* smo predstavili predlog uporabe rezultatov predhodnega poglavja disertacije v procesu prostorskega načrtovanja. Oblikovali smo metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev. Predlagali smo tudi smernice za prostorsko umeščanje kmetij v obmestnih naseljih na način, s katerim imajo kmetije dobre pogoje za razvoj, prostorsko širitev in učinkovito kmetovanje, hkrati pa je konfliktnosti med nosilci kmetijske dejavnosti ter ostalimi uporabniki prostora čim manjša. V tem delu smo uporabili naslednje metode:

- Uporaba metode parcialnega in kompleksnega kvantificiranega vrednotenja s pomočjo količinske vrednostne ocene v obliki točkovanja.
- Metoda uravnoteženja parametrov vrednotenja, s pomočjo katere smo parametre parcialnih vsebinskih sklopov uravnotežili in združili v celoto.
- Uporaba geografskih informacijskih sistemov za analizo geoinformacijskih slojev v primeru določanja vrednosti nekaterih parametrov vrednotenja.
- Uporaba matematičnih metod za izračun vrednosti nekaterih parametrov vrednotenja.
- Preverjanje metodologije vrednotenja na izbranem testnem območju z vzorcem opazovanjih enot in z dvema študijama primera.

Preglednica 2: Statistični in prostorski (geoinformacijski) podatkovni viri, ki smo jih uporabili v doktorski disertaciji

Table 2: Statistical and spatial (geo-informational) data sources used in the doctoral dissertation

Ime	Vrsta	Opis	Vir	Uporaba
Popis kmetijskih gospodarstev ali raziskava Struktura kmetijskih gospodarstev	Statistični	Popis je vir pomembnih podrobnih podatkov o kmetijskih gospodarstvih in značilnostih kmetijske proizvodnje v državi. Popis zajema vsa kmetijska gospodarstva v Sloveniji, ki ustrezajo predpisanim pogojem, in se izvaja vsakih 10 let; raziskava zajema le vzorčna kmetijska gospodarstva in se izvaja med popisi.	Statistični urad Republike Slovenije	Preverjanje raziskovalnih hipotez, Vrednotenje
GERK	Prostorski	Evidenca grafičnih enot rabe zemljišč kmetijskega gospodarstva zajema strnjene površine kmetijskih zemljišč z enako dejansko rabo, ki so v uporabi enega kmetijskega gospodarstva.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje
Kataster melioracijskih sistemov in naprav	Prostorski	Kataster vsebuje podatke o namakalnih sistemih, osuševalnih sistemih in agromelioracijah na območju Republike Slovenije na parcelo natančno.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje
Talno število	Prostorski	Talno število predstavlja pridelovalno sposobnost zemljišča in je določeno z lastnostmi tal, ki so trajnega značaja.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje
Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (OMD)	Prostorski	Med OMD-območja uvrščamo hribovska in gorska območja, območja, ki jim grozi opuščanje rabe zemljišč in kjer je za ohranjanje podeželja nadaljevanje kmetijskih dejavnosti nujno, in območja s posebnimi omejitvami. So geografsko enotna območja, na katerih je treba nadaljevati s kmetovanjem z namenom ohranjanja okolja, vzdrževanja podeželja in varstva turističnega potenciala območja.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje

Se nadaljuje...

... nadaljevanje Preglednice 2

Register nepremične kulturne dediščine	Prostorski	Uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju Republike Slovenije. Z vpisom v register dobi vsaka enota evidenčno številko dediščine, ki se uporablja v upravnih in strokovnih postopkih varstva kulturne dediščine.	Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport	Vrednotenje
Register prostorskih enot	Prostorski	Register vsebuje osnovne prostorske enote (hišna številka, prostorski okoliš, statistični okoliš, naselje, občina, upravna enota, območje vodenja RPE, katastrska občina, država), dodatne prostorske enote (ulica, četrtna skupnost, vaška skupnost, krajevna skupnost, volišče za lokalne volitve, volišče za državnoborske volitve, volilna enota za lokalne volitve, volilni okraj za državnoborske volitve, volilna enota za državnoborske volitve, šolski okoliš) in šifrantne.	Geodetska uprava Republike Slovenije	Preverjanje raziskovalnih hipotez, Vrednotenje
Zbirni kataster gospodarske javne infrastrukture	Prostorski	Temeljna nepremičninska evidenca v Sloveniji, v kateri se evidentirajo objekti gospodarske javne infrastrukture: prometne, energetske, komunalne, vodne infrastrukture, infrastrukture za gospodarjenje z drugimi vrstami naravnega bogastva ali varstva okolja in drugi objekti v javno korist.	Geodetska uprava Republike Slovenije	Vrednotenje
Evidenca prejemnikov kmetijskookoljskih plačil	Statistični	Evidenca prejemnikov kmetijskookoljskih plačil za posamezno leto in višina prejema.	Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja	Vrednotenje
Vodovarstvena območja	Prostorski	Baza vodovarstvenih območij vodnih virov namenjenih vodni oskrbi, v katerih velja poseben režim varovanja za zaščito vodnih virov.	Agencija Republike Slovenije za varstvo okolja	Vrednotenje
Občinski prostorski akti (OPN, PUP, PIP, LN, UN idr.), pripadajoči občinski odloki	Prostorski	Podatki o namenski rabi zemljišč in o območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč.	Občine	Vrednotenje
Zemljiški kataster	Prostorski	Uradna evidenca zemljišč, v kateri je zemljišče opredeljeno s parcelo. Povezuje stvarne pravice na zemljiščih, ki jih vodi zemljiška knjiga, z lokacijo v prostoru oziroma prostor poveže z lastnikom.	Geodetska uprava Republike Slovenije	Vrednotenje
Natura 2000	Prostorski	Evropsko omrežje posebnih varstvenih območij, ki so jih določile države članice Evropske unije. Na varstvenih območjih želimo ohraniti živalske in rastlinske vrste ter habitate, ki so redki ali pa so v Evropi že ogroženi.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje
Ekološko pomembna območja	Prostorski	Po Zakonu o ohranjanju narave (ZON) območje habitatnega tipa, dela habitatnega tipa ali večje ekosistemske enote, ki pomembno prispeva k ohranjanju biotske raznovrstnosti. Ekološko pomembna območja so eno izmed izhodišč za izdelavo naravovarstvenih smernic in obvezno izhodišče pri urejanju prostora in rabi naravnih dobrin.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje
Register naravnih vrednot	Prostorski	Zbirka podatkov o naravnih vrednotah.	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	Vrednotenje

1.4 IZRAZOSLOVJE

Interdisciplinarni pristop od raziskovalca zahteva soočenje ugotovitev številnih ved, s tem pa se pojavljajo tudi razhajanja v izrazoslovju za iste, enake ali sorodne pojave ter koncepte. Vsaka veda uporablja za posamezna raziskovalna področja svoje izraze, ki se lahko spreminjajo tudi z razvojem znanja znotraj ene vede.

V doktorski disertaciji smo v večini primerov uporabljali geografsko terminologijo, razen v primerih, ko smo ugotovitve avtorjev drugih ved navajali neposredno in so v teh navedkih uporabljeni drugačni izrazi. V nekaterih primerih obstaja več sopomenskih izrazov za en pojav. Zaradi jezikovne pestrosti smo se v nekaterih primerih odločili, da uporabljamo več takih sopomenk.

Osrednje področje disertacije opisujejo sledeče sopomenke: MEŠANA KMETIJA, POLKMETIJA, DELNA KMETIJA, DELAVSKO-KMEČKO GOSPODINJSTVO in MEŠANO KMEČKO GOSPODINJSTVO.

Glede na naslov doktorske disertacije je glavna pozornost namenjena mešanim kmetijam. Že v uvodnem poglavju smo navedli, da so v geografski in sociološki literaturi mešane kmetije tiste, ki del svojih dohodkov dobivajo tudi iz nekmetijskih dejavnosti. Gre za sopomenko »polkmetijam« ali »delnim kmetijam« oziroma za nasprotje čistim kmetijam, ki se preživljajo izključno s kmetijsko dejavnostjo.

Mešane kmetije so se po priporočilu Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) dolgo časa delile na mešane kmetije tipa 1 in mešane kmetije tipa 2. V 1. tip so se uvrščale kmetije, pri katerih je dohodek iz kmetijstva večji od dohodka iz nekmetijskih dejavnosti, v 2. tip pa so se uvrščale kmetije, pri katerih je nekmetijska dejavnost predstavljala večji delež dogodka gospodinjstva (Barbič in sod., 1984). Sodobnejša tipologija kmetijskih gospodarstev, ki jo je vpeljala agrarno-ekonomska stroka (Kovačič, Udovč, Kramarič), kmetije deli v štiri socialno-ekonomske tipe: čiste, mešane, dopolnilne in ostarele. Natančnejši pregled kriterijev za razvrščanje kmetij je predstavljen v poglavju 2.1.3, poenostavljeno pa lahko mešana kmečka gospodinjstva opredelimo kot tista, ki vir dohodka sicer poiščejo tudi izven kmetijske dejavnosti, vendar le-ta predstavlja manjši del. Po tej tipologiji so mešane kmetije podobne (ne pa enake) mešanim kmetijam tipa 1, dopolnilne kmetije pa mešanim kmetijam tipa 2 po tipologiji OECD.

Tukaj moramo omeniti tudi tako imenovane hobikmetije (*»hobby-farms«*), za katere pa ni enoznačne opredelitve in jim v disertaciji ni namenjena posebna pozornost. Hobikmetije lahko opredeljuje kmetovanje v prostem času, kmetovanje izključno za lastne potrebe in ne za prodajo, amaterski pristop k kmetijski dejavnosti, vrtičkarstvo ali zavestna izbira kmetovanja kot pristočasne dejavnosti (Boyd, 1998; Praestholm, Reenberg, Pilgaard Kristensen, 2006). V nekaterih primerih so raziskovalci zadrego glede opredelitve oziroma razločevanja med hobikmetijami in polkmetijami rešili tako, da so nosilci

kmetijske dejavnosti sami opredelili, kateri skupini pripadajo (Praestholm, Reenberg, Pilgaard Kristensen, 2006).

Zaradi večpomenskega značaja izraza »mešana kmetija« smo se odločili, da v disertaciji uporabljamo izraz »polkmetija«. Kadar pa govorimo o mešanih kmetijah, se nanašamo na socialno-ekonomsko tipologijo, ki poleg teh opredeljuje še čiste, dopolnilne in ostarele kmetije.

Iz praktičnih izkušenj naj opozorimo še na eno možno obliko razumevanja izrazov »dopolnilna« in »mešana kmetija«. V neredkih primerih se izraz dopolnilna kmetija povezuje z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji, izraz mešana kmetija pa s kmetijami, ki so usmerjene v mešano (poljedelsko in živinorejsko) proizvodnjo.

KRAJINA, POKRAJINA

»Krajina je v večini primerov geografske rabe sopomenka za pokrajino, ki se vse bolj uveljavlja v planerski, urbanistični in arhitekturni stroki, pa tudi v politiki in novinarstvu. V geografiji priporočamo uporabo izraza krajina le v pomenu »pejsaža«, to je doživljajske podobe poljubnega dela zemeljskega površja, ki temelji predvsem na vidnem zaznavanju, torej v primerih, kadar izpostavljamo njegove estetske vidike ...« (Kladnik, 1995: str. 102). V doktorski disertaciji uporabljamo izraz pokrajina, razen v primerih neposrednega navajanja drugih avtorjev, ki uporabljajo izraz »krajina«.

KMETIJE, KMETIJSKA GOSPODARSTVA, DRUŽINSKE KMETIJE, KMEČKA GOSPODINJSTVA

V disertaciji uporabljamo vse naštet izraze. Glavna enota opazovanja v raziskavi je družinska kmetija. Izraz »kmetijska gospodarstva« se zato v disertaciji nanaša le na družinske kmetije (ne tudi na kmetijska podjetja) in ga uporabljamo predvsem v delih besedila, v katerih so pojasnjene glavne definicije, povezane s strukturnim popisom le-teh. Družinska kmetija je gospodarska in socialna enota, v kateri so s kmetijsko dejavnostjo navadno povezani vsi družinski člani oziroma člani gospodinjstva, ne glede na to, ali dohodek dobivajo tudi zunaj kmetijske dejavnosti, zato omenjene pojme uporabljamo kot sopomenke.

GOSPODAR KMETIJE, GOSPODARICA KMETIJE; PARTNER, PARTNERICA

Kadar v besedilu govorimo o gospodarju oziroma gospodarici kmetije, zaradi poenostavitve uporabljamo izključno moško obliko. Ko govorimo o partnerju oziroma partnerici, prav tako uporabljamo moško obliko, upoštevamo pa tako zakonske kot zunajzakonske partnerje.

POLKMET, POLKMETICA

Kadar v besedilu govorimo o polkmetu oziroma polkmetici, zaradi poenostavitve uporabljamo izključno moško obliko. Izraz se lahko nanaša na katerega koli člana kmečkega gospodinjstva, ne le na gospodarja kmetije.

PROSTOR, OBMOČJE

»Prostor je del zemeljske površine oziroma človekovega okolja, ki omogoča bivanje in različne dejavnosti ali le določeno dejavnost. V geografiji se zaradi večpomenskosti uporabi izraza izogibamo in ga nadomeščamo z izrazi pokrajina, regija, območje, ozemlje« (Kladnik, 1995: str. 188). V doktorski disertaciji uporabljamo izraza prostor in območje, prvega predvsem v kontekstu prostorsko načrtovalskih ukrepov oziroma splošnih trditev o delu zemeljskega površja, drugega pa v kontekstu nanašanja na njegov točno določeni del.

2 POLKMETIJE IN OBMEŠTJA V DOSEDANJEM RAZISKOVANJU

2.1 »POLKMETIJA« JE SOCIALNO-EKONOMSKA KATEGORIJA

Kmetijska gospodarstva se med seboj razlikujejo glede na obseg zemljišč, proizvodno usmeritev oziroma tip kmetovanja, ekonomsko velikost in socialno-ekonomske značilnosti. Raziskovanje teh značilnosti je pomembno za poznavanje sodobnih procesov in sprememb, ki so značilni za kmetijska gospodarstva ter kmetijsko dejavnost nasploh. Na poznavanju sodobnih procesov temelji prihodnji razvoja kmetijstva, usmerjen v zagotavljanje večje nacionalne, regionalne in lokalne prehranske neodvisnosti in hkrati varnosti, spodbujanje večnamenske vloge kmetijstva, izboljševanje življenjskega standarda kmečkega prebivalstva in ostalih prebivalcev ter obiskovalcev podeželja.

Dohodek iz kmetijske dejavnosti že desetletja ne zagotavlja dolgoročne gospodarske stabilnosti manjših in srednje velikih kmetij v evropskem merilu. Tudi slovenska kmetijska gospodarstva v tem pogledu niso izjema. Družinski proračun krepijo z dodatnimi viri dohodka, ki ne izhajajo iz kmetijske dejavnosti. Razmerja med različnimi viri dohodka na kmetijah pričajo o socialno-ekonomski strukturi kmetij na izbranem območju (Kovačič, 1996).

Ena izmed metod za proučevanje socialno-ekonomske strukture kmetij je njihovo razvrščanje v socialno-ekonomske tipe. Številne tipologije, ki temu namenu služijo, se med seboj razlikujejo glede na upoštevane kazalnike. Njihov izbor se pogosto nanaša na razpoložljivost socialno-ekonomskih statističnih podatkovnih nizov za kmetije po državah. Obstaja tudi nekaj tipologij, ki so zasnovane na podlagi individualnih raziskav. Le-te se izvajajo na vzorcih, torej neodvisno od uradnih popisnih podatkov oziroma računovodskih evidenc in omogočajo bolj poglobljeno opredelitev kazalnikov za oblikovanje najustreznejše tipologije. Pri dolgotrajni uporabi take tipologije pogosto pogrešamo ponovitev raziskav in spremljanje sprememb na področju socialno-ekonomske strukture kmetij. S tega vidika je uporaba tipologije, ki je vezana na uradne statistične popise primernejša, a pod pogojem, da se vsebina in metodologija zbiranja podatkov bistveno ne spreminjata.

V tem poglavju so predstavljene izbrane socialno-ekonomske tipologije kmetijskih gospodarstev, vezane predvsem na evropski prostor, delno pa tudi na Združene države Amerike in Azijo. Največji poudarek je namenjen razvoju in preoblikovanju obstoječih slovenskih socialno-ekonomskih tipologij, na podlagi katerih temelji tudi socialno-ekonomska opredelitev kmetij v tej disertaciji.

2.1.1 Socialno-ekonomska struktura in klasifikacije

Socialno-ekonomska ali krajše socio-ekonomska struktura je členitev skupnosti glede na njihove družbene in gospodarske značilnosti, ki se medsebojno prepletajo (Kladnik, 1999).

Pri razumevanju koncepta socialno-ekonomske strukture si pomagamo s klasifikacijami, ki lahko zajemajo širok razpon meril razslojenosti. V nekaterih primerih se klasifikacije nanašajo izključno na zaposlitveni status oseb, vendar ta kazalec sam po sebi ne omogoča celovitega razumevanja družbene in gospodarske razslojenosti znotraj družbe oziroma njenega dela (Rose, 2005).

Socialno-ekonomska razslojenost je posledica neenakosti v družbi, ki izhaja iz načina organiziranosti družbe. Številne klasifikacije temeljijo na predpostavki, da je v tržni ekonomiji ključnega pomena poklicna delitev dela, na podlagi katere neenakosti nastajajo. Položaj, blagostanje in stopnja tveganja revščine posameznikov in njihovih družin so močno odvisni od njihovega položaja na trgu, osrednji kazalec tega pa je poklic, ki ga opravljajo. Poklicna struktura je zato vodilni dejavnik, na katerem sloni celoten sistem družbene ekonomske razslojenosti (Rose, 2005).

Pri oblikovanju socialno-ekonomskih klasifikacij sta se uveljavila dva različna načina ugotavljanja in izražanja socialnih neenakosti. Prvi način predstavljajo empirično ugotovljene razsežnosti družbenih razlik na osnovi številnih socialno-ekonomskih spremenljivk. Pri tem gre za izražanje družbenih neenakosti v zveznih merah (Rose, 2005). V drugem primeru gre za oblikovanje stratifikacijskih razredov na podlagi vnaprej določenih kriterijev in uvrščanje posameznikov v te razrede (Tomc, Pešec, 1986). Kot primer zveznih meritev socialno-ekonomskih razlik navajamo takoimenovane lestvice prestiža, ki merijo status oziroma veljavo posameznih poklicev v družbi. Gre za izrazito subjektivni pristop, a v grobem velja, da glede spoštovanja posameznih poklicev v družbi velja precejšnja stopnja soglasja. Socialno-ekonomska klasifikacija se lahko izvaja na osnovi kombiniranja več kazalcev: poklica, stopnje izobrazbe in višine dohodka. Uveljavljena je tudi lestvica socialne interakcije oziroma vpetosti (Cambridge Social Interaction Scale). Posebnost te zvezne meritve je, da se ne navezuje na posameznikov poklic, izobrazbo ali dohodek, ampak odkriva vzorce socialne interakcije oziroma mreženja (Rose, 2005). Kategorično klasifikacijo ponazarjata naslednja primera. Prvi je shema EGP, imenovana po avtorjih Eriksonu in Goldthorpu (2002). Ta opredeljuje tri glavne zaposlitvene položaje: delodajalec, samozaposleni in zaposleni. V nadaljevanju zaposlene deli v podskupine glede na položaj v podjetju ter pogodbo, ki jo imajo sklenjeno z delodajalcem. Na zadnjem, najbolj nepredvidljivem in posledično najmanj ugodnem, mestu sheme se nahajajo zaposleni v kmetijstvu. Drugi primer je Wrightova shema socialno-ekonomske klasifikacije, ki se osredotoča na izkoriščanje med različnimi socialno-ekonomskimi razredi (Wright, 2005). Ti v delovnem procesu razpolagajo z različnimi dobrinami: delodajalci s sredstvi produkcije, kot so delo, kapital ter surovine, vodstveni kadri z nadzorom nad organizacijo in delitvijo dela v podjetju, strokovnjaki razpolagajo s strokovnim znanjem in veščinami, nekvalificirani zaposleni pa z ničemer od zgoraj naštetega, zato se znajdejo na dnu Wrightove sheme.

Socialno-ekonomske tipologije kmetijskih gospodarstev se nekoliko razlikujejo od klasičnih socialno-ekonomskih klasifikacij in se osredotočajo na kombiniranje virov dohodkov kmetij iz kmetijskih in nekmetijskih dejavnosti (Kovačič, 2006). Pri oblikovanju tipologije večinoma sploh ni pomembno,

kateri poklic opravljajo člani kmečkega gospodinjstva, ki so zaposleni izven kmetije, in kakšen je njihov položaj na tem delovnem mestu. Pomembno je predvsem, kolikšen delež časa posvečajo delu na kmetiji in kolikšen delež delu izven kmetije oziroma kolikšen delež dohodka prinaša posamezni delovni vložek.

Pri oblikovanju socialno-ekonomskih tipologij na področju kmetijstva je treba opredeliti oziroma ugotoviti:

- Kaj je predmet tipologije oziroma koga uvrščamo v razrede? To so lahko posamezni člani kmečkega gospodinjstva, kmečka gospodinjstva kot celota ali kmetijsko gospodarstvo kot gospodarska enota.
- Na podlagi katerih kazalnikov bomo opredelili socialno-ekonomske tipe? Upoštevamo lahko obstoj različnih virov dohodka, časovno angažiranost članov kmečkega gospodinjstva v kmetijskih in nekmetijskih dejavnostih ali delež dohodkov, ki izvirajo iz posameznih sklopov dejavnosti. Lahko se odločimo tudi za kombinacijo kazalnikov.
- S katerimi vsebinsko ustreznimi podatki razpolagamo? Rezultat je odvisen od dostopnosti ustreznih podatkov iz uradnih statističnih evidenc in popisov ali pa iz lastnih raziskav.

2.1.2 Izbrani primeri tujih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev

V angleškem izrazoslovju se za opredeljevanje socialno-ekonomskega položaja kmetij uporabljajo izrazi »*whole time*« oziroma »*full time*«, ki označujeta polni delovni čas, ter »*part time*«, ki pomeni delno, nepolno oziroma honorarno zaposlitev. V doktorski disertaciji uporabljamo izraze: »polkmetija«, »polkmet« in »polkmečko gospodinjstvo«. Gre za izraze, ki se v sodobni slovenski področni literaturi ne uporabljajo več, a se po našem mnenju najbolj približajo konceptu »*part-time*« kmetovanja.

Lund (1991) ugotavlja, da se izrazoslovje na področju socialno-ekonomske strukture kmetij uporablja površno in nedosledno ter da so definicije preohlapne, saj sledijo predvsem dostopnosti statističnih podatkov. V nasprotnem primeru je raziskovanje socialno-ekonomske strukture kmetij zelo oteženo in omejeno na vzorčne analize. Prav tako postavlja pomembno vprašanje: na koga se »*part-time*«, torej delnost, v teh izrazih sploh nanaša: na kmetijsko dejavnost, kmetijo ali kmeta oziroma člana kmečkega gospodinjstva? Po njegovem mnenju je za opredelitev polkmeta, torej individualne osebe, treba upoštevati naslednje kriterije, ki pa se lahko uporabljajo posamično ali v kombinaciji:

- časovni obseg dela na kmetiji,
- dodatna zaposlitev izven kmetije,
- dodatna zaposlitev izven kmetije ter delo na kmetiji, ki pa ne sme presegati časovno določen obseg ali višino zaslužka.

Kot ugotavlja že avtor, se ti kriteriji med seboj delno prekrivajo, zato je smiselnost njihovega povezovanja vprašljiva.

Drugi raziskovalci, med njimi Kada (1980), so se pri svojih definicijah omejili na obseg dela izven kmetije in tako polkmečko gospodinjstvo opredelili kot gospodinjstvo, v katerem eden ali več članov opravlja delo izven kmetije vsaj 30 dni letno.

Gassonova (1986, 1988), ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja intenzivno raziskovala socialno-ekonomsko strukturo britanskih kmetij, se je odločila za precej široko opredelitev polkmetovanja, in sicer kot kombinacijo kmetovanja in druge plačane dejavnosti. Ni se osredotočala na to, kolikšen delež dohodka oziroma porabljenega časa predstavlja dodatna zaposlitev. Polkmečko gospodinjstvo je opredelila kot tisto, v katerem člani delo na kmetiji dopolnjujejo z delom v nekmetijski dejavnosti. Polkmetija je po tej analogiji kmetija, ki jo upravlja polkmečko gospodinjstvo, polkmet pa je gospodar na polkmetiji. Pri njeni tipologiji ni pomembna niti velikost kmetijskega gospodarstva niti delež časa, ki ga člani namenijo delu na njem. Gassonova kmetije deli na:

- čiste kmetije, na kateri gospodar in njegova partner delata izključno na kmetiji in nimata dodatne zaposlitve izven nje,
- polkmetije, na katerih gospodar in njegov partner kombinirata dohodek iz kmetijske dejavnosti z nekmetijskim dohodkom. Deli jih v tri podrazrede: razred I (kmetovanje je glavni vir dohodkov kmečkega gospodinjstva), razred IIa (kmetovanje ni glavni, a še vedno pomemben vir dohodkov kmečkega gospodinjstva) in razred IIb (kmetovanje ne prinaša dohodka, saj predstavlja zgolj ljubiteljsko dejavnost). Pri razredih IIa in IIb Gassonova zaznava različne motive za kmetovanje. V prvem primeru gre za željo po dodatnem zaslužku, v drugem primeru pa za kmetovanje zaradi veselja do te aktivnosti, želje po sprostivni in pridelavi domače hrane za lastno porabo.

Novejša tipologija, ki jo v svojih poročilih uporablja Ministrstvo za okolje, hrano in kmetijske zadeve v Veliki Britaniji (DEFRA), se v celoti sklicuje na angažma delovne sile in obseg proizvodnje. Obseg razpoložljive in angažirane delovne sile se izraža v polnovrednih delovnih močeh (v nadaljevanju PDM). En PDM temelji na 39-urnem delovnem tednu in obsega 1.990 ur (povzeto po Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

Preglednica 3: Socialno-ekonomska tipologija britanskih kmetij, ki jo uporablja DEFRA (povzeto po Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006)

Table 3: The socio-economic typology of British farms used by DEFRA (adapted from Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006)

Tip kmetij	Opis
Dopolnilne	0,5 PDM
Mešane	od 0,5 do < 1 PDM
Čiste majhne	od 1 do < 2 PDM
Čiste srednje	od 2 do < 3 PDM
Čiste velike	od 3 do < 5 PDM
Čiste zelo velike	5 ali več PDM

Uradne kmetijske evidence in statistike v Združenih državah Amerike se v prvi vrsti osredotočajo na obseg prometa, podrobnejša delitev pa zajema tudi podatke o zaposlitvenem statusu in virih dohodka gospodarja kmetije. Glede na to kmetije uvrščajo v razrede, prikazane v preglednici 4.

Preglednica 4: Tipi kmetij glede na ustvarjen promet v ZDA (Agriculture Fact Book, 2001-2002)

Table 4: Farm types according to turnover in the USA (Agriculture Fact Book, 2001-2002)

Tip kmetij				
Majhne družinske kmetije		Velike družinske kmetije	Zelo velike družinske kmetije	Nedružinske kmetije
Letni promet ne presega 250.000 USD		Letni promet se giblje med 250.000 in 499.999 USD	Letni promet presega 500.000 USD	Podjetja
Delijo se na:				
• Kmetije z omejenimi viri	Vir dohodka je lahko kmetijska in nekmetijska dejavnost.			
• Upokojske kmetije	Gospodar je upokojen.			
• Kmetije življenjskega stila	Kmetijstvo ni glavna zaposlitev gospodarja.			
• Zaposlitvene kmetije	Kmetijstvo je glavna zaposlitev gospodarja.			

V Avstriji je uradna socialno-ekonomska tipologija kmetij zelo poenostavljena. V razred čistih kmetij se uvrščajo tiste, na katerih par, ki gospodari, nameni delu na kmetiji več kot polovico skupnega delovnega časa. Med m mešane kmetije spadajo tiste, ki ne dosegajo pogojev za čisto kmetijo. Ločijo pa tudi upokojske kmetije, katerih dohodek iz kmetijstva in gozdarstva ne preseže dohodkov iz naslova pokojnin.

V Nemčiji se je uveljavila socialno-ekonomska tipologija, ki jo uporablja nemško kmetijsko ministrstvo. Kmetije ločujejo na čiste in dva tipa mešanih. Za čiste kmetije veljajo tiste, na katerih je delovni angažma gospodarja in partnerja vsaj 0,5 PDM po osebi in pri katerih njun skupni dohodek iz dejavnosti izven kmetije ne presega 10 %. Mešana kmetija tipa I je kmetija, na kateri je delovni angažma gospodarja in partnerja vsaj 0,5 PDM po osebi in pri kateri njun skupni dohodek iz dejavnosti izven kmetije presega 10 %, vendar ne dosega več kot 50 % skupnega dohodka. Vse ostale kmetije se uvrščajo med mešane kmetije tipa II (povzeto po Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006: str. 73–74).

Tudi francoski statistični urad INSEE je s pomočjo raziskav na področju socialno-ekonomskih kazalcev kmetij razvil tipologijo kmečkih gospodinjstev, ki loči tri razrede: monoaktivna kmečka gospodinjstva, poliaktivna kmečka gospodinjstva in kmečka gospodinjstva v zatonu. Mejna višina za določitev razredov je v letu 1997 znašala 300.000 frankov oziroma 2.514 EUR (Delame, Lavigne, 2000).

Preglednica 5: Socialno-ekonomska tipologija francoskih kmečkih gospodinjstev, ki jo uporablja INSEE (Delame, Lavigne, 2000)

Table 5: Socio-economic typology of French agricultural households used by INSEE (Delame, Lavigne, 2000)

Tip gospodinjstev	Opis
Monoaktivna gospodinjstva	Iz naslova kmetijske dejavnosti zaslužijo več kot 82 % dohodka ali pa vsaj več kot 70 %, vendar dohodek iz nekmetijskih dejavnosti ne sme presegati določene mejne višine.
Poliaktivna gospodinjstva	Iz kmetijskih dejavnosti pridobivajo manj kot 82 % dohodkov, višina dohodka iz nekmetijskih virov pa presega mejno višino.
Gospodinjstva v zatonu	Iz kmetijske dejavnosti pridobijo manj kot 82 % dohodka, drugi vir dohodka pa predstavljajo pokojnine, ki presegajo mejno višino.

Na koncu tega podpoglavja navajamo še tipologijo kmetij, ki jo je v enem od svojih poročil oblikovala organizacija FAO (Food and Agriculture Organization) in naj bi služila kot pomoč pri razvijanju upravljalških strategij na različnih tipih kmetij. Ta tipologija se za razliko od prejšnjih nanaša na kmetije v Aziji ter drugih razvijajočih se državah in se precej razlikuje od socialno-ekonomskih tipologij, uveljavljenih v razvitih državah (McConnell, Dillon, 1997). Temelji na treh kazalcih: namen kmetije, stopnja samostojnosti kmetije in velikost kmetije. Tipologija loči šest razredov kmetij:

- Majhne samooskrbne družinske kmetije: v ta razred so na eni strani uvrščene kmetije, ki gojijo le eno ali dve vrsti rastlin oziroma vzrejajo eno ali dve vrsti živine. Pri svoji dejavnosti izkoriščajo razpoložljive lokalne vire, med najbolj uveljavljenimi praksami so požigalništvo, nomadstvo in kolobarjenje. Druga skupina kmetij ima že bolj razvejano kmetijsko proizvodnjo, a so usmerjene izključno v samooskrbo.
- Majhne delno samooskrbne in delno tržno usmerjene družinske kmetije: gre za prevladujoči tip kmetij v velikostnem razredu do 2 ha, vendar velikost ni najprimernejši kriterij, saj v nekaterih pokrajinah tovrstne kmetije obsegajo površine med 20 in 30 ha. To so kmetije z razvejano kmetijsko proizvodnjo in so že delno tržno usmerjene.
- Majhne samostojne specializirane družinske kmetije: usmerjene so v monostrukturno kmetijsko dejavnost. Kmetije vodijo in upravljajo družinski člani sami, zato so v tem pogledu samostojne. Lahko so popolnoma ali le delno tržno usmerjene, nekatere pa celo samooskrbne, še posebej na območjih z zelo omejenimi dejavniki za kmetijsko proizvodnjo.
- Majhne nesamostojne specializirane družinske kmetije: glede na proizvodno dejavnost so enake kmetijam v prejšnjem razredu. Razlika je v možnosti odločanja družinskih članov o usmeritvi kmetije, ki je v tem primeru omejena, saj je družina le najemnik zemljišč in predstavlja delovno silo, kmetijo pa običajno vodijo lastniki.
- Velike tržno usmerjene družinske kmetije: običajno gre za specializirane kmetije, katerih vodenje in upravljanje imajo v rokah družinski člani, ki so tudi lastniki zemljišč.
- Velika kmetijska podjetja: običajno so monostrukturna in imajo najeto upravo oziroma vodstvo, lastniki pa se s kmetijsko dejavnostjo ne ukvarjajo neposredno.

2.1.3 Slovenske socialno-ekonomske tipologije kmetijskih gospodarstev

Socialno-ekonomske tipologije slovenskih kmetij so se prilagajale spremembam vsebine in metodologije zbiranja podatkov o kmetijskih gospodarstvih. Ti so bili v zadnjih desetletjih sistematično sprva zajeti v popisih prebivalstva (leti 1981 in 1991), pozneje pa s popisom kmetijskih gospodarstev (leti 2000 in 2010).

V Leksikonu geografije podeželja (Kladnik, 1999) so opredeljeni naslednji socialno-ekonomski tipi kmetij: čista, potencialno čista, mešana, dopolnilna, ostarela in neaktivna.

Preglednica 6: Socialno-ekonomski tipi kmetij, ki so opredeljeni v Leksikonu geografije podeželja (Kladnik, 1999)

Table 6: *Socio-economic farm types according to the Lexicon of rural geography (Kladnik, 1999)*

Tip kmetije	Opis
Čista	Vsi družinski člani (ali samo jedro družine) delajo izključno na kmetiji ali pa so vzdrževani.
Potencialno čista	V rednem delovnem razmerju so samo tisti družinski člani, ki ne pripadajo jedru družine. Izjemoma se uvršča v to skupino tudi kmetijsko gospodarstvo, od katerega je eden od aktivnih članov jedra družine zaposlen izven kmetije, ostali pa morajo skupaj sestavljati najmanj dvoje polnovrednih delovnih moči. Večji del dohodka kmetija dobi s kmetovanjem, spraviлом lesa in z dopolnilnimi dejavnostmi.
Mešana	Vsaj eden izmed aktivnih članov jedra družine dela samo na kmetiji, obenem pa je vsaj eden med njimi v rednem delovnem razmerju.
Dopolnilna	Vsi proizvodno dejavni družinski člani so v rednem delovnem razmerju izven kmetijskega gospodarstva in delajo na kmetiji izključno v prostem času, zato pomeni zaslužek s kmetovanjem le dopolnilo k celotnemu dohodku na kmetiji. Gospodinja in aktivni člani družine, starejši od 64 let, se ne štejejo med proizvodno aktivne.
Ostarela	Vsi družinski člani so starejši od 64 let, a se še vedno ukvarjajo s kmetovanjem. Pri mnogih se pojavljajo težave v zvezi z nasledstvom, saj so številne tovrstne kmetije brez zagotovljenega naslednika ali prevzemnika.
Neaktivna	Kmetija, ki sicer poseduje kmetijska in gozdna zemljišča, a se družinski člani zaradi različnih vzrokov (ostarelost, prezaposlenost, nezainteresiranost) s kmetovanjem ne ukvarjajo več. Zemljišča pogosto oddajajo v najem tistim interesantom, ki si na ta način izboljšajo možnosti za produktivnejše kmetovanje, lahko pa ostajajo tudi neobdelana.

Za razumevanje omenjenih tipov kmetij je pomembna opredelitev jedra družine, »ki ga predstavljajo tisti družinski člani, na katere so vezane največje obremenitve s kmetijskimi opravili, obenem pa odločilno usmerjajo (ali pa so za to predvideni) razvoj domače družinske kmetije. Jedro družine sestavljajo kmečki gospodar, njegov zakonski partner in naslednik. Nekatero tipologije družbeno-gospodarske sestave so zasnovane prav na načinu kmetovanja in na morebitni zaposlenosti posameznih članov družinskega jedra, medtem ko se preostale družinske člane zaradi največkrat drugotne vloge ponavadi zanemari« (Kladnik, 1999: str. 69).

V zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja se je uveljavila socialno-ekonomska tipologija dr. Matije Kovačiča s sodelavci, ki je bila prilagojena podatkom, zbranim v popisih prebivalstva 1981 in 1991. Kot navaja avtor, socialno-ekonomski tip kmetije kaže, iz katerih virov družina na kmetiji pridobiva dohodek oziroma kolikšen del skupnega dohodka družina ustvari s kmetijsko dejavnostjo. V literaturi se običajno kot kriterij za opredelitev navaja delež dohodka iz kmetijske dejavnosti. Ker teh podatkov popisni vprašalnik ni zajemal, so bili namesto njih uporabljeni podatki o zaposlenosti družinskih članov izven kmetije, ki kažejo na trajno prisotnost zunanega vira dohodka, žal pa ne omogočajo opredelitve natančnega razmerja med obema viroma dohodka (Kovačič, 1996). Tipologija opredeljuje čiste, mešane, dopolnilne in ostarele kmetije.

Preglednica 7: Socialno-ekonomski tipi kmetij na podlagi popisov prebivalstva 1981 in 1991 (Kovačič, 1996)

Table 7: Socio-economic farm types based on the censuses of 1981 and 1991 (Kovačič, 1996)

Tip kmetije	Kriteriji
Čista	a) kmetije, pri katerih vsi člani gospodinjstva v aktivni življenjski dobi, torej stari 15 do vključno 64 let (ADČ = aktivni družinski člani) delajo samo na kmetiji ali so vzdrževani; IN b) kmetije, ki so brez proizvodno aktivnih ADČ (npr. ADČ je samo gospodinja), pa je vsota PDM večja od 1,2 (nihče ne dela samo na kmetiji in nihče ni zaposlen); IN c) kmetije, pri katerih so zaposleni izven kmetije samo člani gospodinjstva, ki ne pripadajo jedru družine. Torej niso zaposleni: - gospodar + zakonec – iz družine gospodarja - naslednik + zakonec – iz 2. družine v gospodinjstvu; IN d) zaposleni niso: - če je samo ena družina: gospodar + zakonec + še eden iz družine gospodarja ali - če je gospodar starejši od 64 let: naslednik + zakonec + še eden od naslednikove družine; ALI e) če je vsota PDM > 2,5 ter gospodar in naslednik nista zaposlena.
Mešana	a) kmetije, pri katerih je najmanj en ADČ zaposlen izven kmetije ali prejema pokojnino IN hkrati najmanj eden dela samo na kmetiji; IN b) vsi ADČ so zaposleni ali prejemajo pokojnino ali so vzdrževani, vsota PDM za gospodinjstvo pa je več kot 1,2; IN c) na kmetiji živijo samo starejši od 64 let in otroci, učenci ali študentje, ALI samo otroci, učenci ali študentje IN je vsota PDM za gospodinjstvo najmanj 1 (torej 1 ali več).
Dopolnilna	a) gospodinjstva, kjer so vsi ADČ zaposleni ali prejemajo pokojnino ali so vzdrževani IN je vsota PDM za gospodinjstvo manj kot 1,2. b) na kmetiji živijo samo starejši od 64 let in otroci, učenci, študentje oziroma vzdrževani ALI samo otroci, učenci, študentje IN je vsota PDM za gospodinjstvo manj kot 1.
Ostarela	Vsi člani gospodinjstva so starejši od 64 let.

In še opomba: iz popisnice ni mogoče identificirati naslednika, zato avtor predpostavlja, da je potencialni naslednik lahko nosilec druge družine (po vrstnem redu) v gospodinjstvu. Če druge družine ni, pa je potencialni naslednik eden od otrok gospodarja, ki dela samo na kmetiji (Kovačič, 1996).

Nov način zbiranja podatkov o kmetijskih gospodarstvih z uvedbo popisa kmetijskih gospodarstev leta 2000 je zahteval oblikovanje nove metodologije za ugotavljanje socialno-ekonomske strukture slovenskih kmetij. Tudi novi popis ni zajel podatkov o virih in višini dohodkov kmečkih gospodarstev, zato glavni kriterij razvrščanja še vedno ostaja aktivnost jedra družine od 15. do vključno 64. leta starosti. Avtorji tipologije Udovč, Kovačič in Kramarič (2006) ločujejo jedro družine, ki so gospodar, partner gospodarja in naslednik, od ostalih članov gospodinjstva, saj socialno-ekonomski status opredeljuje prav aktivnost članov jedra družine. Ostali aktivni člani, na primer

odrasli zaposleni otroci, predstavljajo samostojne potrošne enote, saj njihovi dohodki praviloma ne gredo v družinski proračun. Njihova prisotnost v kmečkem gospodinjstvu je praviloma začasna, dokler si ne uredijo lastnega domovanja.

Tipologija je oblikovana na podlagi popisnih podatkov o starosti družinskih članov, statusu gospodarja, statusu družinskih članov, številu PDM na kmetiji ter o sorodstvenem razmerju do gospodarja.

Po tej tipologiji so ČISTE kmetije tiste, pri katerih noben član jedra družine ni zaposlen izven kmetije. Predpostavlja se, da družina ustvarja dohodek samo s kmetijstvom in dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji, ki niso registrirane kot obrtne dejavnosti. Glede na to, da na nekaterih mešanih kmetijah precej dela v kmetijstvu opravijo starejši ljudje in/ali zaposleni člani družine, ki ne pripadajo jedru družine, so POTENCIALNO ČISTE tudi kmetije, ki v kmetijski dejavnosti angažirajo več kot 2,5 PDM. Pri takem obsegu proizvodnje je namreč zelo verjetno, da bodo zaposleni člani jedra družine opustili zunanjo zaposlitev, ko se bodo razmere v družini spremenile in se bo zmanjšal delovni prispevek drugih članov (na primer odselitev, opešanje starejših). Meja 2,5 PDM je postavljena na osnovi ocene, da normalna trigeneracijska kmečka družina premore optimalno 2,5 PDM delovnega potenciala, zato se taka kmetija, če je ves ta delovni potencial produktivno angažiran na kmetiji, lahko preživlja samo s kmetijsko dejavnostjo (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

MEŠANE kmetije so tiste, ki dohodek iz kmetijske dejavnosti dopolnjujejo z dohodkom iz zaposlitve izven kmetije. Z vidika razpoložljivih kriterijev sodijo sem kmetije, na katerih je vsaj en član jedra družine zaposlen izven kmetije, in hkrati vsaj eden dela samo na kmetiji. Tudi pri tej skupini kmetij so zaradi razmer v praksi vpeljeni še dodatni kriteriji. Tako je mešana kmetija tudi tista, sicer dopolnilna kmetija, pri kateri ima vsaj eden od članov jedra družine, starejših od 65 let, po popisnih podatkih status kmeta. Obseg dela na kmetiji je torej tolikšen, da bo nekdo od zaposlenih članov jedra družine moral opustiti zaposlitev in se posvetiti samo delu na kmetiji, ko ta starejša oseba dela ne bo zmogla več opravljati. Iz istega razloga je kot posebna vrsta mešanih kmetij opredeljena tudi tista, pri katerih so vsi aktivni prebivalci zaposleni izven kmetije, a je seštevek njihove delovne angažiranosti na kmetiji večji od 1,5 PDM. Avtorji so poleg tega zasledili tudi precejšnje število kmetijskih gospodarstev, na katerih so vsi delovno aktivni prebivalci zaposleni izven kmetije, oseba, ki dela samo na kmetiji, pa je aktivni upokojenec iz kmetijstva, torej upokojenec, mlajši od 65 let. Tudi te kmetije so opredeljene kot mešane kmetije s podobno motivacijo kot prej (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

DOPOLNILNE kmetije so tiste, na katerih so vsi aktivni družinski člani zaposleni izven kmetije, hkrati pa obseg njihove delovne angažiranosti na kmetiji ne presega 1,5 PDM (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

Zadnjo skupino socialno-ekonomskih tipov kmetij predstavljajo OSTARELE kmetije, za katere je značilno, da so vsi člani družine starejši od 65 let, torej ne sodijo v statistično skupino aktivnih oseb,

čeprav so na kmetiji lahko še aktivni. Njihov glavni vir dohodka je običajno pokojnina – bodisi kmečka ali iz zaposlitve. Ta skupina kmetij je pomembna predvsem zato, ker bodo praviloma ugasnile, ko bodo člani družine delovno opešali (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006).

Avtorji Oblak, Juvančič in Erjavec (2003) so za potrebe ocene skupnega dohodka na kmetijskih gospodarstvih v Sloveniji zasnovali socialno-ekonomsko tipologijo glede na zaposlitvene tipe. Kmetije so uvrstili v naslednje razrede: čiste kmetije, mešane kmetije s stalno zaposlitvijo izven kmetije, kmetije z dopolnilno dejavnostjo in kmetije v opuščanju.

Preglednica 8: Socialno-ekonomski razredi kmetij glede na zaposlitveni tip (Oblak, Juvančič, Erjavec, 2003)

Table 8: *Socio-economic classes of farms based on the type of occupation (Oblak, Juvančič, Erjavec, 2003)*

Tip kmetije	Opis
Čista kmetija	Kmetijsko gospodarstvo, na katerem nihče od aktivnih članov jedra gospodinjstva (gospodar, njegov zakonec, naslednik in njegov zakonec) ni redno zaposlen izven kmetije. Kmetija predstavlja jedru družine edini vir dohodka.
Mešana kmetija s stalno zaposlitvijo izven kmetije	Vsaj eden ali več aktivnih članov jedra gospodinjstva s stalno zaposlitvijo izven kmetije.
Kmetija z dopolnilno dejavnostjo	Kmetija, ki je na leto zaslužila najmanj milijon SIT (pribl. 4.167 EUR) dohodka iz dopolnilnih dejavnosti.
Kmetija v opuščanju	Kmetija, na kateri je letni prihodek iz kmetijstva znašal manj kot 300.000 SIT (pribl. 1.250 EUR) oziroma je opustila tržno kmetijsko pridelavo v zadnjih desetih letih.

Glede na izbrane kriterije za uvrstitev kmetij v posamezni tip je razvidno, da so bili podatki zajeti s pomočjo individualne raziskovalne študije, in sicer z anketiranjem izbranega vzorca kmetij.

Popis kmetijstva 2000, ki ga je izvedel Statistični urad Republike Slovenije (v nadaljevanju SURS), je zajel nekatere socialno-ekonomske podatke o članih kmetijskih gospodarstev (starostno strukturo, izobrazbeno raven in poklicno usposobljenost gospodarjev). Na podlagi vprašalnika sta bili oblikovani tudi dve tipologiji. Prva je kmetijska gospodarstva razvrščala glede na ekonomsko velikost, druga pa glede na tip kmetijske pridelave. Ugotavljanje ekonomske velikosti in tipov kmetijske pridelave je bilo v državah članicah Evropske unije uzakonjeno že leta 1978 z namenom, omogočiti informacijsko podlago za kmetijsko politiko, analizo položaja kmetijskih gospodarstev na podlagi ekonomskih meril ter medsebojno primerjavo strukture in ekonomskega stanja gospodarstev med različnimi leti, državami, regijami in razredi.

Ključni element za ugotavljanje ekonomske velikosti je standardizirano pokritje (*»Standard Gross Margin«*, v nadaljevanju SGM). To je razlika med potencialnimi prihodki in specifičnimi spremenljivimi stroški pridelave na hektar ali na glavo živali. Standardizirano pokritje pomeni vrednost povprečnega pokritja, s katerim je izraženo povprečno stanje na danem območju. Ekonomsko velikost kmetijskega gospodarstva ugotovimo tako, da seštejemo zmnožke vrednosti SGM posameznih stroškovnih nosilcev in obsega njihove pridelave, ki je razviden iz popisa kmetijstva. Ekonomska velikost je izražena v ESU (*»European Size Unit«*). To je evropska enota za merjenje ekonomske velikosti. 1 ESU za leto 2000 je po določilih Eurostata znašal 1.200 EUR (Popis kmetijskih gospodarstev 2000: str. 41). V primeru tipologije ekonomske velikosti so kmetijska

gospodarstva razdeljena v razrede: manj kot 2 ESU, 2–4 ESU, 4–6 ESU, 6–8 ESU, 8–12 ESU, 12–16 ESU, 16–40 ESU, 40–100 ESU, 100–250 ESU in več kot 250 ESU (Popis kmetijskih gospodarstev 2000: str. 126).

Predstavljena SURS-ova tipologija ni socialno-ekonomska tipologija, saj je naravnana izključno ekonomsko in ne upošteva socialnih značilnosti kmetijskih gospodarstev.

Opredelitev socialno-ekonomskih tipov kmetij vsebujejo tudi vprašalniki za spremljanje računovodskega stanja kmetij v okviru mreže FADN (*»Farm Accountancy Data Network«*). Namen FADN-knjigovodstev je izboljšanje poznavanja ekonomskega položaja kmetij, argumentiranje in spremljanje ukrepov za izboljšanje dohodkovnega položaja kmetij, pridobivanje informacij za ekonomsko svetovanje in obveza do Evropske unije. FADN omogoča mednarodno primerljivost zbranih podatkov, analize na nacionalni in mednarodni ravni, načrtovanje smernic ter povratne informacije o uspešnosti izvajanja ukrepov kmetijske politike. Glede na popisne liste se kmetije delijo v naslednje socialno-ekonomske tipe: čiste, mešane, dopolnilne in ostarele (Navodila za izpolnjevanje popisnih listov, 2009). Podrobnejši kriteriji za razporeditev kmetij glede na socialno-ekonomski tip niso opredeljeni.

Preglednica 9: Socialno-ekonomski razredi kmetij po metodologiji FADN (Navodila za izpolnjevanje popisnih listov, 2009)

Table 9: *Socio-economic classification of farms according to the FADN methodology (Navodila za izpolnjevanje popisnih listov, 2009)*

Tip kmetije	Opis
Čista kmetija	Vsem ali vsaj jedru družinskih članov je kmetijstvo osnovna dejavnost.
Mešana kmetija	Vsaj enemu družinskemu članu je kmetijstvo osnovna dejavnost, vsaj enemu pa je osnovna nekmetijska dejavnost.
Dopolnilna kmetija	Nobenemu družinskemu članu kmetijstvo ni osnovna dejavnost.
Ostarela kmetija	Vsi družinski člani so starejši od 64 let.

2.1.4 Sklepna misel o socialno-ekonomskih tipologijah kmetijskih gospodarstev

Pregled tujih in slovenskih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev je pokazal, da se te med seboj razlikujejo glede na izoblikovane tipe in kriterije, ki jih opredeljujejo. Najpogosteje se pri razvrščanju upoštevajo:

- struktura virov dohodkov iz kmetijske in nekmetijske dejavnosti,
- višina dohodkov oziroma razmerje med dohodki iz različnih virov,
- delovni vložek oziroma angažma članov kmečkega gospodinjstva na kmetiji in izven nje,
- starost članov kmečkega gospodinjstva,
- status članov kmečkega gospodinjstva, pri čemer imamo v mislih aktivne člane, vzdrževanje člane, upokojene, otroke, dijake, študente,
- obseg prometa na kmetiji ter ekonomska velikost kmetije in

- zaposlitveni status gospodarja.

Posamezne raziskave socialno-ekonomske strukture kmetij in odgovarjajoče tipologije so zelo dobrodošle, saj omogočajo svobodnejši in hkrati bolj poglobljen pristop k proučevanju značilnosti kmetijskih gospodarstev. Kljub temu se večina tipologij opira na dostopnost uradnih statističnih evidenc, ki naj bi v teoriji omogočale časovno primerljivost podatkov in spremljanje sprememb v socialno-ekonomski sestavi kmetij. Na primeru uradnih slovenskih statističnih raziskovanj se izkaže, da neposredna primerljivost podatkov za leti 1981 in 1991 z novjšimi zaradi spremenjene metodologije oziroma zaradi uvedbe popisa kmetijstva leta 2000 ni možna. Poleg tega je socialno-ekonomsko strukturo kmetij mogoče ugotavljati le posredno, in sicer z upoštevanjem časovnega angažmaja članov kmečkega gospodinjstva, saj se podatkov o dohodkih kmetijskih gospodarstev in njihovih virih v okviru popisa ne zbira.

2.2 VIRI DOHODKA NA KMETIJSKIH GOSPODARSTVIH

2.2.1 Kombiniranje virov dohodka je prilagoditvena strategija kmetijskih gospodarstev

Številni tuji in domači avtorji (Gasson, 1986; Evans, Ilbery, 1993; Hetland, 1986; Kovačič, 1996; Barbič, 1990 in drugi) ugotavljajo, da dohodek iz kmetijskih dejavnosti že desetletja ne zagotavlja dolgoročne gospodarske stabilnosti manjših in srednjih kmetij, zato dodaten zaslužek črpajo iz nekmetijskih dejavnosti. Na nekaterih območjih je kombiniranje dohodkov iz različnih dejavnosti že tradicionalno, za primer vzemimo norveške kmečko-ribiške družine, ki so z razdelitvijo dela med družinskimi člani črpale dohodek iz obeh dejavnosti (Hetland, 1986). S povečano ponudbo dela v industrijskih in pozneje storitvenih dejavnostih na eni strani ter hkratnim upadanjem življenjskega standarda čistih kmečkih družin so se mnoge med njimi z zaposlovanjem članov v nekmetijskih dejavnostih preoblikovale v polkmetije (delavsko-kmečke družine).

Evans in Ilbery (1993) opozarjata, da lahko v kontekstu kombiniranja različnih virov dohodka na kmetijskih gospodarstvih govorimo o treh vsebinsko podobnih, a vendar različnih konceptih, ki izvirajo iz tuje literature, zato poleg slovenskega navajamo tudi angleški izraz: dopolnilne dejavnosti na kmetiji (*»farm diversification«*), polkmetovanje (*»part-time farming«*) in pluriaktivnost (*»pluriactivity«*).

V prvem primeru (Ilbery, 1991) gre za dopolnjevanje dohodka kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji. Gre za dejavnosti, ki se opravljajo na kmetiji in so povezane s kmetijstvom oziroma gozdarstvom. Kmetiji omogočajo učinkovitejšo rabo njenih proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile družinskih članov (Zakon o kmetijstvu, 2008). Med dopolnilne dejavnosti na kmetiji uvrščamo pridelavo doma pridelanih kmetijskih pridelkov; gojenje, varstvo in izkoriščanje gozda; gozdarske storitve; predelavo lesa; opravljanje storitev s kmetijsko mehanizacijo; transportne storitve; turizem na družinski kmetiji; domačo obrt, ribogojstvo in lov. Kulovčeva (2002) ugotavlja, da se, tako kot nekdaj,

tudi danes kmetje odločajo za dopolnilne dejavnosti predvsem iz ekonomskih razlogov, si s tem zagotovijo večjo socialno varnost, izkoristijo proste stanovanjske in gospodarske stavbne kapacitete, uporabijo znanje, spretnosti in izkušnje ter tako boljše unovčijo kmetijske pridelke. Z razvojem dopolnilnih dejavnosti zmanjšujejo odvisnost od sredstev kmetijske politike. Na nekaterih gospodarstvih bo dopolnilna dejavnost ostala le dopolnilna, na drugih lahko preraste v glavno dejavnost, saj je ustvarjeni dohodek na enoto zaposlitve v kmetijski dejavnosti bistveno nižji od dohodka v dopolnilnih dejavnostih (Oblak, Juvančič, Erjavec, 2003; Černilogar, 2007). V primeru polkmetovanja gre za zaposlovanje članov kmečkega gospodinjstva izven kmetije in kmetijskih dejavnosti (torej tudi izven prej omenjenih dopolnilnih dejavnosti). Taka opredelitev je sicer zelo splošna in je bila deležna številnih kritik in predlogov za posodobitev. Mnogi raziskovalci v ospredje postavljajo gospodarja kmetije in se osredotočajo izključno na njegov zaposlitveni status. Drugi zagovarjajo stališče, da je ta opredelitev preozka, saj del prihodkov in izdatkov v družinski proračun prispevajo tudi drugi člani kmečkega gospodinjstva, zato je pomemben tudi izvor njihovih dohodkov (Evans, Ilbery 1993). Koncept pluriaktivnosti združuje oba omenjena koncepta in pomeni kombinacijo kmetijske dejavnosti z drugo nekmetijsko dejavnostjo ne glede na to, ali gre za dopolnilno dejavnost na kmetiji ali pa za zaposlitev izven kmetije. V tem pogledu so kmetije, ki se ukvarjajo izključno s kmetijsko dejavnostjo, monoaktivne, vse ostale pa pluriaktivne. Prednost koncepta je upoštevanje delovnega angažmaja vseh članov kmečkega gospodinjstva, vključno s samozaposlenimi, delavci in tistimi, ki imajo status kmeta (Evans, Ilbery 1993). Vendar tudi pojmovanje pluriaktivnosti v literaturi ni poenoteno. Juvančič (2001) kot pluriaktivna kmetijska gospodarstva označuje mešan in dopolnilni socialno-ekonomski tip kmetij, pri katerih so člani delno zaposleni izven kmetije.

Razporejanje delovne sile je pomemben element strukture kmetijstva oziroma natančnejše strukture kmetijskih gospodarstev. Kmetje predstavljajo skromen delež zaposlenih prebivalcev v razvitih državah, v Sloveniji leta 2006 6,7 % (Anketa o delovni sili, 2006). Širši družbeni in gospodarski procesi, ki so pripeljali do tega stanja, so dobro raziskani in poznani, manj raziskane pa so spremembe strukture kmetijskih gospodarstev in prehodi med njimi: od tradicionalne oblike proizvodnje, ko so vsi člani kmečkega gospodinjstva svoje delo vlagali v kmetijo in si razdelili pridelek oziroma dohodek, do sodobnih kmečkih gospodinjstev, v katerih pomemben del dohodka izvira iz nekmetijskih dejavnosti. Če kot polkmetije opredelimo tiste kmetije, kjer dohodek iz nekmetijskih dejavnosti na kmetiji presega dohodek iz kmetijske dejavnosti, potem je glede na študije za ZDA, Kanado, Švedsko in Avstrijo ugotovljeno, da le-te presegajo 50 % vseh kmetij v omenjenih državah (Ahearn, Lee, 1991; Fuller, 1991; Huffman, 1991; Weiss, 1999; Rabinowicz, 1992). Podobne ugotovitve veljajo tudi ob predpostavki, da so polkmetije opredeljene na podlagi razmerja delovnega angažmaja v kmetijski in nekmetijski dejavnosti. Glede na podatke o delovni sili na kmetijah, ki so bili zajeti v Popisu kmetijskih gospodarstev 2000, je v Sloveniji 42 % oseb, ki so delale na kmetiji, to delo opravljalo kot postransko dejavnost, 31 % oseb kot obliko občasne pomoči, 9 % kot glavno dejavnost in 18 % kot

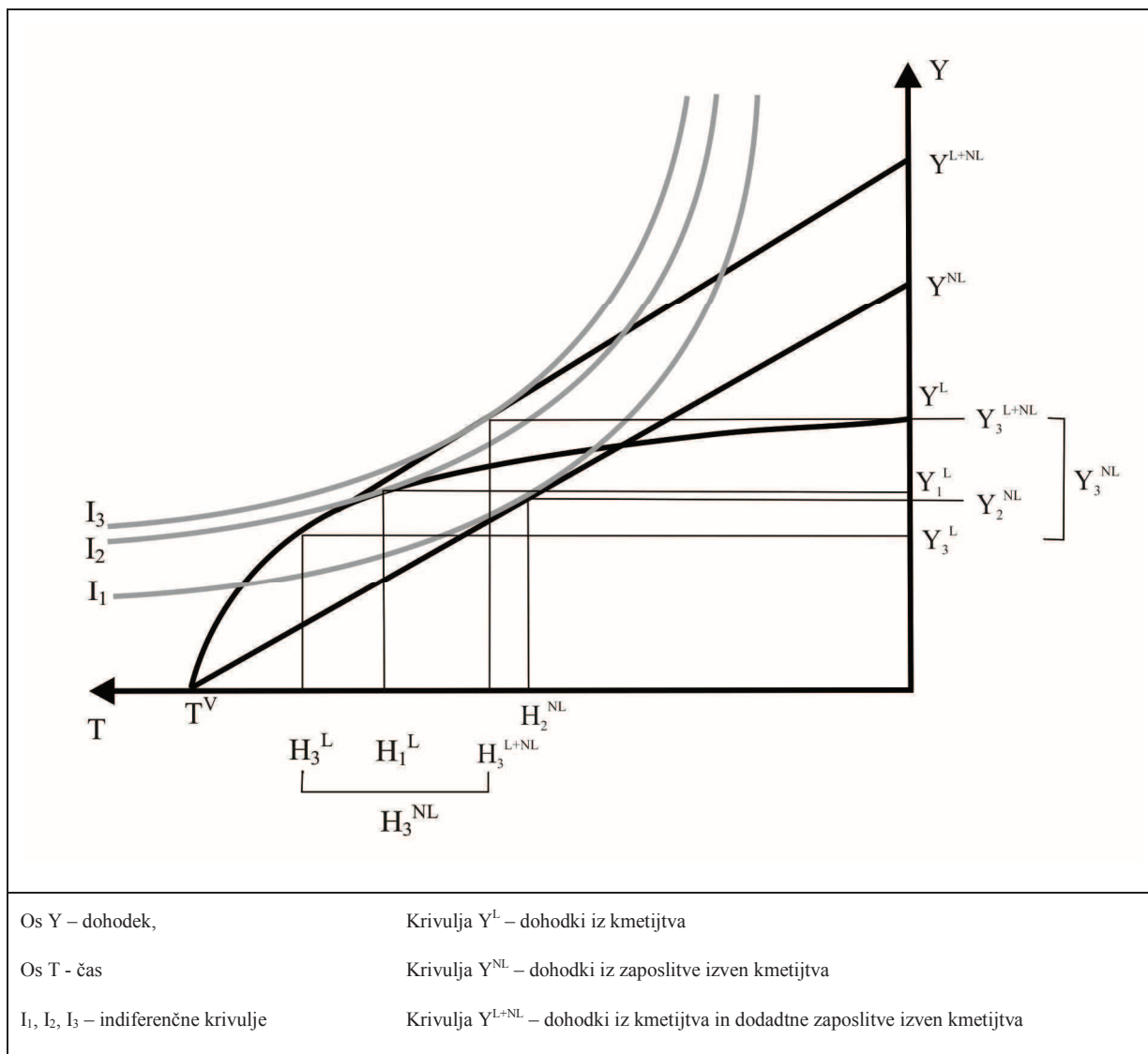
edino dejavnost. Te ugotovitve so presenetljive, saj številni avtorji (Bollman, 1991; Cochrane, 1987; Fuller, 1991; Tweeten 1991) ugotavljajo, da so čiste kmetije ekonomsko učinkovitejše v primerjavi s polkmetijami. Napovedi, da bodo polkmetije sčasoma izginile na račun sosednjih večjih, ekonomsko uspešnejših, ambicioznejših, tehnološko naprednejših in inovativnih čistih kmetij, se ne uresničujejo. Weis (1999) opaza le zmanjševanje števila srednjevelikih kmetij, vendar na račun velikih čistih kmetij in hkrati manjših polkmetij. Gardner (1992) ugotavlja, da je stopnja donosa na polkmetijah nižja v primerjavi s stopnjo donosa na čistih kmetijah, prav tako od prihodkov iz nekmetijskih dejavnosti, zato bi pričakovali, da se bodo polkmetije prej ali slej iz kmetijstva umaknili, a se ti ne odločajo za tako potezo. Andersson in sodelavci (2003) ugotavljajo, da razliko v donosu odtehta manjše tveganje, ki ga prinaša razpršitev virov dohodka. Kot primer navajajo kmečko gospodarstvo, v katerem se gospodar ukvarja s kmetijsko dejavnostjo, njegov partner pa je zaposlen izven kmetije. Sčasoma dohodki iz nekmetijske dejavnosti narastejo in postavi se vprašanje, ali bodo člani gospodinjstva del dohodka namenili tudi investicijam v kmetijstvo. Za pojasnitev okoliščin, v katerih se to lahko zgodi, avtorji uporabijo moderno portfeljsko teorijo (*»modern portfolio theory«*, v nadaljevanju *MPT*). *MPT* je naložbena teorija, ki skuša maksimirati donose in zmanjšati tveganje. Osredotoča se na odnos med tveganjem, donosnostjo in razpršitvijo. Vlagatelj bo pripravljen vložiti v bolj tvegano naložbo, če bo imel pri tem višji donos. Tveganje zmanjšuje tudi razpršitev – torej izbira portfelja naložb, ki je sestavljen iz več različnih naložb (Alihodžić, 2010; Miklič, 2011).

Dinamiko sprememb v zaposlitvenem statusu članov kmečkih gospodinjstev lahko razlagamo tudi s pomočjo takoimenovane teorije subjektivnega ravnotežja (utemeljitelj Aleksander Vasiljevič Čajanov), ki izpostavlja, da so odločanje o obsegu kmetijske proizvodnje, zaposlovanje družinske delovne sile izven kmetijstva in obseg potrošnje v okviru kmečkega gospodarstva medsebojno povezani, glavni cilj pa je maksimiranje funkcije koristnosti. Glavni motiv gospodarskih aktivnosti na kmečkih gospodarstvih je povezan z zadovoljevanjem potreb članov gospodinjstva oziroma maksimiranjem lastne funkcije koristnosti. V tem se teorija pomembno razlikuje od temeljne predpostavke ekonomike podjetij, ki motive gospodarskega delovanja podjetij enači s ciljem maksimiranja dobička (Juvančič 2001; Nakajima, 1986; Singh, Squire, Strauss, 1986).

Ekonomiko kmečkih gospodarstev sicer sestavljajo različni elementi ekonomske teorije: ekonomika podjetij, teorija odločanja v okviru gospodinjstev in ekonomika ponudbe delovne sile (Juvančič, 2001).

Slika 2 grafično ponazarja hipotetični primer alokacije delovne sile. Razlago povzemamo po Juvančiču (2001: str. 225–226). Ob predpostavki ekonomsko racionalnega odločanja (alokacija delovnega časa na podlagi najvišje dosežene indifferenčne krivulje) se posameznik odloča za takšno alokacijo časa, s katero maksimira lastno stopnjo koristnosti. Izbira lahko med delom na kmetiji, zaposlitvijo izven kmetije in prostim časom. Za grafično predstavitev je izbran izhodiščni primer, katerega pomanjkljivost so sicer nekatere restriktivne predpostavke (na primer linearna rast

nekmetijskega dohodka, neupoštevajoč dejansko omejenost obsega delovnega časa), ki pa bistveno ne vplivajo na sporočilnost rezultatov. Dohodki iz kmetijstva (krivulja Y^L) sledijo logiki padajočih mejnih donosov. V izbranem primeru lahko pričakujemo, da bi se posameznik v odločanju med zaposlitvijo izven kmetijstva in polno zaposlitvijo na kmetiji odločil za slednjo, ki se nahaja na višji indiferenčni krivulji, torej na višji stopnji koristnosti. Razlika v doseženi stopnji dohodkov ni velika – dohodki iz kmetijstva Y_1^L so v tem primeru za malenkost višji kot dohodki iz zaposlitve izven kmetijstva. Izrazitejša je razlika v obsegu dela, kjer je obseg dela na kmetiji (daljica $T^V H_1^L$) bistveno manjši od obsega polne zaposlitve izven kmetije ($T^V H_2^{NL}$). S tem pa posameznik še ni v celoti izkoristil možnosti za maksimiranje stopnje koristnosti. Če predpostavimo, da je posamezniku omogočeno delo na kmetiji in dodatna zaposlitev izven nje, se bo v danem primeru odločil za to rešitev, in sicer do točke tangence med dohodkovno krivuljo Y^{L+NL} in indiferenčno krivuljo I_3 .

Slika 2: Alokacija delovne sile (prirejeno po Schmitt, 1997; povzeto po Juvančič, 2001: str. 226)
Figure 2: Workforce allocation (adapted from Schmitt, 1997; Juvančič, 2001: p. 226)

Dosežena dohodkovna raven bo Y_3^{L+NL} , pri čemer del dohodka, izhajajoč iz dodatne zaposlitve, znaša Y_3^{NL} , dohodek iz kmetijstva pa znaša Y_3^L . Delovni čas posameznika je v tem primeru daljši, in sicer porabi za kmetijstvo $T^V H_3^L$ časa, za zaposlitev izven kmetije pa še dodatnega H_3^{NL} časa. Ponazoritev na sliki je zgolj hipotetična, njen namen je pokazati, da je ob določenih strukturnih razmerah na kmetiji in ob določenih lastnostih lokalnega trga delovne sile možno dokazati ekonomsko racionalnost odločanja članov kmečkih gospodinjstev za dodatno zaposlitev izven kmetije.

Za razumevanje ekonomske upravičenosti polkmetij se lahko naslonimo tudi na teorijo oportunitetnih stroškov. Organizacija kmečkih gospodarstev in alokacija delovne sile sta posledici upoštevanja dejavnikov ekonomije obsega v primerjavi s kapaciteto delovne sile na kmetiji. Tehnični napredek je razlog za naraščanje obsega proizvodnje kmetijskih gospodarstev, rast koristi ekonomije obsega in tudi obsega proste delovne sile na kmetijah. Oportunitetni stroški dela članov kmečkega gospodinjstva so še posebej nizki na polkmetijah, kar je njihova glavna konkurenčna prednost v primerjavi s čistimi kmetijami in kmetijskimi podjetji (Schmitt 1991, 1997; Juvančič 2001).

Ekonomski pomen polkmetij ni zanemarljiv niti v primeru, ko le-te niso usmerjene v tržno proizvodnjo, ampak pridelujejo hrano le za lastne potrebe (Barbič, 1990). Na ta način polkmečka gospodinjstva ne nastopajo na trgu kot porabniki kmetijskih pridelkov. Takšen pasiven gospodarski prispevek ima svojo ekonomsko utemeljenost zlasti v primerih, ko polkmečko gospodinjstvo razpolaga z manjšimi obdelovalnimi zemljišči ali z zemljišči, ki so manj ali pa neprimerna za tržno pridelavo. Poleg tega se dohodek, ki ga prinesejo člani, zaposleni izven kmetijstva, pogosto vloga v modernizacijo kmetijske proizvodnje (nakup mehanizacije, obnova in dograditev gospodarskih poslopij, nakup ali najem zemljišč), še posebej, ko so za to ugodne tudi ekonomsko-politične razmere, ki omogočajo na primer ugoden najem kredita. Barbičeva opozarja tudi na prenos znanja, ki jih iz urbanega, industrijskega ali storitvenega okolja v kmečko gospodinjstvo prinašajo zaposleni člani. To so na primer tržna usmerjenost, organizacija dela, dohodkovno povezovanje in načrtovanje. Vsi ti postopki se bistveno ne razlikujejo od značilnosti kmetijske proizvodnje, ki prav tako želi pridelati čim več in s čim nižjimi stroški (dela in denarja). Avtorica navaja, da so čiste kmetije zaradi ekonomije obsega, povezovanja ter delovanja v širših skupnostih učinkovitejše na makroravni, polkmetije pa na mikroravni, torej v okviru samega gospodinjstva. Lipušček (1981) slednjim očita počasnejši razvoj kmetijstva, ker jim kmetovanje predstavlja postransko dejavnost, poleg tega pa oviranje zložb zemljišč in z njimi povezano racionalizacijo ter modernizacijo kmetijstva.

2.2.2 Motivi za zaposlovanje članov kmečkih gospodinjstev v nekmetijskih dejavnostih

Mobilnost delovne sile na kmetijskih gospodarstvih spodbujajo številni motivi in dejavniki. Oblikovalci kmetijske politike v preteklosti so v številnih razvitih državah pričakovali, da so polkmetije le prehodna oblika organiziranosti članov kmečkega gospodinjstva in da se bo sčasoma ta

socialno-ekonomski tip kmetij preobrazil deloma v čiste kmetije, deloma v nekmetijska gospodinjstva. Pričakovanja so temeljila na predpostavki, da so čiste kmetije ekonomsko učinkovitejše od polkmetij. Natančnejša analiza dejavnikov in motivov za prehod kmečke delovne sile v nekmetijske dejavnosti razkriva njihovo kompleksno strukturo, saj na odločanje ne vplivajo le zunanji oziroma objektivni dejavniki (na primer razdrobljena zemljiška struktura kmetij), ampak tudi notranji oziroma subjektivni dejavniki (na primer posameznikova želja po spremembi načina življenja), ki jih ekonometrična analiza težko upošteva in ustrezno ovrednoti.

Poznavanje dejavnikov, ki vplivajo na mobilnost delovne sile na kmetijah, je pomembno za oblikovanje predvsem kmetijske politike ter z njo povezanih politik razvoja podeželja, prostorskega načrtovanja in spodbujanja skladnega regionalnega razvoja. Gassonova (1988) navaja nekaj primerov, ki to potrjujejo. Na Japonskem je delež polkmetij v osemdesetih letih presegel 85 %. Japonske kmetije so bile glede na obseg zemljišč v povprečju majhne, trg kmetijskih zemljišč pa zaznamovan z izjemno nemobilnostjo, zato so bili člani kmečkih gospodinjstev prisiljeni v zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih. K visokemu deležu polkmetij in hkrati ohranjanju kmetijske dejavnosti so pripomogle predvsem državne spodbude za razvoj industrije na podeželskih območjih. Podobni primeri izhajajo iz Nemčije, skandinavskih držav, Kanade, Belgije, Italije in Španije. Na tamkajšnjih območjih z omejenimi dejavniki za kmetijstvo, predvsem gorskih in hribovitih predelih, kjer je sezona rasti kratka, prisotna pa je tradicionalna povezanost med kmetijstvom in drugimi primarnimi dejavnostmi (gozdarstvo, ribištvo in rudarstvo), so politični ukrepi za spodbujanje razvoja industrijskih obratov prispevali k ohranjanju kmetijstva predvsem z naraščanjem deleža polkmečkih gospodarstev. V ZDA je bila ugotovljena razmeroma ugodna zemljiška struktura kmetij, z izjemo držav na jugu. Zaradi visoke stopnje mehanizacije, dobrih možnosti za transport in dobrih možnosti za zaposlitev so tam prevladovali polkmetije. Na drugi strani navajamo primere območij, na katerih je bil delež polkmetij relativno nizek, kar je posledica visokointenzivnega kmetijskega sistema (primer Nizozemske in Belgije), prevlade velikih kmetij (značilno za Avstralijo, dele Francije, Anglije in Škotske) ali skromnih zaposlitvenih možnosti izven kmetije (manj razvita območja Francije, Wales, Irska in Severna Irska).

Juvančič (2001) ugotavlja, da je zaposlitveno odločanje članov kmečkih gospodinjstev dinamičen proces in da je pri tem pomembno upoštevati dejavnike, ki na eni strani vplivajo na spremembe v zaposlitvenih odločitvah, in dejavnike, ki vplivajo na vztrajanje v enakem zaposlitvenem statusu. Pri tem se sklicuje na avtorja Nakamuro in Nakamuro (1985), ki trdita, da so spremembe v zaposlitvenih odločitvah članov kmečkih gospodarstev v stabilnih makroekonomskih razmerah razmeroma redke. Corsi in Findeis (2000, povzeto po Juvančič 2001) ločita med dvema skupinama motivov, ki vplivajo na to, da ne prihaja do sprememb v zaposlitvenem statusu. V prvem primeru gre za takoimenovano odvisnost od obstoječega stanja, kjer se posameznik odloča o obsegu dela na kmetiji in izven nje predvsem v odvisnosti od obstoječega zaposlitvenega statusa. Pri tem veliko vlogo igrata akumulacija

delovnih izkušenj in transakcijski stroški iskanja nove zaposlitve oziroma prehoda v nov zaposlitveni status. V drugem primeru pa govorimo o tako imenovani heterogenosti dejavnikov, ko je zaposlitveno odločanje posameznika odvisno od osebnih preferenc.

Davis in Pearce (2000, povzeto po Juvančič 2001) opozarjata na svojevrstno gospodarsko dinamiko v primeru tranzicijskih gospodarstev. Posameznikova odločitev o nadaljevanju ali prenehanju dopolnilnega dela izven kmetije je zato lahko posledica prilagajanja kmečkih gospodarstev pozitivnim konjunkturnim dejavnikom na lokalnem trgu delovne sile (dejavniki »*demand-pull*«), ali pa preživetvena strategija kmečkih gospodarstev, pri kateri se zaradi nujnosti po dopolnjevanju dohodkov člani gospodinjstva odločajo za dodatno zaposlitev izven kmetije (dejavniki »*distress-push*«). Weis (1997) dodaja, da lahko na zaposlitveno odločanje članov kmečkih gospodinjstev vplivajo tudi posledice ukrepov kmetijske politike, ki uravnavajo razmere na kmetijskih trgih.

Motivi za dvojno aktivnost slovenskih kmetov, kot jo poimenuje Barbičeva (1990), se delijo na:

- globalne oziroma družbene ter
- individualne (ti se naprej delijo na motive, zaradi katerih se posamezni člani kmečkih gospodinjstev zaposlujejo izven kmetijstva, ter na motive, zaradi katerih še vedno delajo na kmetijah).

Pri iskanju dejavnikov, ki so pripeljali do današnjih razmer v slovenski socialno-ekonomski sliki, ne moremo mimo dogodkov leta 1848, ko je cesarski razglas o odpravi vseh graščinskih pravic v okviru habsburške monarhije prinesel zemljiško odvezo. Le-ta je »kmeta resda osvobodila podložništva ter mu priznala enakopraven položaj z drugimi sloji prebivalstva, ga oprostila opravljanja tlake in naturalnih dajatev, kar so bile nedvomno zelo velike pridobitve, vendar mu je po drugi strani vzela ugodnosti služnostnih pravic oziroma naprtila odplačilo visoke denarne obveznosti ... Zemljiška odveza je torej kmeta pravno osvobodila in obenem pospešila prehod kmetijstva iz pretežno naturalnega v tržno oziroma kapitalistično gospodarstvo« (Lazarevič, 1994: str. 14–15). Kmete so torej bremenila plačila denarne odškodnine za zemljiško odvezo, davkov, dediščin, dot, drobljenje posesti zaradi določil dednega zakona iz leta 1868, ki je dovoljeval svobodno delitev kmečke posesti, in sprememb v širšem gospodarskem okviru (Lazarevič, 1994). Posledično so se zatekli k zadolževanju, odvečna delovna sila pa je bila prisiljena zapustiti kmetijsko gospodarstvo. Šibek gmotni položaj, ki je bil posledica agrarne prenaseljenosti na slovenskem podeželju, so člani kmečkih gospodinjstev tradicionalno izboljševali s sezonskim delom v tujini ali z domačo obrtjo, kar že lahko označimo kot dvojno aktivnost kmečke delovne sile. Koncu druge svetovne vojne je sledila intenzivna industrializacija, ki je iz večjih zaposlitvenih središč prodrla tudi na podeželska območja. Članom kmečkih gospodinjstev je omogočila, da so ostali na kmetiji, družinski proračun pa okrepili z zaposlitvijo izven primarnega sektorja.

V procesu odločanja za drugo ali dodatno zaposlitev izven kmetije, ne glede na to, ali je razlog v ekonomski nuji, želji po izboljšanju življenjske ravni ali zadovoljitvi drugih interesov, igra pomembno

vlogo posameznikov odnos do kmetije, družine in podeželske skupnosti (Ćirić, 1979). Dilić (1980) ugotavlja, da je motivacija za to, da zaposleni ostanejo na kmetiji, praviloma psihološke narave v tistih primerih, v kateri je kmetovanje še vedno prevladujoča dejavnost. Ko pa kmetovanje postane dopolnilo nekmetijski zaposlitvi, izhajajo motivi iz ekonomske nujnosti.

Barbičeva v svoji monografiji *Kmetov vsakdan* (1990), v kateri so predstavljeni rezultati obsežne raziskave položaja in prihodnosti družinskih kmetij na Slovenskem, podrobno analizira motive za zaposlovanje kmečke delovne sile izven kmetijstva in jih razdeli v tri sklope:

- motivi socialne varnosti in socialnih ugodnosti,
- motivi objektivne narave,
- motivi, vezani na razlike med delom na kmetiji in izven nje.

Pri motivih socialne varnosti in socialnih ugodnosti so vprašani člani kmečkih gospodinjstev izpostavili predvsem zanesljiv in reden osebni dohodek, prepričanje, da se samo od dohodka iz kmetijstva ne da (pre)živeti, in porodniški dopust. Predvsem mlajši člani – nasledniki – so bili zaskrbljeni zaradi slabih možnosti za boljši dohodek iz kmetijstva v prihodnje. To spoznanje ni preveč optimistično, še posebej, ker je zakoreninjeno v tistih članih, ki bodo v kratkem prevzeli kmetijo, hkrati pa je tako mišljenje kratkoročno težko spremeniti (Barbič, 1990).

Med motivi objektivne narave avtorica najpogosteje omenja majhno posest. Povprečna velikost slovenske kmetije v času raziskave je bila 5,51 ha (Kladnik, 1982). Sledi razdrobljenost posesti, saj večje število manjših zemljiških kosov pomeni časovno potratnejšo in dražjo obdelavo, manj racionalno uporabo kmetijskih strojev, slabše možnosti za agromelioracijske posege na zemljiščih in s tem slabše možnosti za tržno pridelavo. Dodatna objektivna motiva za zaposlovanje izven kmetijstva sta še slabi naravni pogoji za kmetijsko dejavnost ter izšolanost zaposlenega za nekmetijski poklic (Barbič, 1990). Na tem mestu naj izrazimo našo zadržanost do izraza »objektiven« v tej skupini motivov, saj bi na drugi strani pričakovali še opredelitev motivov »subjektivne« narave. Po našem mnenju gre pri večini motivov, ki jih opredeljuje avtorica, za posameznikov odziv (oziroma odziv celotnega gospodinjstva) na zunanje dejavnike. Med razlogi, ki bi jih glede na njihovo naravo lahko vključili v to skupino motivov, lahko omenimo tudi dobro dostopnost do delovnih mest izven kmetijstva, ki se je izboljševala zaradi vse gostejše prometne mreže in sprožila val dnevnega prihajanja na delo iz vse bolj oddaljenih krajev. S povečevanjem stopnje motorizacije in izgradnjo prometne infrastrukture se je povečevala razdalja dnevnih migracij, številna delovna mesta v ekstenzivni industriji, ki je temeljila predvsem na nekvalificirani delovni sili, pa so kmečke prebivalce še dodatno privabljala.

Barbičeva (1990) v tretjo skupino motivov, ki so vezani na razlike med delom na kmetiji in izven nje, uvršča opredeljen delovni čas v nekmetijskih zaposlitvah, pravico do dopusta, fizično zahtevnejše delo

na kmetijah ter občutek, da poklic kmeta ni cenjen. Motivi te vrste so bili med vprašanimi najredkeje izpostavljeni.

Razlogi, zaradi katerih zaposleni izven kmetijske dejavnosti še vedno delajo na kmetiji, so prav tako večplastni. Raziskava na slovenskih družinskih kmetijah (Barbič, 1990) je pokazala, da večina zaposlenih kmetov in kmetic zaradi nizke izobrazbe opravlja manj zahtevna in slabše plačana dela, zato je vzrok, da ne opustijo dela na kmetiji, ekonomske narave. Zaradi dela dohodka, ki ga dobijo s kmetovanjem, tudi če gre za pridelke za lastne potrebe, lažje vzdržujejo vsaj minimalno življenjsko raven. Pomemben dejavnik pri vztrajanju zaposlenih na kmetiji so tudi vrednote emocionalne narave – vzdrževanje kmetije in obdelovanje zemljišč, ki so jih kmetje podedovali od svojih prednikov. Vprašani v raziskavi so motive za delo na kmetiji podrobneje razčlenili: primanjkljaj delovnih moči na kmetiji, nižji življenjski stroški, posestvo predstavlja pomemben delež dohodka, varnost v primeru brezposelnosti, veselje do dela na zemlji, navezanost na zemljo oziroma na posest, življenje na vasi, želja po lastnih pridelkih, ljubezen do živali in nadaljevanje družinske tradicije. Skromno število vprašanih je kot razlog, da kljub zaposlitvi izven kmetije še vedno delajo na kmetiji, odgovorilo, da nameravajo postati čisti kmetje. Začasna zaposlitev v nekmetski dejavnosti je lahko tudi vir dohodka za investicije v kmetijo in kmetijsko proizvodnjo, na podlagi katerih se polkmetija sčasoma lahko preobrazi v čisto kmetijo.

Dodaten pogled na motivacijo za vztrajanje polkmetov na kmetiji poda tudi Makarovičeva (1991), ki razkriva vse močnejše stališče kmetov in kmetov-delavcev z vitalnih in deloma tudi z odmirajočih kmetij, da je v primerjavi z zaposlitvijo kmetija bolj stabilna, varnejša naložba in v skrajnosti tudi edini možni vir preživetja. Obdobja gospodarskih kriz, povečane brezposelnosti in napovedi o odpuščanju delavcev taka stališča le še krepijo.

2.2.3 Prehodi med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij

Organizacija dela na kmetijskih gospodarstvih ter alokacija kmečke delovne sile se spreminjata glede na obdobje družinskega cikla, v katerem se družinska kmetija nahaja. Nalson (1968) je v svojih raziskavah prepoznal tri glavna obdobja:

- zgodnje obdobje,
- srednje obdobje,
- pozno obdobje.

Zgodnje obdobje traja do konca šolanja prvega otroka. Za kmečko družino je to praviloma obdobje velikih finančnih obremenitev: po eni strani zaradi odraščajočih otrok, po drugi strani zaradi investicij v kmetijsko dejavnost in posestvo. V družini sta običajno dva odrasla delovno sposobna, od tega mati občasno ne more prispevati delovnega angažmaja na kmetiji zaradi nosečnosti oziroma nege otrok.

Srednje obdobje je omejeno na čas, ko prvi otrok vstopi na trg dela in se konča, ko se vsi otroci osamosvojijo in odselijo od doma. Finančne potrebe družine so v tem času na vrhuncu, vendar v skupni družinski proračun svoj delež prispeva več članov. Če dela na kmetiji ni dovolj za vse člane, se bodo le-ti zaposlili izven kmetije, zato Nalson (1968) ravno to obdobje označi za tistega, v katerem najpogosteje pride do prehoda iz čiste kmetije v polkmetije.

Pozno obdobje nastopi, ko se vsi otroci odselijo, par pa ostane sam na kmetiji in se upokoji. Poraba gospodinjstva se močno skrči, prav tako pa delovna zmožnost ostarelega para, ki zato manj časa posveti ali nekmetijskim dejavnostim ali pa kmetovanju.

Veliko kmečkih družin se ne more uvrstiti v nobenega izmed opisanih obdobj življenjskega cikla, zato avtor dodaja dve obliki kmečkih družin:

- večgeneracijske družine, v katerih skupaj bivajo in si delijo delo sprva otrok in starši, nato sčasoma še otrokov partner in vnuki,
- enostarševske družinske kmetije ali pa družinske kmetije, na katerih je ostal le en član (navadno neporočeni sinovi).

Ključni premiki v življenjskem ciklu kmečke družine so torej vezani na vstop otrok na trg delovne sile in s tem na potrebo po alokaciji delovne sile znotraj ter izven kmetije. Prehod kmetije iz enega socialno-ekonomskega tipa v drugega je lahko tudi posledica širšega družbeno-politično-gospodarskega okolja, ki tovrstne strukturne spremembe kmetijskih gospodarstev stimulira. Klemenčič (1980) ugotavlja, da je poklicno razslojevanje članov kmečkih gospodinjstev na slovenskem podeželju potekalo v več fazah. Najprej se je izven kmetije zaposlil le del aktivnih članov, del jih je ostal samo v kmetijstvu. Oblikovala so se tako imenovana delavsko-kmečka gospodinjstva. V drugi fazi se je izven kmetijstva zaposlila večina mlajših članov gospodinjstev, ki pa so del časa namenili tudi delu na kmetiji. S tem so se oblikovala tipična polkmečka gospodarstva. Sprva so se člani zaposlovali na nizko kvalificiranih delovnih mestih, njihova kmetijska proizvodnja doma pa je bila raznolika in samooskrbna. Z leti se je tudi na račun boljše izobrazbene sestave krepilo njihovo zaposlovanje v dejavnostih, ki so zahtevale bolj kvalificirano delovno silo. Vzporedno s tem so mešani kmečki obrati postajali vse bolj specializirani, modernizirani in delno tudi tržno usmerjeni.

Podobno se je prehod iz čistega v mešani oziroma dopolnilni socialno-ekonomski tip odvijal tudi drugod po Evropi. Gassonova (1986) za območje Anglije in Walesa navaja več vrst prehodov čistih kmetij v polkmetije. V prvem primeru se prehod zgodi, ko se gospodar kmetije odloči za dodatno zaposlitev v nekmetijski dejavnosti zaradi prenizkega dohodka iz kmetijske dejavnosti. V drugem primeru se za nekmetijsko zaposlitev odloči drug član kmečkega gospodinjstva, predvsem so to odrasli otroci, ki se še ne odselijo od doma, a že vstopijo na trg delovne sile. Ta oblika polkmetij je pogosto začasna, saj traja do dokončne osamosvojitve otrok ali dokler kmetije ne prevzame naslednik, ki je bil do takrat zaposlen izven kmetije. Tretja vrsta prehoda se lahko zgodi, ko gospodar, ki se sicer ukvarja

le s kmetijstvom, kmetijo zapusti naslednikom, ki so do tedaj delali le izven kmetije, a se podedovani kmetiji ne odpovejo. Nadaljujejo z družinsko tradicijo, a manj intenzivno kot predhodniki. V četrtem primeru avtorica izpostavlja trend kupovanja zapuščenih kmetij, ki jih kupijo ljudje, ki se s kmetijstvom do tedaj niso ukvarjali. Staro zaposlitev so obdržali, ta dohodek pa dopolnjevali z dohodkom iz kmetijske dejavnosti. Motivi za to so lahko različni, povezani na primer z zdravim načinom prehranjevanja in aktivnim preživljanjem prostega časa, kar je značilno predvsem za hobikmetije.

V času gospodarske recesije, ki jo spremljajo povečana stopnja brezposelnosti in težave pri iskanju zaposlitve, se ljudje odločajo tudi za nakup in investiranje v opuščene kmetije oziroma kmetije, ki jih imajo v lasti ostareli člani brez naslednikov, da bi se preživljali izključno z delom na njih.

Krašovec (1983), ki je raziskoval dinamičnost pojava kategorije kmetov-delavcev in polkmetij, je ugotovil, da polkmetije v zgodovinskem razvoju, odvisno od stopnje razvitosti proizvodjalnih sil in družbeno-političnih odnosov, zavzemajo različne pojavne oblike in različen obseg.

Kmet	→	Kmet-delavec	→	Delavec
Kmet	←	Kmet-delavec	←	Delavec
Kmet	←	Kmet-delavec	→	Delavec
Kmet	→			Delavec
Kmet	←			Delavec

Slika 3: Teoretične možnosti prehajanja kmečkih gospodinjstev med različnimi socialno-ekonomskimi kategorijami (Krašovec, 1974)

Figure 3: Theoretical possibilities of agricultural households transitioning between various socio-economic categories (Krašovec, 1974)

Prehodi iz kmečkih v nekmečka gospodinjstva in obratno so sicer pogostejši prek mešanih gospodinjstev kot neposredno iz ene v drugo skrajno kategorijo. Slednji se zgodijo predvsem ob naglih generacijskih spremembah, ki zahtevajo zamenjavo kraja bivanja, na primer zaradi izobraževanja, poklica ali pa družbenopolitične funkcije. Ob tem se pogosto prekine neposredni stik z izvornim gospodinjstvom ter njegovo kmetijsko gospodarsko dejavnostjo.

Kovačič (1991) je mnenja, da se kljub razpoznavnemu razvojnemu trendu v smeri večanja števila mešanih in dopolnilnih kmetij, socialno-ekonomski status posamezne kmetije lahko spremeni v prejšnje stanje in nazaj. S socialno-ekonomsko mobilnostjo označuje dispozicijo kmetije za spremembo njenega socialno-ekonomskega statusa in kmetije razvršča v naslednje skupine:

- socialno-ekonomsko stabilne,
- mobilne navzgor – v tip čistih kmetij; v tip mešanih ali dopolnilnih kmetij,

- mobilne navzdol – v tip mešanih ali dopolnilnih kmetij; v tip ostarelih kmetij; v neaktivne (opuščanje kmetovanja).

Kot posebno obliko mobilnosti pa bi lahko opredelili tudi takoimenovane:

- »nove« kmetije, ki nastanejo iz opuščenih kmetij, novi lastniki pa jih obnovijo, investirajo v njihovo posodobitev. V tem primeru gre za na mobilnost navzgor. Novim lastnikom kmetijska dejavnost lahko predstavlja zgolj prostočasno dejavnost, ki hkrati omogoča aktivno preživljanje prostega časa in pridelavo domačih pridelkov, lahko pa je kmetijska dejavnost pomemben ali pa celo edini vir dohodkov za »nova« kmečka gospodinjstva. Če se odločijo za ekološko kmetovanje, je ob ustreznem znanju in postopkih kmetovanja dodana vrednost še višja. Obujanje opuščenih kmetij je lahko še posebej aktualno v obdobju gospodarske krize, saj prinaša vir dohodka za brezposelne ali pa tiste, ki zaradi nje zaslužijo manj oziroma jim grozi izguba zaposlitve.

Socialno-ekonomska mobilnost se opredeljuje za vsak socialno-ekonomski tip posebej. Tako so socialno-ekonomske stabilne lahko čiste ali mešane ter dopolnilne in ostarele kmetije. Mobilne navzgor so na primer v tip čistih lahko mešane, dopolnilne in ostarele kmetije, v tip mešanih dopolnilne in ostarele in tako dalje. Avtor še opozarja, da je glede na spremenljivost socialno-demografskih dejavnikov socialno-ekonomska mobilnost za posamezno kmetijo mogoče opredeliti le za krajše obdobje.

Kljub vsemu socialno-ekonomski status kmetije ne pove dovolj o njeni sposobnosti za nadaljnji razvoj, ki jo je nujno upoštevati pri prostorskem načrtovanju razvoja podeželskih naselij. Vitalnih kmetij z močnim razvojnim potencialom na primer ne smemo utesnjevati z izgradnjo drugih objektov v njihovi neposredni bližini, ker tako zapremo njihov prostorski in tehnološki napredek (Prosen, 1993; Perpar, Kovačič, 2006). Na razvojno sposobnost kmetijstva vpliva vrsta naravnih in socialno-ekonomskih dejavnikov. Vplivanje na naravne dejavnike (na primer klimo, kakovost tal, konfiguracijo terena, biološke lastnosti rastlin in živali) je v večini primerov onemogočeno ali zelo drago. Socialno-ekonomski dejavniki (na primer posestna struktura, socialna in starostna struktura delovnih moči v kmetijstvu, socialno-ekonomska struktura kmetij) se spreminjajo na dolgi rok, v okviru družbeno-političnih in gospodarskih gibanj v družbi. Kljub temu pa obstaja vrsta ukrepov kmetijske politike ter možnosti tehnoloških dejavnikov, vključno s strokovnim znanjem, ki omogočajo neposreden in opazen razvoj kmetijstva (Kovačič, 1991).

2.3 SOCIOLOŠKA RAZISKOVANJA POLKMETIJ

Družinska kmetija je prevladujoča socialna in gospodarska oblika kmetij (ostalo so kmetijska podjetja). Za njo je značilno, da se s kmetijsko dejavnostjo ukvarjajo člani kmečke družine ali kmečkega gospodinjstva ne glede na to, ali dobivajo dohodek samo s kmetovanjem ali tudi z nekmetijskimi dejavnostmi. Njeni člani si delijo delovne in druge obveznosti, njihov cilj pa je ustvariti

želeni dohodek v skladu z notranjimi in zunanjimi pritiski ter možnostmi razporejanja spreminjajoče se delovne sile in drugih virov med kmetijske ter nekmetijske dejavnosti (Barbič, 1990).

Terminologija na področju proučevanja družinskih kmetij, še posebej tistih, ki del dohodka črpajo tudi iz nekmetijskih dejavnosti, je precej razvejana in na tem mestu bomo navedli nekaj pojasnil. V osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se tuja in domača znanstvena proučevanja osredotočala le na dva socialno-ekonomska tipa kmetij: čiste in mešane. Tudi Barbičeva, ki je v tem obdobju svoje raziskovalno delo posvetila ravno proučevanju socioloških značilnosti kmetij (v tem poglavju bomo povzeli njene številne ugotovitve), ločuje med čistimi in mešanimi kmetijami. Občasno uporabi izraz delavsko-kmečka gospodinjstva, ki ga v svojih raziskavah uporabljajo tudi geografi (Klemenčič V., 1980). Šele socialno-ekonomska tipologija na podlagi Popisa prebivalstva 1991 in pozneje Popisa kmetijstva 2000 je v slovensko raziskovanje uvedla dodatna pojma: dopolnilna kmetija in ostarela kmetija.

Precej drugačno podobo in klasifikacijo dobimo, če za enoto analize namesto kmetije upoštevamo posamezne člane. Z vidika glavne ali celo edine poklicne aktivnosti posameznih članov kmečkih družin lahko v isti družini naletimo na čiste kmete (ukvarjajo se samo s kmetijstvom), na popolne nekmete (zaposleni so izven kmetije ali pa se v okviru kmečkega gospodinjstva ukvarjajo samo z nekmetijsko dejavnostjo) in na člane, ki se ukvarjajo s kmetijsko in nekmetijsko dejavnostjo. Pri tem obstajajo različne stopnje intenzivnosti, določene z obsegom dela, ki ga tak član opravlja na kmetiji, in stopnja njegove odgovornosti za delovanje ter vodenje kmetije. Največji delež odgovornosti praviloma prevzame tisti član kmečkega gospodinjstva, ki se ukvarja le s kmetovanjem. Ker se delež dopolnilnih kmetij, za katere velja, da so vsi člani jedra kmečkega gospodinjstva zaposleni izven kmetije, povečuje, mora tudi gospodar take kmetije del svojega časa nameniti nekmetijskim dejavnostim, ne pa izključno delu na kmetiji.

2.3.1 Polkmetije v luči širšega družbenega okvira

V tem poglavju se bomo osredotočili predvsem na širši družbeni okvir z začetkom po drugi svetovni vojni, ki je pripomogel k nastanku družbene skupine polkmetov v slovenskem prostoru.

V povojnem obdobju se je v Sloveniji ohranil relativno razpršen poselitveni vzorec. Del prebivalstva, ki je že šel skozi proces deagrarizacije in se zaposlil v novih industrijskih obratih, se ni preselil v mesta, temveč je ostal na podeželju. Takratna specifična slovenska suburbanizacija se je dopolnjevala s pomanjkljivo delujočim trgom nepremičnin in premajhnim številom oziroma prepočasno gradnjo stanovanj v mestih. Pri nadomeščanju pomanjkanja stanovanj so si ljudje najbolj pomagali z zasebno neformalno gradnjo (Kos, 1993). Stranski proizvod neformalne gradnje na deagrariziranih območjih je bila drobitev kmetij, spreminjanje namembnosti kmetijskih zemljišč in veliko število nelegalnih gradenj brez lokacijskih in gradbenih dovoljenj. Kos pojasnjuje, da je bila tovrstna gradnja pravzaprav

eden izmed socialnih blažilcev negativnih učinkov nesmiselne prostorske politike države, ki je zavirala intenzivno gradnjo na mestnih območjih. Posledica te politike je bila gradnja velikega števila individualnih hiš in razpršen vzorec poselitve, ki je sporen predvsem zaradi nizke gostote prebivalstva in izrabe prostora (Uršič, Hočevnar, 2007). Zasebna gradnja individualnih hiš je bila cenejša in lažje dosegljiva od gradnje stanovanj v mestih zaradi lažjega dostopa do zemljišč, saj je šlo v večini primerov za lastna zemljišča, vključitve lastnega ter sosedskega dela in materialov. Po mnenju Uršiča in Hočevnarja (2007) lahko vzroke za to, da je del prebivalstva ostal na podeželju, delno pripišemo tudi nepopolni deagrarizaciji posameznih skupnosti, pri čemer je nastala nova kategorija zaposlenih, takoimenovanih polkmetov. Možnost zaposlitve v dveh panogah oziroma postransko delo v dodatnih dejavnostih, s katerim so si prebivalci izboljšali ekonomsko stanje, je bilo v obdobju po drugi svetovni vojni nadvse dobrodošel status, ki je bil možen le na podeželju.

Barbičeva (1991) s tem povezuje tudi spremembe podeželja, ki je predstavljalo enega od virov urbanega razvoja, a hkrati izgubljalo lastno identiteto. Urbani način življenja je najhitreje prodiral v tista podeželska območja, v katerih so prebivalci kmetovanje dopolnjevali z zaposlitvijo ali drugimi oblikami plačanega dela in dnevno potovali med krajem bivanja (podeželjem) ter krajem zaposlitve (mestom). Pomanjkanje časa za osebne stike tako v različnih oblikah prostočasnih dejavnosti kot tudi v okviru medsebojne pomoči pri različnih delovnih opravilih je osiromašilo vaše skupnosti in povzročilo osamljenost kmečkih družin, ki so se vse bolj zapirale v lastne okvire. Skupne zadeve vaščanov se danes v vse večji meri urejajo prek formalnih kanalov in vse redkeje v neformalnih skupinah.

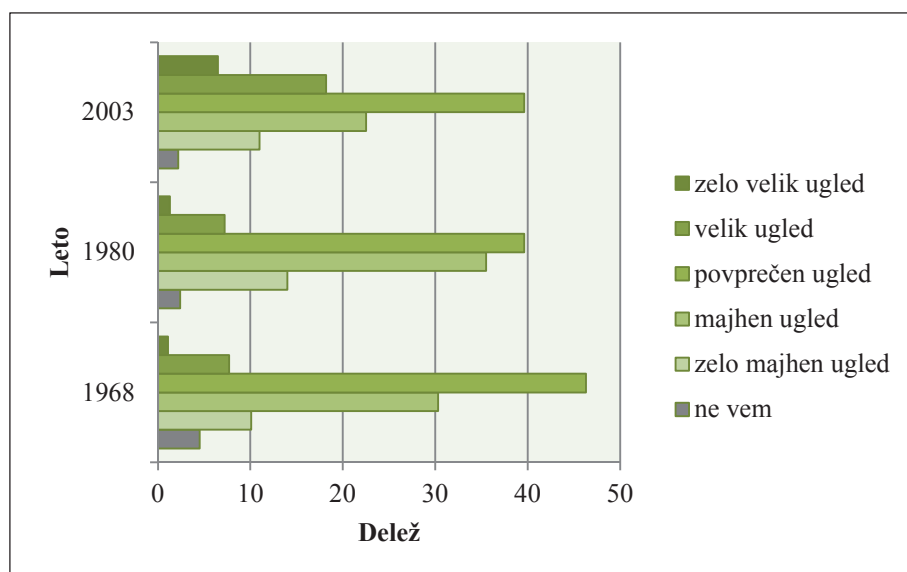
Raziskave slovenskega javnega mnenja, ki opravlja Center za raziskovanje javnega mnenja, so pokazale, da je bil ugled kmečkega poklica v obdobju od 1968 do 2003 na zelo nizki ravni (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004).

Preglednica 10: Poklici, razvrščeni od najbolj do najmanj uglednega glede na slovensko javno mnenje v letih 1969, 1980 in 2003 (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)

Table 10: Occupations ranked from the most to the least esteemed according to the Slovene public opinion polled in 1969, 1980 and 2003 (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)

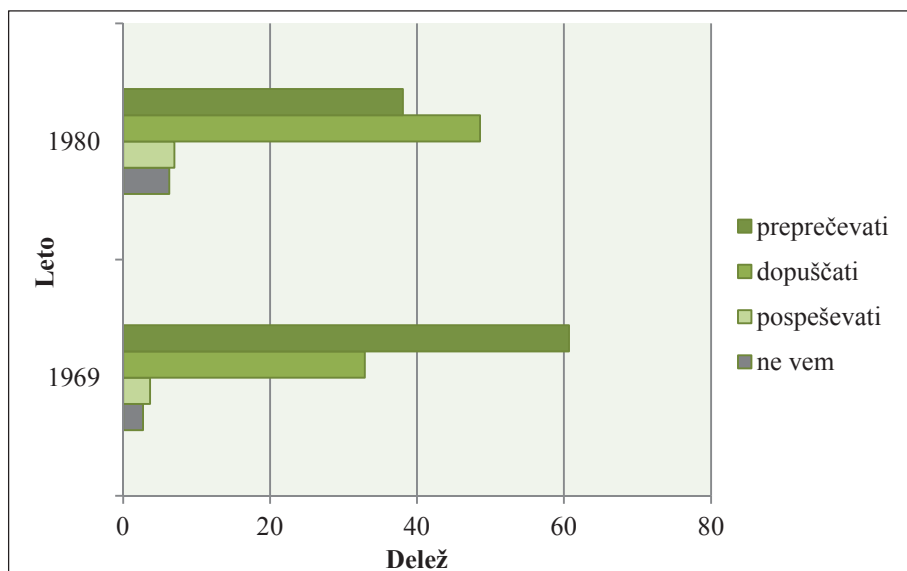
	1968	1980	2003
Najbolj ugleden	Zdravnik	Zdravnik	Zdravnik
	Direktor večjega podjetja	Direktor večjega podjetja	Znanstvenik
	Inženir	Univerzitetni profesor, znanstvenik	Univerzitetni profesor
	Univerzitetni profesor	Diplomirani inženir	Direktor velikega podjetja
	Učitelj	Poklicni politik	Sodnik
	Duhovnik	Oficir	Raziskovalec
	Visokokvalificirani delavec	Učitelj	Inženir
	Poklicni politik	Obrtnik	Medicinska sestra
	Oficir	Duhovnik	Učitelj
	Obrtnik	Miličnik	Minister
	Miličnik	Pisarniški uslužbenec	Novinar
	Pisarniški uslužbenec	Visokokvalificirani delavec	Poslanec
	Kmet	Kmet	Obrtnik
	Nekvalificirani delavec	Nekvalificirani delavec	Oficir, častnik
	↓		
			Duhovnik
			Lastnik majhne firme
			Kvalificirani delavec
			Knjigovodja
			Prodajalec
			Kmet
			Nekvalificirani delavec
Najmanj ugleden			Nekvalificirani delavec

Tarča družbene kritike so bili tudi polkmetje, saj niso bila redka mnenja, da so le-ti v redni zaposlitvi manj učinkoviti kot klasični industrijski delavci, saj prihajajo na delo utrujeni, nimajo razvitih delovnih navad in vrednot industrijske družbe, da pogosto izostajajo iz dela, zlasti v času večjih del na kmetiji, da zato v večji meri kot drugi zaposleni obremenjujejo zdravstveno varstvo in podobno (Barbič, 1990). Avtorica opaza, da so bila ta menja razširjena predvsem med tistimi, ki s skupino polkmetov niso imeli neposrednih stikov. Hkrati priznava, da so imeli vsaj nekateri očitki med njimi realno podlago, vsaj v primeru ko ena oseba opravlja oba poklica. Odnos do polkmetov kažeta tudi javnomnenjski raziskavi, opravljeni leta 1969 in 1980. Rezultati so prikazani na slikah 5 in 6.

Slika 4: Delež odgovorov na vprašanje: »Kakšen ugled ima po vašem mnenju poklic kmeta?« (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)

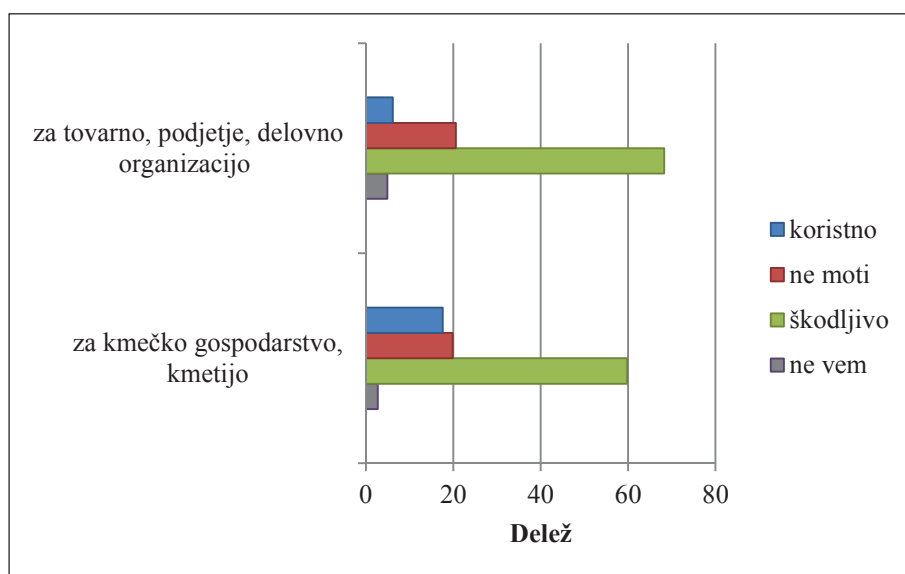
Figure 4: Percentages of answers to the question, »How esteemed is, in your opinion, the agricultural profession?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)

Slika 5: Delež odgovorov na vprašanje: »Ali bi po vašem mnenju morali v Sloveniji preprečevati, dopuščati ali celo pospeševati dvojno delo – na zemlji in v tovarni – in s tem nastajanje 'kmetov-delavcev' (polproletarcev)?« (Toš in sod., 1997; Toš in sod., 2004)

Figure 5: Percentages of answers to the question, »Should, in your opinion, Slovenia aim to prevent, permit, or even encourage dual employment – on land and in factory – and consequently enable the formation of a new class of »farmers-proletarians« (semi-proletarians)?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)

Odnos javnosti do polkmetov se je leta 1980 v primerjavi z letom 1969 nekoliko omehljal, saj je delež opredeljenih za preprečevanje dvojne zaposlitve padel s 60,7 na 38,1 odstotka. Anketirance je pri dvojni zaposlitvi zmotilo predvsem prepričanje, da polkmetje na eni strani zanemarjajo svoje kmečko gospodarstvo, na drugi strani pa niso zadosti učinkoviti pri delu v tovarni oziroma delovni organizaciji. Ob tem ne smemo zanemariti dejstva, da so bili polkmetje zaradi svoje dvojne dejavnosti pogosto v boljšem finančnem in gmotnem položaju od čistih kmetov in od delavcev. V osemdesetih letih se je uveljavilo splošno prepričanje, da je mešano kmetovanje vir bogatenja in ne le ekonomska nujnost, dvojno aktivnost pa je družba vzporejala z delom na črno.

Slika 6: Delež odgovorov na vprašanje: »Ali je takšno dvojno delo na zemlji in v tovarni koristno ali škodljivo?« (Toš in sod., 1997)

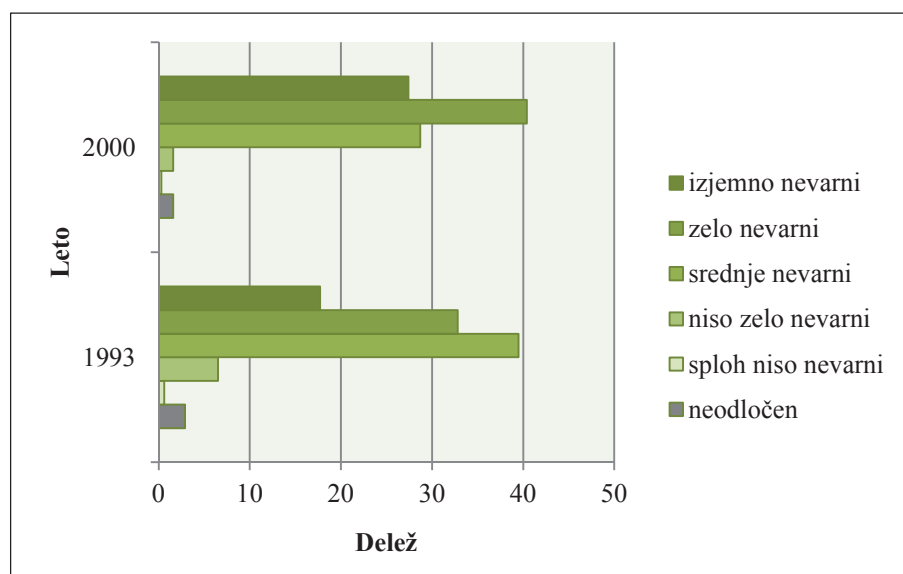
Figure 6: Percentages of answers to the question, »Is such dual work on land and in factory useful or damaging?« (Toš et al., 1997)

Makarovičeva (1991) glede družbeno-političnega ozračja v odnosu do kmetov navaja, da so se v povojnem obdobju možnosti zaposlovanja nekvalificirane, torej tudi kmečke delovne sile, naglo povečevale, s tem pa tudi perspektiva poklicnega in visokošolskega študija za kmečke otroke. »V industrijski razvoj naravnana politika je tlačila, če že ne onemogočala, razvoj zasebnega kmetijstva. V skladu s tem je upadal ugled kmečkega poklica, hkrati pa so se zmanjšale možnosti preživljanja na kmetiji. V skladu s takimi stališči so se poleg staršev z majhnih kmetij za šolanje vseh otrok nemalokrat odločili tudi starši z večjih kmetij, predvsem v primeru majhnih kmetij pa je šolanje pomenilo veliko gmotno odrekovanje cele družine. Otroci so se izučili ali izšolali in povsod tam, kjer ni bilo možnosti zaposlitve blizu domačega kraja, tudi odselili« (Makarovič, 1991: str. 135).

Položaj kmetijske dejavnosti in kmetov se je izrazito poslabšal po drugi svetovni vojni. Eden izmed ciljev komunističnega režima in uvedbe centralno planskega sistema je bila odprava kmetov kot družbenega sloja in odprava kmetov kot ekonomskih subjektov. Leta 1945 sprejeta agrarna reforma je

bila podlaga za razlastitev množice velikih in majhnih kmetov. V večini primerov je šlo za nacionalizacijo najkvalitetnejših kmetijskih zemljišč, s katerimi so upravljala državna kmetijska podjetja. Leta 1948 se je začela še kolektivizacija kmetijstva - prisilno včlanjevanje kmetov v kmetijske zadruge, ki pa je naletela na velik odpor. Sčasoma so ideološki pritiski na kmečko prebivalstvo popustili. V 1950-ih letih so kmetje postali ekonomski subjekti in kot taki tolerirani s strani države, vendar je bil ekonomski obseg njihovega dela omejen tako pri obsegu zemljišč (največ 10 ha), kot tudi pri investicijah za povečevanje proizvodnje. Omenjeno dogajanje v obdobju po drugi svetovni vojni je negativno vplivalo na sprejemanje kmetov ter kmetijstva v družbi (Lazarević, 2011).

Ugled kmetov v družbi je danes odvisen od dveh dejavnikov: njihove ekonomske moči in mnenja javnosti o kmetih ter kmetijstvu, ki pa je pogosto negativno. Kmetom se očita onesnaževanje okolja s pesticidi in gnojili, uporaba škodljivih snovi pri predelavi hrane, zviševanje cen pridelkov in prejemanje državnih subvencij ter drugih oblik pomoči, ki izvirajo iz davkoplačevalskega denarja. Deloma je za slabo podobo v očeh javnosti soodgovorno tudi neobjektivno medijsko poročanje o kmetijskih zadevah, strokovna literatura in oddaje pa dosežejo ozek krog ljudi, predvsem tiste, ki se kmetijstvom aktivno ukvarjajo (Primožič, 2010).

Slika 7: Delež odgovorov na vprašanje: »Ali na splošno mislite, da so pesticidi in druga kemična sredstva, ki jih uporabljajo v kmetijstvu za okolje škodljiva« (Toš in sod., 1997, Toš in sod., 2004)

Figure 7: Percentages of answers to the question, »In general, do you think pesticides and other chemicals used in agriculture are harmful to the environment?« (Toš et al., 1997; Toš et al., 2004)

Makarovičeva (1991) opaza, da z moralno trdnostjo kmetov raste tudi njihova moralna moč in z njo možnost, da bi kmetje v obdobju kmetijstvu bolj naklonjene politike postali enakovredni zaposlenim v drugih dejavnostih. Vse kaže, da so družine s polkmetij bližje temu cilju kot družine s čistih kmetij. Med čistimi kmetijami so do neke mere izjeme le tiste, ki imajo zagotovljene stalne dohodke od prodaje kmetijskih pridelkov ali vire dohodkov iz dopolnilnih dejavnosti. Ohranjanje majhnih

družinskih kmetij je po njenem zagotovljeno le v stalni, redni ali občasni zaposlitvi izven kmetije in z njo povezanimi dohodki.

2.3.2 Kmet–delavec in odnosi znotraj kmečkega gospodinjstva

V pojmu »kmet-delavec« je nakazano, da je bila sprva kmetijska dejavnost na mešanih kmetijah primarna, nekmetijska pa le stranska oziroma dopolnilna. Kapitalistični način produkcije v drugi polovici 19. stoletja je za svoj razmah potreboval veliko število delavcev, ki jih je dobil med najštevilčnejšim kmečkim prebivalstvom. Številni kmetje, ki so se zaposlili v industriji, se hkrati niso želeli ali pa niso mogli odpovedati lastništvu zemlje in so se odločili za dvojno dejavnost (Barbič, 1990). Po prvotnih pričakovanjih naj bi se kmet-delavec dvojni aktivnosti sčasoma odpovedal, saj je zanj predstavljala velik fizični in psihični napor, prav tako pa naj bi kmetije sčasoma dosegle tako raven produktivnosti, ki bi članom kmečkega gospodinjstva omogočala enako življenjsko raven, kakršno dosegajo zaposleni v nekmetijskih sektorjih (Krašovec, 1974). V nasprotju s prvotnimi pričakovanji pojav kmeta-delavca ter polkmečkih gospodinjstev ni bil le prehoden pojav. Ta se je ne le ohranil, ampak celo okreplil v razmerju do čistih kmetij in kmetov.

»Hiter napredek tehnologije kmetijske pridelave in nagel razvoj kmetijske mehanizacije sta v drugi polovici dvajsetega stoletja bistveno spremenila tudi motive, zaradi katerih se kmetje zaposlujejo izven kmetijstva, oziroma znanim motivom dodala nove. Sodobno opremljenemu kmetu z usmerjeno pridelavo pogosto ne zadošča obseg obdelovalnih zemljišč, ki jih ima na voljo, da bi v celoti izkoristil strojno opremljenost kmetije in družinsko delovno silo. Zato se člani kmečkih gospodinjstev vse pogostejše zaposlujejo tudi v nekmečkih dejavnosti, ne da bi ob tem nameravali opustiti kmetovanje« (Barbič 1990: str. 17). Ne glede na kapitalistično ali socialistično gospodarsko okolje je bil položaj kmeta-delavca boljši od čistega kmeta, saj sta prvemu zaslužek izven kmetije in doma pridelana hrana omogočila investiranje prihranka za nakup novih kmetijskih zemljišč in posodobitev kmetijske mehanizacije, drugi pa zaradi večjega obsega (manj donosne) kmetijske proizvodnje ni mogel poiskati dodatnega zaslužka. Ekonomski položaj kmeta-delavca je bil ugodnejši tudi od ekonomskega položaja delavca, saj je kmet-delavec pokrival velik del prehrabnih potreb iz lastne kmetije ob seveda mnogo daljšem delavniku, kot ga je imel delavec, ki mu je zaposlitev predstavljala edini vir dohodkov in, posledično, dobrin (Levstik 1964, Barbič 1990).

Barbičeva (1990) je kmeta-delavca osvetlila tudi z vidika njegove učinkovitosti in počutja na delovnem mestu. »Danes v največ primerih obe vlogi nista enakovredni. Delo v mešanem gospodinjstvu je razdeljeno, zato se zaposleni člani posvečajo pretežno svoji zaposlitveni dejavnosti, delo na kmetiji pa jim je samo dopolnilna aktivnost. Kot taka je psihično manj obremenjujoča, saj odgovornost za njeno delovanje nosi tisti član družine, ki ni zaposlen. Manjšo fizično obremenjenost, ki ne izčrpava njihovih teles, pa zagotavlja sodobna tehnologija in strojna opremljenost mešanih

gospodinjstev. Ni sicer mogoče trditi, da delo na kmetiji ni več težko, čeprav ga uporaba kmetijskih strojev lajša, prav tako pa ni mogoče zagovarjati stališča, da takšno delo zmanjšuje produktivnost kmeta-delavca na delovnem mestu» (Barbič 1990: str. 18). Trstenjak (1982) celo ugotavlja, da so tradicionalne vrednote, ki jih s seboj na delovno mesto prinaša kmet-delavec, dobrodošle, saj se zaveda, da je za učinkovitost svojega dela odgovoren sam in da za neuspeh ne more kriviti kolektiva. Sociološke raziskave (Rupena Osolnik, 1982) so se dotaknile tudi psihološkega vidika dvojne poklicne usmerjenosti kmeta-delavca, ki kljub zaposlitvi v nekmetijski dejavnosti ni prisiljen zapustiti kmetije in zamenjati podeželskega življenjskega okolja za mestnega. Veliko zaslugo pri tem igra policentrični razvoj industrije in z njo oskrbnih dejavnosti, ki je nekmetijska delovna mesta »pripeljal« v bližino podeželskega prebivalstva. Tako so v prvotnem okolju lahko ostali tudi gospodarjeva žena in otroci, kar je bilo še posebej pomembno v obdobju po drugi svetovni vojni. Ženske na kmetijah so bile slabše izobražene. Na kmetiji so lahko opravljale delo, ob selitvi v mesto pa so bile soočene z iskanjem zaposlitve, ki so jo zaradi pomanjkanja kvalifikacije težko dobile. Mnoge so imele zato položaj vzdrževanega družinskega člana, s tem pa so pristale na občutno znižanje življenjske ravni. Z izboljševanjem izobrazbene strukture žensk na sploh in tudi kmečkih žensk se jih vse več odloča za nekmetijsko zaposlitev (Barbič, 1990).

Za prehod kmetije iz čistega socialno-ekonomskega tipa v mešani tip je nujna prerazporeditev delovnih obveznosti med posameznimi člani kmečkega gospodinjstva, večkrat tudi prenos vloge gospodarja na kmetiji iz ene na drugo osebo. Zaradi kopičenja vlog, ki jih morajo člani opraviti, manjše razpoložljivosti delovne sile za kmetijsko pridelavo in manjših zemljišč (v primerjavi s čistimi kmetijami) je na mešanih kmetijah nujna racionalizacija organizacije dela, ki v nekaterih primerih lahko pomeni prehod iz delovno ekstenzivnega v delovno intenzivno kmetijsko pridelavo ali obratno.

2.4 POLKMETIJE KOT DEJAVNIK POKRAJINSKE PREOBRAZBE

S polkmetijami kot dejavnikom preobrazbe slovenske pokrajine so se ukvarjali predvsem slovenski socialni geografi. Na prehajanje delovne sile iz kmetijskih v nekmetijske dejavnosti in sočasno ostajanje na kmetiji je prvi opozoril V. Klemenčič (1953) v sklopu raziskave urbanizacije okolice Kamnika. Na razvoj urbanizacije tega agrarno prenaseljenega območja je poleg naravnih razmer vplivala tudi gospodarska struktura agrarnih naselij, pri čemer sta bila pomembna dejavnika velikost kmetije in produktivnost dela. V ravninskem delu je kmetu za preživetje družine zadostoval že manjši obseg kmetijskih zemljišč, v hribovitih predelih pa ni bilo dovolj niti 15 ha zemljišč.

Večanje števila hiš, ki se je dogajalo vzporedno z rastjo prebivalstva, ni prineslo novih hiš kmečkega tipa, ampak skoraj izključno delavske hiše, ki so s svojo obliko in prostorsko razporeditvijo popolnoma spremenile pokrajinsko podobo. Prisotnost polkmetij in intenziteto zaposlovanja članov kmečkih gospodinjstev v nekmetijskih poklicih je avtor ugotavljal s primerjavo deleža kmečkega

prebivalstva in deleža kmečkih gospodinjstev v naseljih. Ugotovil je, da so se izven kmetijstva zaposlovali predvsem še neporočeni sinovi in hčere kmetov ter bajtarjev iz hribovskih območij. Mnogi so se sčasoma zaradi večje oddaljenosti od delovnega mesta preselili kar v kraj zaposlitve ali njegovo neposredno bližino. Poklicna struktura v marsikaterem po zunanjem videzu še povsem agrarnem naselju, za katerega sta bili značilni stagnacija števila prebivalstva in hiš ter močna prevlada kmečkih gospodinjstev, je proti pričakovanju pokazala velik del nekmečkega prebivalstva. Številni zaposleni iz hribovskih naseljih so bili namreč člani kmečkih gospodinjstev, ki jim je delo v kmetijstvu predstavljalo le stranski dohodek. V nekaterih primerih so del teh predstavljali bajtarji in gospodarji manjših kmetij.

V. Klemenčič (1953) je ugotovil, da je pri vseh naseljih v okolici Kamnika prve in začetne znake urbanizacije pomenila vključitev posameznih članov kmečkih gospodinjstev v industrijo. V drugi fazi so se poleg kmečkih pojavila že nekmečka gospodinjstva. V hribovskih vaseh so jih oblikovali nasledniki kajžarskih gospodinjstev, katerih člani so bili tedaj že vključeni v nekmetijske poklice, v ravninskih naseljih pa so to fazo predstavljala gospodinjstva, ki so jih ustanovili kmečki sinovi in hčerke, vključeni v nekmetijske poklice. V naslednjih korakih urbanizacije so kmetje svojim otrokom za doto namenjali gradbena zemljišča in njive, zato so se v podeželskih naseljih začele graditi manjše hiše z manjšimi gospodarskimi poslopji, v industrijo vključeni potomci kmetov pa so se poleg dela v industriji v prostem času ukvarjali s kmetijstvom. Tak način delitve zemljišč je pripeljal do razpada številnih kmetijskih gospodarstev.

V slovenski socialni geografiji se je sčasoma razvilo zavedanje, da so polkmetije pomemben element regionalne strukture in hkrati indikator stopnje ter intenzivnosti razkroja klasične agrarne pokrajine (Klemenčič V., 1968). Poznavanje njihovega načina mišljenja, reagiranja, odnosa do zemlje, načina izrabe tal, produkcijske usmerjenosti v kmetijstvu je bilo nujno za razumevanje sprememb v izrabi zemlje. Prehajanje delovne sile iz kmečke v nekmečko oziroma tako imenovano »preslajanje« se je proučevalo tako z naravnega kot z družbenega vidika, upoštevajoč zgodovinski razvoj, naravni potencial in posestne razmere (Medved, 1970). Izpostavljen je bil problem opredelitve polkmetij, s katerim so se ukvarjali tudi tuji avtorji (Lund, 1991; Gasson 1988) in z njim povezani kazalci: zaposlitev članov kmetije, zaposlitev gospodarja kmetije, izvor dohodka ter delež posameznih vrst dohodkov v gospodinjstvu. V povezavi s tem so bile močno prisotne tudi razprave o razmerju med »gospodinjstvom«, ki je družinska skupnost s skupno potrošnjo, in »gospodarstvom«, ki je proizvodna gospodarska enota. Na kmečkih gospodarstvih so lahko živela nekmečka, mešana in kmečka gospodinjstva in vsako izmed njih je izkazovalo svojevrsten odnos do kmetijske dejavnosti in do obdelovanja kmetijskih zemljišč (Klemenčič V., 1968; Klemenčič M., 1974a; Gosar L., 1974).

Problematiko polkmetij z vidika opredeljevanja kmečke delovne sile je osvetlil L. Gosar (1974), ki je na podlagi popisnih podatkov za leto 1971 ugotovil, da podatki o kmečki delovni sili niso odražali v celoti opravljenega dela kmetijstvu. Pri kmečki delovni sili namreč ni bilo dovolj, upoštevati samo

takoimenovanega pravega kmečkega prebivalstva, ampak tudi nekmečko prebivalstvo, ki je imelo v lasti kmetijsko zemljo in jo je obdelovalo. Po definiciji takratnih popisov je celotno kmečko prebivalstvo predstavljalo vse prebivalstvo kmečkih gospodinjstev in aktivne kmete iz mešanih gospodinjstev. Delež tega prebivalstva je bil leta 1971 kar 62,3-odstoten, kar je izredno visoka številka, vendar bi v to skupino enako upravičeno lahko šteli tudi vzdrževane člane mešanih gospodinjstev. Natančno oceno tega, kolikšen delež delovne sile oziroma opravljenega dela je predstavljalo nekmečko prebivalstvo, ni bilo mogoče izdelati, vendar je glede na delež mešanih in nekmečkih gospodinjstev, ki so imela razmeroma veliko posest, avtor trdil, da je bil delež nekmečkega prebivalstva v kmetijski proizvodnji Slovenije zelo velik.

Problematika polkmetij se je izpostavljala tudi v razpravah o sodobnem prelogu kmetijskih zemljišč, predvsem s socialno-ekonomskega vidika njegovega nastanka. Razvoj socialno-ekonomske strukture slovenske družbe je potekal po specifični poti prek številnih tipov polkmečkih gospodinjstev, temu je sledil tudi razvoj agrarne pokrajine. Kljub preslojevanju iz kmečkega v polkmečki stan je veliko prebivalstva ostalo na starem domu in v lasti ohranilo kmetijska zemljišča, ki so se posledično še bolj drobila na tista s funkcionalnim in tista z nefunkcionalnim lastništvom (Klemenčič M., 1975).

Popis leta 1961 je prvič omogočil vpogled v številčno stanje, regionalno razporeditev in deloma notranjo strukturo mešanih gospodinjstev, kasnejši popisi in raziskave pa so omogočali sledenje spremembam. V. Klemenčič (1968) je glede na stopnjo socialno-ekonomske preobrazbe agrarne družbe slovenski prostor razdelil na tri območja glede na delež kmečkih in mešanih gospodinjstev na kmečkih gospodarstvih. Ugotovil je, da je prehajanje kmečkih gospodinjstev v mešana in nekmečka potekal nenačrtno, kar se je odražalo zlasti v majhnem številu mladih kmetov, opuščanju obdelave zemlje in ozelenjevanju kmetijskih zemljišč. Polkmečka gospodinjstva so izkazovala veliko mero heterogenosti z vidika velikosti, proizvodne usmerjenosti, odnosa do zemlje in različnega razmerja med agrarnimi in neagrarnimi dohodki. M. Klemenčič (1974a) jih je razdelil v štiri skupine:

- mešana kmetijstva s kmetijsko proizvodnjo za samooskrbo,
- delavsko-kmečka gospodinjstva,
- kmečko-delavska gospodinjstva,
- mešana gospodinjstva z izrazito tržno kmetijsko produkcijo.

Avtor je opredelil tudi tipe demografskih struktur, ki so se takrat izoblikovale v slovenskem prostoru. Ugotovil je, da je bil na območjih koncentracije prebivalstva prehod iz kmečkih v mešana gospodinjstva že zaključen, nadaljeval pa se je njihov prehod v nekmečka gospodinjstva. Na območjih stagniranja se je odvijal intenziven prehod iz kmečkih v mešana, počasi pa se je začel tudi prehod iz mešanih v nekmečka gospodinjstva. Na območjih odmiranja, za katera je bila značilna ostarela kmečka delovna sila, preslojevanja skoraj ni bilo, saj delovna sila ni imela niti možnosti niti naravnega potenciala za to (Klemenčič M., 1974a).

Kmetijska zemljišča so prehajala iz kmečkih v last mešanih in nekmečkih gospodinjstev, kar se je odražalo na zunanjem videzu pokrajine. Pospešena urbanizacija je postopoma brisala mejo med mestom in vasjo, polkmetu pa približala odjemalce kmetijskih produktov in s tem pospešila njihovo preobrazbo iz samooskrbnih v tržna kmetijska gospodarstva. Ta proces je (bil) značilen predvsem za obmestna območja.

Podrobnejše regionalne geografske analize polkmetij, njihove razvojne posebnosti in njihova vloga v pokrajinski preobrazbi so bile narejene za območje vzhodne Gorenjske (Klemenčič M., 1974b). Socialno-ekonomska analiza tega območja je pokazala, da sta se na ravninskih in prometno dostopnejših območjih oblikovala dva različna tipa polkmetij: tip mladih polkmečkih gospodinjstev, ki so kmetovala na moderen način, presežek delovne sile pa se je zaposloval izven kmetijstva, ter tip ostarelih polkmečkih gospodinjstev, ki so bili prisiljeni v vztrajanje pri starem načinu produkcije, za preživetje pa še v črpanje dohodkov iz nekmetijskih dejavnosti. M. Klemenčič (1974b) je za opazovano območje ugotovil, da je moška delovna sila nosilec določenega načina kmetijske proizvodnje, ženska delovna sila pa je njen vzdrževalec, kar pomeni, da jo ohranja, ne pa spreminja. Glede vpliva posestnih razmer na prehajanje gospodinjstev iz kmečkih v mešana je ugotovil, da je bila meja za čiste kmetije povsod večja od 10 ha, tudi na ravninskih njivskih območjih z ugodnimi naravnimi pogoji za kmetijstvo, kljub temu pa je bilo med kmetijami z več kot 10 ha obdelovalne zemlje kar tretjino polkmečkih gospodinjstev. Razlika med mladimi čistimi kmeti in polkmeti se je pokazala pri zunanji podobi zgradb in kmečkih dvorišč. Mladi kmetje so najprej poskrbeli za ureditev gospodarskega poslopja, šele nato za stanovanjsko hišo, pri polkmetih pa je bilo obratno, saj so ti praviloma najprej obnovili stanovanjsko hišo ali na zemljišču zgradili novo, gospodarsko poslopje pa prezidali v garažo, delavnico ali pa ga pustili neizkoriščenega.

V. Klemenčič je z razpravo o vplivu polkmečke strukture na intenzivno preobrazbo obmestnih območij iz agrarnih v urbanizirana, ki jo je začel že leta 1953, nadaljeval in zaključil v začetku osemdesetih let. Še vedno prisotne spremembe so po njegovem mnenju posledice učinkov policentrično zasnovanega družbenega in regionalnega razvoja, še posebej kmetijske, stanovanjske in populacijske politike, zaradi katerega se je Slovenija vse izraziteje začela deliti na območja s prevlado funkcije dela, funkcije bivanja in funkcije rekreacije. Na obmestnih območjih s pestro izbiro delovnih mest (z vidika stopnje izobrazbe, kvalificiranosti in spola) se je povečevala poklicna mobilnost prebivalstva, ne le nekmečkega, ampak tudi kmečkega. V slednjem primeru je delovna sila prihajala s kmetij, ki praviloma niso presegle 5 ha obdelovalnih zemljišč. Poleg tega so imeli drobni, a specializirani polkmetje v svoji bližini nekmečke prebivalce, ki so predstavljali potencialne kupce njihovih pridelkov. Koncentracija povpraševanja je polkmetom prinesla višje dohodke v primerjavi s polkmeti, ki take koncentracije niso imeli v bližini. Oblikovanje polkmečke strukture je predstavil na primeru nekaterih obmestnih območij v Sloveniji, ki so se med seboj razlikovala glede na stopnjo urbaniziranosti ter naravnih pogojev za kmetijstvo. Izbral je obmestna območja okoli Ljubljane,

Murske Sobote, Maribora in Nove Gorice. Za vsa območja je ugotovil velik porast v deležu polkmečkih gospodinjstev zlasti med leti 1966 in 1971, opozoril pa je tudi na izboljševanje izobrazbene strukture med kmečkim prebivalstvom, ki je odprlo še dodatne možnosti za zaposlovanje izven kmetijskih dejavnosti.

2.5 VEČNAMENSKA FUNKCIJA KMETIJSTVA IN VLOGA POLKMETIJ

Kmetijska dejavnost ima poleg primarne proizvodne funkcije že od nekdaj tudi pomembne socialne in okoljske učinke. Politično prepoznavanje pomembnosti večnamenske vloge kmetijstva v praksi pomeni predvsem razvojno, strukturno in finančno podporo za tiste kmete, ki aktivneje skrbijo, da kmetijstvo ne bi povezovali le s pojmom proizvodnje hrane, ampak tudi s prizadevanji za kakovost bivanja, socialno varnost v marginaliziranih podeželskih območjih, ohranjanje tradicionalnih elementov kulturne pokrajine ter varovanje okolja. OECD večnamensko vlogo kmetijstva opredeljuje z obstojem proizvodnih in neproizvodnih dobrin, ki nastanejo kot posledica kmetijske proizvodnje. Neproizvodne dobrine imajo značilnosti zunanjih učinkov ali javnih dobrin, ki jih tržno ne moremo neposredno ovrednotiti (Multifunctionality - towards an analytical framework, 2001).

Vsebinsko nekoliko bolj oprijemljiva je opredelitev, ki kmetijstvu pripisuje tri med seboj povezane skupine funkcij (Bedrač, Cunder, 2006):

- proizvodno – proizvodnja hrane in surovin za predelavo, zagotavljanje prehranske varnosti ter preskrbe z varno in kakovostno hrano,
- okoljsko – upravljanje s podeželskim prostorom in raba naravnih virov, ohranjanje biotske raznovrstnosti, vzdrževanje videza kulturne pokrajine ter naravne in kulturne dediščine, ki se je na podeželju oblikovala skozi stoletja,
- socialno – poseljenost podeželja in uravnotežen prostorski razvoj na celotnem območju države.

Kmetje, ki agrarno pokrajino vzdržujejo in omogočajo dejavnosti, kot je rekreacija, od tega praviloma nimajo neposrednih koristi. Pogosto celo nasprotno – soočajo se z negativnimi vplivi na njihova zemljišča, na primer motnje, hrup in poškodbe (Jervell, Desmond, 2003). Izjema so tisti kmetovalci, ki se preusmerijo v dopolnilne dejavnosti, kmetovanje združujejo s turistično ponudbo, se specializirajo za ekološko kmetovanje ali pa odkrijejo morebitno tržno nišo, ki privablja obiskovalce, zato se jim njihov obisk tudi ekonomsko obrestuje. Vsaka od teh rešitev pa zahteva dodatne naložbe in dodaten čas za delo na kmetiji. Neblagovne oziroma javne dobrine kmetijske pokrajine so lahko tiste, ki so registrirane kot naravne vrednote, kulturna dediščina ali kot izjemna krajina. Zanje velja, da so dobile status odličnosti na podlagi strokovnih ocen in jih država mora varovati po zakonu. V primeru okoljskih in socialnih dobrin, ki pa niso posebej zavarovane in imajo prevladujočo kulturno, rekreacijsko, izobraževalno, ekološko, estetsko ali eksistenčno vrednost, potreba po vrednotenju

zahteva uporabo različnih, pretežno kvalitativnih metod. Ob obstoju dobrine ali kmetijskega učinka nanjo se pojavljajo težave glede usklajevanja ohranjanja in razvojnih pritiskov, ki so gospodarsko gledano upravičeni (Slabe Erker, 2006).

Tipičen primer enostranske obravnave pri ekonomskem vrednotenju je zemljiška razdrobljenost in z njo povezane razprave o posledični ekonomski neučinkovitosti in nižji produktivnosti kmetijskih gospodarstev (Rahman, Rahman, 2009; Wan, Cheng, 2001; Jabarin, Epplin, 1994 in drugi). Di Falco in sodelavci (2009) so problem zemljiške razdrobljenosti osvetlili z drugega zornega kota – z vidika povečane agrobiodiverzitete ter njenih pozitivnih učinkov. Ugotavljali so povezanost med zemljiško razdrobljenostjo kmetij in pestrostjo posevkov in njun vpliv na donos kmetij. Ugotovili so, da zemljiška razdrobljenost sicer res zmanjšuje učinkovitost kmetovanja, a hkrati krepi pestrost posevkov, ki lahko pozitivno vplivajo na donos kmetij. Ukrepi zemljiške politike, ki želijo zmanjšati zemljiško razdrobljenost, ta vpliv popolnoma zanemarjajo, saj izhajajo iz prepričanja, da je zemljiška razdrobljenost velika razvojna ovira v kmetijski dejavnosti in razlog za opuščanje obdelave kmetijskih zemljišč (Theesfeld, 2005; Dirimanova, 2006). Pozitivne lastnosti zemljiške razdrobljenosti so priložnost za večjo raznolikost posevkov, razpršitev zahtev po delu, manjše tveganje pri pridelavi ter dohodku in boljšo prilagoditev tipu prsti in drugim dejavnikom pridelave (Bentley, 1987; Blarel in sod., 1992).

Zemljiška razdrobljenost naj bi krepila agrobiodiverzitetu oziroma biotsko raznovrstnost v kmetijstvu, ki vključuje dele biotske raznovrstnosti, povezane s kmetijstvom in pridobivanjem hrane. Med njimi imajo poseben pomen genski viri. (Bellon, Taylor, 1993; Hung, 2007). »Biotska raznovrstnost v kmetijstvu je širok pojem, ki vključuje dele biotske raznovrstnosti, ki imajo določen pomen za kmetijstvo in pridobivanje hrane. Je rezultat medsebojnega delovanja okolja, genskih virov ter večtisočletnega človekovega upravljanja in rabe. Ne zajema samo vrstno in kmetijsko-ekosistemsko raznovrstnost, ampak tudi kulturno raznovrstnost, torej je pomemben del naravne in kulturne dediščine« (Žigo Jonozovič, 2006: str. 194).

Di Falco in sodelavci (2009) so na primeru izbranega območja Plovdiv v Bolgariji empirično pokazali pozitivno korelacijo med biodiverzitetu na kmetiji in njenim donosom. Z ekonometrično analizo so izpostavili dvojni učinek zemljiške razdrobljenosti na donos kmetije, saj na eni strani prispeva k večji stopnji agrobiodiverzitete, hkrati pa zmanjšuje učinkovitost in produktivnost kmetijskih gospodarstev.

Pri ohranjanju agrobiodiverzitete imajo še poseben pomen majhni kmetje, tudi mešanih in dopolnilnih kmetij, njihovo finančno varnost pa utrjuje razvoj nekmetijskih dejavnosti in delovnih mest na podeželju oziroma v bližnjih središčih.

Razvoj podeželja bo tudi v prihodnje v veliki meri odvisen od pospeševanja večnamenske rabe zemljišč, pri čemer je pričakovati povečevanje konfliktov med kmetijsko in nekmetijsko rabo, povečevanje posesti pri čistih kmetijah, ki pa kljub temu zvečine ne bo zadostovala za rentabilno

kmetijsko pridelavo, porajanje konfliktov pri polkmečkih gospodinjstvih in propadanje drobne posesti polkmetov, specializacijo kmetijske pridelave, razvijanje številnih dopolnilnih dejavnosti na podeželju kot posebnih oblik večnamenske rabe zemljišč, pri čemer bosta turizem in rekreacija privilegirani dejavnosti (Ravbar, Razpotnik Visković, 2010).

2.6 OBMESTNA OBMOČJA V SLOVENIJI IN IZBRANA TIPOLOGIJA NASELIJ

2.6.1 Značilnosti slovenskih obmestnih območij

Obmestje in mesto ter podeželje, ki sta z njim neposredno povezana, so splošno prepoznavni pojmi, a ko jih želimo natančneje opredeliti in ugotoviti njihovo prostorsko razprostranjenost, naletimo na številne definicije (Krevs, 1999). V nadaljevanju navajamo nekatere izmed njih.

Ravbar (1992a) pravi, da s pojmom »obmestje« oziroma »obmestno območje« označujemo prehodno območje med mestom in podeželjem oziroma območje v neposrednem zaledju mesta, ki že prehaja v podeželsko okolico, a še vedno spada k najožji mestni vplivni coni. V njem se »prepletajo številne dejavnosti, zlasti pa je pomembna njegova kmetijska oskrbna vloga za potrebe urbanega središča«. Na drugem mestu (Ravbar, 1992b, 34) obmestje natančneje opredeljuje kot »območje intenzivnih stikov med mestom in podeželjem in tudi območje naglih sprememb v demografski, zaposlitveni in socialni sestavi prebivalstva, ki izkazuje pomembno pokrajinsko preobrazbo. Povzroča jih mesto. Obmestja so gosto poseljena, kar je bolj posledica stopnje urbanizacije in manj velikosti samih obmestnih naselij, ki so praviloma majhna, saj imajo največ 2.000 prebivalcev (Rajman, 1978; Ravbar 1992b). Mesta praviloma opravljajo za obmestno prebivalstvo določene storitve, predvsem oskrbne, izobraževalne, kulturne, zdravstvene in podobno, obmestja pa izvršujejo bivalno in rekreacijsko funkcijo. Zaradi specifičnih funkcij in svojske razporeditve izrabe površin (kjer tudi proizvodnja hrane ni zanemarljiva) pomenijo vmesni člen med mesti in podeželjem« (Ravbar, 1992b: str. 34).

Nekoliko drugačen pogled na obmestje podaja Drozg (2006), ki ugotavlja, da s pojmom obmestje nakazujemo le prostorski položaj območja v okolici mesta, sicer pa je vsebinsko prazen, saj ga ne opredeljuje niti velikost tega območja niti to, kaj ga zapolnjuje. V nadaljevanju ugotavlja, da se procesi v obmestju spreminjajo. Danes je po njegovem mnenju najintenzivnejši proces suburbanizacija, a hkrati opozarja, da suburbanizacija ni pogoj za opredelitev obmestnega območja, ki ga lahko zaznamujejo tudi drugi procesi, na primer intenzifikacija kmetijstva, spreminjanje ekoloških razmer zaradi bližine mesta, selitev urbanih dejavnosti v okolico in tako dalje. Posledično Drozg zavrača poenotenje pojmov »obmestje« in »suburbano območje«, slednje po njegovem sovпада s prostorskimi razsežnostmi procesa suburbanizacije.

Odnos med mestom in podeželjem se je skozi zgodovino spreminjal. V grobem lahko ločimo tri faze (Drozg, 2006):

- Srednjeveško mesto in okolica sta bila v gospodarskem pogledu dokaj samozadostna. Do prvih sledi medsebojnega prepletanja je prišlo šele z zmanjšanjem potrebe po zavetju znotraj mestnega obzidja. Na zunanji strani so se sprva naselili predvsem obrtniki, ki zaradi cehovskih predpisov niso mogli delovati v mestu ter ljudje, ki so delali v mestih, a se tam niso mogli naseliti. Vpliv mesta je segel le do najbližjih naselij, katerih prebivalci so v mestu prodajali les, živino in kmetijske pridelke.
- V času industrializacije se je odnos med mestom in okolico pričel spreminjati. Zaradi priseljevanja ljudi v mesta so se ta prostorsko močno povečala, podoben razvoj pa je zajel tudi obmestna naselja, še posebej v obdobju, ko so se mesta širila v obliki vrtnih mest in delavskih kolonij. Ta so največkrat nastajala v bližnjih obmestnih naselij, v predmestjih ali ob industrijskemu obratu. Razvoj obmestnih naselij takrat še ni bil intenziven in obsežen niti v demografskem niti v prostorskem pogledu. Še vedno so prevladovala pretežno agrarna naselja, ki so le počasi dobivala urbano podobo. Število prebivalcev v mestih je naraščalo veliko hitreje kot v obmestnih naseljih, pa tudi večji del gradbene dejavnosti se je odvijal v strnjeno pozidanem delu mesta. Kljub temu so se obmestna območja v tem obdobju povečala. Iz nekdanjega jasno zamejenega srednjeveškega mesta je nastajalo mesto, odprto proti okolici, kamor so se selile komunalne cone, infrastrukturni koridorji, odlagališča odpadkov in podobne »obrobne«, nemestotvorne dejavnosti.
- Sredi 20. stoletja so obmestna naselja začela doživljati demografsko in stanovanjsko razširitev, ki sta jo sprožili z industrializacijo povezani povečana stopnja delitve dela in socialna diferenciacija. Pripadniki višjega socialnega sloja so se v želji po boljših bivalnih pogojih pričeli seliti na obrobje mesta in v obmestna naselja. Hkrati sta se povečali mobilnost in motorizacija večine prebivalcev, s tem pa dostopnost urbanih središč. Zaradi povečane mobilnosti in drugačnih predstav o zelenem bivalnem okolju so se sprožile množične selitve iz mesta, s čemer je povezana gradnja enodružinskih stanovanjskih hiš v obmestnih naseljih. Prvi val preselitve sega v obdobje med 1. in 2. svetovno vojno (v Združenih državah Amerike), drugi v sedemdeseta in tretji v devetdeseta leta 20. stoletja. Najprej se je število prebivalcev povečalo v mestu najbližjih naseljih, ki so ležala ob pomembnih prometnicah, poznejše preseljevanje pa je zajelo tudi manjša in bolj oddaljena naselja. Po letu 1990 so se v obmestna naselja pričele seliti tudi oskrbne in storitvene dejavnosti, še pozneje pa proizvodne. Spremenila se je gospodarska usmerjenost urbanih območij in razmestitev novih gospodarskih subjektov, predvsem oskrbnih in storitvenih dejavnosti. Lokacije na robu mesta in ob prometnih vozliščih so postale veliko privlačnejše, med drugim tudi za velika nakupovalna središča, ki tam lahko razpolagajo z obsežnimi zemljišči za skladiščenje, trgovino in parkirišča, hkrati pa so lahko dostopna.

Ravbar v svoji raziskavi o preobrazbi mest in njihovih obmestij (1997) ugotavlja, da je dinamična preobrazba obmestij posledica intenzivnega priseljevanja in dnevne migracije, pospešene izgradnje stanovanj in drugih ekonomskih aktivnosti prebivalstva. Dodaja, da privlačnost obmestij sproža dodatne prostorske obremenitve v donedavna podeželskem prostoru, ki z izgubljanjem klasične prostorske rabe podeželja izgublja svoj avtentični značaj. Opozarja, da so dnevna potovanja delovne

sile, ki temeljijo na individualnem prometnem sistemu, velik porabnik časa in energije ter posledično obremenjevalec okolja. Prepletanje dogajanja med mesti in pripadajočimi obmestji ter fizična preobrazba naselij kot posledica socialnega prestrukturiranja predstavljata bistvo slovenskega naselbinskega sistema. Najpomembnejšo vlogo pri tem igrajo hitra rast prebivalstva in zasebne prostostoječe stanovanjske gradnje, naraščajoča selitvena mobilnost prebivalstva, intenzivna dnevna migracija delovne sile, ki je posledica nuklearne razporeditve delovnih mest ter fizična preobrazba naselij kot posledica socialno-ekonomskega prestrukturiranja prebivalstva. Urbanizacija v Sloveniji se odraža ravno v prostorski preobrazbi obmestij ter spremembah v sistemu vrednot med mestom in podeželjem, ki so gibalo prej omenjene preobrazbe. Med omejevalnimi in/ali usmerjevalnimi dejavniki, ki pospešujejo urbanizacijo, imajo v slovenskih razmerah posebno mesto prometna dostopnost, oblikovanost terena, mikroklimatske in talne razmere. Urbanizacija oziroma širjenje sodobnih naselij z manjšo gostoto poselitve v vplivnem območju mest je zajela nekdanj povsem podeželska območja. Prostorska organizacija sodobnih naselbinskih sistemov se popolnoma razlikuje od tradicionalnega predmestja, najbolj izstopajoča je gradnja netipičnih stanovanjskih objektov, ki močno izstopajo iz dotedanjega podeželskega naselbinskega tkiva (Ravbar, 1997). Urbanizacijo v Sloveniji je močno zaznamovala odsotnost velikega milijonskega mesta in velike zgoščenosti poseljenih območij, kar bi pospeševalo njeno dinamiko (Uršič, Hočevnar, 2007), vendar je ob tem treba poudariti, da je število prebivalcev Slovenije, ki se giblje okoli dveh milijonov, premajhno za nastanek milijonskega mesta, kvečjemu mesta s 500.000 ali nekaj več prebivalci. »Na počasno naraščanje urbanega prebivalstva je vplivala slaba 'urbana podlaga', kar pomeni majhno število mest in nizka stopnja urbaniziranosti pred začetkom industrializacije. Manjše število mest in mestnega prebivalstva je pomenilo manjšo kritično maso podjetnikov, obrtnikov in drugih gospodarskih sektorjev, ki bi lahko sodelovali v akumulaciji kapitala in pripravi na industrijsko urbanizacijo, kakršna se je odvila v drugih ekonomsko razvitih državah Evrope« (Uršič, Hočevnar, 2007: str. 32). Razpršeni poselitveni vzorec se je ohranjal tudi v obdobju po 2. svetovni vojni. Del deagrariziranega prebivalstva, ki se je zaposlil v industrijskem sektorju, se ni preselil v mesta, temveč je ostal na podeželju« (Uršič, Hočevnar, 2007: str. 49). K temu je svoj del prispeval neurejen nepremičninski trg, ki je podeželsko prebivalstvo preusmeril v neformalno zasebno gradnjo (Kos, 1993).

Pri raziskavi v okviru doktorske disertacije smo se osredotočili na obmestna območja, saj je prostorska, gospodarska in okoljska preobrazba najbolj intenzivna ravno na prehodu med mestom in podeželjem. Pri razmejitvi ožjega raziskovalnega območja smo se oprli na Ravbarjevo kompleksno metodo za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti, s katero je avtor oblikoval tipologijo naselij glede na stopnjo urbanizacije. Izhodišče za opredelitev kriterijev je ugotovitev, da »merjenje urbanizacije zgolj na podlagi števila in deleža mestnega prebivalstva oziroma na podlagi uradnih statističnih informacij ne odraža dejanskih razmer« (Ravbar, 1997). Metoda in izbor kazalcev sta podrobneje predstavljena v naslednjem poglavju.

2.6.2 Metoda za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti ter bližnjimi obmestji

Obmestja smo v disertaciji določili na podlagi Ravbarjeve metode za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti ter bližnjimi obmestji. Metoda je natančneje predstavljena v prispevku *Slovenska mesta in obmestja v preobrazbi* (Ravbar, 1997), v katerem je avtor predstavil temeljna izhodišča metode in obrazložil kriterije za izbor kazalnikov. Prve raziskave in izbore kazalcev za ugotavljanje stopnje urbanizacije v slovenskem prostoru je objavil V. Klemenčič (1953), ki se je osredotočil na urbanizacijo v okolici Kamnika, pri tem pa je upošteval gostoto poselitve in pozidave, dinamiko demografskih ter ekonomskih značilnosti in njihovo prepletanje. V šestdesetih in sedemdesetih letih sta se s tematiko urbanizacije ukvarjala še dva geografa, Vrišer in VI. Kokole, ki sta oblikovala sestavljene indikatorje oziroma indikatorje za opredelitev strukture naselij, pri katerih sta upoštevala delež kmečkega prebivalstva, zaposlitveno strukturo nekmečkega prebivalstva, rast števila prebivalcev, velikost gospodinjstev in tako dalje.

Metoda je prilagojena dostopnosti podatkov in možnosti njihovega vrednotenja. Opredelitev mest za avtorja (Ravbar, 1997) ni bila problematična, saj se je naslonil na obstoječe kategorizacije. Večji raziskovalni izziv je predstavljala določitev kriterijev za preostale kategorije naselij z različno stopnjo urbanizacije. Preobrazba slovenskega sistema poselitve in podeželja je rezultat emocionalne navezanosti na zemljo in protiurbanega načina življenja (Uršič, Hočevvar, 2007), ki se kaže v težnji »živeti na podeželju – delati v mestu«. Temu je bilo treba prilagoditi kriterije, ki opredeljujejo stopnjo urbanizacije. Urbanizacija oziroma za Slovenijo značilna suburbanizacija je namreč v prvi vrsti socialno-ekonomski proces z izjemnimi prostorskimi in okoljskimi posledicami. Kriteriji so bili izbrani tako, da so odražali geografsko-prostorsko komponento osnovnih funkcij človekovih aktivnosti: dela in bivanja. Avtorjevo vodilo pri izboru je bilo hkrati zajeti vsaj tri razsežnosti urbanizacije: spremembe v fizični podobi naselij, spremembe socialne strukture območij in, posredno, v sistemu kulturnih vrednot, ki jih zaznamuje sodoben (suburbani) način življenja.

Preglednica 11: Izbor kriterijev za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti in bližnjimi obmestji

Table 11: Chosen criteria for measuring the degree of urbanization and relations between cities and their suburbs

Socialnogeografski	Strukturni	Fiziognomski in morfološki	Funkcijski
Opisujejo socialnogeografske spremembe v naseljih.	Opisujejo socialnogeografske spremembe v naseljih.	Opisujejo fiziognomske spremembe v pokrajini.	Opisujejo obremenjevanje pokrajine zaradi procesa urbanizacije.
- velikost naselja	- zaposlitvena struktura	- dinamika stanovanjske gradnje	- število prebivalcev + število delovnih mest / km ²
- gibanje in gostota prebivalstva	- dnevne migracije	- delež individualnih hiš	
- delež priseljencev oziroma selitveni saldo	- prometni tokovi	- število nadstropij	
- delež kmečkega prebivalstva	- delež kmečkega prebivalstva	- delež večstanovanjskih stavb	

Avtor se zaveda, da bi bil izbor kriterijev lahko ustrežnejši, še posebej pri ugotavljanju obremenjevanja pokrajine zaradi procesa urbanizacije. Za bolj celostno oceno bi bilo smiselno

vključiti še kazalce, ki se nanašajo na prometne tokove in infrastrukturno opremljenost, na primer ceno zemljišč, lastništvo, tip stanovanjskih zgradb, stopnjo infrastrukturne opremljenosti. Ti podatki so težje dostopni in med seboj težje primerljivi.

Na podlagi vrednotenja izbranih kriterijev je avtor naselja razvrstil v naslednje tipe:

- mesta (povzeta po statistični klasifikaciji naselij),
- ožja suburbanizirana obmestja,
- močno urbanizirana obmestna naselja,
- izolirana, vendar močno urbanizirana žarišča v podeželski pokrajini,
- izrazito urbanizirana območja naselij,
- urbanizirana podeželska območja naselij,
- polurbanizirana – prehodna območja naselij,
- ostala podeželska območja naselij.

Ravbarjevo tipologijo je leta 2005 posodobil in delno poenostavil Cigale (2005). Upošteval je novejšo statistične podatke in delno združil več podeželskih tipov naselij v enega. V naslednjih poglavjih disertacije smo se oprli na njegovo preurejeno tipologijo, v kateri je opredelil naslednje razrede:

- mesta,
- suburbanizirana obmestna naselja,
- urbanizirana obmestna naselja,
- močno urbanizirana podeželska naselja,
- urbanizirana podeželska naselja,
- ostala podeželska naselja.

Na podlagi tipologije naselij glede na stopnjo urbaniziranosti je Ravbar (1997) značilnosti urbanizacije želel predstaviti tudi na višji teritorialni ravni. S tem namenom je oblikoval tudi tipologijo občin glede na stopnjo urbaniziranosti, pri čemer je predpostavljal, da je obseg/prisotnost/zastopanost mestnih območij skupaj z obmestnimi naselji tista, ki določa stopnjo urbaniziranosti. Tudi ta tipologija je bila zaradi spremenjenega števila občin in upoštevanja novejših podatkov leta 2009 posodobljena (Ravbar, 2009).

Glede na stopnjo urbaniziranosti je občine razvrstil v naslednje tipe (glej sliko 8):

- zelo močno urbanizirane občine,
- močno urbanizirane občine,

- zmerno urbanizirane občine,
- šibko urbanizirane občine,
- zelo šibko urbanizirane občine,
- neurbanizirane občine.

V doktorski disertaciji smo uporabili obe tipologiji: Ravbarjevo tipologijo občin glede na stopnjo urbaniziranosti (1997, 2009) in Cigaletovo tipologijo naselij (2005), na podlagi katere smo določili obmestna območja v Sloveniji. Občinsko tipologijo smo uporabili pri preverjanju prve raziskovalne hipoteze v, analizirali smo podatke o delovni sili na kmetijah na občinski ravni. Tipologijo naselij pa smo uporabili pri preverjanju druge in tretje raziskovalne hipoteze, pri katerem smo analizirali podatke za vzorčne kmetije, zajete v okviru raziskave Struktura kmetijskih gospodarstev ravni naselij.

3 VLOGA POLKMETIJ V GOSPODARSKI, OKOLJSKI IN PROSTORSKI PREOBRAZBI OBMESTIJ

3.1 VPLIV STOPNJE URBANIZIRANOSTI NA DOHODKOVNE VIRE DRUŽINSKIH KMETIJ V SLOVENIJI

Motivi za dopolnjevanje različnih virov dohodkov ne izhajajo izključno iz finančne nezadostnosti kmetij, ampak tudi iz želje po spremenjenem življenjskem slogu. Pogoj za dodatno zaposlovanje članov kmečkih gospodinjstev izven kmetijstva je dostop do trga dela, ki je v bolj urbaniziranih območjih večji in bolj raznolik. Vir delovnih mest pa niso le večja urbana zaposlitvena središča, ampak tudi podeželska območja sama s svojim endogenim gospodarskim kapitalom, ki ga v grobem lahko opredelimo s številom delovnih mest na delovno aktivno prebivalstvo (Kavaš, Pečar, 2006). Gospodarska diverzifikacija podeželskih območij, ki jo opredeljujejo naglo naraščanje števila obrtno-poslovnih con, razvoj drobnega podjetništva ter uvajanje dopolnilnih dejavnosti na kmetijah (Potočnik Slavič, 2008), spodbuja večjo demografsko ter socialno-ekonomsko stabilnost podeželja in posledično prispeva k dvigu kvalitete življenja tamkajšnjih prebivalcev, tudi kmetov. Bližina zaposlitvenih središč in gospodarska diverzifikacija na podeželju omogočata lažji dostop do zaposlitve in do finančnih virov iz nekmetijskih dejavnosti.

V tem poglavju smo preverjali prvo raziskovalno hipotezo: »Polkmetije so zgoščene predvsem v obmestnih območjih, kjer je interes za spreminjanje namembnosti rabe kmetijskih zemljišč izrazito močan, obenem je zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih zaradi bližine urbanih središč in večje ponudbe delovnih mest privlačnejše«. Ugotavljali smo, ali je delež dohodka iz kmetovanja v proračunih kmečkih gospodinjstev zaradi bližine zaposlitvenih središč na bolj urbaniziranih območjih nižji v primerjavi s tistimi na neurbaniziranih območjih?

3.1.1 Podatkovni viri

Na zastavljeno vprašanje iz prejšnjega poglavja ni mogoče odgovoriti neposredno, saj »v Sloveniji praktično ni virov, ki bi prikazovali skupni dohodek kmečkih gospodarstev, tudi v tujini so redki. Agrarno-ekonomske analize v večini primerov ostajajo na ravni sektorskih analiz in se pri ocenjevanju dohodkovne ravni omejujejo na dohodek iz kmetijstva. V Sloveniji ne razpolagamo s podatki o skupnem dohodku kmečkih gospodarstev. Kmetijski inštitut Slovenije izdeluje ocene ekonomskega položaja kmetijstva zgolj na podlagi izračunanega dohodka iz kmetijstva. Od leta 1994 dalje v Sloveniji teče projekt vodenja knjigovodstva na kmetijah po metodologiji FADN, ki pa se prav tako osredotoča samo na izračun dohodkov iz kmetijstva. Pri vseh ostalih sistemih zbiranja podatkov s kmetij prav tako obstajajo le delne obravnave ekonomskega položaja kmečkega gospodarstva« (Oblak, Juvančič, Erjavec 2003: str. 274). Odgovor na naše raziskovalno vprašanje smo zato dobili na

posreden način, s pomočjo analize dela na družinskih kmetijah glede na podatke Popisa kmetijskih gospodarstev 2000 Statističnega urada Republike Slovenije glede na območja različnih stopenj središčnosti in urbaniziranosti.

S pojmom »analiza dela na družinskih kmetijah« označujemo analizo podatkov o delovni sili na kmetijskem gospodarstvu (člani, starejši od 15 let, in drugi zaposleni na družinskih kmetijah), ki ji delo v kmetijstvu predstavlja edino, glavno ali le stransko dejavnost. Podatki so bili zbrani v okviru Popisa kmetijskih gospodarstev 2000, v katerem so morali gospodar in drugi člani ter zaposleni opisno ovrednotiti delo na kmetiji. Kriterij za opredelitev žal ni delež dohodkov iz kmetijskih/nekmetijskih dejavnosti, ampak izključno porabljeni čas za to dejavnost. Anketiranci so izbirali med naslednjimi možnostmi:

- Kmetijstvo kot edina dejavnost: kmetijstvo je za gospodarja ali člana gospodinjstva edina dejavnost, če slednji poleg kmetijstva ne opravlja nobene druge gospodarske dejavnosti, s katero ustvarja dohodek.
- Kmetijstvo kot glavna dejavnost: kmetijstvo je za gospodarja ali člana gospodinjstva glavna dejavnost, če v primerjavi z drugimi dejavnostmi, s katerimi ustvarja dohodek, porabi za kmetovanje največ delovnega časa.
- Kmetijstvo kot stranska dejavnost: kmetijstvo je za gospodarja ali člana gospodinjstva stranska dejavnost, če za druge gospodarske dejavnosti, s katerimi ustvarja dohodek, porabi več časa kot za kmetovanje.
- Občasna pomoč, ne dela na kmetijskem gospodarstvu – ti dve kategoriji v analizi nista upoštevani, na tem mestu ju le navajamo, a se v nadaljevanju na njiju več ne sklicujemo.

Vprašani so svoje odgovore podali na dva načina: v obliki števila oseb in koeficienta PDM, ki izraža obseg razpoložljive in angažirane delovne sile na kmetijah. Koeficient temelji na standardnem 39-urnem delovnem tednu, zato en PDM obsega 1.990 ur (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000).

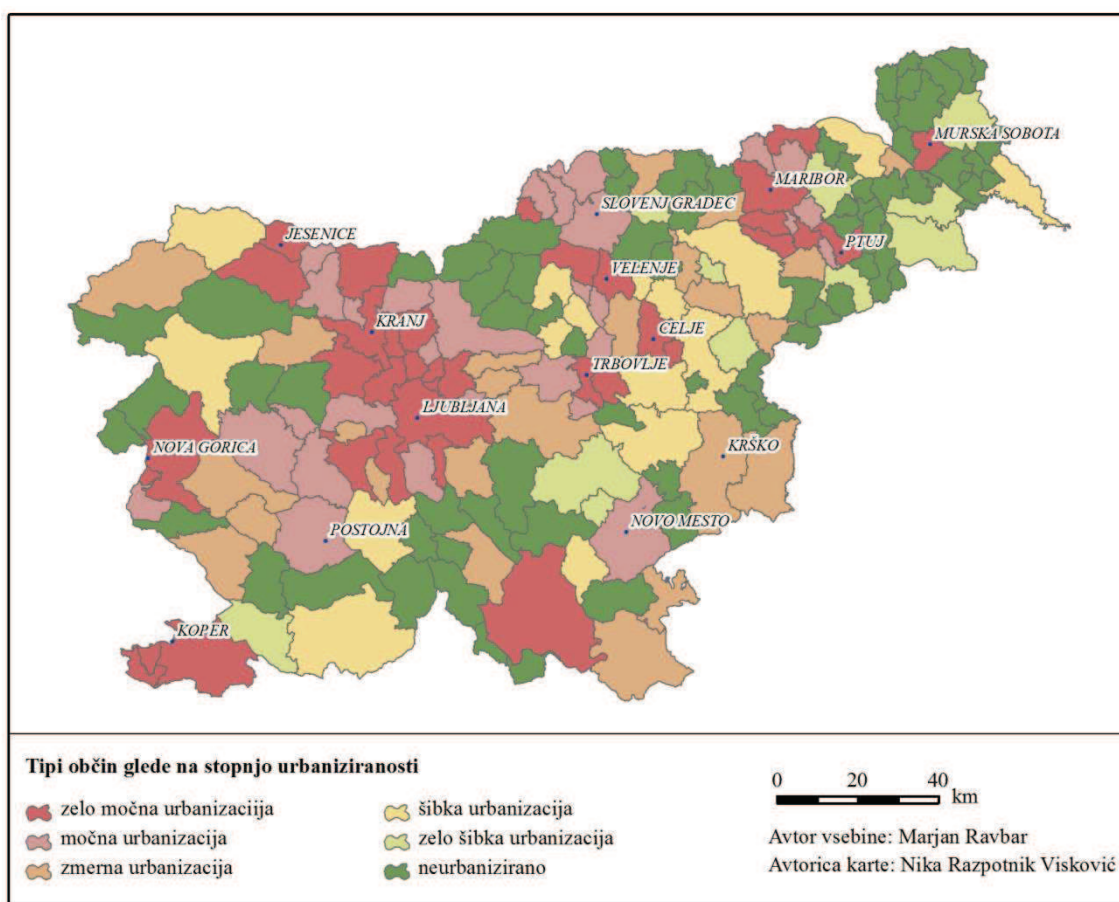
Na tem mestu izpostavljamo, da za opredeljevanje pomena kmetijske oziroma nekmetijske dejavnosti za kmečko gospodinjstvo na podlagi časa, ki se nameni za vsako izmed dejavnosti, morda ni najbolj primeren kazalec. Kmetije so lahko močno avtomatizirane in sodobno opremljene. Čas, potreben za opravljanje kmetijske dejavnosti, je s tem močno skrajšan, pomen kmetijske dejavnosti v družinskem proračunu pa ne. Na drugi strani se na nizkoproduktivnih kmetijah časovno obsežen delovni angažma v kmetijski dejavnosti izkazuje v zelo nizkih prihodkih. Primernejši bi bil torej podatek o deležih prihodka, ki ga gospodinjstvo dobi iz kmetijske in nekmetijskih dejavnosti, a žal s tovrstnimi podatki za zdaj ne razpolagamo.

Prostorska enota v analizi je bila občina. Zaradi različnih površin občin, različnega števila družinskih kmetij, oseb, ki na njih predstavljajo delovno silo in posledično različnega obsega dela na kmetijah,

smo se odločili, da primerjavo izvedemo na podlagi deležev posamezne kategorije PDM v posamezni občini. Ni nas torej zanimal absolutni obseg dela v posameznem razredu, ampak v kakšnem razmerju delo na kmetijah predstavlja edino, glavno oziroma stransko dejavnost. Analizirali smo podatke za 192 občin, kolikor jih je bilo v času popisa kmetij leta 2000.

3.1.2 Stopnja urbaniziranosti in značilnosti kmetijskih gospodarstev

Pri opredeljevanju stopnje urbaniziranosti občin smo se oprli na metodo za merjenje urbanizacije in odnosov med mesti ter bližnjimi obmestji (Ravbar, 1997), ki smo jo podrobneje predstavili v poglavju 2.6.2.

Slika 8: Tipi občin glede na stopnjo urbaniziranosti (Ravbar, 2009)

Figure 8: Types of municipalities according to the level of urbanization (Ravbar, 2009)

Največji del slovenskega ozemlja (27,8 %) predstavljajo neurbanizirana območja. S precej manjšim deležem (18,6 %) sledijo zelo močno urbanizirane občine. Regionalne razlike so ustvarjali različni naravogeografski, prometnogeografski, historični, ekonomski, ekološki in upravopolitični pogoji. Najvišja stopnja urbaniziranosti je v osrednji Sloveniji od Jesenic do Ljubljanskega polja in Kamniškobistriške ravnine, ob Obali, na Goriškem, Kočevskem, v Revirjih, Celjski kotlini, Šaleški

kotlini in na Dravsko-Ptujskem polju. Območja zelo močne urbaniziranosti zajemajo tretjino površja občin in štiri petine prebivalstva. Na drugi strani pa je dobra tretjina slovenskih občin povsem neurbaniziranih, kar pomeni, da v njih praktično ni mestnih prebivalcev. Preostalo tretjino oblikujejo občine z različnimi prehodnimi urbanizacijskimi stopnjami: od šibke do zmerne urbaniziranosti (Ravbar, 1997).

V neurbaniziranih lokalnih skupnostih je največji delež števila občin, družinskih kmetij, kmetijskih zemljišč v uporabi, skupne akumulacije ekonomske moči kmetij ter prav tako največji delež dela, vloženega v kmetijsko dejavnost. Vse te kategorije so proporcionalno enakomerno porazdeljene in se gibljejo med 28 ter 29 %. Deleži omenjenih kategorij sledijo površini tudi pri ostalih tipih občin. Na dokaj enakomerno razporeditev družinskih kmetij in z njimi povezanih kazalnikov kaže tudi izračun povprečnih vrednosti kmetijskih zemljišč v uporabi, ekonomske vrednosti in koeficienta PDM na posamezno družinsko kmetijo.

Preglednica 12: Značilnosti območij glede na stopnjo urbaniziranosti (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000; lastni izračuni)

Table 12: Area characteristics according to the degree of urbanization (Census of Agriculture, 2000; own findings)

Stopnja urbaniziranosti	Število občin (%)	Površina (%)	Delež družinskih kmetij (%)	Povprečje KZU* (ha)	Povprečje ESU*	Povprečje PDM*
Zelo močna	18,75	18,62	16,16	5,01	4,19	1,15
Močna	14,58	13,82	12,54	6,02	3,65	1,25
Zmerna	12,50	17,72	18,13	5,13	4,23	1,20
Šibka	8,33	15,02	13,56	5,38	3,54	1,20
Zelo šibka	5,73	7,02	11,01	5,04	4,20	1,25
Neurbanizirano	40,10	27,80	28,60	5,26	3,94	1,20
Skupaj	100	100	100	5,28	3,97	1,20

* KZU - kmetijska zemljišča v uporabi (ha), ESU – evropska enota ekonomske velikosti, PDM – polnovredna delovna moč

Splošne značilnosti kmetijskih gospodarstev se torej glede na stopnjo urbanizacije območja, kjer ležijo, ne razlikujejo v tolikšni meri, kot bi pričakovali, upoštevajoč intenzivne procese preobrazbe v demografski, zaposlitveni in socialni sestavi prebivalstva, s čimer se spreminja tudi ekonomska, funkcijska in fiziognomska struktura široke obmestne pokrajine (Ravbar, 2006).

Za vse tipe območij lahko sklenemo, da povprečna velikost družinskih kmetij oziroma njihovih kmetijskih zemljišč v uporabi znaša med 5 in 6 ha, ekonomska vrednost kmetij okoli 4 ESU ter da je v kmetijo vložene okoli 1,2 PDM oziroma 400 ur dela letno.

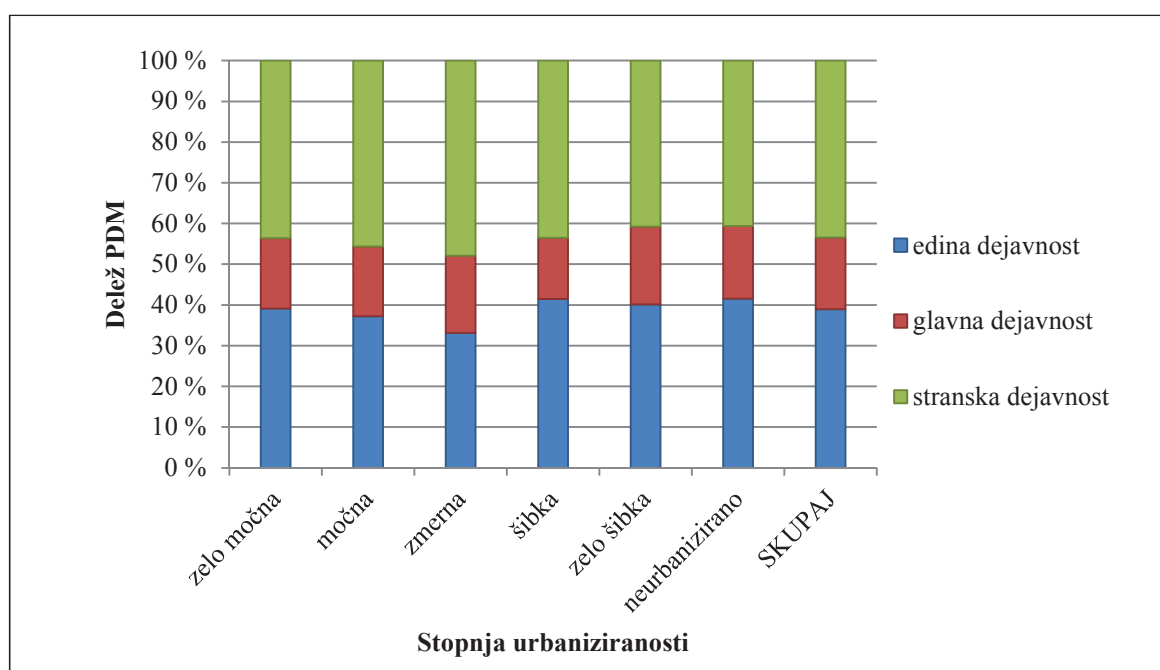
3.1.3 Analiza dela na kmetijskih gospodarstvih

Na slovenskih družinskih kmetijah se največ kmečkega dela opravi kot stranska dejavnost (43 % na državni ravni), kar pomeni, da delovna sila na kmetiji za druge vire dohodkov porabi več časa kot za kmetovanje (slika 9). Glede na stopnjo urbanizacije območja, na katerem se kmetije nahajajo, so odstopanja nekaj odstotna. Najvišji delež (47,9 %) beležijo območja zmerne urbanizacije. To pomeni odstopanje od naših pričakovanj, da bi moral biti delež kmečkega dela kot stranske dejavnosti zaradi

bližine trga delovnih mest najvišji v zelo močno in v močno urbaniziranih občinah. Pričakovano najnižji pa je ta odstotek v neurbaniziranih in šibko urbaniziranih občinah, za katere velja, da je dosegljivost delovnih mest izven kmetijske dejavnosti skromnejša.

Kmetovanje je najslabše zastopano kot glavna dejavnost na kmetiji, povprečno 17,6 %, saj se delovna sila na kmetiji ali posveča prvenstveno kmetijski proizvodnji ali pa kmetijstvu namenijo manjši del svojega delovnega angažmaja in glavni vir dohodkov dobi iz nekmetijskega segmenta.

Kmetijska dejavnost kot edina poraba časa za delo ter posledično edini vir dohodka na družinskih kmetijah je značilna za slabih 39 % slovenskih gospodarstev. Najvišji odstotek beležijo šibko urbanizirana (41,4 %), najnižjega pa zmerno urbanizirana območja (33,1 %).

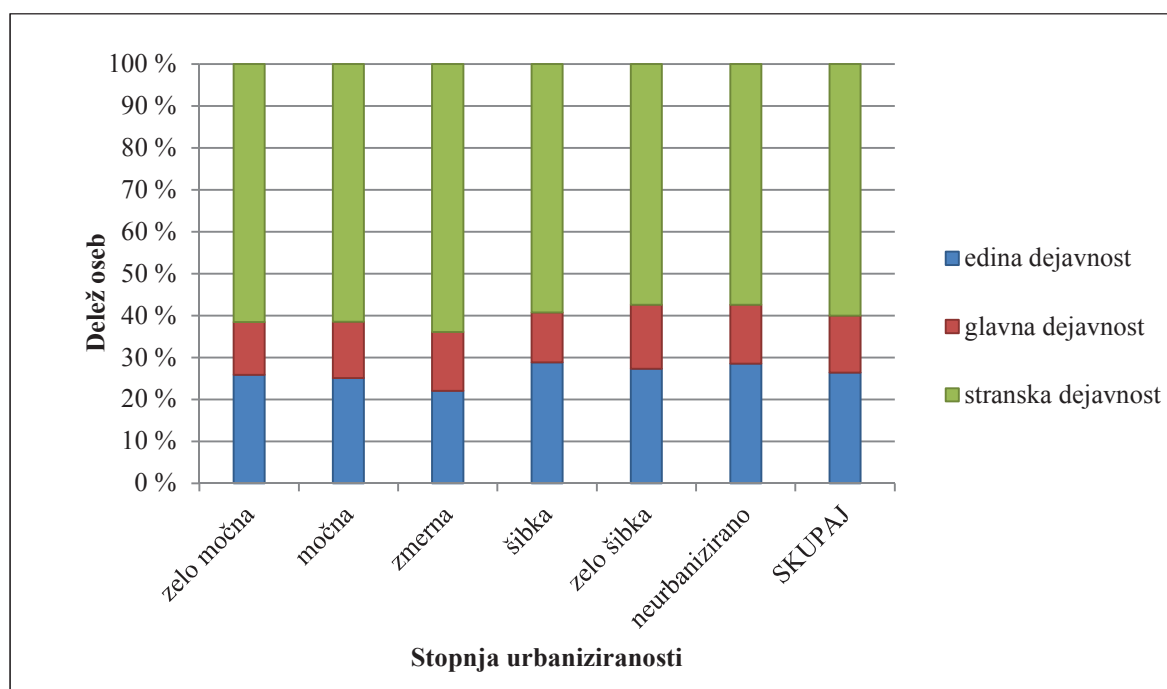

Slika 9: Delo v kmetijstvu kot edina, glavna ali stranska dejavnost glede na stopnjo urbaniziranosti – podatki za PDM (Popis kmetijskih gospodarstev 2000; lastni izračuni)

Figure 9: Agriculture as the only, main or secondary activity according to the degree of urbanization – data for PDM (Census of agriculture 2000; own findings)

Ponovno preseneča rezultat za močno urbanizirane občine, ki je nadpovprečen (39 %) in zavrača naša pričakovanja, da bližina delovnih mest pomeni manjši delež čistih kmetij oziroma manjši delež kmetovanja kot edine dejavnosti na kmetiji. Kot je bilo že omenjeno, so bili v Popisu kmetijskih gospodarstev 2000 podatki o delu v kmetijski dejavnosti zajeti v obliki koeficienta PDM ter številu oseb, ki opravljajo delo na kmetiji. Analiza podatkov po številu oseb kaže, da delo na kmetiji predstavlja edino dejavnost le 26,4 % osebam, ki časovno opravijo 38,9 % vsega dela. Kmetovanje predstavlja glavno dejavnost 13,6 % osebam, ki opravijo 17,6 % delovnih ur na družinskih kmetijah. Največjemu deležu vprašanih (60 %) je ta dejavnost zgolj stranskega pomena, skupno pa opravijo 43,5 % dela na kmetijah.

Iz slike 10 je razvidno, da je na območjih zmerne urbanizacije delež oseb, ki jim kmetijska dejavnost predstavlja edini vir dohodka, najmanjši (22 %). Nasprotno pa je v teh občinah v primerjavi z ostalimi tipi območij največji delež tistih, ki kmetijski dejavnosti posvečajo stransko pozornost (63,9 %). V območjih šibke urbanizacije in neurbaniziranih predelih je delež delovne sile, ki ji kmetijska dejavnost pomeni edino dohodkovno dejavnost, najvišji (slabih 29 %). Stranski pomen kmetovanja pa je takoj za že omenjenimi zmerno urbaniziranimi občinami izraziteje zastopan v zelo močno in močno urbaniziranih občinah. Pri tem velja opozoriti, da so razlike med posameznimi tipi območij le nekajodstotne, torej o velikih odstopanjih ne moremo govoriti.

Slika 10: Delo v kmetijstvu kot edina, glavna ali stranska dejavnost glede na stopnjo urbaniziranosti – podatki za osebe (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000; lastni izračuni)

Figure 10: Agriculture as the only, main or secondary activity according to the degree of urbanization – data for individuals (Census of agriculture, 2000; own findings)

Rezultati analize dela na kmetijskih gospodarstvih od pričakovanj odstopajo predvsem na območjih zelo močne in močne urbanizacije, kjer se kmetijska dejavnost kot edina dejavnost opravlja v nadpovprečnem deležu. Bližina mest torej ne predstavlja le bližine delovnih mest in večjih možnosti za zaposlitev izven kmetijstva, ampak prvenstveno zgoščeno poselitev in s tem večje povpraševanje po kmetijskih izdelkih. Ukvarjati se izključno s kmetijstvom, se zaradi večjega trga za prodajo kmetijskih pridelkov v neposredni bližini mest (in ugodnih naravnih pogojev) ekonomsko izplača. Na to kaže tudi raziskava okoljske in razvojne vloge kmetijstva v Mestni občini Ljubljana (Lampič, 2007), iz katere je razvidno, da se kmetije na tem območju številčno sicer krčijo, a se hkrati velikostno širijo, vse bolj specializirajo in tržno usmerjajo.

Povezanost med stopnjo urbaniziranosti občin in prisotnostjo ter pomenom nekmetijskih virov dohodka na kmetijskih gospodarstvih smo preverjali tudi z izračunom korelacijskega razmerja η^2 (eta kvadrat). S korelacijskim razmerjem ugotavljamo povezanost med dvema pojavoma, od katerih je neodvisen pojav podan z opisnimi, odvisen pa s številčnimi vrednostmi (Perko, 2001). Koeficient korelacijskega razmerja pove, kolikšen delež variance odvisne spremenljivke lahko pojasnimo z razlikami v vrednosti neodvisnih spremenljivk.

V naši analizi smo izračunali šest različnih koeficientov korelacijskega razmerja. V vseh primerih je bila neodvisna spremenljivka enaka – stopnja urbaniziranosti občin, spreminjali pa smo odvisne spremenljivke:

- delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja edino dejavnost,
- delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja glavno dejavnost,
- delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja stransko dejavnost,
- delež PDM v kmetijski dejavnosti kot edini dejavnosti,
- delež PDM v kmetijski dejavnosti kot glavni dejavnosti,
- delež PDM v kmetijski dejavnosti kot stranski dejavnosti.

Preglednica 13: Korelacijska razmerja med neodvisno spremenljivko – stopnjo urbaniziranosti občine – in izbranimi odvisnimi spremenljivkami

Table 13: Correlations between the independent variable – the degree of urbanization of a municipality – and chosen dependent variables

Odvisna spremenljivka	Koeficient korelacijskega razmerja η^2
Delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja edino dejavnost	0,023
Delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja glavno dejavnost	0,036
Delež oseb, ki jim kmetijstvo predstavlja stransko dejavnost	0,026
Delež PDM v kmetijski dejavnosti kot edini dejavnosti	0,017
Delež PDM v kmetijski dejavnosti kot glavni dejavnosti	0,036
Delež PDM v kmetijski dejavnosti kot stranski dejavnosti	0,020

Vrednosti koeficientov korelacijskega razmerja so nizke v primeru vseh odvisnih spremenljivk in o povezanosti oziroma vplivu stopnje urbaniziranosti na značaj opravljenega dela v kmetijski dejavnosti ne moremo sklepati. Tako lahko v primeru deleža oseb v občini, ki jim kmetijstvo predstavlja edino dejavnost, le 2,3 % razlik pojasnimo s stopnjo urbaniziranosti občine.

Rezultati analize dela na kmetijah so za nas nekoliko presenetljivi – kmetijstvo je v prevladujočem deležu kmetij le stranska dejavnost, stopnja urbanizacije območja pa pri tem ne igra vidnejše vloge. Ne glede na to, ali gre za neurbanizirana ali zelo močno urbanizirana območja, člani gospodinjstva intenzivno iščejo dodatne vire dohodka izven kmetijske dejavnosti. Bližina mest in s tem večja gostota ter raznolikost delovnih mest glede na opravljeno analizo torej ni prevladujoči dejavnik pri oblikovanju socialno-ekonomske strukture kmetij v Sloveniji. Razlogov za tak zaključek je lahko več.

Za prostorsko raven proučevanja smo izbrali občine. Proučevanje na ravni naselij bi bilo sicer bolj primerno in natančnejše, vendar so podatki o kmečki delovni sili dostopni za občinsko raven. Problem slovenskih občin je vsekakor to, da so si glede na velikost tako števila prebivalcev kot ozemlja, precej raznolike, vendar kljub temu izkazujejo različno stopnjo urbaniziranosti.

Gabrovec in Bole (2009) sta skušala ugotoviti, kateri družbeni dejavniki vplivajo na večjo dnevno mobilnost prebivalcev. Ugotovila sta, da je delež medobčinski vozačev povezan s številom delovnih mest v občini, stopnjo motorizacije ter izobrazbeno sestavo. Z deležem medobčinskih vozačev pa ni bila ugotovljena povezanost z starostno sestavo, deležem aktivnega prebivalstva, bruto osnovo za dohodnino ter deležem kmečkega prebivalstva. Avtorja celo ugotavljata, da imajo tradicionalno kmečke občine, na primer Beltinci, Veržej in Ormož, povsem povprečne ali celo nadpovprečne deleže medobčinskih vozačev. Tudi v njihovih ugotovitvah se tako pokaže odsotnost trdne povezanosti med kmetijsko dejavnostjo in posameznimi elementi urbanizacije, v tem primeru s pojavom dnevnih vozačev. K temu so verjetno pripomogli:

- policentrični razvojni model mest, ki je delovna mesta pripeljal v bližino podeželskih območij ali celo na samo podeželje,
- aktualna ekonomska dekoncentracija, ki se kaže v povečanju delovnih mest predvsem v obmestnih in podeželskih naseljih (Bole, 2008),
- naraščajoča stopnja motorizacije in dobro razvito cestno omrežje (Plevnik, 2008).

V prid ugotovitvi, da polkmetije oziroma kmetije, ki jim kmetijstvo predstavlja le stransko dejavnost, niso zgoščene v obmestnih naseljih, je tudi dejstvo, da so na teh območjih tako naravnogeografske kot družbenogeografske razmere za kmetijstvo najugodnejše. Kmetijska dejavnost je tu najbolj donosna in omogoča stabilnejši ekonomski obstoj tudi čistim, tržno usmerjenim kmetijam.

3.2 ANALIZA RAZLIK MED SOCIALNO-EKONOMSKIMI TIPI KMETIJ NA OBMESTNIH OBMOČJIH

V tem delu disertacije smo želeli preveriti, ali obstajajo razlike med gospodarjenjem kmetijskih gospodarstev glede na njihov socialno-ekonomski tip in, če obstajajo, ali se odražajo v prostoru. Raziskavo smo omejili na obmestna območja v Sloveniji.

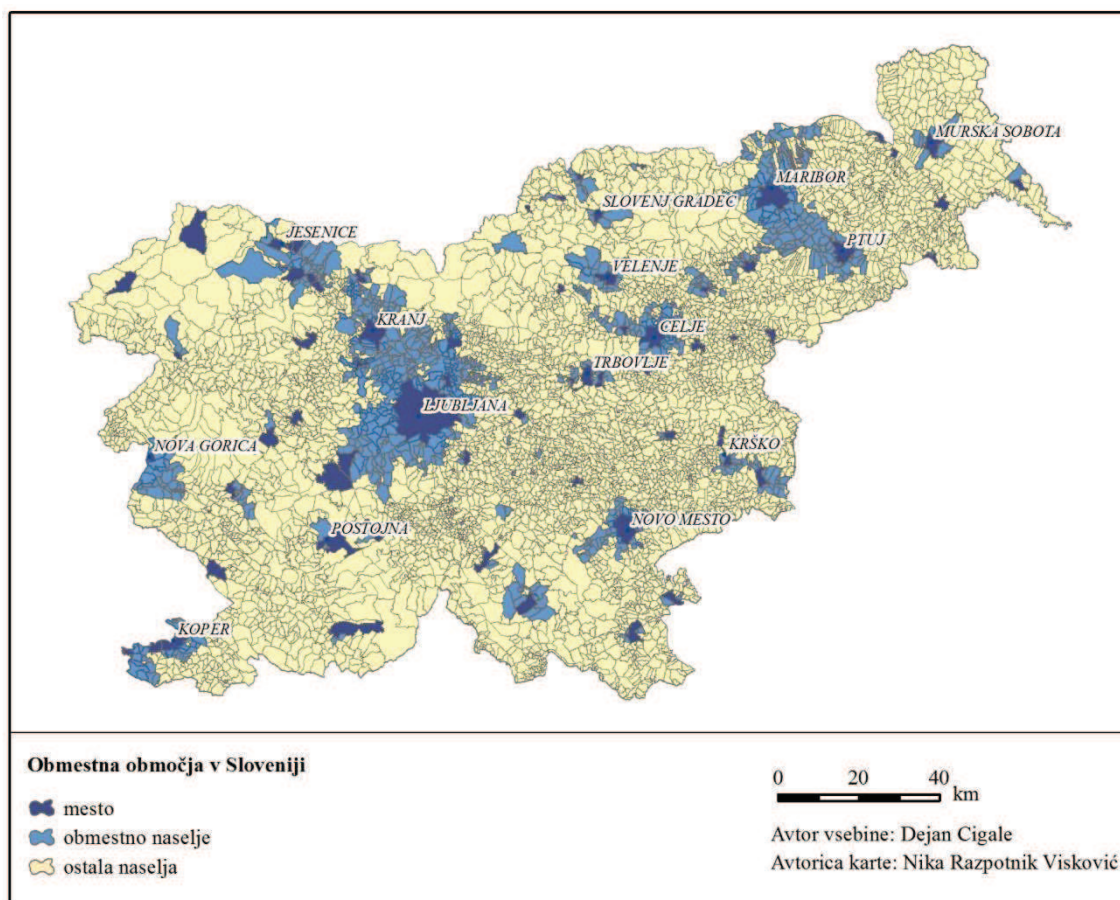
V prvem delu analize razlik smo želeli preveriti drugo raziskovalno hipotezo: »Socialno-ekonomske značilnosti kmečkih gospodarstev v obmestjih se kažejo v značilnostih gospodarjenja in v odražanju le-teh v prostoru. Polkmetije so glede na obseg obdelovalnih površin manjše od čistih, bolj razdrobljene, delež najetih kmetijskih zemljišč je manjši. Struktura gospodarjenja polkmetij je bolj razdrobljena in prispeva k večji pokrajinski pestrosti«.

Z nadaljnjo analizo razlik pa smo ugotavljali, v kolikšni meri kmetijska gospodarstva glede na socialno-ekonomski tip prispevajo k uveljavljanju večnamenske funkcije kmetijstva. S tem smo želeli preveriti tretjo raziskovalno hipotezo: »Obmestne polkmetije prispevajo pomemben delež h krepitvi večnamenske funkcije kmetijstva, poleg poglavitne proizvodne še socialne in ekološke funkcije. Nekdaj negativna obravnava polkmetij kot dvoživk, ki naj bi v največji meri doprinesle k izgubi agrarnega značaja obmestne pokrajine, ni upravičena«.

3.2.1 Opredelitev obmestnih območij

V naši raziskavi smo se osredotočili na obmestna območja v Sloveniji. Za njihovo opredelitev smo uporabili posodobljeno Ravbarjevo različico tipologije naselij glede na stopnjo urbaniziranosti (Cigale, 2005). Med obmestna naselja smo uvrstili tista, ki spadajo v skupini:

- suburbanizirana (obmestna) naselja in
- urbanizirana (obmestna) naselja.

Slika 11: Obmestna območja v Sloveniji (Cigale, 2005)
Figure 11: Suburban areas of Slovenia (Cigale, 2005)

Glede na omenjeno tipologijo je Cigale za leto 2005 opredelil skupno 933 obmestnih naselij, kar predstavlja 15,6 % od skupno 5.988 naselij in 13 % površine. Izmed teh je 656 suburbaniziranih obmestnih naselij in 277 urbaniziranih mestnih naselij.

3.2.2 Vzorec kmetijskih gospodarstev

Pri analizi kmetij smo se oprli na rezultate raziskave Struktura kmetijskih gospodarstev iz leta 2007, saj smo ocenili, da so podatki Popisa kmetijstva iz leta 2000 že nekoliko zastareli, podatki iz najnovejšega popisa kmetijstva leta 2010 pa v času priprave disertacije še niso bili na razpolago v tolikšni meri, da bi se v raziskavi lahko oprli na njih. Raziskave Struktura kmetijskih gospodarstev periodično izvaja SURS. Omenjena raziskovanja sodijo med osnovna statistična raziskovanja na področju kmetijstva. V skladu z zakonodajo Evropske unije se popis kmetijstva izvaja vsakih 10 let, v vmesnem času pa zadostuje opravljanje vzorčnega raziskovanja. Tako se je v letih med popisoma leta 2000 in leta 2010 vzorčno raziskovanje izvajalo v letih 2003, 2005 in 2007. Z raziskovanjem strukture kmetijskih gospodarstev SURS zbira podatke o (Slatnar Kutin, 2009):

- zemljiščih, ki jih imajo kmetijska gospodarstva v lasti, in o tistih, ki jih uporabljajo,
- posejanih površinah na njivah in vrtovih, površinah trajnih travnikov in pašnikov ter trajnih nasadov,
- številu živine,
- delovni sili na kmetijskem gospodarstvu,
- dopolnilnih dejavnostih na kmetijskem gospodarstvu,
- najemu delavcev s stroji v kmetijstvu,
- gozdarstvu ter poseku lesa in
- kmetijski in gozdarski mehanizaciji (v letih 2000 in 2005).

Podatki se zbirajo s pomočjo vprašalnikov, kjer pa je mogoče, pa tudi iz administrativnih virov podatkov: registra kmetijskih gospodarstev pri Ministrstvu za kmetijstvo in okolje, centralnega registra goveda, registra čebelnjakov, vlog za neposredna plačila pri Agenciji za kmetijske trge in razvoj podeželja, registra proizvajalcev sadja v intenzivnih sadovnjakih, registra pridelovalcev oljk, registra hmelja, evidence dopolnilnih dejavnosti in evidence ekoloških pridelovalcev in predelovalcev (Slatnar Kutin, 2009).

Enote opazovanja so kmetijska gospodarstva: družinske kmetije, ki ustrezajo zahtevam Evropske unije (tako imenovane evropsko primerljive kmetije) ter kmetijska podjetja, družbe in zadrage. Vzročni okvir za raziskovanje je statistični register kmetijskih gospodarstev, to je podatkovna baza družinskih kmetij, sestavljena ob Popisu kmetijskih gospodarstev v letu 2000, osvežena s podatki statističnih raziskovanj, izvedenih po letu 2000 (Slatnar Kutin, 2009).

Vzorčni načrt je stratificiran enostaven slučajni. Družinske kmetije so razdeljene v stratum na podlagi fizičnih meril (Slatnar Kutin, 2009):

- število živali,
- površina kmetijskih zemljišč in
- površina posevkov.

Vsebinski in prostorski okvir doktorske disertacije je zahteval vpogled v statistično zaščitene mikropodatke. To so podatki, ki so spremenjeni tako, da iz njih ni mogoče določiti enote, na katero se nanašajo, ob tem pa vsebujejo spremenljivke, na podlagi katerih je mogoče izvajati statistično analizo na enak način, kot je to mogoče z individualnimi podatki. Pravico do dela z mikropodatki imajo v Sloveniji le registrirane raziskovalne institucije, registrirani raziskovalci in raziskovalci organov državne uprave (Osnovna pojasnila raziskovalcem o dostopu in uporabi statistično zaščitene mikropodatkov, 2011). »Namen, za katerega je mogoče pridobiti statistično zaščitene mikropodatke, je statistično-analitičen in znanstveno-raziskovalen, ob tem da analiza pomeni družbeno dobro oziroma nekaj pozitivnega za prebivalce Slovenije. Statistično zaščitene mikropodatkov ni mogoče dobiti za nestatističen namen, v katerega uvrščamo administrativen namen, pri katerem bi posredovanje mikropodatkov pomenilo neposredno administrativno posledico za prebivalca ali podjetje, davčni namen, sodni namen in poslovni namen« (Osnovna pojasnila ..., 2011). Pri posredovanju statistično zaščitene mikropodatkov je bistvenega pomena, ohraniti zaupanje javnosti v SURS, saj bi nezaupanje povzročilo netočno poročanje podatkov poročevalskih enot Statističnemu uradu Republike Slovenije, posledica pa bi bila znižanje kakovosti statističnih podatkov. S tem bi bilo resno ogroženo kakovostno delovanje državne statistike (Osnovna pojasnila ..., 2011). Delo s tovrstnimi podatki je zaradi značaja individualnosti in varovanja osebnih podatkov zelo občutljivo in od raziskovalca zahteva dosledno upoštevanje pravnih, etičnih in strokovnih statističnih meril, veliko mero previdnosti, ob objavljanju rezultatov pa agregacijo na raven individualne neprepoznavnosti.

Glede na to, da je v središču naše raziskave socialno-ekonomski tip kmetij, smo se omejili izključno na podatke o družinskih kmetijah v obmestnih naseljih. Za posamezne družinske kmetije smo dobili podatek o naselju, v katerem leži kmetija, saj podatek o občini ni dovolj natančen za izločitev družinskih kmetij na obmestnih območjih.

Proučevani vzorec je vseboval 2.538 družinskih kmetij, kar predstavlja 18,1 % vseh kmetijskih gospodarstev, zajetih v raziskavi Struktura kmetijskih gospodarstev iz leta 2007.

Vzorčne kmetije smo razvrstili glede na socialno-ekonomski tip, pri čemer smo uporabili tipologijo, ki so jo oblikovali Udovč, Kovačič in Kramarič (2006) in je prilagojena popisnim vprašalnikom Popisa kmetijstva leta 2000, lahko pa jo apliciramo na podatke, pridobljene v raziskovanju strukture kmetijskih gospodarstev iz leta 2007. Tipologijo smo že podrobno predstavili v poglavju 2.1.3 o

socialno-ekonomskih tipologijah kmetijskih gospodarstev. Avtorji opredeljujejo naslednje razrede kmetij: čista, mešana, dopolnilna in ostarela. Med skupno 2.538 vzorčnih kmetije je bilo:

- 706 čistih kmetij (27,8 %),
- 589 mešanih kmetij (23,2 %),
- 1.010 dopolnilnih kmetij (39,8 %) in
- 233 ostarelih kmetij (9,2 %).

Socialno-ekonomski razredi kmetij, ki so nas v raziskavi najbolj zanimali, so čiste, mešane in dopolnilne kmetije, zato smo se v interpretacijah rezultatov osredotočili predvsem na njih, občasno smo vključili tudi ostarele kmetije. Kmetije so glede na socialno-ekonomski tip v vzorcu številčno in procentualno neenakomerno zastopane. Že pri metodoloških pojasnilih vzorčenja kmetij smo omenili, da so bila pri oblikovanju stratumov upoštevana le tako imenovana fizična merila, ne pa tudi socialno-ekonomska merila, zato razmerja med skupinami najverjetneje ne ustrezajo dejanskemu razmerju med posameznimi tipi kmetij v celotni populaciji.

S podatkom o številu in deležih kmetij v posameznih socialno-ekonomskih tipih za leto 2007 ne razpolagamo, lahko pa navedemo podatke za celo državo za leto 2000. Takrat je bilo v Sloveniji čistih 17,3 %, mešanih 35,1 %, dopolnilnih 37,7 % in ostarelih 9,9 % kmetij.

3.2.3 Osnovne značilnosti kmetijskih gospodarstev glede na njihov socialno-ekonomski tip

Za uvod predstavljamo osnovne ekonomske značilnosti vzorčnih obmestnih družinskih kmetij in razlike med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi. Osnovne značilnosti predstavljamo s pomočjo podatkov o polnovrednih delovnih močeh kmetije, standardiziranem pokritju kmetje in ekonomski velikosti kmetije ter podatkov o starostni in izobrazbeni strukturi članov kmečkih gospodinjstev.

Polnovredna delovna moč izraža obseg dela na kmetijskih gospodarstvih in temelji na razmerju med številom ur, letno porabljenih za delo na kmetiji, in enoletnim obsegom dela polno zaposlene osebe (1.800 ur), ki ga uporablja nacionalna statistika delovne sile. V izračunu PDM je upoštevan celoten letni vložek dela na kmetijskem gospodarstvu. Vanj je poleg dela gospodarja, drugih družinskih članov in redno zaposlenih na kmetijskem gospodarstvu vključeno tudi najeto delo (bodisi v obliki strojnih storitev bodisi v obliki sezonskega in priložnostnega dela). Kot že povedano, je bila dnevna delovna obremenitev gospodarja, družinskih članov in redno zaposlenih na kmetijskih gospodarstvih izražena z razredi (0 do 2 uri, od 2 do 4 ure, od 4 do 6 ur in od 6 do 8 ur, 8 ur in več). Za izračun delovne obremenitve so bile uporabljene srednje vrednosti teh razredov (torej vrednosti 0, 1, 3, 5, 7 in 8 ur). Te vrednosti so bile pomnožene s številom delovnih dni v letu (225); dobljenemu številu ur je bil prištet obseg dela, ki ga je opravila najeta delovna sila. Vložek dela s strani najete delovne sile

posebej za strojne storitve, izražene v urah, ter za sezonsko in priložnostno delo, izražene v številu polnih delovnih dni, beležijo popisni podatki.

$$\sum_{\text{kmet. gosp.}} \frac{\text{PDM}}{\text{PDM}} = \frac{\sum_{i=1}^{\text{druž. čl. + red. zap. osebe}} (x(\text{obseg dela na km.})i * 225) + (\text{sezonsko delo}) * 8 + (\text{strojne storitve})}{1800}$$

Skupni obseg delovne sile na kmetijskem gospodarstvu, izražen v ekvivalentih PDM, torej dobimo, če ta seštevke delimo z letnim ekvivalentom polno zaposlene delovne moči, to je 1.800 ur. Obseg dela 1.800 ur letno je povzet po definiciji za ekvivalent polno zaposlene delovne moči, uporabljeni za Anketo o delovni sili. Anketa o delovni sili je torej referenčni vir za analizo podatkov o delovni sili v kmetijstvu (Dernulc in sod., 2002: str. 39–40).

Rezultati analize vzorčnih kmetij za posamezne socialno-ekonomske tipe kažejo naslednje povprečne vrednosti PDM:

čiste kmetije – 2,15 PDM
mešane kmetije – 1,66 PDM
dopolnilne kmetije – 0,81 PDM
ostarele kmetije – 0,59 PDM

Tiste kmetije, ki se preživljajo izključno s kmetijsko dejavnostjo (čiste) ali pa večinoma z njo (mešane), namenijo več delovnega angažmaja kmetiji in manj ali nič delu izven nje. Prav tako ostarele kmetije zaradi pešanja članov gospodinjstva ne zmorejo več večjih delovnih vložkov v kmetijsko dejavnost, morebitni dohodek iz kmetijstva pa dopolnjujejo s pokojnino (iz kmetijstva ali izven njega).

SGM oziroma standardno pokritje je razlika med potencialnimi prihodki in specifičnimi spremenljivimi stroški pridelave na hektar ali na glavo živali na letni ravni. Standardizirano pokritje pomeni vrednost povprečnega pokritja, s katerim je izraženo povprečno stanje na danem območju (Dernulc in sod., 2002: str. 41).

Povprečna vrednost seštevkov vseh SGM po posameznih socialno-ekonomskih tipih kmetij je naslednja:

čiste kmetije – 31.335 €
mešane kmetije – 19.067 €
dopolnilne kmetije – 5.918 €
ostarele kmetije – 6.958 €

SGM je bistveni element za ugotavljanje ekonomske velikosti kmetijskih gospodarstev, ki jo ugotovimo tako, da seštejemo zmnožke vrednosti SGM posameznih stroškovnih nosilcev in obsega njihove pridelave, ki je razviden iz popisa kmetijstva.

Ekonomska vrednost kmetijskih gospodarstev vzorčnih kmetij po socialno-ekonomskih tipih je naslednja:

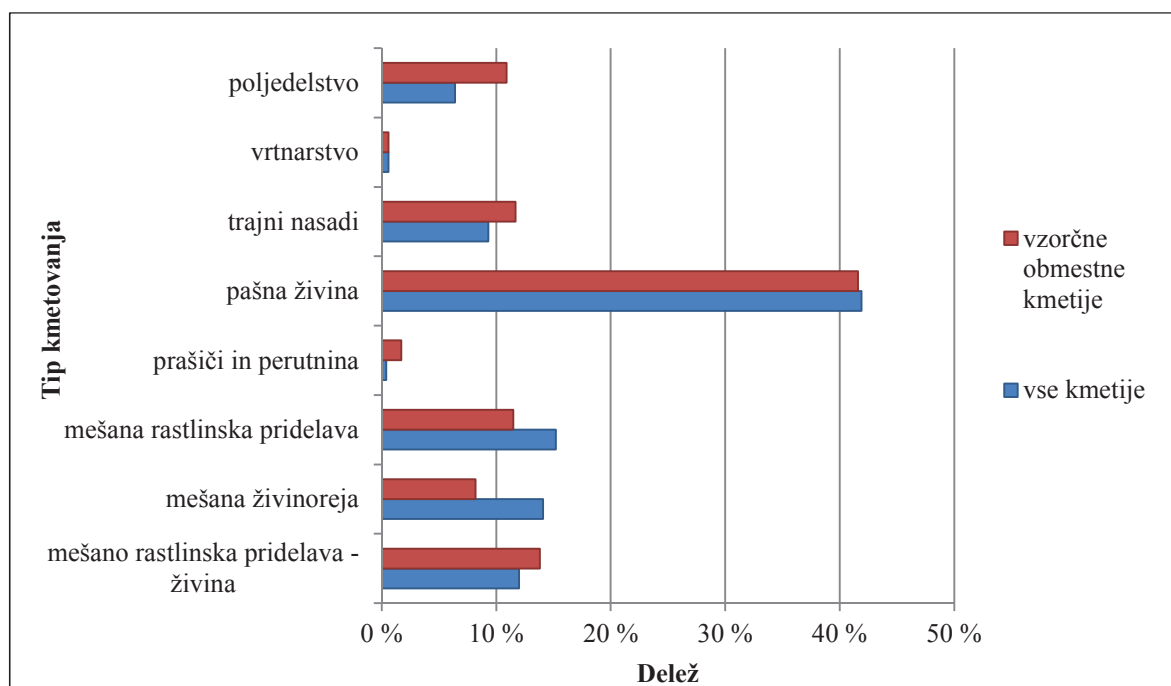
čiste kmetije – 26,1 ESU
mešane kmetije – 15,9 ESU
dopolnilne kmetije – 4,9 ESU
ostarele kmetije – 5,8 ESU

Povprečna ekonomska velikost slovenske kmetije je bila leta 2007 5,9 ESU, povprečna ekonomska velikost obmestne kmetije pa kar 13,4 ESU. Slovensko povprečje tako presegajo obmestne čiste in mešane kmetije, ostarele se mu zelo približajo, dopolnilne kmetije pa za njim zaostajajo. Razlike med mešanimi in dopolnilnimi kmetijami so pri ekonomski velikosti zelo izrazite, nekoliko pa preseneča ugotovitev, da so ostarele kmetije ekonomsko močnejše od dopolnilnih. SGM in na podlagi njega preračunana ekonomska moč sicer upoštevajo potencialne vrednosti (prihodek in strošek) in ne dejanskih, ki so zaradi okrnjene delovne zmožnosti ostarelih kmetij v realnosti predvidoma nižje.

Na osnovi SGM določamo tudi tipe kmetovanja na posameznem kmetijskem gospodarstvu. V ta namen je treba za vsako enoto (Dernulc in sod., 2002: str. 41):

- ugotoviti površino vsake kmetijske kulture in število živali po posameznih kategorijah,
- posamezne rastlinske pridelke in kategorije živali ovrednotiti z vrednostmi SGM na hektar oziroma na glavo živali ob upoštevanju krmne bilance na posameznem gospodarstvu,
- izračunati vrednosti SGM za posamezne sklope rastlinskih in živalskih pridelkov oziroma za posamezne kmetijske aktivnosti z množenjem obsega vsake aktivnosti (hektari in števila živali) z ustrezno vrednostjo SGM (vsoto vrednosti SGM za posamezne pridelke, ki sestavljajo določen sklop, označujemo s P1 – splošno poljedelstvo, P2 – vrtnarstvo, P3 – trajni nasadi, P4 – pašna živina in P5 – prašiči in perutnina),
- sešteti vrednosti SGM posameznih sklopov rastlinskih in živalskih pridelkov,
- dobljeno vsoto (skupno vrednost SGM) izraziti v EUR in jo pretvoriti v ESU,
- izračunati relativni delež SGM posameznih kmetijskih aktivnosti v skupni vrednosti SGM na posameznem gospodarstvu,
- na podlagi ugotovljenih deležev posameznih aktivnosti razvrstiti kmetijsko gospodarstvo po predpisanih merilih v ustrezen tip kmetovanja.

Tipi kmetovanja se delijo na splošne, glavne, posebne tipe in podtipe posebnih tipov. Splošni tipi kmetovanja so: (1) poljedelstvo, (2) vrtnarstvo, (3) gojenje trajnih nasadov, (4) reja pašne živine (govedo, konji, drobnica), (5) prašiči in perutnina, (6) mešana rastlinska pridelava, (7) mešana živinoreja, (8) mešana rastlinska pridelava – živinoreja.

Slika 12: Tipi kmetovanja leta 2007 v Sloveniji in na obmestnih območjih (SURs)

Figure 12: Types of agriculture in Slovenia and its suburban areas in 2007 (SURs)

Primerjava kmetij na ravni Slovenije in obmestij kaže, da v obeh primerih prevladuje reja pašne živine, najskromnejša pa sta deleža kmetij, ki so usmerjene v vrtnarstvo. Slednje je delovno zelo intenzivna panoga, pri kateri je možno na majhni površini ustvariti dohodek za enega ali več članov kmečke družine, vendar mora imeti za uspešno vrtnarsko proizvodnjo kmet poleg vrtnarskega znanja tudi določena znanja iz trženja in del svojega časa nameniti promociji ter prodaji svojih pridelkov (Petelinc, 2006). Razlike med zastopanostjo tipov kmetovanja niso izrazite, omenimo le večjo usmerjenost obmestnih kmetij v trajne nasade in poljedelstvo. Slednje je rezultat ravninskega značaja obmestnih območij, torej ugodnih razmer za poljedelsko usmeritev.

V preglednici 14 predstavljamo podrobnejše rezultate analize posameznih socialno-ekonomskih skupin kmetij glede na prevladujoči tip kmetovanja. Merila za uvrstitev v določeni splošni tip so natančneje opredeljena v metodoloških pojasnilih Popisa kmetijstva 2000 (glej Dernulc in sod., 2002). Med čistimi obmestnimi kmetijami jih je več kot polovica usmerjenih v rejo pašne živine, še posebej za prirejo mleka (35,1 %). Sledita mešana rastlinska pridelava in živinoreja z 12,9 %. Z le 0,8-odstotnim deležem je med čistimi kmetijami kot prevladujoča dejavnost zastopano vrtnarstvo. Tudi mešane obmestne kmetije so najpogostejše usmerjene v rejo pašne živine (46,7 %), sledi mešana rastlinska pridelava in živinoreja z 12,9 % ter mešana rastlinska pridelava (9,3 %). Z vidika vrtnarstva je najvišji delež ravno med mešanimi obmestnimi kmetijami, a je z 1,2 % še vedno skromen. Dopolnilne kmetije odstopajo od sicer najbolj zastopanega tipa v vseh kategorijah, torej reje pašne živine, saj je delež kmetij precej nižji od vrednosti pri ostalih skupinah in od slovenskega povprečja

(30,5 %). V primerjavi z drugimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij je pri njih višji delež kmetij, ki se prednostno ukvarjajo s poljedelstvom (13,8 %). Delež v vrtnarstvo usmerjenih dopolnilnih kmetij je zelo skromen – le 0,2 %.

Preglednica 14: Prevladujoči tip kmetovanja na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007

Table 14: *Predominant type of farming on sample suburban farms in 2007*

Tip kmetije →		Čista kmetija		Mešana kmetija		Dopolnilna kmetija		Ostarela kmetija	
Šifra ↓	Opis ↓	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
13	Žito, oljnice, proteinske rastline	26	3,7 %	33	5,6 %	106	10,5 %	10	4,3 %
14	Splošno poljedelstvo	38	5,4 %	24	4,1 %	33	3,3 %	8	3,4 %
20	Vrtnarstvo	6	0,8 %	7	1,2 %	2	0,2 %	1	0,4 %
31	Vinogradi	25	3,5 %	17	2,9 %	39	3,9 %	8	3,4 %
32	Sadje in citrusi	25	3,5 %	24	4,1 %	53	5,2 %	11	4,7 %
33	Oljke	1	0,1 %	1	0,2 %	16	1,6 %	3	1,3 %
34	Različni trajni nasadi	17	2,4 %	12	2,0 %	30	3,0 %	14	6,0 %
41	Prirreja mleka	248	35,1 %	132	22,4 %	54	5,3 %	18	7,7 %
42	Vzreja in pitanje goveda	36	5,1 %	45	7,6 %	74	7,3 %	21	9,0 %
43	Govedo – prirreja mleka in pitanje	78	11,0 %	56	9,5 %	45	4,5 %	15	6,4 %
44	Ovce, koze in druga pašna živina	27	3,8 %	42	7,1 %	135	13,4 %	29	12,4 %
50	Prašiči in perutnina	11	1,6 %	18	3,1 %	9	0,9 %	5	2,1 %
60	Mešana rastlinska pridelava	40	5,7 %	55	9,3 %	163	16,1 %	34	14,6 %
71	Mešana živinoreja, pretežno pašna živina	29	4,1 %	37	6,3 %	97	9,6 %	17	7,3 %
72	Mešana živinoreja, pretežno znojedi	8	1,1 %	10	1,7 %	9	0,9 %	0	0,0 %
81	Poljščine – pašna živina	51	7,2 %	44	7,5 %	52	5,1 %	17	7,3 %
82	Različne rastline, živinoreja	40	5,7 %	32	5,4 %	93	9,2 %	22	9,4 %
Skupaj		706	100,0 %	589	100,0 %	1.010	100,0 %	233	100,0 %

Rezultati analize prevladujočega tipa kmetovanja obmestnih kmetij kažejo na odstopanje dejanskega stanja od običajnih planskih usmeritev oziroma teženj prostorskih načrtovalcev, da naj se obmestne kmetije izraziteje usmerjajo v vrtnarstvo oziroma v rastlinsko pridelavo, ne pa v živinorejo.

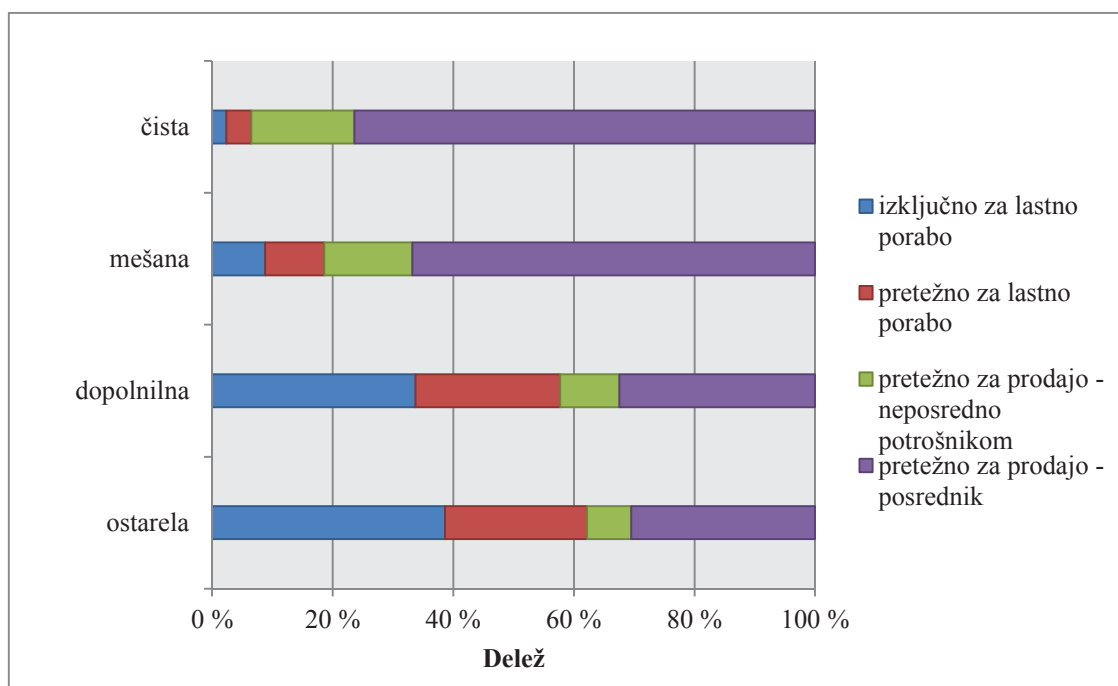
Glede na namen kmetijske pridelave v Sloveniji prevladujejo kmetijska gospodarstva, ki pridelujejo za lastne potrebe, analiza vzorčnih obmestnih kmetij pa daje skoraj obraten rezultat. Razlike med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij so velike, saj tržna pridelava prevladuje pri čistih in mešanih kmetijah, pridelava za lastne potrebe pa pri dopolnilnih in ostarelih kmetijah.

Preglednica 15: Namen kmetijske pridelave slovenskih in obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007

Table 15: *Aims of the agricultural production on sample Slovene suburban farms in 2007*

Namen kmetijske pridelave	Delež kmetij v Sloveniji	Delež vzorčnih kmetij na obmestnih območjih
Pretežni namen kmetijske pridelave: za lastno porabo	63,2 %	34,8 %
Pretežni namen kmetijske pridelave: za prodajo	36,8 %	65,2 %

Analiza namena kmetijske pridelave kaže, da večja prisotnost oziroma pomen dohodkov iz nekmetijskih dejavnosti povečujeta delež pridelave izključno in pretežno za lastno porabo, zmanjšujeta pa delež pridelave za trg. Najbolj izrazita usmerjenost v samooskrbni namen kmetovanja je vidna pri ostarelih obmestnih kmetijah. Kmetije, ki so usmerjene v tržno proizvodnjo, se v večji meri odločajo za prodajo prek posrednikov.

Slika 13: Namen kmetijske pridelave po socialno-ekonomskih tipih obmestnih kmetij leta 2007

Figure 13: Aims of agricultural production in suburban areas according to socio-economic types in 2007

V sklopu raziskovanja osnovnih značilnosti kmetij smo analizirali tudi starostno in izobrazbeno sestavo članov kmečkih gospodinjstev. Starostna sestava gospodinjstev pomeni členitev gospodinjstev glede na zastopanost temeljnih starostnih skupin, ki jih sestavljajo posamezni člani glede na njihovo starost: mladi (stari do 20 let), zreli (stari od 20 do 59 let) in stari (stari 60 let in več). Kladnik (1999: str. 214) tako opredeljuje naslednje tipe:

- mlado gospodinjstvo: sestavljajo ga mladi in zreli člani,
- generacijsko gospodinjstvo: sestavljajo ga mladi, zreli in stari člani,
- zrelo gospodinjstvo: sestavljajo ga samo zreli člani,
- starajoče gospodinjstvo: sestavljajo ga zreli in stari člani,
- ostarelo gospodinjstvo: sestavljajo ga sami stari člani,
- kombinirano gospodinjstvo: sestavljajo ga mladi in stari člani.

Preglednica 16: Starostna sestava gospodinjstev obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007

Table 16: Age structure of sample Slovene agricultural households in 2007

Tip kmetije →	Čista kmetija		Mešana kmetija		Dopolnilna kmetija		Ostarela kmetija	
Tip gospodinjstva ↓	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Mlado	149	21,1 %	148	25,1 %	158	15,6 %	0	0,0 %
Generacijsko	157	22,2 %	130	22,1 %	176	17,4 %	0	0,0 %
Zrelo	162	22,9 %	151	25,6 %	253	25,0 %	0	0,0 %
Starajoče	221	31,3 %	154	26,1 %	355	35,1 %	0	0,0 %
Ostarelo	17	2,4 %	6	1,0 %	66	6,5 %	233	100,0 %
Kombinirano	0	0,0 %	0	0,0 %	2	0,2 %	0	0,0 %
Skupaj	706	100 %	589	100 %	1010	100 %	233	100 %

Pri čistih, mešanih in dopolnilnih kmetijah prevladujejo starajoča kmetijstva, najvišji delež med njimi beležijo dopolnilne kmetije (35,1 %). Najmlajša struktura je značilna za mešane kmetije, ki imajo med vsemi socialno-ekonomskimi tipi kmetij največ mladih gospodinjstev (25,1 %). Generacijska gospodinjstva (v katerih skupaj bivajo tri generacije) so značilnejša za čiste in mešane kmetije. Že iz definicije ostarelega socialno-ekonomskega tipa kmetij sledi, da je za vse kmetije tega tipa ostarela starostna sestava gospodinjstev.

Skladno s starostno sestavo gospodinjstev se ujema tudi povprečna starost gospodarja kmetijskega gospodarstva leta 2007, ki je bila po posameznih socialno-ekonomskih tipih naslednja:

čiste kmetije – 53 let
mešane kmetije – 52 let
dopolnilne kmetije – 57 let
ostarele kmetije – 73 let

Izobrazbena struktura gospodarjev čistih, mešanih in dopolnilnih kmetijskih gospodarstev je precej podobna. Z nekajodstotnimi razlikami prevladujejo osnovna izobrazba in nižja ali srednja poklicna izobrazba, ki pri vseh tipih presega skupno 60 %. Pri ostarelih kmetijah močno prevladuje osnovna izobrazba (50,2 %).

Preglednica 17: Izobrazbena struktura gospodarjev vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007

Table 17: Educational structure of managers of sample suburban farms in 2007

Tip kmetije →	Čista kmetija		Mešana kmetija		Dopolnilna kmetija		Ostarela kmetija	
Stopnja izobrazbe ↓	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Brez šolske izobrazbe, nepopolna osnovna izobrazba (1-3 razredi)	6	0,8 %	0	0,0 %	7	0,7 %	3	1,3 %
Nepopolna osnova izobrazba (4-7 razredov)	27	3,8 %	26	4,4 %	47	4,7 %	30	12,9 %
Osnovna izobrazba	242	34,3 %	187	31,7 %	281	27,8 %	117	50,2 %
Nižja ali srednja poklicna izobrazba	198	28,0 %	194	32,9 %	334	33,1 %	38	16,3 %
Srednja strokovna izobrazba	152	21,5 %	112	19,0 %	191	18,9 %	21	9,0 %
Srednja splošna izobrazba	38	5,4 %	29	4,9 %	45	4,5 %	9	3,9 %
Višja strokovna izobrazba, višješolska izobrazba	17	2,4 %	20	3,4 %	45	4,5 %	7	3,0 %
Visoka strokovna izobrazba	13	1,8 %	7	1,2 %	20	2,0 %	0	0,0 %
Visoka univerzitetna izobrazba	5	0,7 %	6	1,0 %	25	2,5 %	2	0,9 %
Specialistična povisokošolska izobrazba, magisterij, doktorat	0	0,0 %	0	0,0 %	2	0,2 %	3	1,3 %
Ni odgovora	8	1,1 %	8	1,4 %	13	1,3 %	3	1,3 %
Skupaj	706	100 %	589	100 %	1010	100 %	233	100 %

Večina gospodarjev čistih (38,1 %) in mešanih (40,7 % kmetij) ima opravljene tečaje iz kmetijstva. Glede na delež sledijo tisti, ki svoje znanje črpajo iz praktičnih izkušenj. Pri dopolnilnih in ostarelih kmetijah je delež gospodarjev, ki imajo kakršno koli obliko kmetijske izobrazbe skromen, saj jih ima v primeru dopolnilnih kmetij 63,3 % le praktične izkušnje, v primeru ostarelih kmetij pa je delež celo 76,4 %.

Preglednica 18: Kmetijska izobrazba gospodarjev vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007

Table 18: Agricultural education of managers of sample suburban farms in 2007

Tip kmetije →	Čista kmetija		Mešana kmetija		Dopolnilna kmetija		Ostarela kmetija	
Kmetijska izobrazba ↓	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Samo praktične izkušnje	219	31,0 %	230	39,0 %	639	63,3 %	178	76,4 %
Tečaji iz kmetijstva	269	38,1 %	240	40,7 %	285	28,2 %	44	18,9 %
Poklicna (dveletna) izobrazba	24	3,4 %	14	2,4 %	14	1,4 %	4	1,7 %
Poklicna (triletna) izobrazba	61	8,6 %	36	6,1 %	17	1,7 %	1	0,4 %
Srednja izobrazba	109	15,4 %	49	8,3 %	29	2,9 %	3	1,3 %
Višja izobrazba	9	1,3 %	8	1,4 %	8	0,8 %	0	0,0 %
Visoka strokovna izobrazba	8	1,1 %	5	0,8 %	10	1,0 %	1	0,4 %
Univerzitetna izobrazba	6	0,8 %	7	1,2 %	8	0,8 %	0	0,0 %
Podiplomska izobrazba (specialistična, magisterij, doktorat)	1	0,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	0,9 %
Skupaj	706	100 %	589	100 %	1010	100 %	233	100 %

3.2.4 Značilnosti zemljiške strukture kmetijskih gospodarstev glede na socialno-ekonomski tip

Raziskava strukture kmetijskih gospodarstev je zajela različne kategorije zemljišč. Najobširnejša je kategorija »vsa zemljišča v uporabi«, ki združuje kmetijska in nekmetijska zemljišča, ki jih ima kmetijsko gospodarstvo v uporabi, vendar ni nujno, da jih obdeluje. V skupno površino je všteta površina zemljišč, ki jih ima gospodarstvo v lasti, povečana za površino zemljišč, vzeti v najem, in zmanjšana za površino zemljišč, danih v najem. Pri tem je bila raba zemljišč opredeljena kot način izrabe vseh zemljišč v uporabi kmetijskega gospodarstva. Zemljišča so bila nadalje glede na rabo razdeljena na (Dernule in sod. 2002: str. 23):

- gozd,
- nerodovitna zemljišča in
- kmetijska zemljišča.

$$\text{Vsa zemljišča v uporabi} = \text{Kmetijska zemljišča} + \text{Gozd} + \text{Nerodovitna zemljišča}$$

Preglednica 19: Vsa zemljišča v uporabi vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007

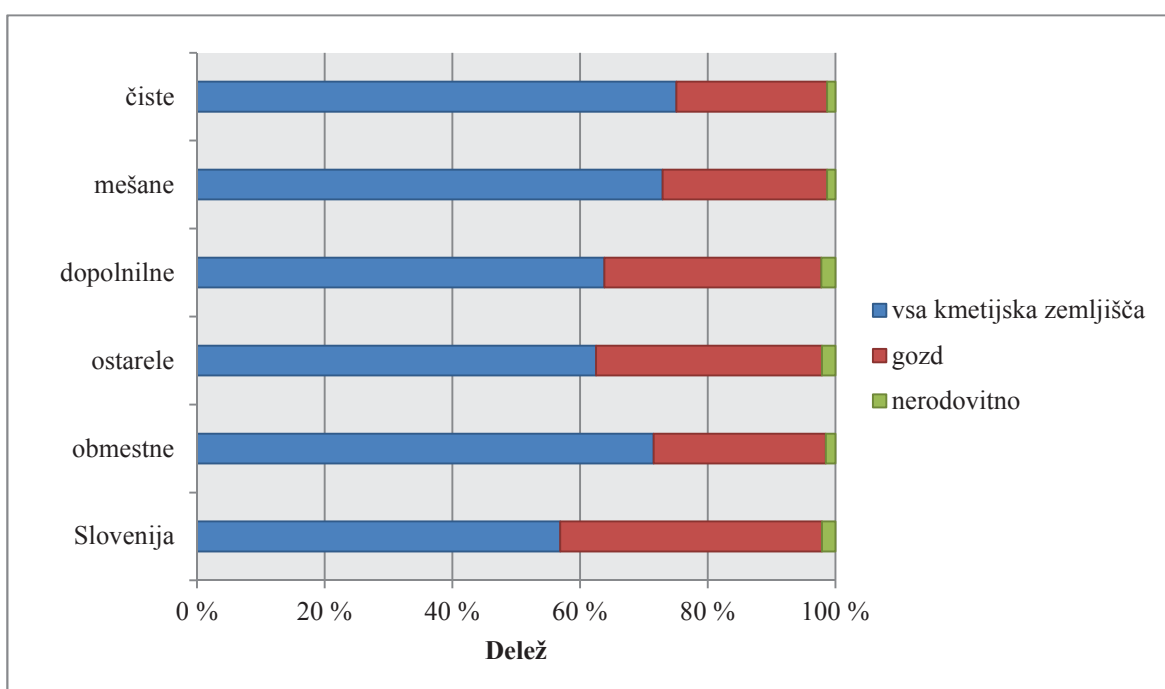
Table 19: All land in use by sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Vsa zemljišča v uporabi	20270,5 ha	11975,5 ha	9329,0 ha	2008,4 ha
Delež vseh zemljišč v uporabi	46,5 %	27,5 %	21,4 %	4,6 %
Povprečna površina vseh zemljišč v uporabi za kmetijo	28,7 ha	20,3 ha	9,2 ha	8,6 ha

Povprečno slovensko kmetijsko gospodarstvo ima v uporabi 12,2 ha vseh zemljišč, kamor so zajeti tudi gozd in nerodovitna zemljišča. Povprečna površina obmestnih kmetij glede na opazovani vzorec

je večja, in sicer ima 17,2 ha. Med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi so razlike velike: čista kmetija ima v uporabi povprečno 28,7 ha zemljišč, dopolnilna pa le 9,2 ha.

V kategorijo »gozd« so zajeta zemljišča, porasla z gozdnim drevjem v obliki sestoja ali z drugim gozdnim rastjem, ki zagotavlja katero koli funkcijo gozda. H gozdu spadajo tudi varovalni (vetrolovni) nasadi gozdnega drevja, ki merijo več kot 5 arov, gozdne drevesnice, ki so urejene na gozdnih zemljiščih, živi pesek, skalovje, goličave in nerodovitne površine, ki so v sklopu gozda. »Nerodovita zemljišča« so pozidana zemljišča, dvorišča, kamnolomi, peskokopi, poti, skale, ribniki, močvirja in druga zemljišča, ki jih ni mogoče uporabljati za kmetijsko ali gozdno rabo (Dernulc in sod. 2002: str. 23).

Slika 14: Struktura zemljišč v uporabi glede na rabo na obmestnih vzorčnih kmetijah in za celo Slovenijo leta 2007

Figure 14: Structure of farmlands in use according to their use in sample suburban farms and in the whole of Slovenia in 2007

Na obravnavanem območju je delež kmetijskih zemljišč v sestavi vseh zemljišč v uporabi nadpovprečen (glede na slovensko raven). Pri tem najbolj izstopajo čiste kmetije, na katerih kmetijska zemljišča predstavljajo 75,1 %, in mešane kmetije, na katerih ta delež znaša 72,9 %. V skladu s tem površina gozda v obmestnih kmetijah predstavlja podpovprečni delež. Le-ta je najbolj zastopan pri ostarelih (35,4 %) in dopolnilnih kmetijah (34,0 %).

Podrobneje smo analizirali tudi kmetijska zemljišča, ki jih opredeljujemo kot za kmetijsko pridelavo primerna zemljišča v lasti ali najemu kmetijskega gospodarstva. Delimo jih v tri skupine (Dernulc in sod. 2002: str. 24):

- kmetijska zemljišča v uporabi (kmetijska gospodarstva, ki jih uporabljajo za kmetijsko pridelavo in so razdeljena na njive ter vrtove, sadovnjake, vinograde in travnike ter pašnike),
- kmetijska zemljišča v zaraščanju (nekdanja kmetijska zemljišča, predvsem travniki in pašniki, ki niso več v kmetijski rabi in so delno prerasla z drevjem in grmovjem),
- druga neobdelana kmetijska zemljišča (niso obdelana zaradi socialnih, gospodarskih ali drugih razlogov).

$$\text{Kmetijska zemljišča} = \text{Kmetijska zemljišča v uporabi} + \text{Kmetijska zemljišča v zaraščanju} + \text{Druga neobdelana kmetijska zemljišča}$$

Preglednica 20: Kmetijska zemljišča v uporabi obmestnih vzorčnih kmetij leta 2007

Table 20: Farmland in use by sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Kmetijska zemljišča v uporabi	15.143,8 ha	8637,3 ha	5791,0 ha	1198,0 ha
Delež kmetijskih zemljišč v uporabi glede na socialno-ekonomski tip kmetije	49,2 %	28,1 %	18,8 %	3,9 %
Povprečna površina kmetijskih zemljišč v uporabi za kmetijo	21,45 ha	14,66 ha	5,73 ha	5,14 ha

Večino kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij predstavljajo kmetijska zemljišča v uporabi. Delež zemljišč v zaraščanju in drugih neobdelanih kmetijskih zemljišč je zanemarljiv. Glede na celotno površino vseh kmetijskih zemljišč tista v zaraščanju predstavljajo 1,1 %, o njih pa je poročalo 13,9 % vzorčnih kmetij. Za slovensko raven velja, da je bilo leta 2007 površin v zaraščanju 6,3 %, o njih pa je poročalo 2,5 % kmetijskih gospodarstev.

Preglednica 21: Kmetijska zemljišča v zaraščanju in druga neobdelana kmetijska zemljišča na obmestnih vzorčnih kmetijah leta 2007

Table 21: Agricultural land that is being overgrown and other uncultivated farmlands on sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Kmetijska zemljišča v zaraščanju - neobdelana	60,45 ha	88,72 ha	153,45 ha	51,19 ha
Število kmetij z zemljišči v zaraščanju	77	82	175	50
Druga neobdelana kmetijska zemljišča	22,71 ha	2,14 ha	11,38 ha	5,34 ha
Število kmetij z drugimi neobdelanimi zemljišči	14	10	17	7

V sklopu analize zemljišč kmetijskih gospodarstev smo primerjali tudi lastniško strukturo kmetij glede na njihov socialno-ekonomski tip. Lastništvo zemlje je osnova današnjega sodobnega kmetijstva, a kljub temu še vedno obstajajo kmetije, ki nimajo lastne zemlje. Izmed 2.538 vzorčnih kmetij je takih 31 kmetij, torej 1,2 % vseh. Za izhodišče smo vzeli vsa zemljišča v uporabi, rezultate pa prikazali v preglednici 22. Iz preglednice je razvidno, da se za najem zemljišč v večji meri odločajo čiste in mešane kmetije. Pri čistih kmetijah delež zemljišč v lasti predstavlja le 62,9 % vseh zemljišč v uporabi, preostalih 37,1 % morajo vzeti v najem, da učinkovito izkoristijo razpoložljivo delovno silo in mehanizacijo.

Preglednica 22: Razmerje med zemljišči v lasti in zemljišči, dani v najem za obmestne vzorčne kmetije leta 2007

Table 22: Owned and leased land on sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Število	706	589	1010	233
Zemljišča v lasti (ha)	12.392,73 ha	7.766,56 ha	7.701,95 ha	1.849,85 ha
Zemljišča, vzeta v najem (ha)	7.320,62 ha	3.893,46 ha	1.749,73 ha	242,52 ha
Delež zemljišč v lasti	62,9 %	66,6 %	81,5 %	88,4 %
Delež zemljišč, vzetih v najem	37,1 %	33,4 %	18,5 %	11,6 %
Razmerje med obema deležem zemljišč v lasti in deležem najetih zemljišč	1,69	1,99	4,40	7,6

Večji kot je pomen nekmetijskih dejavnosti v dohodku in delovnem angažmaju članov kmetijskih gospodarstev, manjši je obseg zemljišč, ki jih kmetijsko gospodarstvo najame v uporabo. Dopolnilne kmetije v večji meri gospodarijo predvsem z zemljišči, ki jih imajo v lasti, saj jim za najem drugih zemljišč morda primanjkuje delovne sile oziroma niti niso pripravljene povečevati obsega obdelovalnih površin, saj dohodek pridobivajo tudi oziroma predvsem iz nekmetijskih dejavnosti.

Na to kažejo tudi deleži obmestnih kmetij glede na socialno-ekonomski tip, ki so najele zemljišče v uporabo:

čiste kmetije – 84,0 %
 mešane kmetije – 72,0 %
 dopolnilne kmetije – 40,3 %
 ostarele kmetije – 33,2 %

Najredkeje se za najem odločajo ostarele kmetije, ki se zaradi omejenih delovnih sposobnosti raje odločajo, da dajo svoja zemljišča v najem drugim kmetom. Med 2.538 vzorčnimi kmetijami jih je 207 oddalo v najem svoja zemljišča v skupnem obsegu 426,2 ha. Svoja zemljišča je glede na socialno-ekonomski tip oddajalo naslednji odstotek kmetij:

čiste kmetije – 2,3 %
 mešane kmetije – 5,3 %
 dopolnilne kmetije – 12,4 %
 ostarele kmetije – 15,0 %

Velik razkorak med površino zemljišč, vzetih v najem in danih v najem, nakazuje, da je večina zemljišč za kmetijsko dejavnost najeta pri lastnikih, ki se s kmetijsko dejavnostjo ne ukvarjajo, saj je razkorak posledica dejstva, da analizo izvajamo na vzorcu in ne na celotni populaciji kmetijskih gospodarstev.

3.2.5 Večnamenska vloga kmetijskih gospodarstev glede na socialno-ekonomski tip

Raziskovanje večnamenske vloge s poudarkom na socialnih in okoljskih učinkih gospodarjenja kmetijskih gospodarstev smo prilagodili podatkovnemu viru in v njegovem okviru analizirali:

- živinorejsko dejavnost obmestnih kmetijskih gospodarstev,
- uporabo mineralnih ter živinskih gnojil in fitofarmacevtskih sredstev,
- pestrost posevkov,
- ekološko kmetovanje,
- dopolnilne dejavnosti.

Že podatki o tipih kmetijske dejavnosti so razkrili, da na obmestnih slovenskih kmetijah prevladuje živinoreja, saj se 65,3 % vseh vzorčnih kmetij uvršča v naslednje tipe kmetijske dejavnosti: (4) pašna živina, (5) prašiči in perutnina, (7) mešana živinoreja in (8) mešana rastlinska pridelava – živina.

Povprečno število glav velike živine (v nadaljevanju GVŽ) je sledeče:

čiste kmetije – 28,1
mešane kmetije – 17,0
dopolnilne kmetije – 4,4
ostarele kmetije – 4,7

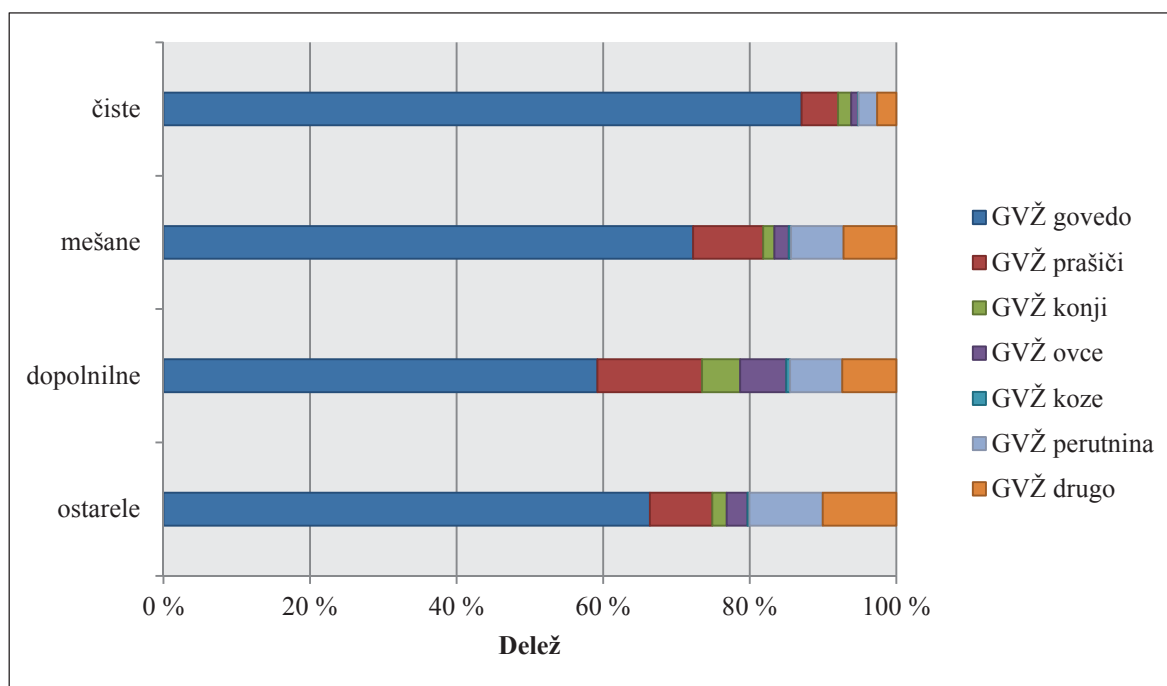
Povprečno število GVŽ na slovenski ravni je 5,8, za obmestna območja glede na proučevani vzorec pa precej več – 13,9.

Preglednica 23: Delež obmestnih vzorčnih kmetij, ki so se leta 2007 ukvarjale z živinorejo

Table 23: Percentage of sample suburban farms whose main activity in 2007 was livestock farming

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Reja goveda	75,5 %	67,2 %	40,3 %	43,8 %
Reja prašičev	42,1 %	44,1 %	35,9 %	30,9 %
Reja konj	10,8 %	6,5 %	6,9 %	4,3 %
Reja ovc	4,4 %	6,1 %	9,5 %	7,7 %
Reja koz	3,1 %	4,4 %	4,8 %	3,0 %
Reja perutnine	44,9 %	47,2 %	45,9 %	59,7 %
Se ne ukvarjajo z živinorejo	11,8 %	10,4 %	28,3 %	27,5 %

Živinoreja, še posebej reja goveda, prašičev in konj, je bolj prisotna na čistih in mešanih kmetijah, manj pa na dopolnilnih in ostarelih. Delež kmetij, ki se ne ukvarjajo z živinorejo, je najvišji pri dopolnilnih (28,3 %) ter ostarelih kmetijah (27,5 %).

Slika 15: Struktura živinoreje po socialno-ekonomskih tipih vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007

Figure 15: Structure of livestock farming according to the socio-economic types of sample suburban farms in 2007

Obseg živinoreje je pomembno izhodišče za ugotavljanje stopnje obremenjevanja zemljišč z dušikom (N) iz živinskih gnojil (Čergan in sod., 2003). Dovoljeno količino vnosa N in normative za oceno posameznih vrst in kategorij domačih živali določa Uredba o vnosu nevarnih snovi in rastlinskih hranil v tla (1996). Obremenitev tal 1 ha kmetijskih zemljišč pri gnojenju z živinskimi gnojili ne presega mejnih vrednosti letnega vnosa rastlinskih hranil, če količina živinskih gnojil, uporabljena v letu dni, ni večja od količine gnojil, ki nastane v tem obdobju pri reji 3 GVŽ goveda, konj ali drobnice oziroma 2 GVŽ v primeru reje prašičev ali perutnine. Glede na uredbo je količina dušika v živinskih gnojilih, ki se pridobi pri letni reji posamezne domače živali, 70 kg dušika na GVŽ goveda, 85 kg dušika na GVŽ prašičev ter 75 kg na GVŽ perutnine. Analiza obmestnih vzorčnih kmetij je pokazala, da vrednost N oziroma števila GVŽ na 1 ha kmetijskega zemljišča ne presega dovoljenih mejnih vrednosti, ne glede na socialno-ekonomski tip kmetij. Slovenske kmetije v povprečju vnesejo več dušika z gnojem in gnojevko kot pa z mineralnimi gnojili. Od tega se razlikujejo kmetijska gospodarstva na ravninskih območjih, kjer je delež dušika iz živinskih gnojil nekaj več kot polovičen. Razmerje med obema viroma je skoraj 1 : 1, v drugih pokrajinskih tipih pa se močno prevesi v prid dušika iz živinskih gnojil v razmerju 4 : 1 (Kladnik, Ravbar, 2003).

Preglednica 24: Povprečna vrednost GVŽ na 1 ha kmetijskih zemljišč vzorčnih obmestnih kmetij leta 2007

Table 24: Average LSU value per 1 ha of farmland on sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija	Obmestje
GVŽ/ha	1,30	1,15	0,74	0,87	1,13

Strukturo gospodarjenja na kmetijskih gospodarstvih smo raziskovali posredno, s pomočjo raznolikosti posevkov na njivah in vrtovih. Naše izhodišče je sledeče: večje, kot je število različnih posevkov na 1 ha njiv oziroma vrtov, večja je razdrobljenost gospodarjenja v prostorskem, organizacijskem in časovnem smislu (Di Falco in sod., 2009). Pridelava različnih posevkov zahteva različne dejavnosti in opravila na njivah ter vrtovih ob različnem času (ob setvi, vzdrževanju in spravilu), hkrati pa igra pomembno vlogo pri zagotavljanju agrobiodiverzitete. Za izračun smo za vsako opazovano kmetijo sešteli število posevkov. Pri tem površina obdelovalnih površin, pokritih s posameznimi posevki, ni bila ključnega pomena, saj smo ugotavljali stopnjo razdrobljenosti. Povprečno število posevkov na ha njiv in vrtov je po posameznih socialno-ekonomskih tipih sledeč:

čiste kmetije – 0,50
mešane kmetije – 0,66
dopolnilne kmetije – 1,2
ostarele kmetije – 1,38

Rezultati kažejo na precej večjo pestrost posevkov pri dopolnilnih in ostarelih kmetijah, za katere smo že ugotovili, da so bolj samooskrbno usmerjene, manj pa se pridelujejo za prodajo. Izračun nas navaja na to, da je število posevkov na kmetijah povezano tudi s parcelno razdrobljenostjo, ob predpostavki, da kmetije določeno mero racionalnosti pri svojem gospodarjenju uveljavljajo tako, da na eno parcelo oziroma parcele v bližini posejejo isti posevek in s tem racionalizirajo potne stroške ter porabo časa. Ob resničnosti teh predpostavk bi lahko sklepali na večjo prostorsko razdrobljenost v primeru dopolnilnih kmetij, a za polno utemeljitev te teze podatki raziskave Struktura kmetijskih gospodarstev in popisa kmetijstva ne zadoščajo.

Analizirali smo tudi podatke o sadovnjakih in ugotovili, da je delež kmetij z intenzivnimi sadovnjaki ne glede na socialno-ekonomski tip skromen, večja pa je zastopanost ekstenzivnih kmečkih sadovnjakov, ki so pomemben element pokrajinske pestrosti v podeželskem prostoru.

Preglednica 25: Delež obmestnih vzorčnih kmetij s sadovnjaki leta 2007

Table 25: Percentage of sample suburban farms with orchards in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Intenzivni sadovnjaki	8,2 %	8,0 %	6,0 %	4,7 %
Kmečki sadovnjaki	23,5 %	28,4 %	32,1 %	29,2 %

Na slovenski ravni ima intenzivne sadovnjake 2,9 % kmetij, ekstenzivne kmečke sadovnjake pa 31,6 % vseh kmetij.

Preglednica 26: Travniki in pašniki na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007

Table 26: Meadows and pastures on sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija
Delež kmetij, ki imajo pašnike in travnike	85,4 %	80,3 %	68,8 %	74,7 %
Povprečna površina travnikov in pašnikov na kmetijo	8,2 ha	5,5 ha	2,4 ha	2,4 ha

V povprečju ima pašnike in travnike 84,5 % slovenskih kmetij, njihova površina je 4,5 ha.

Podatek o uporabi gnojil in fitofarmaceutskih sredstev smo uporabili kot merilo za okoljsko obremenjevanje kmetijske dejavnosti. Na podlagi vprašalnika smo izvedeli le, ali kmetijska gospodarstva ta sredstva uporabljajo, ne pa tudi kako pogosto ter njihove količine ali vrste.

Preglednica 27: Delež obmestnih vzorčnih kmetij, ki so leta 2007 uporabljale gnojila in fitofarmacevtska sredstva

Table 27: Percentage of sample suburban farms applying fertilizers and phytopharmaceuticals in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija	Skupaj
Delež kmetij, ki so uporabljale mineralna gnojila	5,2 %	7,1 %	16,0 %	10,3 %	10,4 %
Delež kmetij, ki so uporabljale živinska gnojila	9,1 %	15,4 %	23,6 %	24,0 %	17,7 %
Delež kmetij, ki so uporabljale mineralna in živinska gnojila	83,7 %	74,5 %	54,0 %	58,4 %	67,4 %
Delež kmetij, ki so uporabljale fitofarmacevtska sredstva	84,4 %	82,2 %	68,6 %	66,1 %	75,9 %

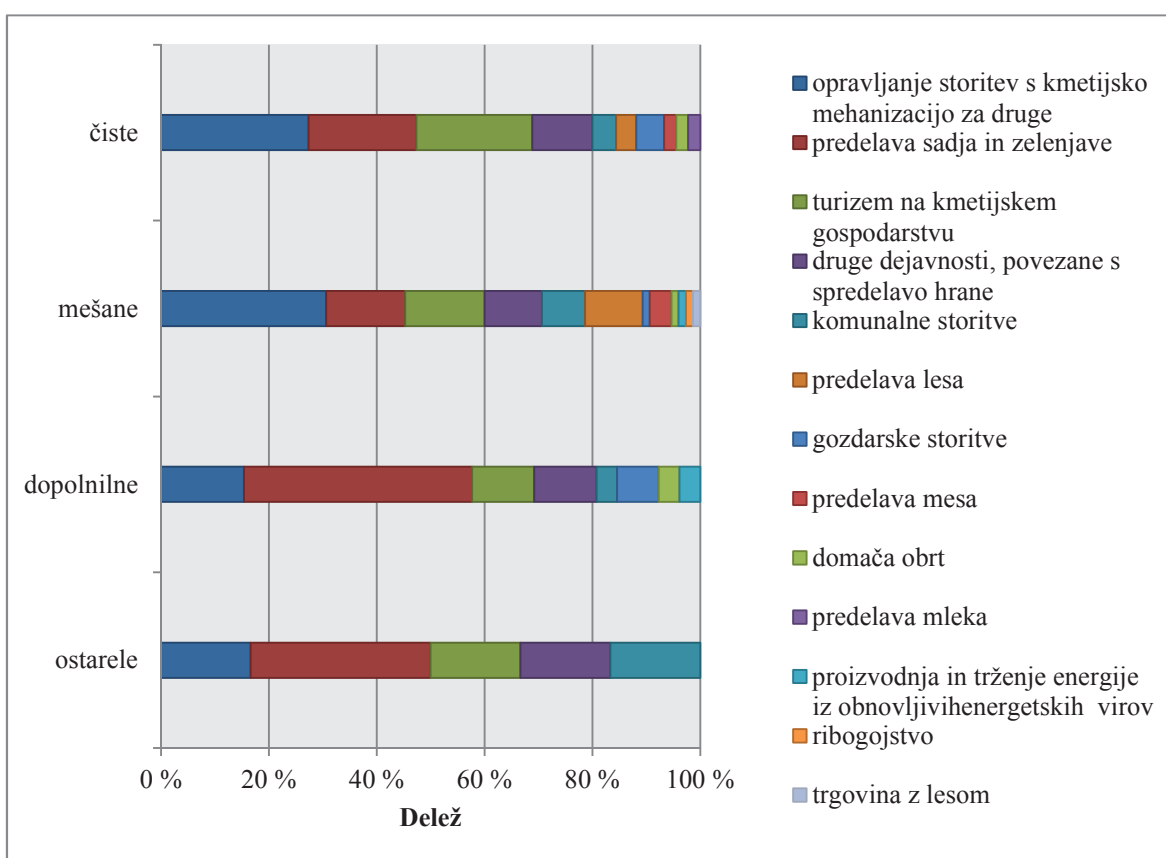
Iz preglednice 27 je razvidno, da je več kot 90 % kmetij ne glede na socialno-ekonomski tip uporabljalo gnojila, največ med njimi kombinacijo mineralnih in živinskih. Fitofarmacevtska sredstva so pogostejše uporabljale čiste in mešane kmetije, nekoliko redkeje pa dopolnilne in ostarele.

V sklopu analize večnamenske vloge kmetijskih gospodarstev smo analizirali tudi število ter delež ekoloških kmetij in razširjenost dopolnilnih dejavnosti na vzorčnih kmetijah.

Ekološke kmetije so tiste, ki so se odločile za kmetijsko pridelavo brez uporabe lahkotopnih mineralnih gnojil, kemično sintetiziranih fitofarmaceutskih sredstev, gensko spremenjenih organizmov in proizvodov, pridobljenih iz teh organizmov, ter različnih regulatorjev rasti. Glavno načelo ekološkega kmetovanja je celostno dopolnjevanje rastlinske pridelave ter reje živali in s tem sledenje naravnim metodam ter kroženju snovi v naravi. Ekološko kmetovanje je naravnano izrazito večnamensko, saj so poleg pridelave varne in kakovostne hrane njegovi cilji tudi ohranjanje rodovitnosti tal, sklenjeno kroženje hranil, živalim ustrezna reja in krmljenje, zaščita naravnih življenjskih virov, minimalno obremenjevanje okolja, varovanje biotske raznovrstnosti, varstvo energije ter surov in, zagotovitev delovnih mest v kmetijstvu, s tem pa ohranjanje poseljenosti podeželja.

Status ekološke kmetije je izmed 2.538 vzorčnih obmestnih kmetij dobilo 57 kmetij oz. 2,4 % čistih, 3,2 % mešanih, 1,9 % dopolnilnih in 0,9 % ostarelih kmetij. Slovensko povprečje je bilo leta 2007 2 % kmetij.

Analiza dopolnilnih dejavnosti po posameznih socialno-ekonomskih tipih je pokazala, da se njimi ukvarja 15,7 % čistih, 10,4 % mešanih, 2,5 % dopolnilnih in 2,6 % ostarelih kmetij. V povprečju se v Sloveniji z dopolnilno dejavnostjo ukvarja 4 % kmetij, kar pomeni, da čiste in mešane obmestne kmetije to povprečje močno presegajo. Med dejavnostmi prevladujejo: opravljanje storitev s kmetijsko mehanizacijo za druge, turizem na kmetijskem gospodarstvu in predelava sadja ter zelenjave. Vzroki, da kmetijsko gospodarstvo delo v kmetijstvu dopolnjuje z dopolnilnimi dejavnostmi, so številni: izguba službe, tradicija, uspešni primeri, špekulacija, finančne spodbude, želja po dodatnem dohodku, proizvodno prestrukturiranje kmetije, inovativnost, ustrezna izobrazba, naravni pogoji, spremenjene zahteve na trgu, neizkoriščena delovna sila na kmetiji in trenutni trendi (Potočnik, 2003).

Slika 16: Struktura dopolnilnih dejavnosti na obmestnih vzorčnih kmetijah leta 2007
Figure 16: Structure of supplementary activities on sample suburban farms in 2007

Namakalni sistem ima skupno 151 vzorčnih kmetij, v letu 2007 jih je dejansko namakalo 119 od njih. Odstotek kmetij z namakalnim sistemom je nekoliko nižji pri dopolnilnih kmetijah, kjer dosega 3,5 %. Namakalni sistem pomeni investicijo, za kar so v večji meri zainteresirane tiste kmetije, ki so pripravljene v kmetijsko proizvodnjo vlagati več kapitala (to so prvenstveno čiste in mešane kmetije).

Preglednica 28: Namakalni sistem na vzorčnih obmestnih kmetijah leta 2007

Table 28: Irrigation systems on sample suburban farms in 2007

Tip kmetije	Čista kmetija	Mešana kmetija	Dopolnilna kmetija	Ostarela kmetija	Skupaj
Površina vseh kmetijskih zemljišč, ki jih doseže namakalni sistem (ha)	319,43	177,87	33,67	16,78	547,75
Delež kmetij z namakalnim sistemom	8,4 %	7,3 %	3,5 %	6,0 %	5,9 %
Površina zemljišč, ki ste jih leta 2007 dejansko namakali	195,74	132,24	17,31	15,18	360,47
Delež kmetij, ki so namakale, leta 2007	6,5 %	5,8 %	2,7 %	5,2 %	4,7 %

3.3 REZULTATI PREVERJANJA RAZISKOVALNIH HIPOTEZ

V tretjem poglavju doktorske disertacije smo preverjali, ali boljša dostopnost do delovnih mest vpliva na zaposlovanje članov kmečkih gospodinjstev izven kmetije, ali se polkmetije razlikujejo v socialno-ekonomskih karakteristikah in načinu gospodarjenja od kmetij, ki spadajo v druge socialno-ekonomske tipe ter v kolikšni meri polkmetije prispevajo h krepitvi večnamenske vloge kmetijstva.

Prvo raziskovalno hipotezo, ki pravi, da so »polkmetije zgoščene predvsem v obmestnih območjih, na katerih je interes za spreminjanje namembnosti rabe kmetijskih zemljišč izrazito močan, obenem pa je zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih zaradi bližine urbanih središč in večje ponudbe delovnih mest privlačnejše«, na podlagi analize vpliva stopnje urbaniziranosti na dohodkovne vire družinskih kmetij v Sloveniji lahko **zavrremo**. Kmetijstvo je v prevladujočem deležu kmetij le stranska dejavnost, stopnja urbanizacije območja pa pri tem nima statistično pomembne vloge. Ne glede na to, ali gre za neurbanizirana ali zelo močno urbanizirana območja, člani gospodinjstva intenzivno iščejo dodatne vire dohodka izven kmetijske dejavnosti. Dostopnost delovnih mest torej ni prevladujoči dejavnik pri oblikovanju socialno-ekonomske strukture kmetij v Sloveniji. Obmestna naselja večinoma ležijo na ravninskih območjih, ki so ugodna tudi za intenzivno in tržno usmerjeno kmetijstvo. S tem je omogočeno ohranjanje in razvoj čistih kmetij, to pa bi bil lahko vzrok za manjše zanimanje za zaposlovanje v nekmetijski dejavnosti od hipotetičnih pričakovanj. Na drugi strani so člani kmečkih gospodinjstev na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko dejavnost prisiljeni iskati zunanje vire dohodka, saj prihodki iz kmetijstva niso dovolj visoki. Dostopnost delovnih mest je za prebivalce hribovitih in gorskih območij sicer slabša, a se za zaposlovanje odločajo predvsem iz ekonomske nuje.

Drugo raziskovalno hipotezo, ki pravi, da so »polkmetije glede na obseg obdelovalnih površin manjše od čistih, bolj razdrobljene, delež najetih kmetijskih zemljišč je manjši. Struktura gospodarjenja polkmetij je prostorsko bolj razdrobljena in prispeva k večji pokrajinski pestrosti« lahko **potrdimo**. Pri tem opozarjamo, da smo zemljiško razdrobljenost ugotavljali posredno, na podlagi pestrosti posevkov, saj s prostorskimi podatki za obmestne vzorčne kmetije glede na socialno-ekonomski tip nismo razpolagali.

Tretjo raziskovalno hipotezo, v kateri smo zapisali, da »polkmetije prispevajo pomemben delež h krepitvi večnamenske funkcije kmetijstva«, lahko **delno potrdimo**. Nanašamo se na rezultate analize

posevkov ter ugotovitve, da je delež kmetij z ekstenzivnimi kmečkimi sadovnjaki, ki imajo močan krajjinotvorni pomen, med polkmetijami (mešanimi in dopolnilnimi) višji kot med čistimi kmetijami. Polkmetije tudi manj obremenjujejo okolje z dušikom, pri pridelavi pa redkeje uporabljajo fitofarmacevtska sredstva. Na drugi strani smo pri polkmetijah ugotovili skromno zastopanost ekoloških kmetij in dopolnilnih dejavnosti. V tem pogledu je večnamenska naravnost izrazitejša pri čistih kmetijah.

Rezultati analize vloge polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij so poleg razlik med polkmetijami in čistimi kmetijami pokazali tudi na notranje razlike med obema tipoma polkmetij: med mešanimi in dopolnilnimi kmetijami. Pri skoraj vseh kazalcih, ki smo jih analizirali, se mešane kmetije vedno izkažejo kot vmesna stopnja med čistimi kmetijami in dopolnilnimi kmetijami. Izkazalo se je celo to, da so razlike med čistimi in mešanimi kmetijami manj izrazite kot razlike med mešanimi in dopolnilnimi kmetijami. Glede na socialno-ekonomske značilnosti posameznega tipa kmetij bi mešane kmetije lahko ocenili kot najmanj stabilne z vidika vztrajanja v enakem socialno-ekonomskem tipu. Vsaka notranja sprememba v kmečkem gospodinjstvu, na primer predaja nasledstva kmetije, osamosvojitve katerega izmed otrok ali pa smrt katerega izmed članov, lahko pomeni prehod v čisti, dopolnilni ali celo ostareli tip.

Glede na rezultate analize vloge polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij ocenjujemo, da razlike med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij niso tako izrazite, da bi zahtevale svojevrstne prostorsko-načrtovalske ukrepe, prilagojene posameznemu socialno-ekonomskemu tipu. Vsi tipi kmetij (z izjemo ostarelega) so v slovenskem prostoru močno zastopani. Dopolnilne in mešane kmetije oziroma polkmetije so se izkazale za stabilno socialno-ekonomsko obliko kmetij, zato ne vidimo razloga za spodbujanje večanja deleža čistih kmetij.

Z vidika prostorskega načrtovanja je pomembneje, da poznamo razvojni potencial kmetij na planskem območju in večji poudarek namenimo najvitalnejšim ter najstabilnejšim kmetijam (ne glede na socialno-ekonomski tip), ki bodo nosilke prihodnjega razvoja kmetijske dejavnosti v obmestjih. Tistim, ki imajo že sedaj dobre pogoje za širitev svoje dejavnosti, moramo omogočiti, da se ti ne poslabšajo. Kmetijam, ki se soočajo s slabšimi pogoji za ohranjanje in širitev kmetovanja, pa lahko z ustreznimi ukrepi pomagamo do njihovega izboljšanja.

Spoznanja o posameznih socialno-ekonomskih tipih kmetij in razlikah med njimi bomo v nadaljevanju uporabili v metodologiji vrednotenja razvojnega potenciala kmetij. Razlike med dopolnilnimi, mešanimi in čistimi kmetijami bomo v vrednotenju upoštevali, vendar le pri tistih parametrih, ki pomembno vplivajo na razvojni potencial kmetije.

4 UPOŠTEVANJE SOCIALNO-EKONOMSKIH IN DRUGIH ZNAČILNOSTI KMETIJ V PROCESU PROSTORSKEGA NAČRTOVANJA OBMESTIJ

4.1 POLOŽAJ KMETIJSTVA V PROSTORSKEM NAČRTOVANJU

Pomen kmetijstva z vidika deleža v bruto družbenem proizvodu in deleža zaposlenih je le nekaj odstoten, a lastna proizvodnja zdrave hrane za domače potrebe in izvoz ostaja med prednostnimi nalogami prostorskega načrtovanja na državni in na nižjih prostorskih ravneh, poudarjen pa je tudi na ravni EU. Poleg gozdnih so kmetijska zemljišča največji porabnik prostora. Kmetijstvo poleg proizvodne vloge opravlja tudi okoljsko ter krajnotvorno funkcijo. Na težje dostopnih, hribovitih in goratih ter obmejnih območjih je pomemben dejavnik pri ohranjanju poselitve teh območij (Pogačnik, 2006), na obmestnih območjih pa omejuje oziroma upočasnjuje suburbanizacijo. Kmetijstvo se v obmestjih zaradi ugodnih pridelovalnih pogojev in bližine trgov na eni strani intenzivira, na drugi strani pa ga izrinjajo stanovanjska ter nestanovanjska gradnja, komunalna ter prometna infrastruktura in športno-rekreacijske dejavnosti, ki so prav tako ključnega pomena za zagotavljanje razvoja in kakovostnega življenjskega okolja prebivalcev ter drugih uporabnikov obmestnega prostora. Zmanjševanje obsega kmetijskih zemljišč je neizogibno, vendar moramo biti pri sprejemanju odločitev, ki v to vodijo, previdni, saj gre za nepovratne procese in za izgubo pomembnega naravnega vira. Glede na načrtovani dolgoročni razvoj kmetijstva in postopno izločanje okolju neprijaznih tehnologij, bi morali v Sloveniji trajno varovati tako rekoč vsa kmetijska zemljišča. Obseg kmetijskih zemljišč v uporabi na prebivalca je namreč med najmanjšimi v Evropi (Perpar, Kovačič, 2006).

Sprejemanje odločitev v procesu prostorskega načrtovanja je povezano z negotovostjo in tveganjem oziroma rizikom, kot predlaga A. Lukšič (1997). Rizična plat postmoderne družbe, ki je posledica vse manjše preglednosti ter večje refleksivnosti posameznikov in institucij, je bila večino časa v senci mnogih, predvsem tehnoloških pridobitev modernega razvoja. Izbira »prave možnosti« je zaradi prevelikega števila možnih izbir in hkrati premalo jasnih prioritet vedno težja (Kos, 2002). Postmoderna družba se med drugim izkaže za rizično (Beck, 1992) tudi na področju urejanja prostora. »Tveganje v procesu prostorskega načrtovanja in varstva okolja je mogoče opredeliti kot možnost oziroma verjetnost poškodbe ali izgube specifičnega okolja v nekem časovnem obdobju... Tveganje je sluteno (ne pa predvideno) do neke mere in praviloma lahko predvidevamo, da gre za izgubo oziroma škodo, torej negativni učinek« (Mlakar, 2009: str. 24). Negotovost pa se nanaša na nenapovedane dogodke, njihov učinek je lahko bodisi pozitiven bodisi negativen (Buitelaar, 2004). Roberts (1974, povzeto po Mlakar 2009) loči tri razrede negotovosti v prostorskem načrtovanju: negotovost v zvezi s poznavanjem zunanjega okolja načrtovanja, negotovost v zvezi z napovedmi prihodnjega dogajanja ter negotovost v zvezi z vrednostnimi sodbami.

- Negotovost v zvezi s poznavanjem zunanjega okolja načrtovanja izhaja iz nepopolnega poznavanja fizičnih in družbenih značilnosti prostora, sestavin, procesov in sprejetih odločitev na podlagi tega znanja (Marušič, 1993). Kos (1997: str. 93) dodaja še drug vidik negotovosti: »v vsej dosednji zgodovini so tveganja in nevarnosti izhajale iz neznanja, sedaj pa tveganje povzroča znanje«. Tezo utemeljuje z ugotovitvijo, da tveganje ni novost oziroma ekskluzivna značilnost postmoderne družbe, temveč drugačen pogled nanj oziroma njegovo spoznavanje, ključno vlogo pri tem pa opravlja samorefleksija in soočanje z negotovimi posledicami lastne modernosti. Na področju prostorskega načrtovanja kmetijstva v obmestjih je pomembno, da poleg ustreznosti naravnih razmer za kmetijsko dejavnost poznamo tudi razvojni potencial že obstoječih kmetij na teh območjih in pretekle ter sodobne procese, ki vplivajo na socialno-ekonomsko preobrazbo kmetij.
- Negotovost v zvezi z napovedmi prihodnjega dogajanja na področju fizičnega in družbenega okolja povzročajo spremembe in nepredvidljivi dogodki, ki se odražajo v prostoru. Z vidika kmetijske dejavnosti in kmečkega prebivalstva so največje spremembe prinesli tehnološki razvoj in intenzifikacija kmetijstva ter hkrati vse več priložnosti za zaposlovanje izven kmetijstva. Ravno zaradi modernizacije kmetijstva in povečane produktivnosti v prihodnje obstaja možnost zmanjšanja potreb po kmetijskih zemljiščih (Pogačnik, 2000), a bo za to potrebna tudi korenita socialno-ekonomska preobrazba kmetij. V kolikšni meri bo intenzifikacija kmetijske dejavnosti lahko izvedljiva, je odvisno tudi od sprejetih okoljevarstvenih zahtev, stopnje varovanja kulturne krajine ter nuje po ohranjanju neproizvodnih funkcij kmetijstva.
- Negotovost v zvezi z vrednostnimi sodbami je opredeljena z določanjem prioritet in (ne)sprejemljivosti odločitev na podlagi različnih etičnih izhodišč in interesov. Inglehart (1997) opozarja na postmoderni premik vrednot, ki je značilen za razvitejše družbe in je bistven kot izhodišče za predvidevanja prihodnjega razvoja. V ospredje postavlja premik od vrednot pomanjkanja k vrednotam ekonomske varnosti, ki je značilen za družbe, v katerih se delež ekonomsko ogroženih skupin radikalno zmanjša (Kos, 1997). Hkrati je vse večji poudarek usmerjen k »svobodnosti in čustvenosti« ter zavračanju avtoritete. Za postmoderne družbe je značilno tudi zmanjševanje zaupanja in ugleda znanosti, tehnologije ter racionalnosti in zadržanost do birokratske avtoritarnosti (Inglehart, 1997). Tudi raziskave posebnosti v vrednotah Slovencev v 90-ih letih prejšnjega stoletja kažejo na odmik od materialistične orientacije v smeri postmaterialistične orientacije. V ospredju niso več makroekonomski cilji družbe, ampak pravice posameznika, vse več je potrebe po prostem času in krepitvi socialnih stikov, relativno visoka je zavest o potrebi po varstvu okolja. Zavračanje politične (in religiozne) oblasti je izrazitejše, narašča pa zahteva po participaciji posameznikov v odločanju in vplivu na življenje ter delo (Turnšek, Uhan, Gregorčič, 2000). Z vrednotno strukturo je povezano tudi »vprašanje odnosa do ohranjanja tradicionalne kulturne krajine (prostorska ureditev poznega srednjega veka), ki je hkrati vprašanje medgeneracijske pravičnosti. Ohranjati jo v taki obliki je nemogoče in nepravilno, vsaka generacija ima pravico, da v prostoru pusti svoj pečat in ga organizira tako, da bo

služil njej in prihodnjim rodovom« (Pogačnik, 2000: str. 19). Na drugi strani pa je z medgeneracijsko pravičnostjo povezana tudi odločitev, koliko (najkvalitetnejših) kmetijskih zemljišč bomo zapustili zanamcem, jim s tem zagotovili najosnovnejše pogoje za zagotavljanje prehranske varnosti ter vse ostale prednosti, ki jih odprti – zeleni prostor prinaša.

Prostor je omejena dobrina, zato konfliktnost med različnimi interesi rabe v njem naraščajo. Z razvojem družbe, ki zahteva nove posege v prostor, in krepitevijo varstvenih ukrepov, se zmanjšuje manevrska polje prostorskih načrtovalcev, hkrati pa se povečuje stopnja negotovosti v zvezi s sprejetimi odločitvami in posegi (Marušič, Mlakar, Vertelj Nared, 2004; Mlakar, 2009). Vse bolj razvejan sistem urejanja akterjem otežuje celovit vsebinski vpogled v pogoje in posledice svojih odločitev ter ravnanj. Dodatno jih zavira tudi informacijska preobremenitev (Kos, 2002). Prostorsko načrtovanje kot odprt, demokratični proces je tista oblika načrtovanja, ki lahko v največji meri upošteva splošno sprejete postmoderne družbene vrednote in zato lahko računa na širšo družbeno sprejetost odločitev. Temu nasprotna je enostranska oblika prostorskega načrtovanja, pri kateri prevlada le en interes, na primer varstveni ali gospodarski, a kot taka ni sprejemljiva za druge uporabnike prostora, saj ne uresničuje njihovih interesov. Prostorsko načrtovanje se lahko izvaja tudi po zakonitostih prostega trga, ki predvidevajo učinkovito razporeditev sredstev (v tem primeru prostora) med udeleženci trga. Težava nastane pri tistih deležnikih, ki niso udeleženci trga, a bi glede na naravo procesa morali biti, na primer prihodnje generacije, ljudje brez možnosti vpliva, živali, rastline. Tudi v primeru prostora bi bil trg oligopolariziran s strani kapitalsko, kadrovsko ali kako drugače močnejših udeležencev in kot tak podvržen kratkoročnim učinkom iz koristoljubja (Campbell, Fainstein, 1998; Mlakar, 2009). Kos (2002) načine urejanja prostora v grobem deli v tri skupine: administrativno oziroma normativno, tržno ter dogovorno, in hkrati ugotavlja, da je v praksi urejanje prostora (predvsem v tranzicijskih družbah) kombinacija vseh treh načinov.

Sodobno prostorsko načrtovanje je problemsko naravnano in pomeni poseganje v prostor, katerega namen je spremeniti obstoječi potek dogodkov. Pogačnik (2000: str. 9) ugotavlja, da so »celostni modeli v prostorskem planiranju v zatonu. Do tega je pripeljalo spoznanje o nemoči obvladovanja celote, zato nove paradigme niso več izračunljive oziroma razvojno naravnane, temveč vzdržne in varovalne«. Prostorsko načrtovanje vse bolj postaja optimiziranje znotraj obstoječe prostorske ureditve, varovalnih omejitev in trenutnih potreb po prostoru s strani številnih uporabnikov. Omejitve se nanašajo predvsem na naravne vire, biotsko raznovrstnost, varčevanje z energijo, recikliranje, dopustne mere onesnaževanja, varovanje krajinske in mestne podobe, kakovost življenja, ničelno rast populacije, k njim pa lahko dodamo še zagotavljanje prehranske varnosti in doseganje čim večje stopnje nacionalne samooskrbe s hrano ter s tem povezano previdnost pri krčenju kmetijskih zemljišč. Celostne napovedi in z njimi povezano umeščanje dejavnosti v prostor, so kljub nekaterim predvidljivim sestavinam plana redko kdaj izvedljive. »V realnosti je vse bolj prisoten konkurenčen

boj za ponudbo prostora, trženje lokacij, stimulatивно planiranje, partnerstvo med zasebnim in javnim sektorjem» (Pogačnik 2000: str. 9).

Mušič (1996, povzeto po Cof, 2005) predlaga problemski pristop k urejanju prostora v več korakih: regionalno obravnavanje prostorskega problema, ovrednotenje prostorskih in drugih danosti, prenova in revitalizacija starega ter napoved in načrtovanje novega. Na območjih, kjer je razpoložljivega prostora za potrebe današnjih uporabnikov vse manj, bosta prenova in revitalizacija starega v prihodnje pridobivala na pomenu. Z negotovostjo se soočamo tudi pri problemskem pristopu v prostorskem načrtovanju. Ko se osredotočimo na najbolj izstopajoče probleme, ob tem lahko katerega spregledamo ali pa s predlaganimi rešitvami ustvarimo nove. Za primer navajamo varovanje najkvalitetnejših kmetijskih zemljišč v Ljubljanski urbani regiji pred stihijsko razpršeno pozidavo. Leta se je posledično umikala na druga, neprimerna zemljišča: močvirnata, obvodna, poplavna, vodovarstvena in gozdna območja (Cof, 2005), s tem pa povzročila nove težave. S pozidavo zemljišč v neposredni bližini vodotokov in poplavnih zemljišč se je povečala poplavna ogroženost teh zemljišč in hkrati izpostavljenih zemljišč, ki ležijo dolvodno. Naj poudarimo, da v številnih primerih ni šlo za nelegalno gradnjo, ampak za stavbe, zgrajene v skladu z veljavnimi lokalnimi prostorskimi akti in izdanimi gradbenimi dovoljenji.

Del negotovosti, ki izhaja iz enostranskega sprejemanja odločitev, lahko odpravimo z uvedbo strateškega planiranja, ki ga Kos (2002: str. 44) opredeljuje kot: »družbeno prakso, ki usklajuje zainteresirane udeležence in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij, politik in načrtov. Strateško načrtovanje prostora poizkuša zgolj usmerjati parcialne odločitve in ima predvsem koordinativno vlogo«. Zanj so značilni odprtost navzven v smislu mednarodnega povezovanja (na primer pri načrtovanju prometne infrastrukture), prestrukturiranje navznoter (razdelitev pristojnosti med državno, regionalno in lokalno ravnanje), priprava strategij z močno izvedbeno komponento in predstavljanje prihodnjega prostorskega razvoja zainteresirani javnosti ter njeno aktivno vključevanje (Mastop, 1998, povzeto po Kos, 2003).

Mlakar (2009) za vsaj delno odpravo negotovosti predlaga povečevanje znanja, standardizacijo (odločanje oziroma ravnanje na osnovi vnaprej postavljenih normativov) in optimizacijo (iskanje čim boljših rešitev). V primeru prostorskega načrtovanja kmetijske dejavnosti se povečevanje znanja in optimizacija ne smeta ustaviti pri kmetijskih zemljiščih in prostorski umeščenosti kmetij, ampak jih je nujno razširiti na izvajalce te dejavnosti – kmete in kmetijska podjetja. Kmetijska dejavnost je v preteklih desetletjih doživela korenito preobrazbo. Delež kmetijstva v nacionalni in regijski gospodarski sliki se zmanjšuje, prav tako delež ljudi, ki v kmetijstvu ustvarjajo svoj dohodek. Sočasno se večja intenzivnost in strateški pomen te dejavnosti za prebivalstvo. Še posebej v obmestjih, pa tudi na drugih podeželskih območjih, je nekmetijska zaposlitev dostopna skoraj vsakomur. Glede na močne urbanizacijske pritiske je za številne kmete z ekonomskega vidika donosnejša prodaja kmetijskih zemljišč in zaposlovanje izven kmetijstva. Njihovim zemljiščem v zaledju naselij, ki v procesu

prostorskega načrtovanja dobijo status zazidljivih zemljišč, tržna vrednost močno naraste. Tudi če zemljišča še niso zazidljiva, se lastnikom splača čakati, da postanejo zazidljiva, ne glede na to ali jih obdelujejo ali ne.

Perpar in Udovč (2007) ugotavljata, da kmetijsko načrtovanje sestavljata dve področji: kmetijsko prostorsko načrtovanje in razvojno načrtovanje za področje kmetijstva in podeželja, ki je hkrati gospodarsko, socialno, okoljsko in kmetijsko načrtovanje v ožjem pomenu. Vsa področja so medsebojno povezana. V kolikor kmetijstvo prepoznamo kot dejavnost, ki jo želimo na določenem območju ohranjati in spodbujati, je nujno poznati trenutno stanje ter potrebe te dejavnosti in temu prilagoditi prostorske ukrepe: vitalne kmetije spodbujati v njihovem razvoju, prostorski potencial propadajočih kmetij preusmeriti na vitalne kmetije ali pa ga nameniti drugim rabam, spoštovati različne načine kmetovanja in različne motive za kmetovanje. S tem mislimo predvsem na priznavanje vseh socialno-ekonomskih tipov kmetij kot pomembnih členov kmetijskega sektorja, saj kot take prispevajo k njegovi uravnoveženosti in stabilnosti. Podobno stališče zagovarja tudi van der Ploeg (1995) v svoji teoriji o načinih kmetovanja in njihovih prostorskih posebnostih.

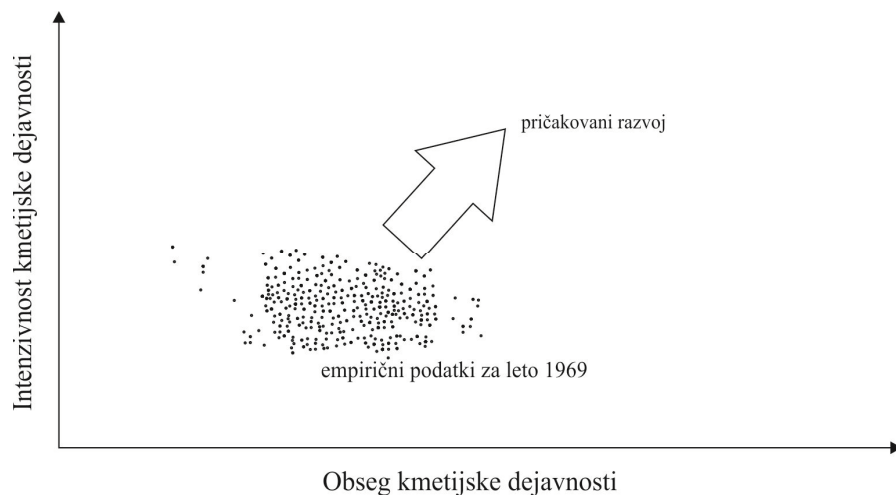
4.1.1 Van der Ploegova teorija o načinih kmetovanja

V kmetijski dejavnosti zaznavamo vse večjo socialno-ekonomsko in prostorsko raznovrstnost, ki se kaže pri oblikovanju in preoblikovanju odprte, zelene pokrajine. Le-to sestavljajo naravne pokrajine, kmetijske pokrajine in tudi zelena območja urbane pokrajine. Van der Ploeg je v svojem prispevku »The Tragedy of Spatial planning« (1995) opozoril, da je pri izhodiščih, ki usmerjajo prostorski razvoj, storjena ključna napaka: odprti oziroma zeleni prostor se ne obravnava kot rezultat človekovih dejavnosti, torej kultiviranja in obdelovanja zemlje. Celo nasprotno, izhodišča temeljijo na predpostavki, da zeleni prostor svoje kvalitete lahko obdrži brez oziroma z omejeno prisotnostjo dejavnosti, ki so ga soustvarile in prispevale k njegovi dodani vrednosti. Na raznolike prakse v obdelovanju zemlje in rabe tal ni treba gledati le kot na ostanke preteklosti in na ovire pri prostorskem načrtovanju. V njihovi pestrosti se lahko skriva ključ do trajnejših, bolj usklajenih in sprejemljivejših rešitev v prostorskem načrtovanju in kmetijski politiki.

Kmetijska raba tal je kategorija, določena in opredeljena v prostorskih načrtih. Po van der Ploegovem mnenju je ta opredelitev premalo natančna, saj ne upošteva razlik med prostorskimi potrebami kmetij z različnimi načini kmetovanj. Prostorska organizacija, ki ustreza eni kmetiji oziroma njeni kmetijski usmerjenosti, je lahko popolnoma neprimerna za drugo kmetijo. Avtor zato v prostorskem načrtovanju predlaga tak koncept rabe tal, ki odraža raznolikost kmetijstva kot posledico različne socialno-ekonomske strukture in dejavnosti kmetij.

Naraščajočo raznovrstnost v kmetijski dejavnosti lahko ponazorimo z razmerjem med intenzivnostjo in obsegom kmetovanja. Prvo lahko izrazimo z delom (PDM) na izbrano enoto, drugega pa z

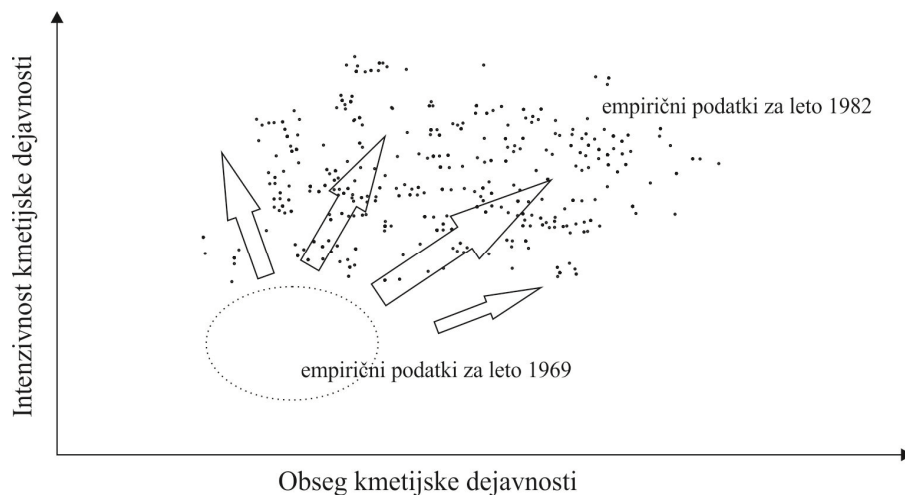
velikostjo kmetije oziroma z GVŽ, kmetijskimi zemljišči v uporabi ali ekonomsko velikostjo kmetije. Sliki 17 in 18 kažeta primer razmerja med intenzivnostjo in obsegom govedorejskih kmetij v provinci Freisland.

Slika 17: Razmerje med intenzivnostjo in obsegom govedorejskih kmetij v provinci Friesland leta 1969 (van der Ploeg, 1995: str. 76)

Figure 17: Ratio between the intensity and the size of cattle farms in the Friesland province in 1969 (van der Ploeg, 1995: p. 76)

Prva je za leto 1969. Pričakovano je bilo, da bo trend razvoja zaradi tehnološke modernizacije usmerjen v večjo intenzivnost in večji obseg ter hkrati v zmanjšanje variabilnosti med kmetijami. Rezultati za leto 1982 so bili presenetljivi: variabilnost in s tem raznovrstnost kmetij se je močno povečala. Vsaka kmetija si namreč na svoj način prilagaja sredstva, ki jih ima na razpolago - zemljišče, delovno silo, poslopja, razmere na trgu, kapital za investicije - in se v skladu s tem razvija ter spreminja.

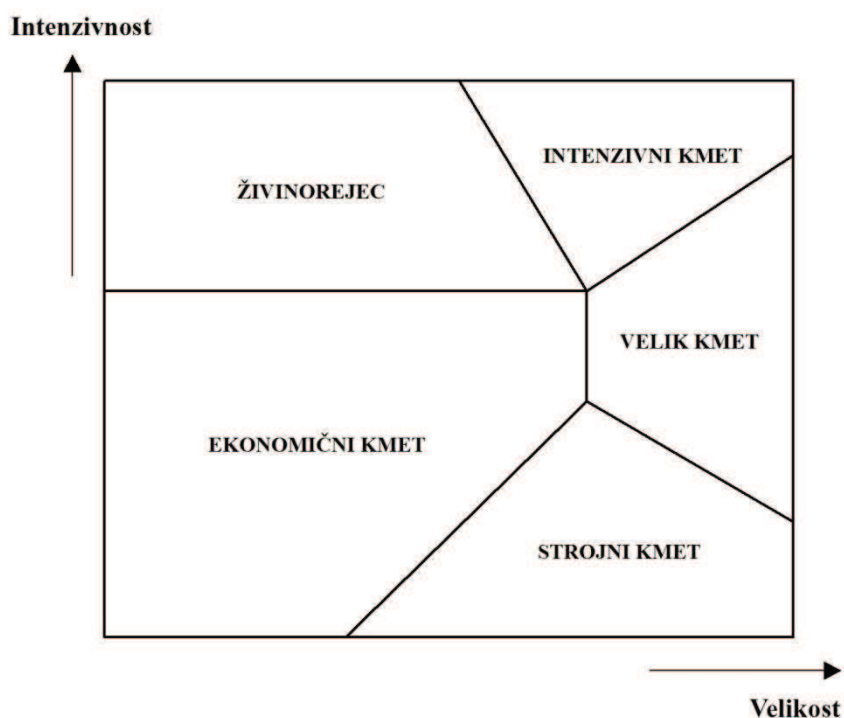
Slika 18: Razmerje med intenzivnostjo in obsegom govedorejskih kmetij v provinci Friesland leta 1982 (van der Ploeg, 1995: str. 77)

Figure 18: Ratio between the intensity and the size of cattle farms in the Friesland province in 1982 (van der Ploeg, 1995: p. 77)

Slogi kmetovanja (*»farming styles«*) lahko opredeljujejo:

- strateško usmeritev in vizijo razvoja kmetij z vidika kmetov,
- organiziranje kmetijske proizvodnje v skladu z zgoraj omenjeno strateško usmeritvijo kmetij,
- medsebojno povezanost med kmetijskimi gospodarstvi in okoliškimi trgi, politikami ter tehnološkim razvojem.

Na podlagi razmerja med velikostjo in intenzivnostjo kmetijske proizvodnje van der Ploeg opredeljuje pet osnovnih načinov kmetovanja oziroma nosilcev te dejavnosti. Prikazani so na sliki 19.

Slika 19: Načini kmetovanja (van der Ploeg, 1995: str. 78)

Figure 19: Types of farming (van der Ploeg, 1995: p. 78)

»**Ekonomični kmet**« vlaga v kmetijo in hkrati stremi k njeni maksimalni ekonomski učinkovitosti. Postopoma povečuje kmetijo, vendar je razmerje med lastnim kapitalom in kreditom strogo nadzorovano. Tako na primer kupuje rabljene kmetijske stroje in jih sam vzdržuje, zmanjšuje količine industrijsko pripravljenih hranil in kemičnih gnojil. Kvaliteta in obseg delovne sile je ključnega pomena za uspešnost njegove kmetije. »**Intenzivni kmet**« je pravo nasprotje ekonomičnemu. Količina pridelanega mleka na kravo, število GVŽ na hektar kmetijskih zemljišč, količina uporabljenih gnojil na hektar kmetijskih zemljišč, poraba kupljenih krmil in število GVŽ na enoto delovne sile so pri njem precej višji kot pri vseh ostalih načinih kmetovanja. Tržna in močna tehnološka naravnost pomenita velik razkorak s preteklimi načini kmetovanja. Razmerje med vnosom in iznosom kaže na slabšo ekonomsko učinkovitost. Dobiček na enoto dela je nizek, zato sta velik obseg proizvodnje in njegovo

nenehno povečevanje ključnega pomena za obstoj in smotrnost intenzivnega načina kmetovanja. »**Strojni kmet**« želi proizvesti čim več ob čim manjši količini vloženega dela s pomočjo visoke stopnje mehanizacije. Praviloma je usmerjen v poljedelstvo, saj je strojni način kmetovanja v primeru živinoreje slabše donosen. »**Živinorejec**« se posveča vzreji in negi živali, ki sta individualizirani in zahtevata veliko časa. Celotna spremljajoča proizvodnja in pridelava sta prilagojeni potrebam živine (pridelava krmil, obdelovanje travnikov, pašništvo, kupovanje krme). Kmet veliko časa posveča opazovanju in spremljanju živali, rezultat je velik neto in bruto dohodek na glavo živali. »**Velik kmet**« je usmerjen k stalni širitvi kmetije in sicer tistih dejavnosti, v katerih vidi možnosti rasti glede na sredstva, s katerimi razpolaga.

Predstavitev van der Ploegovih slogov kmetovanja je za potrebe disertacije poenostavljena. Čistih predstavnikov posameznega je verjetno malo, saj je razumljivo, da na primer ekonomični kmet pri svoji dejavnosti uporablja kmetijske stroje, prav tako se z živinorejo ne ukvarjajo le živinorejci. Avtor želi izpostaviti raznolikost praks kmetovanja, njegovi slogi pa ne upoštevajo socialno-ekonomske komponente kmetij. Polkmetje so lahko zastopani praktično v vseh skupinah, z izjemo intenzivnega kmeta, kjer je poudarjena velika delovna intenzivnost, ki naj ne bi dopuščala dodatne zaposlitve delovne sile izven kmetijstva, ter velikega kmeta, za katerega je značilna težnja po večanju obsega kmetijske proizvodnje in posledično po večji angažiranosti delovne sile na kmetiji.

Vsak način kmetovanja ima svojevrstne zahteve in možnosti za prihodnji razvoj. Tako na primer gospodarni kmet želi čim več delovne sile zadržati na kmetiji, strojni kmet pa želi delovno silo skrčiti na minimum. Avtor teorije razliko med posameznimi načini kmetovanja slikovito ponazori s primerjavo živinorejca in strojnega kmeta. Primerja njuno razmerje med količino porabljenih hranil ter pridelavo krmil, razmerje med krmili pridelanimi na kmetiji ter kupljenimi krmili in razmerje med porabljenimi krmili ter pridelavo mleka. Živinorejec se izkaže za bistveno bolj učinkovitega, saj za enoto pridelanih krmil potrebuje manj hranil, poleg tega z manjšo količino hranil pridela bistveno več mleka. Strojni kmet porabi več hranil (večji vnos dušika), hkrati pa se sooča z velikimi izgubami dušika. Za enako količino pridelanega mleka potrebuje strojni kmet več obdelovalnih zemljišč kot živinorejec s svojim načinom kmetovanja. Neučinkovitost strojnega kmeta ne moremo pripisovati neizkušenosti, pomanjkanju znanja oziroma slabi kmetovalski praksi. Strojni kmet se zaveda pomanjkljivosti svojega načina kmetovanja. Namesto večje količine dela raje uporablja večje količine hranil in s tem upraviči svojo strategijo kmetovanja. Razmerje med dobičkom in enoto vloženega dela je ugodnejše pri strojnemu kmetu, razmerje med dobičkom in enoto živali pa v primeru živinorejca. Končni ekonomski rezultat je lahko v obeh primerih enak.

Razlike med načini kmetovanja in njihovo potrebo po kmetijskih zemljiščih so prikazane v preglednici 29, ki prikazuje koliko kmetijskih zemljišč, delovne sile, GVŽ, kmetij in vnosa dušika po posameznih tipih kmetovanja bi bilo potrebno za pridelavo celotne mlečne kvote province Friesland v začetku

1990-ih let. Razlike so velike in kažejo na različne prostorske potrebe posameznega načina kmetovanja.

Preglednica 29: Vpliv različnih stilov kmetovanja na rabo tal, podatki za nizozemsko provinco Friesland, začetek 1990-ih let (van der Ploeg, 1995)

Table 29: *Impact of different styles of farming on the quality of soil (van der Ploeg, 1995)*

Način kmetovanja	Obseg kmetijskih zemljišč (ha)	Število krav	Enote dela (PDM)	Število kmetij	Skupni vnos dušika (kg/ha)
Intenzivni kmet	117.000	213.000	4754	2515	51,1
Živinorejec	132.000	216.000	4114	2154	43,6
Ekonomični kmet	144.000	232.000	5065	3107	59,0
Veliki kmet	145.000	246.000	4377	2200	51,3
Strojni kmet	154.000	240.000	4255	2880	61,6

Za razumevanje strukture in dinamike kmetijske dejavnosti na nekem območju je poznavanje različnih načinov kmetovanja in njihova zastopanost ključnega pomena, saj vsak način kmetovanja prostor preoblikuje na svojevrsten način. Najbolj izrazito svoja zemljišča preoblikujejo velike kmetije, kar je posledica njihovega povečevanja ter prostorske reorganizacije za potrebe kmetijskih opravil. Pri uvajanju sodobne mehanizacije je najpomembnejši dejavnik, ki zagotavlja njeno smotrno uporabo, dovolj veliko zemljišče. Ob taki proizvodnji morajo kmetje zagotoviti tudi druge naravne vire, neodvisne od velikosti obdelovalnih zemljišč, na primer dostop do vode za ploskovno namakanje ali kapljično namakanje v rastlinjakih, ter upoštevati dostopnost do svojih kmetijskih zemljišč. Čeprav gre za splošno sprejeto prepričanje, da tovrstni posegi povečujejo učinkovitost kmetovanja, je njihovo uresničevanje omejeno na lokalno oziroma celo individualno raven.

Van der Ploeg ugotavlja, da je ekonomični način kmetovanja najbolj podoben historičnemu, tradicionalnemu načinu kmetovanja, saj ohranja ekološke funkcije pokrajine in maksimalno izkorišča naravne danosti. Način strojnega kmetovanja, ki temelji na izčiščenju pokrajine, se z vidika ekonomskega kmetovanja zdi neracionalen, saj ignorira že obstoječe znanje o lokalnih ekosistemi. Ponovno navaja primer province Friesland, kjer je v 19. stoletju prevladovala drobna zemljiška razdelitev z mejicami in drevjem. Zaradi strojnega načina kmetovanja so kmetje drevje in mejice v veliki meri odstranili in pokrajino »ogulili«. Ekonomični kmetje še vedno vztrajajo pri tradicionalnem načinu kmetovanja, ohranjajo mejice, ki nudijo senco živalim in ljudem ter zatočišče ujedam, s tem pa povečujejo kvaliteto pokrajine, v kateri živijo in delajo. V kolikor gre za majhne ekstenzivne kmetije, si tak način obdelovanja zemljišč lahko privoščijo, saj nimajo potrebe po združevanju kmetijskih zemljišč, odstranjevanju fizičnih ovir za uporabo mehanizacije ter intenziviranju pridelave krmil s pomočjo dodatnih kemičnih sredstev. Elementi, ki jih ekonomični kmetje vidijo kot glavno prednost pokrajine, strojnemu kmetu predstavljajo oviro v razvoju kmetijske dejavnosti.

Raznovrstne kmetijske prakse različno vplivajo na pokrajinsko podobo. Nekatere povzročajo izrazite spremembe v pokrajini, spet druge ohranjajo oziroma celo bogatijo tradicionalne pokrajinske vzorce. Le-ti so skupaj z naravnimi vrednotami, vgnezenem v njih, pogosto prikazani ločeno oziroma

neodvisno od načina kmetovanja, ki jih je oblikovalo. S tem se ustvarja velik razkorak med kmetijstvom in prostorskim planiranjem. Nekatere oblike kmetovanja so v skladu z varovanjem kulturne pokrajine in jih prostorsko načrtovalski ukrepi ne omejujejo, druge (predvsem bolj intenzivne) se morajo umakniti oziroma prilagoditi, v kolikor je ohranjanje pokrajinskih vzorcev primarnega pomena v prostorskem razvoju območja. Majhne ekstenzivne kmetije se omejitvam in varovalnim ukrepom lažje prilagajajo, velike intenzivne kmetije pa imajo ob taki ureditvi lahko težave. V procesu prostorskega načrtovanja ne zadostuje, da izhajamo iz značilnosti prostora. Če želimo ohranjati kmetijstvo, ohranjati kmetijsko pokrajino in spodbujati kmečki turizem, je nujno upoštevati tudi usmeritve kmetov in njihove načine kmetovanja.

Na osnovi van der Ploegove teorije o načinih kmetovanja, zavedanja posledic negotovosti v procesu prostorskega načrtovanja ter usmeritve v optimizacijsko prostorsko načrtovanje v nadaljevanju predstavljamo metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev. Vrednotenje lahko prispeva k povečanju védenja o stanju kmetij na izbranem območju, z upoštevanjem rezultatov pa lahko dosežemo večjo učinkovitosti prostorskega načrtovanja kmetijske in drugih dejavnosti v prostoru.

Fotografija 1: Kmetijska zemljišča, prilagojena strojnemu obdelovanju, ustvarjajo videz enolične pokrajine
Photo 1: Farmlands adapted for mechanized cultivation make for a dull landscape

Fotografija 2: Ohranjanje mejic in gozdnih zaplat je ključnega pomena za ohranjanje biotske raznovrstnosti kmetijske pokrajine

Photo 2: The preservation of hedges and forest patches is instrumental in upholding the biodiversity of farmland

Fotografija 3: Ohranitev ekstenzivnih kmečkih sadovnjakov je značilno predvsem za dopolnilne kmetije

Photo 3: The preservation of extensively farmed orchards is typical primarily of part-time farms

4.2 METODOLOGIJA ZA VREDNOTENJE RAZVOJNEGA POTENCIALA OBMESTNIH KMETIJ Z VIDIKA SOCIALNO-EKONOMSKIH IN PROSTORSKIH POGOJEV

4.2.1 Izhodišča za pripravo metodologije

Za razumevanje strukture in dinamike kmetijske dejavnosti na nekem območju sta ključnega pomena poznavanje različnih načinov kmetovanja in njihova zastopanost. Pomembno je vedeti tudi, kako vitalne in stabilne so kmetije ter kakšen je njihov razvojni potencial. Van der Ploeg (1995) je predstavil osnovne načine kmetovanj, ki jih je opredelil na podlagi analize kmetij na izbranem območju. Podobno so po njegovem zgledu delali tudi drugi avtorji, ki so sloge kmetovanja prilagodili njihovem raziskovalnemu območju (Howden in sod., 1998; Vancley, Messiti, Howden, 1998). Posamezni slogi kmetovanja imajo svojevrstne zahteve po delovni sili, kapitalu, tehnologiji in predvsem prostoru.

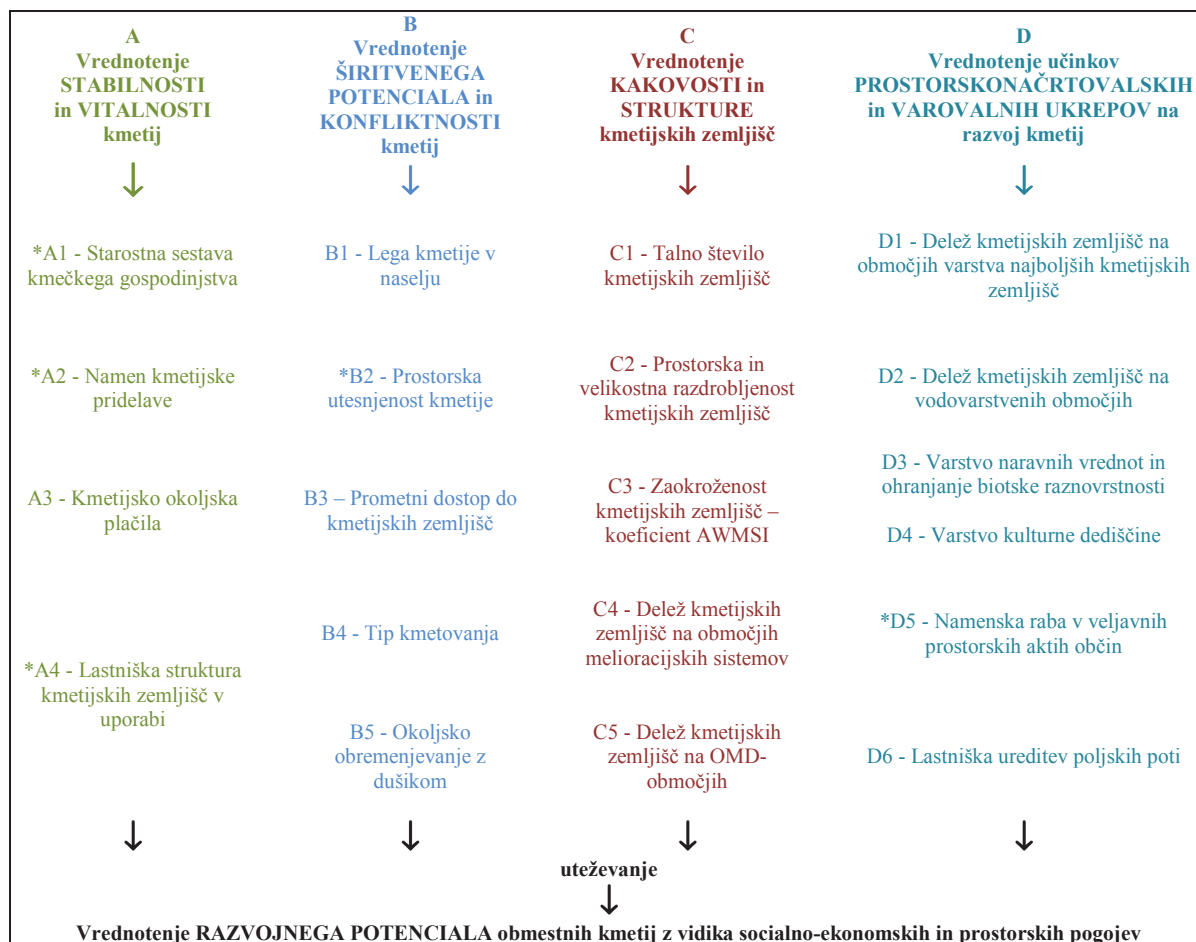
Pomen kmetijstva je strnjeno predstavljen v osnutku Strategije razvoja kmetijstva (2009: str. 4), kjer je med drugim navedeno: »Evropsko kmetijstvo ima s pridelavo varne in kakovostne hrane in krme pomembno proizvodno funkcijo, hkrati pa s svojo okoljsko in socialno vlogo odločilno prispeva k vitalnosti podeželja. S kmetijstvom so povezane tudi značilna podoba krajine, kakovost voda, tal in zraka ter biotska raznovrstnost«. V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (2004: str. 18) je opredeljeno: »Prostorske možnosti za razvoj modernega kmetijstva se zagotavlja predvsem v ravninskih predelih, kjer so za to ustrezni pogoji in kjer je kmetijstvo lahko konkurenčno v evropskih razmerah. Kmetijsko dejavnost in kmetijske kulture se prilagajajo potencialu posameznega območja za pridelavo hrane in razpoložljivosti vode. Na območjih z najboljšimi pridelovalnimi pogoji se lahko kmetijska dejavnost specializira in racionalno prostorsko organizira. Na območjih s slabšimi pridelovalnimi pogoji, to je na hribovitih in kraških območjih, se razvija dopolnilne programe in kmetijsko dejavnost povezuje z vzdrževanjem kulturne krajine, preprečevanjem zaraščanja, ohranjanjem biotske raznovrstnosti in naravnih vrednot, promocijo in kvalitetno rabo kulturne dediščine ter turizmom«.

Ključni člen pri kratko-, srednje- in predvsem dolgoročnem razvoju kmetijstva je prostorsko urejanje kmetijske dejavnosti, ki je izredno raznovrstna. Sprejemanje kakovostnih prostorskih aktov in izvajanje takih posegov v prostor, ki bodo spodbujali razvoj kmetij in kmetijstva na izbranem območju, sta odvisna od poznavanja razvojnega potenciala in strukture tamkajšnjih kmetij. Kot je opozarjal že van der Ploeg (1995), je ključno, da izhajamo iz kmetij oziroma iz kmečkih gospodinjstev – njihovih zmožnosti in vizije prihodnega razvoja. V nasprotnem primeru se lahko zgodi, da vitalne kmetije nazadujejo zaradi pomanjkanja oziroma neustrezne organizacije v prostoru ali pa se za vsako ceno varuje kmetije, ki so zaradi socialno-ekonomskih dejavnikov obsojene na opuščanje kmetovanja. Njihova zemljišča, še posebej če gre za utesnjeno lokacijo znotraj strnjene naselja, je morda bolj smiselno nameniti drugim rabam. Načrtovalsko izhodišče naj torej ne bo ohranjanje kmetijske

dejavnosti in kmetij za vsako ceno, ampak čim bolj učinkovito urejanje prostora za potrebe razvoja kmetijske dejavnosti.

Podrobnejša analiza razvojnega potenciala kmetij v procesu načrtovanja je časovno in finančno zahteven korak, še posebej kadar vsebuje terensko delo. Dodaten problem lahko predstavlja slaba odzivnost članov kmečkih družin, na primer zaradi pomanjkanja časa ali nezaupljivosti. V pomoč pripravam strokovnih podlag v procesu prostorskega načrtovanja in sprejemanju prostorskih ukrepov predstavljamo metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev. Njen namen je analizati in vrednotiti tiste značilnosti kmetij, ki kažejo na njihov razvojni potencial in na njihove razvojne težnje v prihodnje. Na podlagi le-teh se lahko sprejmejo prostorski ukrepi, ki razvojne težnje bodisi spodbujajo bodisi jih skušajo preoblikovati. Slednje je v praksi težje izvedljivo. Proizvodna usmeritev posameznih kmetijskih gospodarstev ni odvisna le od naravnih danosti, temveč tudi od tržnih možnosti in osebnega interesa posameznih lastnikov kmetij, ki pa ga ni mogoče usmerjati drugače kot s postopnim prepričevanjem in argumentiranjem o ekonomski ter siceršnji smiselnosti konkretne proizvodne usmeritve (Perpar, Udovč, 2007).

Metodologija je primerna za vrednotenje vseh socialno-ekonomskih tipov kmetij (z izjemo ostarelih kmetij), saj smo v tretjem poglavju doktorske disertacije pokazali, da spodbujanje samo določenega tipa kmetij ni smiselno. Tako čiste in mešane kot dopolnilne kmetije lahko z vidika stabilnosti označimo kot enakovredne. Prehodi med posameznimi tipi so rezultat sprememb in odločitev na ravni kmečkega gospodinjstva in širšega družbeno gospodarskega okolja, njihov namen pa je ravno ekonomska stabilizacija kmetijskega gospodarstva. Kljub temu smo v nekaterih točkah vrednotenja upoštevali značilnosti posameznih socialno-ekonomskih tipov in razlike med njimi.

* pripisane vrednosti se razlikujejo glede na socialno-ekonomski tip kmetij

Slika 20: Model vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev

Figure 20: Evaluation model of the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions

Metodologija vrednotenja razvojnega potenciala kmetij je sestavljena iz štirih sklopov:

- vrednotenje stabilnosti in vitalnosti,
- vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti,
- vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč,
- vrednotenje učinkov prostorskonačrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvojni potencial kmetij.

Vrednotenje je zasnovano na kazalcih, dostopnih iz uradnih evidenc in prostorskih aktov na lokalni ter državni ravni: Popis kmetijskih gospodarstev (SURS), prostorski podatki GERK in podatki o talnem številu (Ministrstvo za kmetijstvo in okolje), Kataster melioracijskih sistemov in naprav (Ministrstvo za kmetijstvo in okolje), Atlas okolja (Agencija Republike Slovenije za okolje), veljavni in pretekli občinski prostorski akti, Register nepremične kulturne dediščine (Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport), Gospodarska javna infrastruktura in Register prostorskih enot (Geodetska uprava RS), evidenca prejemnikov kmetijskookoljskih plačil (Agencija RS za kmetijske trge in razvoj

podeželja), območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (Ministrstvo za kmetijstvo in okolje).

4.2.2 Sklop A – vrednotenje STABILNOSTI in VITALNOSTI na podlagi socialno-ekonomskih značilnosti kmetij

Pri vrednotenju stabilnosti in vitalnosti kmetij kot ključnih komponent razvojnega potenciala kmetijskih gospodarstev smo upoštevali starostno sestavo kmečkega gospodinjstva (A1), namen kmetijske pridelave (A2), kmetijskookoljska plačila (A3) in lastniško strukturo kmetijskih zemljišč v uporabi (A4).

A1 – Starostna sestava kmečkega gospodinjstva

Tip gospodinjstva:	Mlado	Generacijsko	Zrelo	Starajoče	Kombinirano
Vrednost za čiste kmetije:	5	5	3	1	2
Vrednost za mešane in dopolnilne kmetije:	5	4	3	1	2

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Starostna sestava kmečkih gospodinjstev je ključen dejavnik pri vrednotenju stabilnosti in vitalnosti kmetij. Vrednotenje za čiste kmetije se razlikuje od vrednotenja dopolnilnih in mešanih kmetij in sicer pri pripisanih vrednostih za generacijski starostni tip gospodinjstva. Če je gospodar čiste kmetije že upokojenec in se tudi ostali aktivni člani ukvarjajo izključno s kmetijstvom, potem je verjetnost, da se spremeni socialno-ekonomski tip kmetije manjša. Pri mešanih in dopolnilnih kmetijah je ta verjetnost večja, še posebej v primerih, ko starejši gospodinjiski člani opravijo večino dela na kmetiji.

A2 – Namen kmetijske pridelave

Namen kmetijske pridelave:	Pretežno za prodajo	Pretežno za lastno porabo	Za lastno porabo
Vrednost za čiste kmetije:	5	2	1
Vrednost za mešane kmetije:	5	3	1
Vrednost za dopolnilne kmetije:	5	4	3

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Pri vrednotenju namena kmetijske pridelave smo se oprli na rezultate analize vloge polkmetij v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestij, ki kažejo, da so čiste kmetije, ki bi se s kmetijsko dejavnostjo ukvarjale izključno za lastno porabo, redke, nekoliko višji je delež tako usmerjenih mešanih kmetij. V obeh primerih dvomimo v vitalnost in stabilnost takih kmetij, saj v sodobnemu družbeno-ekonomskem sistemu tak način gospodarjenja težje zagotavlja življenjsko raven, primerljivo z ostalimi, tržno usmerjenimi ali dopolnilnimi kmetijami. Tem kmetijam smo pripisali vrednost 1. V primeru dopolnilnih kmetij je pridelava za izključno lastno porabo pogostejša in velja za

kar 33,8 % vzorčnih obmestnih dopolnilnih kmetij. Tržno usmerjenost kmetij smo ne glede na socialno-ekonomski tip ovrednotili z največjo možno vrednostjo (5).

A3 – Kmetijskookoljska plačila

Izplačilo KOP:	Da	Ne
Vrednost za kmetije	5	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Kmetijskookoljska plačila podpirajo okoljske ukrepe v kmetijski dejavnosti. Njihov namen je popularizacija kmetijske pridelave, ki ustreza potrebam potrošnikov ter varuje zdravje ljudi, in omogoča zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje. Kmetijskookoljski ukrepi ohranjajo naravne danosti, biotsko raznovrstnost, rodovitnost tal in tradicionalno kulturno pokrajino ter varujejo zavarovana območja. Pri kmetijskookoljskih ukrepih in plačilih gre za investiranje v okolju prijaznejše kmetovanje in v ohranjanje naravnih javnih dobrin, zato smo ta kazalec vključili v vrednotenje stabilnosti in vitalnosti kmetij. Opozarjamo pa, da vseh okoljskih ukrepov ne moremo obravnavati izključno kot investicije, ampak so lahko posledica zmanjševanja intenzivnosti in obsega kmetijske dejavnosti na kmetiji, kar bomo upoštevali pri dodeljevanju uteži posameznim kazalcem vrednotenja.

A4 – Lastniška struktura kmetijskih zemljišč v uporabi (v nadaljevanju KZU)

Delež najetih KZU:	Ni najetih KZU	V najemu do 15 % KZU	V najemu do 15 – 30 % KZU	V najemu 30 – 50 % KZU	V najemu več kot 50 % KZU
Vrednost za čiste in mešane kmetije:	5	4	3	2	1
Vrednost za dopolnilne kmetije:	5	4	2	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Najem kmetijskih zemljišč je odgovor oziroma prilagoditev na razdrobljeno lastniško strukturo in na majhen obseg kmetij. Za najem zemljišč se odločajo predvsem čiste in mešane kmetije, da si zagotovijo zadostne površine kmetijskih zemljišč za ekonomsko preživetje, manj pa je to pogosto pri dopolnilnih kmetijah. Temu primerno smo prilagodili tudi vrednosti za posamezen socialno-ekonomski tip kmetije. Za vse velja osnovno izhodišče: najem kmetijskega zemljišča v primerjavi z lastništvom pomeni negotovost za kmetijo najemnico ter posledično odsotnost investicij v ta kmetijska zemljišča (namakalni sistemi, melioracije, komasacije).

4.2.3 Sklop B – vrednotenje ŠIRITVENEGA POTENCIALA in KONFLIKTNOSTI na podlagi lege kmetije v naselju

Pri vrednotenju širitvenega potenciala in konfliktnosti kmetij smo upoštevali lego kmetije v naselju (B1), prostorsko utesnjenost kmetije (B2), prometni dostop do kmetijskih zemljišč (B3), tip kmetovanja (B4) in okoljsko obremenjevanje z dušikom (B5).

B1 – Lega kmetije v naselju

Lega kmetije v naselju:	Zunaj strnjenega dela naselja	Na robu strnjenega dela naselja	Znotraj strnjenega dela naselja, v sosesčini kmetije	Znotraj strnjenega dela naselja, v sosesčini ni kmetij
Vrednost za kmetije:	5	4	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Lega kmetij v naselju vpliva na konfliktnost predvsem z nekmečkimi (v rastočih obmestnih naseljih pogosto neavtohtonimi) prebivalci naselja, ki jih je vedno več. Spori lahko izhajajo iz same dejavnosti na kmečkem dvorišču in kmečkih poslopih ali pa so povezani s prevozom do kmetijskih zemljišč, ki jih kmetijsko gospodarstvo obdeluje. Z lego v naselju je posredno povezana tudi možnost prostorske širitve gospodarskega središča kmetije, ki pa je podrobneje ovrednotena v nadaljevanju.

B2 – Prostorska utesnjenost kmetije

Prostorska utesnjenost:	Kmečko dvorišče z razpoložljivimi zemljišči za širitev kmetije (graditev gospodarskih poslopij)	Pozidano kmečko dvorišče, a razpoložljiva sosednja zemljišča (niso v lasti kmetije)	Pozidano kmečko dvorišče ter omejitve v sosesčini, z drugo kmetijo v sosedstvu	Pozidano kmečko dvorišče ter omejitve v sosesčini, NI kmetije v sosedstvu
Vrednost za čiste kmetije:	5	3	2	1
Vrednost za mešane in dopolnilne kmetije:	5	2	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Možnost za prostorsko širitev kmetije je pomemben razvojni dejavnik za kmetijska gospodarstva. Številne kmetije, še posebej tiste, ki ležijo znotraj strnjenih delov naselij, so prostorsko omejene, bodisi zaradi fizičnih omejitev (sosednje stavbe, prometnice, vodotoki) bodisi zaradi predpisov in varovalnih ukrepov, ki so opredeljeni v prostorskih dokumentih.

Če je poleg kmečkega zemljišča razpoložljivo zemljišče, ki ni v lasti kmetije, dopuščamo možnost odkupa tega zemljišča ali dolgoročnega najema za namen širitve kmetijske dejavnosti (garaže, hlevi, skladišča in druga gospodarska poslopja ali pa le prometna ureditev na kmečkem dvorišču). Ocenjujemo, da so čiste kmetije bolj pripravljene investirati v tovrstno obliko reševanja prostorske utesnjenosti, zato smo jim pripisali višjo vrednost. Kadar je v sosedstvu več kmetij, se ob morebitnih

socialno-ekonomskih spremembah na eni izmed kmetij (če gre za opuščanje kmetijske dejavnosti ali zmanjšanje njenega obsega) del njihovega neizkoriščenega kmečkega zemljišča lahko da v najem kateri izmed sosednjih kmetij, ki načrtuje širitev.

B3 – Prometni dostop do kmetijskih zemljišč

Dostop do kmetijskih zemljišč:	Dostop le po nekategoriziranih cestah (med njimi tudi poljske poti)	Dostop tudi po (občinskih) javnih poteh	Dostop tudi po državnih in občinskih lokalnih cestah
Vrednost za kmetije:	5	3	2

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Dostop do kmetijskih zemljišč je pomemben predvsem z vidika upočasnitve oziroma oviranja prometa ter onesnaževanja javnih prometnic z blatom, ki ga kmetijski stroji prinašajo s kmetijskih zemljišč (Perpar, Kovačič, 2006). Kmetijska mehanizacija je v primerjavi z drugimi vozili počasnejša in širša, zato še posebej na prometno obremenjenih odsekih prispeva k zmanjšani varnosti v cestnem prometu, problematično je tudi vključevanje na ceste. Državne ceste, ki so glede na kategorizacijo (Uredba o merilih za kategorizacijo javnih cest, 1997) glavne in regionalne, povezujejo središča na regionalni in lokalni ravni, občinske lokalne ceste pa povezujejo naselja znotraj občine ali iz sosednjih občin. Odseki teh kategorij so prometno bolj obremenjeni v primerjavi z občinskimi javnimi potmi in nekategoriziranimi cestami, slednjim smo zato pripisali nižjo vrednost.

B4 – Tip kmetovanja

Tip kmetovanja:	Rastlinska pridelava	Mešano (živinoreja in rastlinska pridelava)	Živinoreja
Vrednost za kmetije:	5	3	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Tip kmetovanja označuje proizvodno usmerjenost oziroma prevladujoče dejavnosti na kmetiji. V tem delu vrednotenja ocenjujemo stopnjo potencialnih socialnih napetosti v naselju, v katerem leži kmetija, zato smo kmetije uvrstili v tri skupine. Živinorejske kmetije ocenjujemo kot tiste, ki so bolj izpostavljene konfliktom z okoliškim prebivalstvom, zato smo jim pripisali nižje vrednosti v primerjavi s tistimi, ki se ukvarjajo z rastlinsko pridelavo. V skupino živinoreja smo uvrstili kmetije s prevladujočim tipom kmetovanja: (4) reja pašne živine (govedo, konji, drobnica), (5) prašiči in perutnina in (7) mešana živinoreja. V skupino rastlinska pridelava smo uvrstili kmetije s prevladujočim tipom kmetovanja: (1) poljedelstvo, (2) vrtnarstvo, (3) gojenje trajnih nasadov in (6) mešana rastlinska pridelava. V skupino mešano pa smo uvrstili kmetije s prevladujočim tipom kmetovanja: (8) mešana rastlinska pridelava – živinoreja.

B5 – Okoljsko obremenjevanje z dušikom

Vrednost GVŽ/ha:	Več kot 2	Od 2 do 1,5	Od 1,5 do 1	Od 1 do 0,75	Manj kot 0,75
Vrednost za kmetije:	1	2	3	4	5

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Obseg živinoreje je pomembno izhodišče za ugotavljanje stopnje obremenjevanja zemljišč z dušikom (N) iz živinskih gnojil (Čergan in sod., 2003). Mejne vrednosti razredov smo določili na podlagi Uredbe o vnosu nevarnih snovi in rastlinskih hranil v tla (1996) in lastnih analiz vrednosti GVŽ/ha za obmestne kmetije.

4.2.4 Sklop C – vrednotenje KAKOVOSTI in STRUKTURE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ

Pri vrednotenju kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč smo upoštevali talno število kmetijskih zemljišč (C1), prostorsko in velikostno razdrobljenost kmetijskih zemljišč (C2), zaokroženost kmetijskih zemljišč (C3), delež kmetijskih zemljišč na območjih melioracijskih sistemov (C4) in delež kmetijskih zemljišč na OMD-območjih (C5).

C1 – Talno število kmetijskih zemljišč

Povprečno talno število kmetijskih zemljišč:	0–25	26–39	40–57	58–75	76–100
Vrednost za kmetije:	1	2	3	4	5

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Talno število predstavlja pridelovalno sposobnost zemljišča in je določeno z lastnostmi tal, ki so trajnega značaja. Višje talno število pomeni boljšo pridelovalno sposobnost zemljišča. Razrede smo povzeli po metodologiji za vrednotenje težavnostnih razmer v območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo (Cunder, Rednak, Zagorc, 2007). Formula za izračun povprečnega talnega števila kmetijskega gospodarstva je:

$$T = \frac{\sum_{i=1}^{št.zemljišč} t_i * p_i}{P},$$

pri čemer je t_i talno število posameznega zemljišča, p_i površina posameznega zemljišča in P skupna površina vseh zemljišč.

C2 – Prostorska in velikostna razdrobljenost kmetijskih zemljišč

Koeficient razdrobljenosti:	Do 4	4–6,5	6,5–10	10–14,7	Nad 14,7
Vrednosti za kmetije:	5	4	3	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Velikostna razdrobljenost nam daje predstavo o velikosti posameznih kosov in stanju velikosti posesti, prostorska razdrobljenost pa daje informacijo o razporeditvi kosov posesti v prostoru in oddaljenosti od sedeža kmetije. Za ovrednotenje prostorske in velikostne razdrobljenosti smo uporabili koeficient, ki ga je oblikoval L. Gosar (1978). Izračun koeficienta temelji na naslednjih predpostavkah:

- Pri enaki skupni površini je razdrobljenost manjša, če ima eden od enako oddaljenih kosov večjo površino.
- Pri istih površinah je razdrobljenost manjša, če je razdalja manjša.
- Kadar je pri enakih skupnih površinah in enakih razdaljah večji kos bolj oddaljen, je razdrobljenost večja.
- Če so pri enaki oddaljenosti kosov površine večje, je razdrobljenost manjša.
- Kadar je poleg dveh kosov z enako razdaljo in enakimi skupnimi površinami še tretji večji kos z manjšo razdaljo, je razdrobljenost posestva manjša.

Pomanjkljivost koeficienta je, da navzgor ni omejen ter da pri enako velikih in enako oddaljenih kosih posesti koeficient ne narašča s številom kosov, a ocenjujemo, da je možnost za tako razporeditev zemljiških kosov v realnosti majhna.

Vrednosti koeficientov smo izračunali s pomočjo podatkov o vzorčnih kmetijah na Kamniškobistriški ravnini, meje razredov pa določili z uporabo Jenksove metode naravnih meja. Metoda opredeljuje razrede na tak način, da je varianca znotraj razreda čim manjša, varianca med razredi pa čim večja.

C3 – Zaokroženost kmetijskih zemljišč – koeficient AWMSI

Vrednost koeficienta AWMSI:	Do 1,46	1,46–1,61	1,61–1,84	1,84–2,13	Nad 2,13
Vrednost:	5	4	3	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Z uporabo druge metode merjenja prostorske razdrobljenosti smo upoštevali velikost zemljiških kosov, njihovo obliko in razpršenost. Izračunali smo indeks oblike SI (*shape index* – SI) (McGarigal, Marks 1995; Akkaya Aslan, Gundogdu, Arici, 2007), ki izraža odstopanje oblike zemljiškega kosa od idealnega razmerja med dolžino in širino, kot jo imata krog ali kvadrat. Velikost indeksa SI je enaka 1, kadar je oblika parcele okrogla ali kvadratna, in s takoimenovano nepravilnostjo oblik (večanje razlike med dolžino in širino) neomejeno narašča.

Formula za izračun indeksa oblike je:

$$SI = \frac{p_i}{2\sqrt{\pi a_i}},$$

pri čemer je p_i obseg zemljiškega kosa in a_i površina zemljiškega kosa. SI smo izračunali za vsako parcelo oziroma GERK posebej. V nadaljevanju smo izračunali povprečni indeks oblike MSI (*mean shape index*), za vse zemljiške kose posameznega kmetijskega gospodarstva. Pri tem smo uporabili formulo:

$$MSI = \frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{p_i}{2\sqrt{\pi a_i}} \right)}{n},$$

pri čemer je n število zemljiških kosov posameznega kmetijskega gospodarstva.

Končni indeks, ki smo ga izračunali na podlagi SI in MSI, je površinsko obteženi povprečni indeks oblike AWMSI (*area-weighted mean shape index*). Ta upošteva ne le število zemljiških kosov, ampak tudi njihovo površino. Večji zemljiški kosi so zato bolj obteženi od manjših (McGarigal, Marks, 1995). AWMSI je še posebej uporaben, kadar je število zemljiških kosov manjše. Formula za izračun AWMSI je:

$$AWMSI = \sum_{i=1}^n \left[\left(\frac{p_i}{2\sqrt{\pi a_i}} \right) \left(\frac{a_i}{\sum_{i=1}^n a_i} \right) \right].$$

Tudi v tem primeru smo vrednosti koeficientov preračunali na podlagi podatkov za vzorčne kmetije na Kamniškobistriški ravni, razrede pa določili z uporabo Jenksove metode naravnih meja.

C4 – Delež kmetijskih zemljišč na območjih melioracijskih sistemov

Delež kmetijskih zemljišč na območju melioracijskih sistemov:	0 %	0–15 %	15–30 %	30–45 %	Več kot 45 %
Vrednost za kmetije:	1	2	3	4	5

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Melioracije so osuševanje, namakanje in agromelioracije. Slednje obsegajo ukrepe, ki izboljšujejo fizikalne, kemijske in biološke lastnosti tal (apnenje, založno gnojenje, planiranje, krčenje drevesnih zarasti in grmičevja na zemljišču, naprava teras, ureditev gorskih in kraških pašnikov in podobno) ter izboljšajo dostop do kmetijskih zemljišč. S temi posegi je kakovost kmetijskih zemljišč izboljšana, zato smo ta kazalec uvrstili v sistem vrednotenja. Razrede smo določili glede na analizo melioracijskih sistemov na obravnavanem ožjem območju.

C5 – Delež kmetijskih zemljišč na OMD-območjih

Delež kmetijskih zemljišč na OMD-območjih:	Do 25 %	25–50 %	50–75 %	Nad 75 %
Vrednost za kmetije:	5	4	2	1

4.2.5 Sklop D – vrednotenje učinkov PROSTORSKONAČRTOVALSKIH in VAROVALNIH UKREPOV na razvoj kmetij

Pri vrednotenju učinkov prostorskonačrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvoj kmetij smo upoštevali delež kmetijskih zemljišč na območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč (D1), delež kmetijskih zemljišč na vodovarstvenih območjih (D2), varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti (D3), varstvo kulturne dediščine (D4), namensko rabo v veljavnih prostorskih aktih občin (D5) in lastniško ureditev poljskih poti (D6).

D1 – Delež kmetijskih zemljišč na območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč

Delež kmetijskih zemljišč na območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč:	Manj kot 50 %	50–75 %	75–90 %	Do 90 %
Vrednost za kmetije:	1	2	4	5

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Območja varstva kmetijskih zemljišč so opredeljena v občinskih prostorskih aktih in v ravninskih (obmestnih) delih zajemajo obsežne površine, vendar bi bilo v okviru vrednotenja kakovosti kmetijskih zemljišč smiselno izdvojiti tista, prek katerih potekajo daljnovodi, pod katerimi potekajo plinovodi ter še posebej kmetijske zemljišča ob avtocestah in hitrih cestah, ki so izpostavljena trajnemu onesnaževanju. Kmetijska dejavnost na teh zemljiščih je oziroma bi morala biti vsaj omejena ali celo prepovedana.

D2 – Delež kmetijskih zemljišč na vodovarstvenih območjih

Delež kmetijskih zemljišč na vodovarstvenih območjih:	Zemljišča niso na VVO	Do 10 % na VVO1 ali do 30 % na VVO2 in VVO3	10–20 % na VVO1 ali Nad 30 % zemljišč na VVO2 in/ali VVO3	20–50 % na VVO1	Nad 50 % zemljišč na območju VVO1
Vrednost za kmetije:	5	4	3	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Vodovarstveno območje mora biti določeno tako, da je na njem omogočeno izvajanje vodovarstvenega režima v obsegu in na način, ki zagotavlja zmanjšanje tveganja za onesnaženje na raven, ki je sprejemljiva za odvzem vode. Ukrepi na vodovarstvenih območjih so namenjeni

zmanjševanju nevarnosti, ogroženosti in tveganja, ki jih povzročajo obstoječe dejavnosti ali dejavnosti, ki se v prostor šele uvajajo (Zakon o vodah, 2002).

Najožje območje je območje blizu zajetja, kjer velja najstrožji režim varovanja (VVO 1). Sledi širše območje, na katerem velja strožji režim (VVO 2). Na celotnem napajalnem območju zajetja velja blažji režim (VVO 3). Omejitve kmetijske dejavnosti na vodovarstvenih območjih se nanašajo na gnojenje in uporabo sredstev za zaščito rastlin (Pravilnik o kriterijih za določitev vodovarstvenega območja, 2004).

D3 – Varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti

Delež kmetijskih zemljišč na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih	Zemljišča niso na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih	Do 15 % zemljišč na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih	15–25 % zemljišč na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih	25–50 % zemljišč na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih	Nad 50 % zemljišč na območjih naravnih vrednot, območjih Natura 2000 in/ali ekološko pomembnih območjih
Vrednost za kmetije:	5	4	3	2	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti določa Zakon o ohranjanju narave (1999, 2004) in njemu podrejeni podzakonski akti (Uredba o zvrsteh naravnih vrednot, 2002; Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot, 2004). Pri vrednotenju razvojnega potenciala kmetij smo upoštevali registrirana območja naravnih vrednot, območja okoli registriranih točkovnih naravnih vrednot (100-metrski pas), območja Nature 2000 in ekološko pomembna območja. Na območju naravnih vrednot je kmetijsko dejavnost treba prilagoditi režimom varstva in preprečiti tiste kmetijske ukrepe, ki bi utegnili uničiti, zmanjšati ali poškodovati naravne vrednote. Podobno velja tudi v primeru ohranjanja biotske raznovrstnosti, zaradi katere je kmetijsko dejavnost treba razvijati tako, da se ohranjajo naravne danosti, biotska pestrost, rodovitnost tal in tradicionalna kulturna pokrajina. Tako varovanje registriranih naravnih vrednot kot ohranjanje biotske raznovrstnosti na območjih Natura 2000 in ekološko pomembnih območjih od lastnikov zemljišč na teh območjih zahtevajo prilagoditve in predstavljajo omejitve pri izboru kmetijskih praks, kar smo upoštevali v tej točki vrednotenja.

D4 – Varstvo kulturne dediščine

Varstvo kulturne dediščine:	Ne	Kmetijsko gospodarstvo leži na območju varstva kulturne dediščine	Kmetijsko gospodarstvo je objekt s statusom kulturne dediščine
Vrednost za kmetije:	5	3	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Kmetije, katerih objekti so varovani s statusom kulturne dediščine ali pa ležijo na območju varstva kulturne dediščine, se morajo pri načrtovanju širitve ali posodabljanju držati strogih predpisov, ki jih varovalni ukrep zahteva. Kmetije so pri svojem razvoju posledično vsaj deloma omejene, zato smo jim pripisali nižjo vrednost. Objekti s statusom kulturne dediščine za kmetije lahko pomenijo tudi razvojni potencial pri izvajanju dopolnilnih dejavnosti, vendar se morajo tudi te podrežati varstvenim ukrepom za zaščito kulturne dediščine.

D5 – Namenska raba v veljavnih prostorskih aktih občin

Namenska raba v morfološki enoti, v kateri leži kmetija:	Kmetijske dejavnosti in objekti	Mešano	Ne (območja stanovanjske gradnje)
Vrednost čiste in mešane kmetije:	5	3	1
Vrednost za dopolnilne kmetije:	5	4	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Opredelitev morfoloških enot v naselju, ki so namenjene kmetijski dejavnosti, je pomembna z vidika širjenja kmetij, saj je tako jasno opredeljeno, da je v tem delu naselja kmetijska dejavnost prednostna. S tem se tudi zmanjša pritisk ostalih nekmečkih prebivalcev naselja. V primeru čistih in mešanih kmetij smo se zaradi potencialno večje potrebe po širitvi odločili za višje vrednosti.

D6 – Lastniška ureditev poljskih poti

Lastniška ureditev poljskih poti:	Poljske poti imajo v večji meri status javnega dobrega ali so v občinski lasti	Poljske poti imajo v manjši meri status javnega dobrega ali so v občinski lasti	Poljske poti so v zasebni lasti
Vrednost za kmetije:	5	3	1

Utemeljitev pripisanih vrednosti:

Lastniška ureditev poljskih poti je pomembna zaradi nemotenega zagotavljanja dostopa do kmetijskih zemljišč in zmanjševanja potencialnih konfliktnosti med uporabniki poti in lastniki zemljišč, po katerih potekajo poti. Poti oziroma zemljišča, po katerih te potekajo, imajo v številnih primerih status javnega dobrega ali pa je njihov lastnik občina. Če je dostop do kmetijskih zemljišč možen le po zasebnih zemljiščih, je treba urediti služnostne pravice med lastniki in uporabniki (če ne gre za iste osebe). Tako obliko ureditve dostopa smo ovrednotili z nižjo vrednostjo.

4.2.6 Določitev uteži

V postopek vrednotenja je zajetih dvajset parametrov. Pri izračunu skupne ocene vrednotenja ali pa ocene posameznega vsebinskega sklopa vrednotenja lahko predpostavljamo, da so vsi parametri med seboj enakovredni in enako pomembni, lahko pa opredelimo pomembnost posameznega parametra relativno na druge in vsakemu pripišemo utež. Določimo jo lahko na podlagi strokovnega znanja, dobrih praks in/ali literature. Pri skupnem izračunu razvojnega potenciala obmestnih kmetij smo se odločili za uporabo uteži, ki smo jih določili za vsak parameter vrednotenja.

Utež je število, ki je dodeljeno parametrom in prikazuje njihov relativen odnos do ostalih parametrov. Za večjo razumljivost vrednosti uteži normaliziramo tako, da je njihova vsota enaka 1.

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1,$$

pri čemer je w utež posameznega parametra, n pa število parametrov.

Večja utež pomeni večji pomen kriterija v primerjavi z drugimi kriteriji. Normalizirana oblika uteži ne spreminja najvišje in najnižje možne ocene (v našem primeru 5 in 1).

V primeru vrednotena razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev smo uteži določali z metodo primerjave parov (Saaty, 1980), ki temelji na primerjavi parov kriterijev z namenom vzpostaviti matriko razmerij. Vsak par kriterijev smo medsebojno primerjali in določili pomembnost enega relativno na drugega, pri tem pa smo si pomagali z lestvico števil od 1 do 9.

Preglednica 30: Pomen vrednosti v matriki primerjav parov kriterijev (Coyle, 2004)

Table 30: The meaning of values in a matrix comparing pairs of criteria (Coyle, 2004)

1	Kriterija x in y sta enako pomembna
3	Kriterij x je malce pomembnejši od kriterija y
5	Kriterij x je opazno pomembnejši od kriterija y
7	Kriterij x je bistveno pomembnejši od kriterija y
9	Kriterij x je absolutno pomembnejši od kriterija y
2,4,6,8	Za morebitne vmesne vrednosti

Primerjavo parov kriterijev smo zaradi večje preglednosti in obvladljivosti izvedli za vsak vsebinski sklop vrednotenja posebej, zato smo oblikovali štiri primerjalne matrike. V vsaki matriki smo nato sešteli vrednosti v stolpcih in vsak element v matriki delili s pripadajočo vsoto stolpca. S tem smo prišli do normaliziranih vrednosti. V naslednjem koraku smo izračunali povprečje elementov v vsaki vrstici normalizirane matrike in tako prišli do uteži za vsak kriterij (Dular, 2007).

Preglednica 31: Primerjalna matrika za sklop A – vrednotenje STABILNOSTI in VITALNOSTI

Table 31: Comparison matrix for complex 1 – evaluation of stability and vitality

	A1 – Starostna sestava kmečkega gospodinjstva	A2 – Namen kmetijske pridelave	A3 – Kmetijsko okoljska plačila	A4 – Lastniška struktura zemljišč	Vrednost uteži
A1 – Starostna sestava kmečkega gospodinjstva	1	4	5	4	0,55
A2 – Namen kmetijske pridelave	1/4	1	5	1	0,20
A3 – Kmetijsko okoljska plačila	1/5	1/5	1	1/5	0,06
A4 – Lastniška struktura zemljišč	1/4	1	5	1	0,20

Preglednica 32: Primerjalna matrika za sklop B – vrednotenje ŠIRITVENEGA POTENCIALA in KONFLIKTNOSTI

Table 32: Comparison matrix for complex B – evaluation of expansion and conflict potential

	B1 – Lega kmetije v naselju	B2 – Prostorska utesnjenost kmetije	B3 – Dostop do zemljišč (glavna cesta, občinska cesta, poljske poti)	B4 – Tip kmetovanja	B5 – Okoljsko obremenjevanje z N – GVŽ/ha	Vrednost uteži
B1 – Lega kmetije v naselju	1	4	3	6	7	0,48
B2 – Prostorska utesnjenost kmetije	1/4	1	2	4	5	0,23
B3 – Dostop do zemljišč (glavna cesta, občinska cesta, poljske poti)	1/3	1/2	1	3	4	0,16
B4 – Tip kmetovanja	1/6	1/4	1/3	1	3	0,08
B5 – Okoljsko obremenjevanje z N – GVŽ/ha	1/7	1/5	1/4	1/3	1	0,04

Preglednica 33: Primerjalna matrika za sklop C – vrednotenje KAKOVOSTI in STRUKTURE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ

Table 33: Comparison matrix for complex C – evaluation of the quality and structure of farmlands

	C1 – Talno število	C2 – Prostorska in velikostna razdrobljenost kmetijskih zemljišč	C3 – Zaokroženost zemljišč – koeficient AWMSI	C4 – Območja melioracij (in komasacij)	C5 – OMD-območja	Vrednost uteži
C1 – Talno število	1	3	5	4	7	0,47
C2 – Prostorska in velikostna razdrobljenost kmetijskih zemljišč	1/3	1	3	2	5	0,23
C3 – Zaokroženost zemljišč – koeficient AWMSI	1/5	1/3	1	3	3	0,14
C4 – Območja melioracij (in komasacij)	1/4	1/2	1/3	1	4	0,11
C5 – OMD-območja	1/7	1/5	1/3	1/4	1	0,04

Preglednica 34: Primerjalna matrika za sklop D – vrednotenje učinkov PROSTORSKONAČRTOVALSKIH in VAROVALNIH UKREPOV na razvoj kmetij

Table 34: Comparison matrix for complex D – evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on farm development

	D1 – Območje varstva najboljših kmetijskih zemljišč	D2 – Vodovarstvena območja:	D3 – Varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti	D4 – Območje varstva kulturne dediščine	D5 – Namenska raba, namenjena kmetijskim objektom in dejavnosti	D6 – Lastniška ureditev poljskih poti	Vrednost uteži
D1 – Območje varstva najboljših kmetijskih zemljišč	1	4	4	5	1/5	1/4	0,18
D2 – Vodovarstvena območja:	1/4	1	1	3	1/4	1/3	0,08
D3 – Varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti	1/4	1	1	3	1/4	1/3	0,08
D4 – Območje varstva kulturne dediščine	1/5	1/3	1/3	1	1/6	1/5	0,04
D5 – Namenska raba, namenjena kmetijskim objektom in dejavnosti	5	4	4	6	1	3	0,39
D6 – Lastniška ureditev poljskih poti	4	3	3	5	1/3	1	0,23

Kriterije iz vseh sklopov smo na koncu združili in znova normalizirali vrednosti uteži. Vsakemu izmed sklopov smo pripisali enak pomen oziroma težo – vsota uteži kriterijev iz enega sklopa je 0,25, skupna vsota pa 1.

Združitev uteži za vse kriterije vrednotenja nam je pomagala rangirati kriterije po njihovi pomembnosti. Ocenili smo, da so razlike med najvišje in najnižje rangiranimi utežmi prevelike (najvišja vrednost 0,14 za kriterij A1 in najnižja vrednost 0,01 za kriterije B5, C5 in D4), zato smo se odločili, da vrstni red pomembnosti kriterijev ohranimo, največja odstopanja pa odpravimo.

Preglednica 35: Uteži kazalcev vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev

Table 35: Indicators evaluating the development potential of suburban farms with regard to socio-economic and spatial conditions

A1 – Starostna sestava kmečkega gospodinjstva	0,09
A2 – Namen kmetijske pridelave	0,06
A3 – Kmetijsko okoljska plačila	0,03
A4 – Lastniška struktura kmetijskih zemljišč v uporabi (v nadaljevanju KZU)	0,06
B1 – Lega kmetije v naselju	0,08
B2 – Prostorska utesnjenost kmetije	0,07
B3 – Prometni dostop do kmetijskih zemljišč	0,05
B4 – Tip kmetovanja	0,03
B5 – Okoljsko obremenjevanje z dušikom	0,02
C1 – Talno število kmetijskih zemljišč	0,08
C2 – Prostorska in velikostna razdrobljenost kmetijskih zemljišč	0,06
C3 – Zaokroženost kmetijskih zemljišč – koeficient AWMSI	0,05
C4 – Delež kmetijskih zemljišč na območjih melioracijskih sistemov	0,04
C5 – Delež kmetijskih zemljišč na OMD-območjih	0,02
D1 – Delež kmetijskih zemljišč na območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč	0,05
D2 – Delež kmetijskih zemljišč na vodovarstvenih območjih	0,03
D3 – Varstvo naravnih vrednot in ohranjanje biotske raznovrstnosti	0,03
D4 – Varstvo kulturne dediščine	0,02
D5 – Namenska raba v veljavnih prostorskih aktih občin	0,07
D6 – Lastniška ureditev poljskih poti	0,06

4.3 VREDNOTENJE RAZVOJNEGA POTENCIALA OBMESTNIH KMETIJ Z VIDIKA SOCIALNO-EKONOMSKIH IN PROSTORSKIH POGOJEV NA KAMNIŠKOBISTRIŠKI RAVNINI

Metodologijo vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev smo preverili na 55 vzorčnih obmestnih kmetijah Kamniškobistriške ravnine in s pomočjo rezultatov skušali ugotoviti prednosti in tudi pomanjkljivosti metodologije.

4.3.1 Ožje območje vrednotenja kmetij – Kamniškobistriška ravnina

Kamniškobistriško ravnino lahko opredelimo kot obmestje Ljubljane. Gre za najstarejše obmestno območje v Sloveniji, ki je med prvimi doživelo preobrazbo iz tradicionalnega agrarnega podeželja v suburbanizirano in obmestno, sprva na račun industrijskega razvoja mest Kamnika in Domžale, nato pa s porastom vsakodnevne migracije v Ljubljano. Poselitev je zgoščena ob vodotokih in prometnicah. Zaradi dobre kakovosti tal in reliefnih značilnosti je ravan ugodna za kmetijsko dejavnost, ki pa jo vse bolj izrinjajo druge rabe prostora – predvsem stanovanjska in gospodarska gradnja – najbolj izrazito ob reki Kamniški Bistrici ter na zahodnem robu med Mengšem in Trzinom. Večina obstoječih kmetij je mešanih, razvilo pa se je tudi nekaj velikih tržno usmerjenih kmetij. Urbanizacijo na tem najstarejšem obmestnem območju v Sloveniji je raziskoval že V. Klemenčič, ki je leta 1953 objavil članek *Urbanizacija okolice Kamnika*.

Pri razmejitvi območja in določitvi pripadajočih naselij smo se oprli na naravnogeografsko regionalizacijo slovenskih geografov Gamsa, Kladnika in Orožna Adamiča, ki je bila zasnovana za Krajevni leksikon Slovenije (Orožen Adamič, Perko, Kladnik, 1995). Glede na regionalizacijo je slovensko ozemlje razdeljeno na 6 makro, submakro in prehodnih regij ter dalje na 94 mezoregij, mikroregij in eno submikroregijo. Kamniškobistriška ravnina je mikroregija in je del makroregije »dno Ljubljanske kotline« ter del mezoregije »Vzhodna Ljubljanska kotlina« (Orožen Adamič, Perko, Kladnik, 1995).

Izmed skupno 56 naselij na Kamniškobistriški ravnini sta dve naselji mestni (Domžale in Kamnik), suburbaniziranih obmestnih naselij je 19, urbaniziranih obmestnih naselij je 34, eno naselje pa je stabilno podeželsko.

Preglednica 36: Naselja, ki ležijo na Kamniškobistriški ravnini (Orožen Adamič, Perko, Kladnik, 1995)

Table 36: Settlements on the Kamniška Bistrica plain (Orožen Adamič, Perko, Kladnik, 1995)

Številka	Občina	Naselje	Številka	Občina	Naselje
1	Domžale	Bišče	29	Domžale	Turnše
2	Domžale	Češenik	30	Domžale	Vir
3	Domžale	Depala Vas	31	Domžale	Zaboršt
4	Domžale	Dob	32	Domžale	Zalog pod Sv. Trojico
5	Domžale	Domžale	33	Domžale	Zgornje Jarše
6	Domžale	Dragomelj	34	Domžale	Želodnik
7	Domžale	Goričica pri Ihanu	35	Kamnik	Godič
8	Domžale	Homec	36	Kamnik	Jeranovo
9	Domžale	Hudo	37	Kamnik	Kamnik
10	Domžale	Ihan	38	Kamnik	Kršič
11	Domžale	Količevo	39	Kamnik	Mekinje
12	Domžale	Krtina	40	Kamnik	Podgorje
13	Domžale	Laze pri Domžalah	41	Kamnik	Podjelše
14	Domžale	Mala Loka	42	Kamnik	Spodnje Stranje
15	Domžale	Nožice	43	Kamnik	Šmarca
16	Domžale	Podrečje	44	Kamnik	Volčji Potok
17	Domžale	Prelog	45	Kamnik	Zduša
18	Domžale	Preserje pri Radomljah	46	Kamnik	Zgornje Stranje
19	Domžale	Pšata	47	Komenda	Križ
20	Domžale	Rača	48	Lukovica	Imovica
21	Domžale	Radomlje	49	Lukovica	Lukovica pri Domžalah
22	Domžale	Rodica	50	Lukovica	Prevoje pri Šentvidu
23	Domžale	Rova	51	Lukovica	Šentvid pri Lukovici
24	Domžale	Selo pri Ihanu	52	Lukovica	Vrba
25	Domžale	Spodnje Jarše	53	Mengeš	Loka pri Mengšu
26	Domžale	Srednje Jarše	54	Mengeš	Mengeš
27	Domžale	Šentpavel pri Domžalah	55	Mengeš	Topole
28	Domžale	Škrjančevo	56	Trzin	Trzin

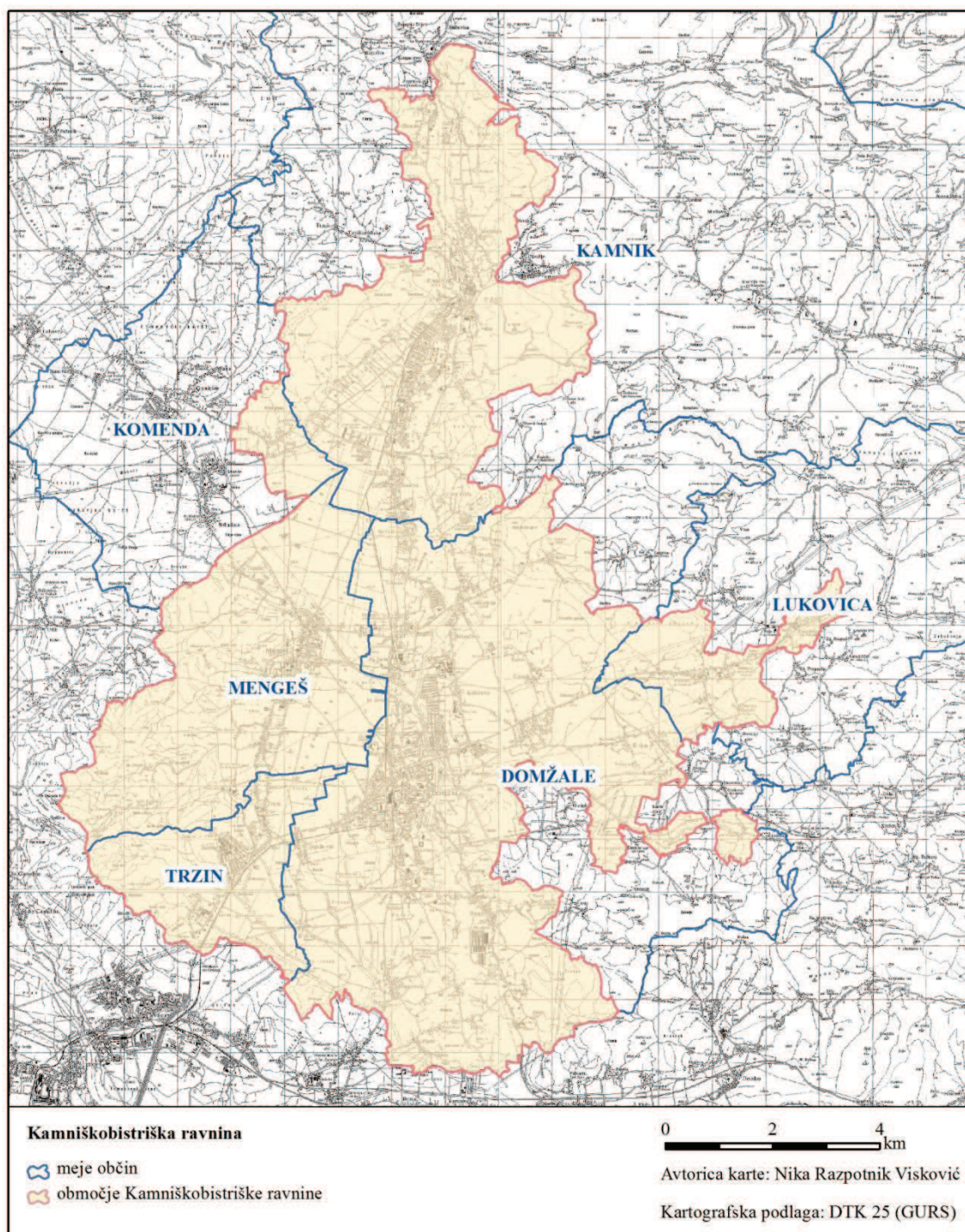
Kamniškobistriška ravnina je skupaj z Ljubljanskim poljem najvzhodnejša pokrajina Ljubljanske kotline. Poimenovana je po osrednji vodni žili, Kamniški Bistrici, ki je skupaj s pritoki Radomlja, Rača in Pšata nasula ravnino, ki sodi med najbolj njivske predele Ljubljanske kotline (Ogrin, Gosar A., 1996). Deloma je razlog za njivski značaj ravnine prevlada mlajšega prodnega zasipa, deloma pa so to obsežna melioracijska dela, ki so bila opravljena na mokrotnih in ilovnatih naplavinah Pšate in ostalih pritokov Kamniške Bistrice (Gams, 1983). Ugodni naravni in družbeni pogoji, pri katerih moramo izpostaviti prometno lego, so omogočili, da se je območje razvilo v enega od osrednjih razvojnih in populacijskih delov Slovenije. Kamniška Bistrica je bila zelo primerna za pogonsko izrabo, ob njej se je razvila vrsta tradicionalnih obrti, ki so postale osnova nadaljnjemu gospodarskemu razvoju. V njenem nižinskem delu so bile v preteklosti pogoste jesenske poplave, ki so nastopale kot posledica hudourniškega značaja reke in geomorfoloških značilnosti struge.

Da bi nevarnost poplav omilili, so Kamniško Bistrico v 20. stoletju nekajkrat regulirali, na mestih, na katerih so bila naselja najbolj ogrožena, so zgradili protipoplavne nasipe in uredili izlive Rače ter Pšate. Od leta 1970 dalje so bile poplave manj pogoste, ljudje so začeli graditi tudi na poplavnih ravninah, na katerih pa vodotoki kljub protipoplavnim ukrepom še vedno poplavlajo (Bat, Lipovšek, 1991).

Kamniškobistriška ravnina je najvitalnejši del ljubljanskega obmestja. Prebivalstveno težišče se je izoblikovalo v treh oseh: glavni v smeri Domžale – Kamnik in stranskih Mengeš – Radomlje ter Ljubljana – Celje. »Najgostejše poseljena pasova poselitve ob Pšati in Kamniški Bistrici izhajata iz Kamnika in potekata odmaknjeno ali tesno ob gričevnatem obrobju proti sotočju Kamniške Bistrice s Savo. Tretji, slabše izoblikovan pas vasi in zaselkov sega ob prisojnih goricah na vzhodu ravnine v Moravško podolje. Osrednji pas v ravnini, izven zahodne in povsem vzhodne obrtno-industrijske osi, zavzemajo njive docela sklenjeno, prekinjajo jih le na nekaj mestih po vojni zgrajeni industrijski obrati oziroma mlajša poselitve ob prečno potekajočih cestah« (Ogrin, Gosar A., 1996: str. 56).

V 19. in 20. stoletju so se na ravnini zvrstila štiri značilna obdobja preoblikovanja kulturne pokrajine:

- Do sredine 19. stoletja je prevladovala klasična tradicionalna agrarna poselitvena in družbena struktura, ki se je po funkciji in izgledu izrazito ločila od mesta Kamnik in trgov Domžale ter Mengeš.
- Konec 19. in v začetku 20. stoletja se je pričela uveljavljati avtohtona obrt (na primer slamnikarstvo) in prvi začetki industrije, ki so bili vezani na izgradnjo železniške proge do Kamnika. Kulturna pokrajina je še vedno ohranjala agrarni značaj.
- Po letu 1945 je sledilo obdobje intenzivne industrializacije in deagrarizacije, ki sta se odražali v spremembah socialne strukture prebivalstva in v preoblikovanju kulturne pokrajine. S poklicnim preslojevanjem kmečkega prebivalstva so kmetijska zemljišča zlasti v osrednjem delu ravnine prehajala v last Agrokombinata ter deloma nekmečkega prebivalstva. Slednje je pospeševalo ilegalno urbanizacijo in izrazito vplivalo na pokrajinski izgled in rabo, predvsem v obliki razpršene gradnje (Klemenčič, Jeršič, 1967).
- Po letu 1970 sledi obdobje razmaha drobnega gospodarstva, obsežne urbanizacije in terciarizacije, ki je spodbudila gradnjo stanovanjskih blokov in priseljevanje družin iz Ljubljane ter okoliških vasi (Ogrin, Gosar A., 1996).

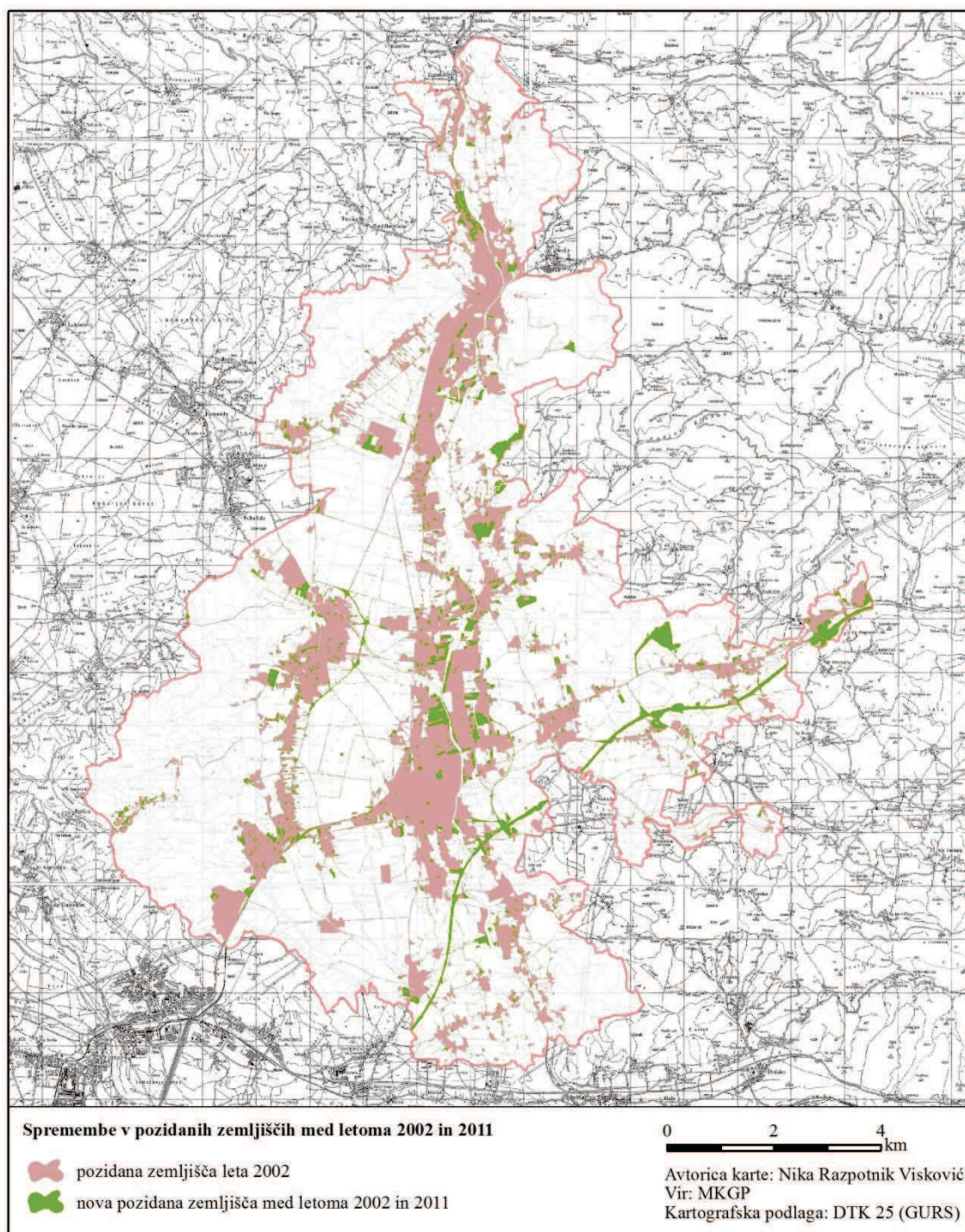
Slika 21: Kamniškobistriška ravnina
Figure 21: The Kamniška Bistrica plain

Med razlogi za močan in zgodnji industrijski razvoj Kamniškobistriške ravnine izstopajo trije: geostrateško pomembna obmestna lega, vodna energija glavnega vodotoka in obrtno-manufakturna tradicija območja. Presežna kmečka delovna sila kot posledica agrarne prenaseljenosti je pomenila poceni delovno silo, ki se je zaposlovala v industriji.

Za kmetijstvo je najprimernejša prodna terasa med Trzinom, Mengšem, Duplico in Domžalami, kjer prevladujejo arondirana njivska zemljišča. Nižje ob Kamniški Bistrici, na vzhodnem robu ravnine, je prst tanjša in manj kakovostna, zato so lastniki večinoma svoja zemljišča razkosali in prodali, na njih pa so se gradile predvsem enostanovanjske hiše. Vlažno zahodno in južno obrobje ravnine so za njivsko rabo usposobili z dolgotrajnim izvajanjem melioracij, ki pa so jih kmetje in delno Agrokombinat zaradi tržnih razmer sčasoma znova namenili travi (Ogrin, Gosar A., 1996).

Število prebivalcev na ravnini v zadnjih 100 letih stalno narašča. Popis prebivalstva leta 2002 je v naseljih Kamniškobistriške beležil 58.543 prebivalcev, registrski popis leta 2011 pa že 65.517 prebivalcev, kar predstavlja 3,2 % vseh prebivalcev Slovenije. Podatki o številu novogradenj, številu izdanih gradbenih dovoljenj, primerjava evidence hišnih števil in analiza sprememb rabe tal na območju Kamniškobistriške ravnine kažejo na veliko intenzivnost procesov (sub)urbanizacije in z njo povezane pospešene individualne ter večstanovanjske pozidave.

V obdobju med letoma 2002 in 2010 je bilo na območju občin Domžale, Kamnik, Komenda, Lukovica, Mengeš in Trzin zgrajenih 3.204 novih stanovanj. V enakem obdobju je bilo na območju omenjenih občin izdanih 1.596 gradbenih dovoljenj, od tega 1.246 (78 %) za stanovanjske stavbe in 350 za nestanovanjske stavbe. Evidenca hišnih števil za leto 2009 na območju Kamniškobistriške ravnine vsebuje 632 novih vpisov hišnih števil v primerjavi z letom 2005. Od tega jih je 198 lociranih na zemljiščih, na katerih je bila leta 2002 še zavedena kmetijska raba. Centroid hišne številke je določen s centroidom, torej lego stavbe, ki ji pripada. Pri tem moramo omeniti, da je v primeru, če ima stavba določenih več hišnih števil, vsaki hišni številki določen svoj centroid, praviloma blizu vhoda v stavbo, ki ga označuje. Stanovanjska in nestanovanjska gradnja se je v preteklih letih torej močno razširila na območje kmetijski zemljišč, kar je razvidno iz slike 22.

Slika 22: Spremembe v pozidanih zemljiščih med letoma 2002 in 2011
Figure 22: Changes in built-up land areas between the years 2002 and 2011

4.3.2 Postopek vrednotenja vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

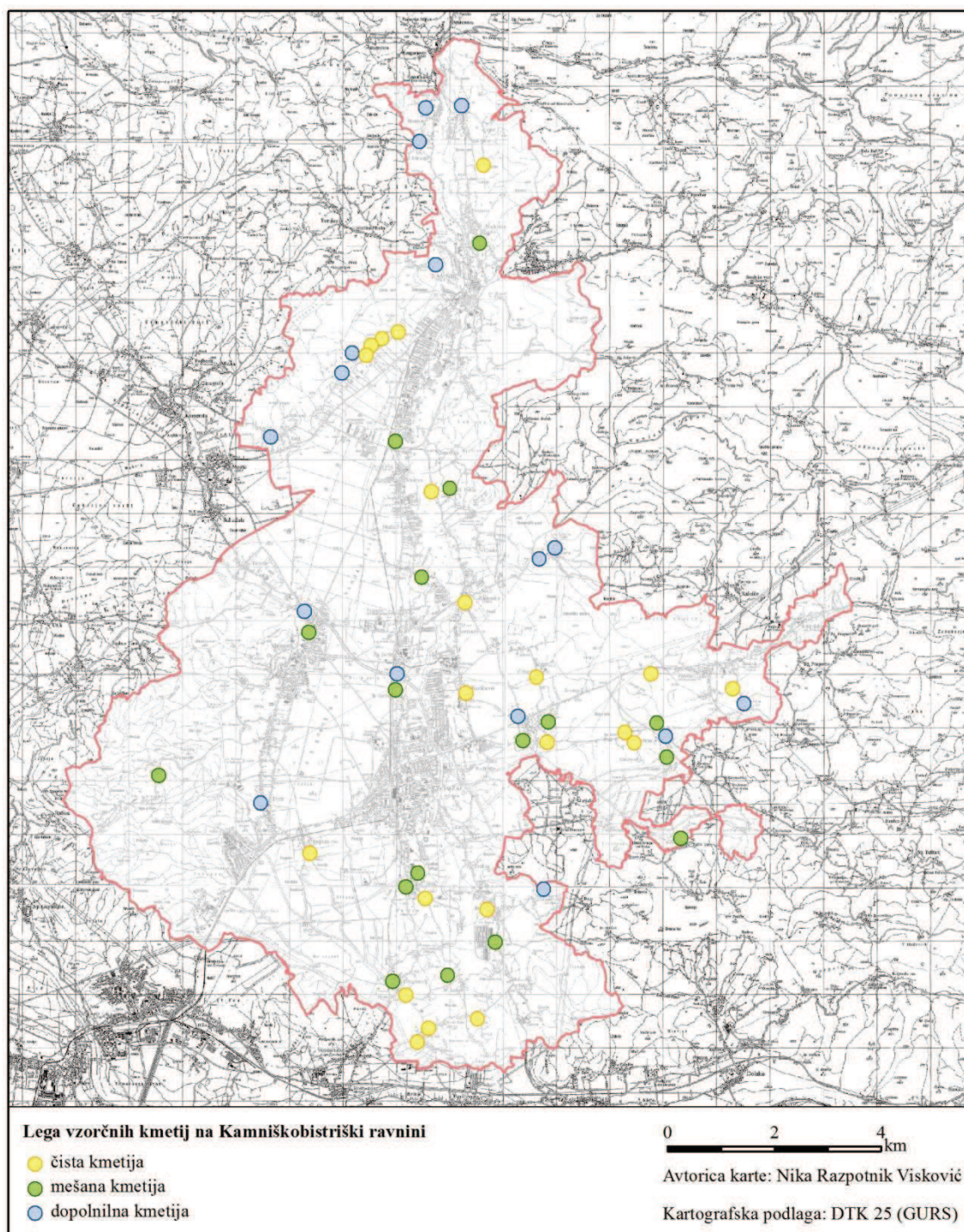
Kot smo ugotovili v prejšnjem podpoglavju, je bil proces spreminjanja namembnosti kmetijskih zemljišč za pozidavo na območju Kamniškobistriške ravnine zelo intenziven. Na tem območju je bilo leta 2000 487 družinskih kmetiji. V vrednotenje smo zajeli 54 vzorčnih kmetij, za katere smo razpolagali s socialno-ekonomskimi podatki in prostorskimi podatki o kmetijskih zemljiščih, ki so jih obdelovale.

Oprli smo se na evidenco grafičnih enot rabe zemljišč kmetijskega gospodarstva (GERK), ki zajema strnjene površine kmetijskih zemljišč z enako dejansko rabo, ki so v uporabi enega kmetijskega gospodarstva. GERK je osnovna enota za prijavo zemljišč v Register kmetijskih gospodarstev, ki ga vodi Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Zavedamo se, da GERK-i ne zajemajo vseh kmetijskih zemljišč v uporabi, s katerimi razpolagajo družinske kmetije, a vendarle vsaj njihov najproduktivnejši del.

Socialno-ekonomska sestava vzorčnih kmetij je naslednja:

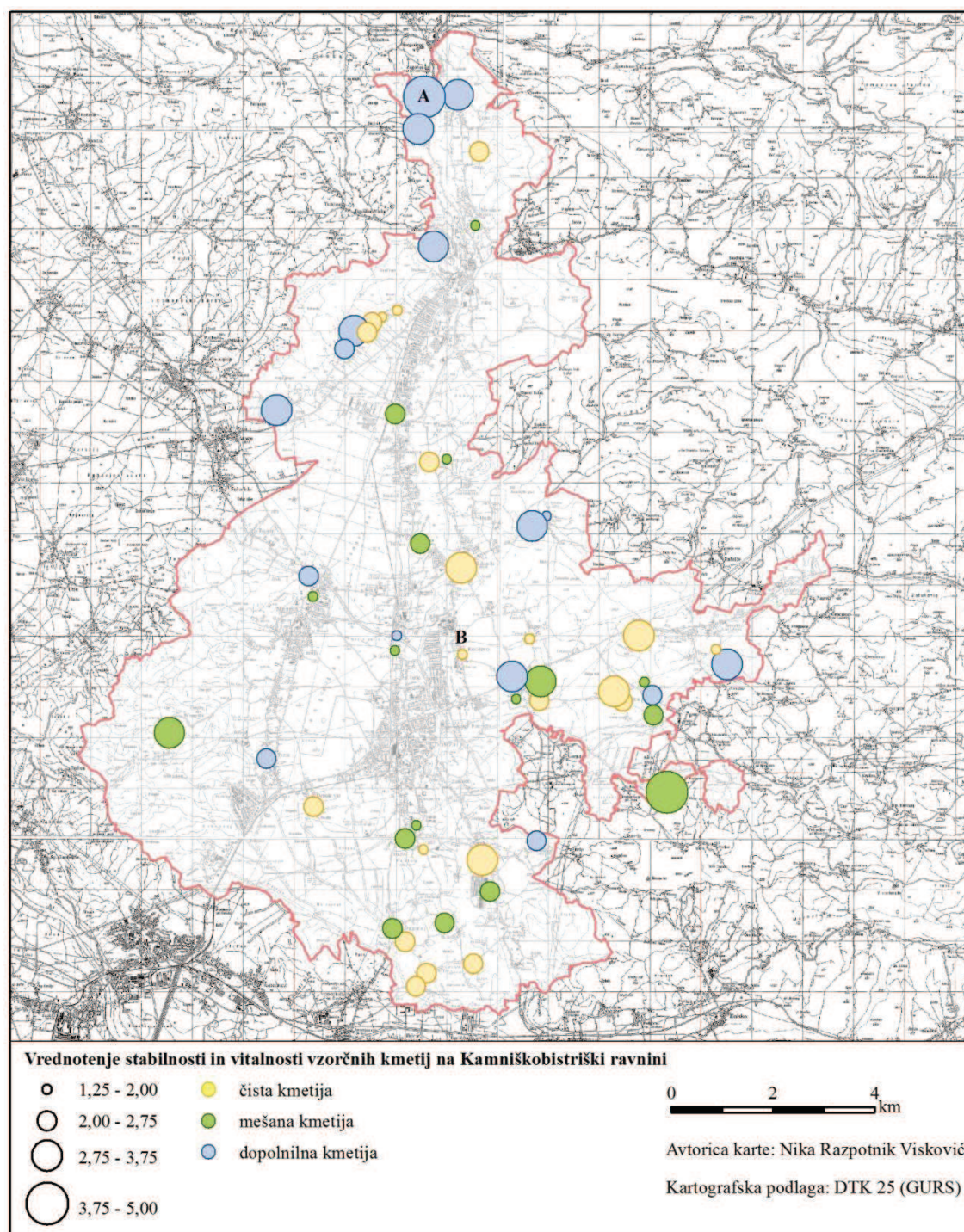
- 21 je čistih kmetij,
- 17 je mešanih kmetij in
- 16 je dopolnilnih kmetij.

Način vzorčenja je enak kot pri vzorčenju obmestnih kmetij, ki smo jih analizirali v tretjem poglavju disertacije. Vrednotenje vzorčnih kmetij smo najprej opravili ločeno za vsak vsebinski sklop (A, B, C, D), nato pa smo ob upoštevanju uteži za vsak kriterij vrednotenja izračunali še skupno oceno razvojnega potenciala kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini. Pri vsakem koraku vrednotenja smo poleg interpretacije skupnih rezultatov podrobneje prikazali primera dveh kmetij – tiste z najvišjo in tiste z najnižjo povprečno oceno kriterijev v vsakem sklopu.

Slika 23: Vzorčne kmetije na Kamniškobistriški ravnini
Figure 23: Sample farms on the Kamniška Bistrica plain

4.3.3 Sklop A – vrednotenje stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Slika 24: Vrednotenje stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Figure 24: Evaluation of the stability and vitality of sample farms on the Kamniška Bistrica plain

V sklopu vrednotenja stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini so najvišje ocene dosegale dopolnilne, najnižje pa čiste kmetije. Slednje so imele izrazito neugodno starostno strukturo gospodinjstev z nizkim deležem mladih in visokim deležem starajočih gospodinjstev (kar 48 %). Zastopanost posameznih starostnih tipov gospodinjstev je bila pri dopolnilnih kmetijah enakomernejša in z vidika vitalnosti kmetij ugodnejša. K nižji stopnji vitalnosti in stabilnosti čistih kmetij je pripelala tudi lastniška struktura zemljišč, ki jih kmetije uporabljajo. Čiste (in mešane) kmetije so imele v najemu 41 % kmetijskih zemljišč v uporabi, pri dopolnilnih kmetijah je bil ta odstotek le 27 %. Razkorak med čistimi in dopolnilnimi vzorčnimi kmetijami je še posebej izrazit ne severnem delu Kamniškobistriške ravnine, predvsem na območju vasi Podgorje, kjer so vzorčne čiste kmetije dosegale izrazito nižje, dopolnilne kmetije pa izrazito višje vrednosti. Razlike med njimi so rezultat neugodne starostne strukture gospodinjstev na čistih kmetijah na eni strani in usmerjenosti v prodajo na dopolnilnih kmetijah na drugi strani.

Za vzorčne mešane kmetije smo ugotovili, da so bile po socialno-ekonomskih značilnostih bližje čistim kmetijam. Standardni odklon od povprečnih vrednosti je bil pri mešanih kmetijah najnižji, kar nakazuje na to, da so bile razlike znotraj razreda mešanih kmetij manj izrazite kot razlike znotraj razreda čistih in dopolnilnih kmetij.

Preglednica 37: Pregled vrednotenja stabilnosti in vitalnosti vzorčnih kmetij

Table 37: Overview of the evaluation of the stability and vitality of sample suburban farms

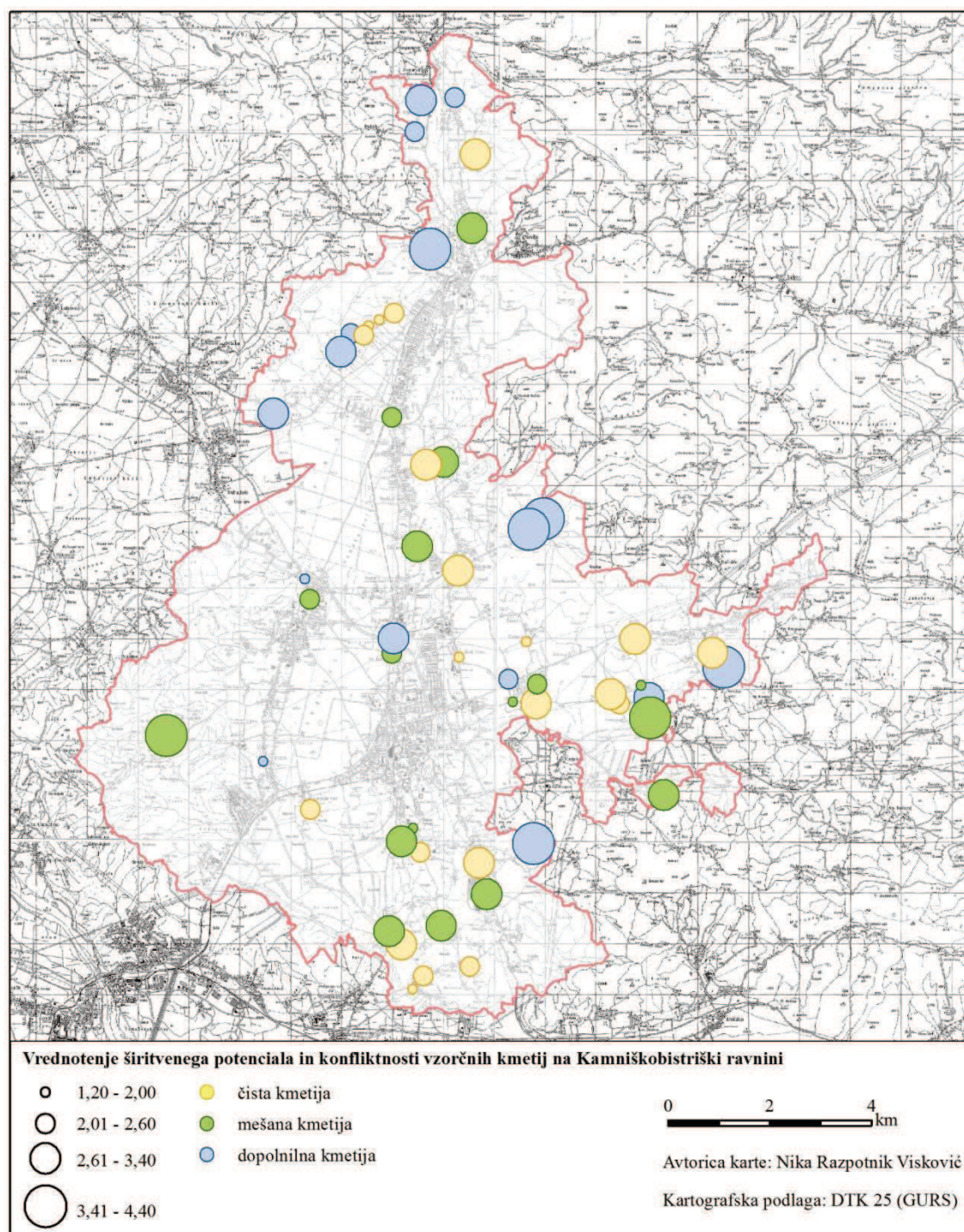
Tip kmetij	Maksimalna vrednost	Minimalna vrednost	Povprečna vrednost	Standardni odklon
Čiste kmetije	3,25	1,25	2,3	0,68
Mešane kmetije	4	1,25	2,4	0,65
Dopolnilne kmetije	5	2	3,0	0,71
Vse kmetije	5	1,25	2,6	0,76

Prostorska lega kmetij (na robu naselja, znotraj naselja) na oceno stabilnosti in vitalnosti ni imela vpliva, saj tudi upoštevani parametri niso prostorsko pogojeni. Rezultati v tem sklopu vrednotenja zato ne kažejo morebitnih prostorsko prepoznavnih vzorcev.

Najvišjo vrednost 5 je dosegla kmetija A (označena na sliki 24). Gre za dopolnilno kmetijo z mladim gospodinjstvom. S kmetijsko dejavnostjo se je ukvarjala pretežno za prodajo, leta 2007 pa je prejela tudi plačila za izvajanje kmetijske okoljskih ukrepov. Kmetija je uporabljala le tista kmetijska zemljišča, ki jih je imela v lasti in se ni odločila za najem.

Najnižjo oceno (1,25) je doseglo šest kmetij, ena izmed njih je kmetija B (označena na sliki 24), na kateri je leta 2007 živelo starajoče gospodinjstvo. Čeprav gre za čisto kmetijo, so se člani s kmetijsko dejavnostjo ukvarjali pretežno za lastno porabo, kmetijsko okoljskih ukrepov niso izvajali, v najemu pa so imeli kar 93 % vseh kmetijskih zemljišč v uporabi.

4.3.4 Sklop B – vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Slika 25: Vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Figure 25: Evaluation of the expansion and conflict potential of sample farms on the Kamniška Bistrica plain

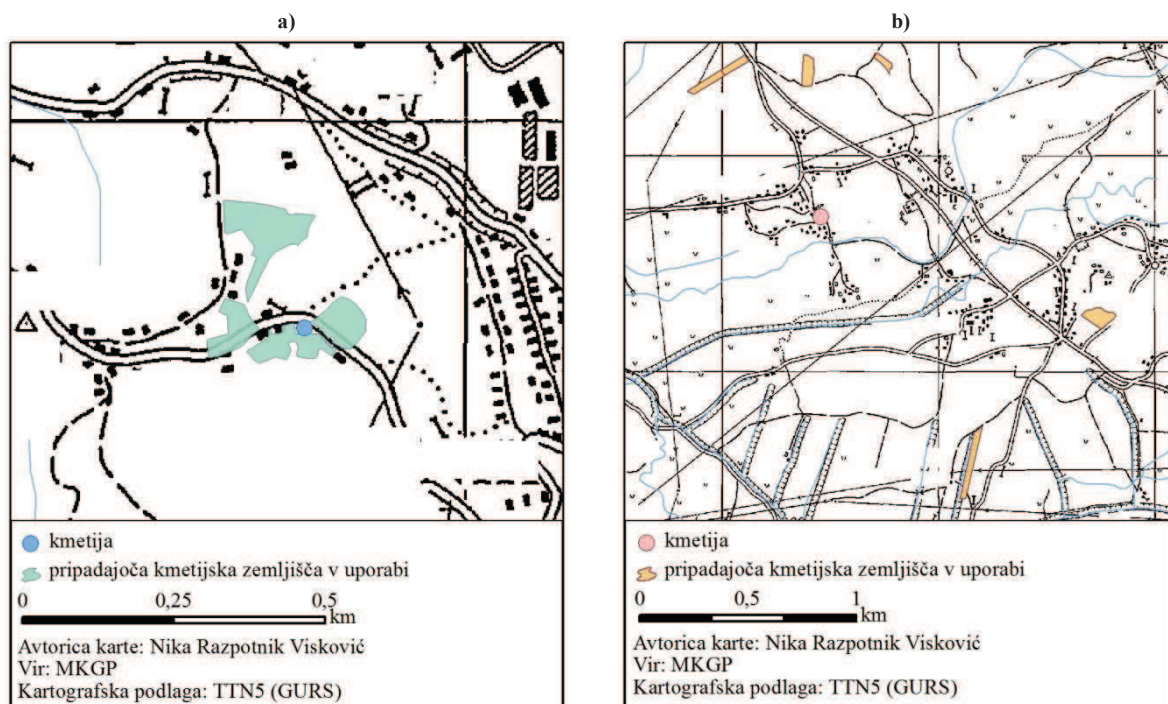
Tudi pri vrednotenju širitvenega potenciala in konfliktnosti vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini so dopolnilne kmetije v povprečju dosegale višje ocene od mešanih in čistih, vendar so bila odstopanja znotraj razreda dopolnilnih kmetij največja (najvišji standardni odklon). Vzorčne dopolnilne kmetije so imele najboljše pogoje z vidika lege v naselju, tipa kmetovanja in pričakovano okoljskega obremenjevanja, kar je posledica manjšega obsega reje živali oziroma najugodnejšega razmerja med številom GVŽ in površino kmetijskih zemljišč v uporabi glede na ostale tipe kmetij. Vrednosti parametrov, ki vrednotijo prostorsko utesnjenost kmetij in dostopnost do kmetijskih zemljišč, so pokazale, da so bile dopolnilne kmetije v primerjavi z drugimi tipi kmetij v slabšem položaju.

Preglednica 38: Pregled vrednotenja širitvenega potenciala in konfliktnosti

Table 38: Overview of the evaluation of expansion and conflict potential of sample farms

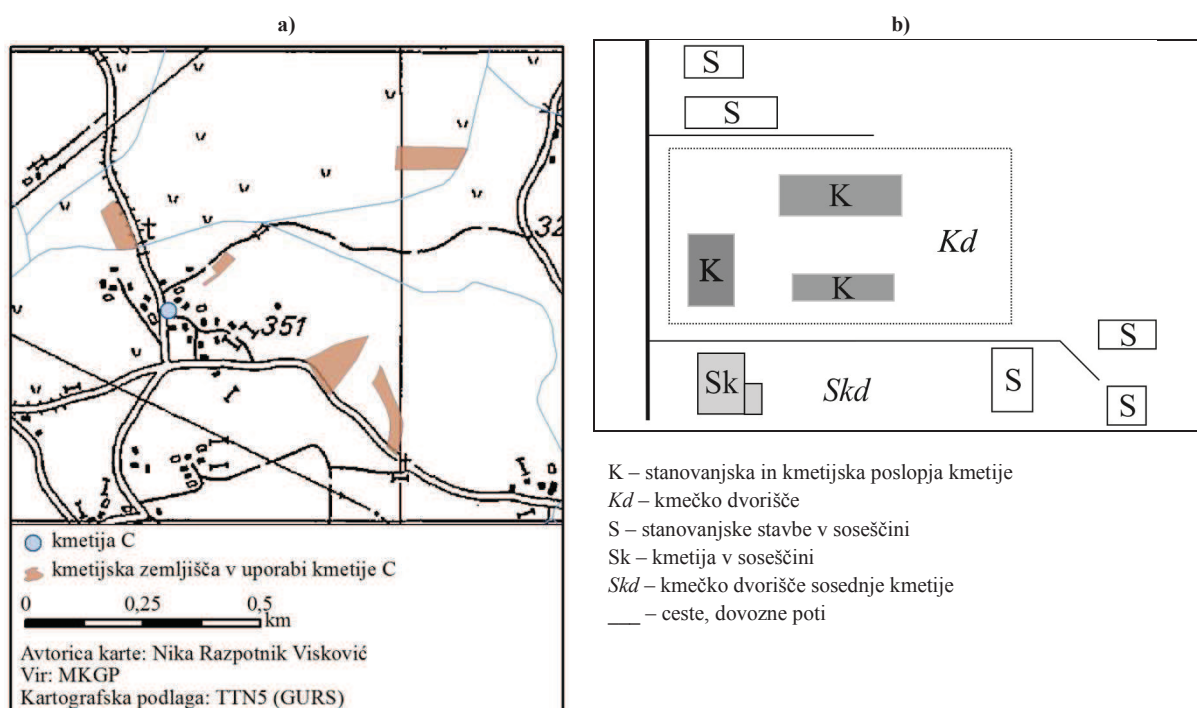
Tip kmetij	Maksimalna vrednost	Minimalna vrednost	Povprečna vrednost	Standardni odklon
Čiste kmetije	3,4	1,8	2,6	0,50
Mešane kmetije	4	1,6	2,8	0,65
Dopolnilne kmetije	4,4	1,2	3,0	0,79
Vse kmetije	4,4	1,2	2,8	0,66

Glede na prostorsko lego kmetij lahko ugotovimo, da so bile z vidika širitvenega potenciala in konfliktnosti v najboljšem položaju kmetije, ki so bile locirane na samem, oddaljene od strnjenege dela naselja ali pa na robu naselja. Taka lega jim običajno omogoča boljše možnosti za prostorsko širitev in boljši dostop do kmetijskih zemljišč, če so le-ta blizu jedra kmetije, hkrati pa je možnosti za spore z okoljskim prebivalstvom, ki so povezani s kmetijsko dejavnostjo, manjša. Pomembno vlogo vsekakor igra mikrolokacija kmetije. Na sliki 26 sta prikazana primera dveh kmetij in njunih kmetijskih zemljišč. Obe ležita na robu vasi, vendar ima prva kmetija skoraj neposreden dostop do svojih zemljišč, v primeru druge kmetije pa je oddaljenost precejšnja (600 m do najbližje parcele). Lega na samem oziroma na vaškem obrobju torej ni zagotovilo za dobro dostopnost do zemljišč, kar je posledica velike zemljiške razdrobljenosti, a v splošnem velja, da so take kmetije v boljšem položaju.

Slika 26: Primera dveh kmetij na robu naselja in razporeditev njihovih kmetijskih zemljišč

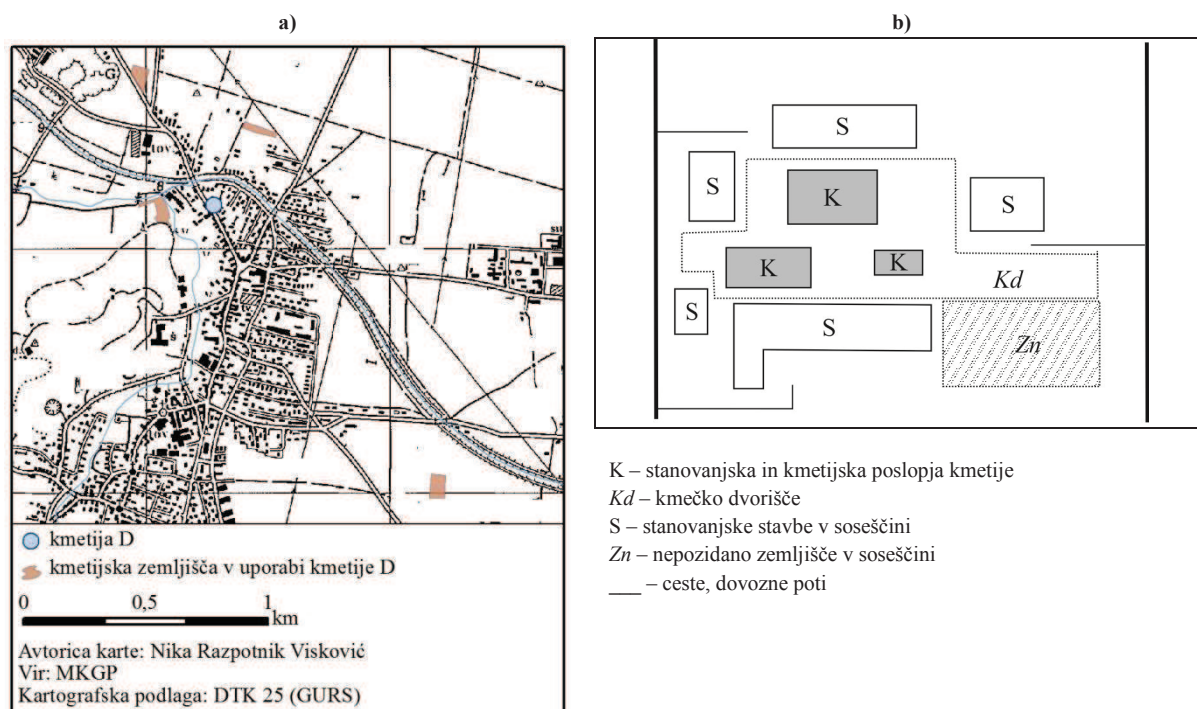
Figure 26: Examples of two farms located on the edge of a settlement and the arrangement of their farmlands

Slika 27: Lega kmetije C s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)

Figure 27: Location of farm C with its farmlands (a) and courtyard (b)

Kmetija C (slika 27), ki je dosegla najvišjo oceno pri vrednotenju širitvenega potenciala in konfliktnosti (4,4), je dopolnilna kmetija in leži na vzhodnem delu Kamniškobistriške ravnine. Kmetija sicer leži v strnjenem delu naselja, vendar v njeni neposredni soseščini ležijo tudi druge kmetije. Kmečko dvorišče je prostorno in ni gosto pozidano. V primeru interesa po povečanju kmetije bi bilo treba odkupiti oziroma najeti dodatna kmetijska zemljišča ali pa se preusmeriti v živinorejo. V primeru opustitve kmetovanja zemljišče lahko služi stanovanjski funkciji, lahko pa se del poslopij in pripadajočih zemljišč v primeru zanimanja odda v najem oziroma proda sosednji kmetiji. Kmetija je leta 2007 obdelovala pet ločenih kosov kmetijskih zemljišč, povprečna razdalja do njih je bila 377 m. Do vseh parcel je bila speljana poljska pot, tri izmed njih pa so bile dostopne tudi z občinske ceste, ki poteka skozi naselje. Kmetija je bila usmerjena predvsem v rastlinsko pridelavo, saj je imela leta 2007 le 0,1 GVŽ.

Slika 28: Lega kmetije D s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)
Figure 28: Location of farm D with its farmlands (a) and courtyard (b)

Kmetija D (slika 28) je tista, ki je pri vrednotenju širitvenega potenciala in konfliktnosti dosegla najnižjo oceno (1,4). Kmetija je dopolnilna in je locirana v enem izmed večjih obmestnih naselij v osrednjem delu Kamniškobistriške ravnine. Leži sredi gosto poseljenega stanovanjskega dela naselja, kmečko dvorišče je že pozidano in skupaj z okoliškimi zemljišči ne omogoča širitve kmetijske dejavnosti. Kmetija je leta 2007 obdelovala štiri ločene kose kmetijskih zemljišč, povprečno so bili od kmetije oddaljeni 670 m, dostop do njih pa je bil možen le po odseku državne in občinske glavne ceste. To ocenjujemo kot neugodno, saj je, še posebej odsek državne ceste, prometno zelo obremenjen. Kmetija je bila usmerjena v govedorejo, njeno obremenjevanje z dušikom je leta 2007 doseglo 1,9

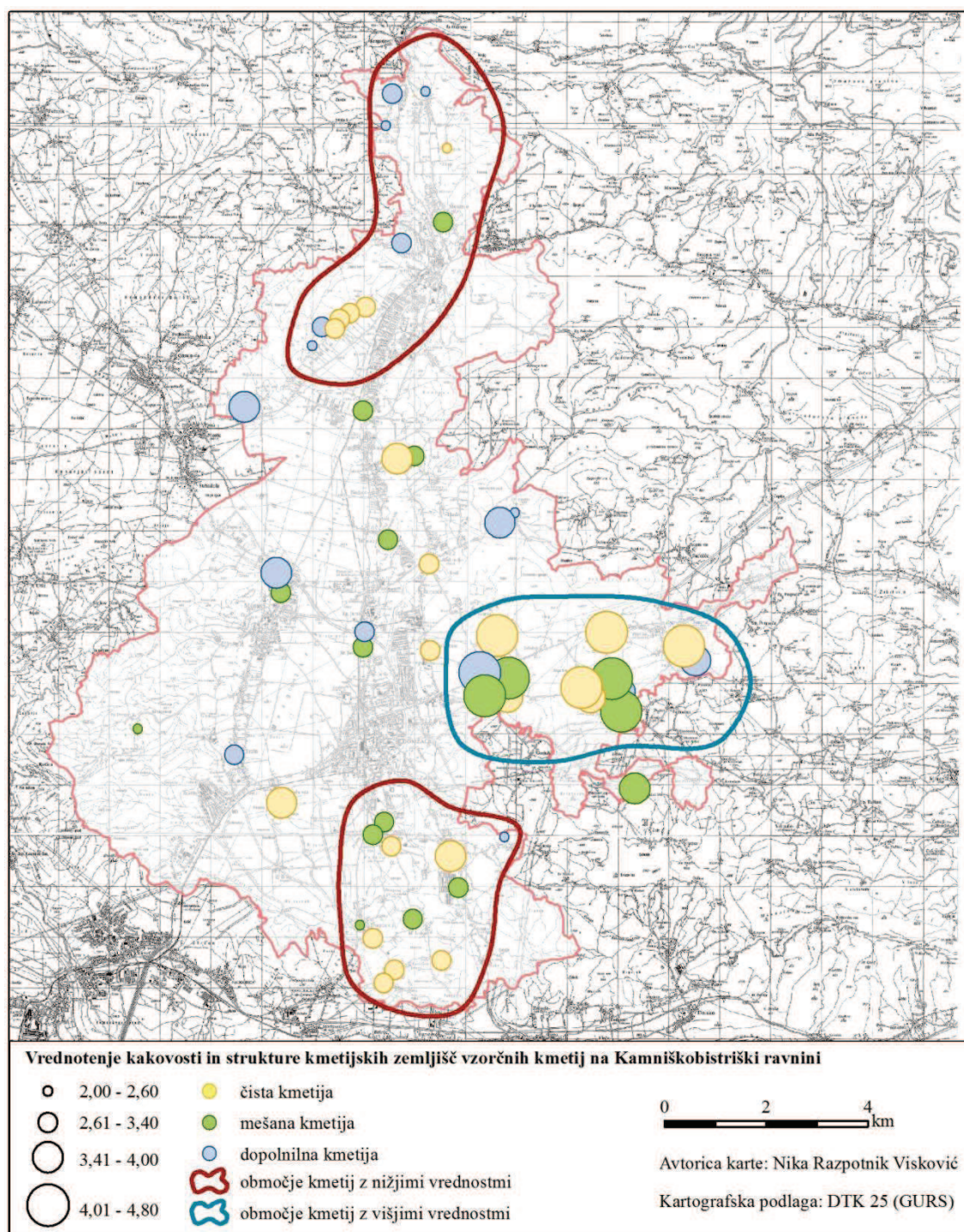
GVŽ /ha kmetijskih zemljišč v uporabi. To je bil tudi edini kazalec v tem sklopu vrednotenja, za katerega kmetiji nismo pripisali najnižje možne ocene.

Možnosti širitve kmetij in zmanjšanje tveganja za spore z okoliškim (predvsem nekmečkim) prebivalstvom je mogoče doseči na več načinov:

- selitev utesnjenih kmetij na rob naselja oziroma na za to predvideno območje v bližnjo okolici,
- ustrezna izgradnja prometnic, ki bi kmetom olajšale dostop in skrajšale razdaljo do kmetijskih zemljišč,
- sodelovanje med lastniki parcel znotraj naselja v obliki srednje- ali dolgoročnega najema, prodaje parcel, oddajanja kmečkih gospodarskih poslopij in podobno,
- izbor ustrezne dejavnosti kmetije glede na prostorske razmere (preusmeritev v živinorejo, rastlinsko ali mešano pridelavo).

Pri tem se je treba zavedati tudi omejitev: pomanjkanje razpoložljivega prostora, odsotnost interesa za sodelovanje pri okoliškem prebivalstvu, finančna omejenost sredstev za investicije v infrastrukturo, pomanjkanje finančnih sredstev kmečkega gospodinjstva za uvajanje sprememb v kmetijski proizvodnji.

4.3.5 Sklop C – vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Slika 29: Vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini
Figure 29: Evaluation of the quality and structure of farmlands of sample farms on the Kamniška Bistrica plain

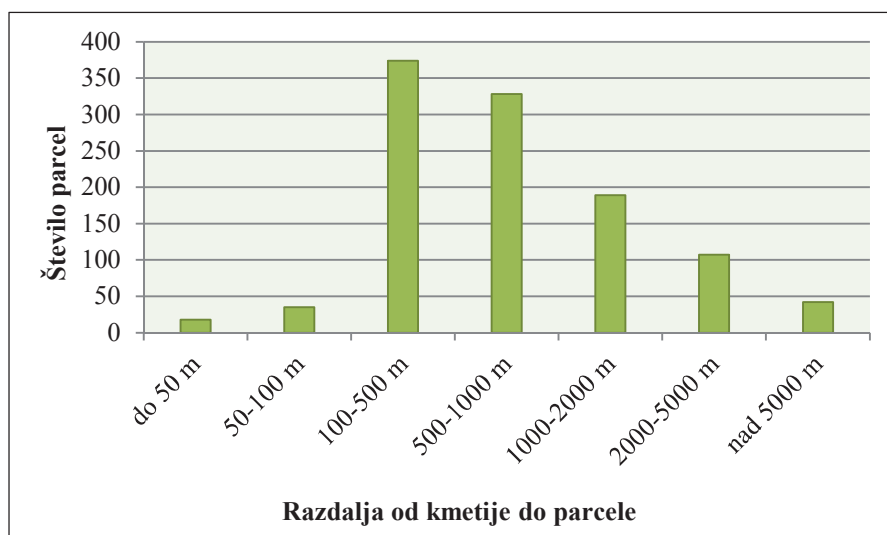
Struktura in kakovost kmetijskih zemljišč sta ugodnejši v primeru čistih kmetij, manj ugodni pa v primeru mešanih in dopolnilnih kmetij, vendar razlike niso posebej izrazite (v povprečju 0,3). Čiste kmetije so imele največji delež melioriranih kmetijskih zemljišč in najmanjši delež zemljišč na območjih z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost. Največja slabost čistih kmetij v tem sklopu je bila prostorska razdrobljenost kmetijskih zemljišč, kar je glede na obseg in številčnost zemljiških kosov pričakovan rezultat. Čiste kmetije so v povprečju razpolagale s 24 zemljiškimi kosi, mešane kmetije z 22 zemljiškimi kosi, dopolnilne kmetije pa z 12 zemljiškimi kosi.

Preglednica 39: Pregled vrednotenja kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč

Table 39: Overview of the evaluation of the quality and structure of farmlands

Tip kmetij	Maksimalna vrednost	Minimalna vrednost	Povprečna vrednost	Standardni odklon
Čiste kmetije	4,6	2,2	3,5	0,61
Mešane kmetije	4,8	2,4	3,4	0,68
Dopolnilne kmetije	4,4	2	3,2	0,71
Vse kmetije	4,8	2	3,4	0,68

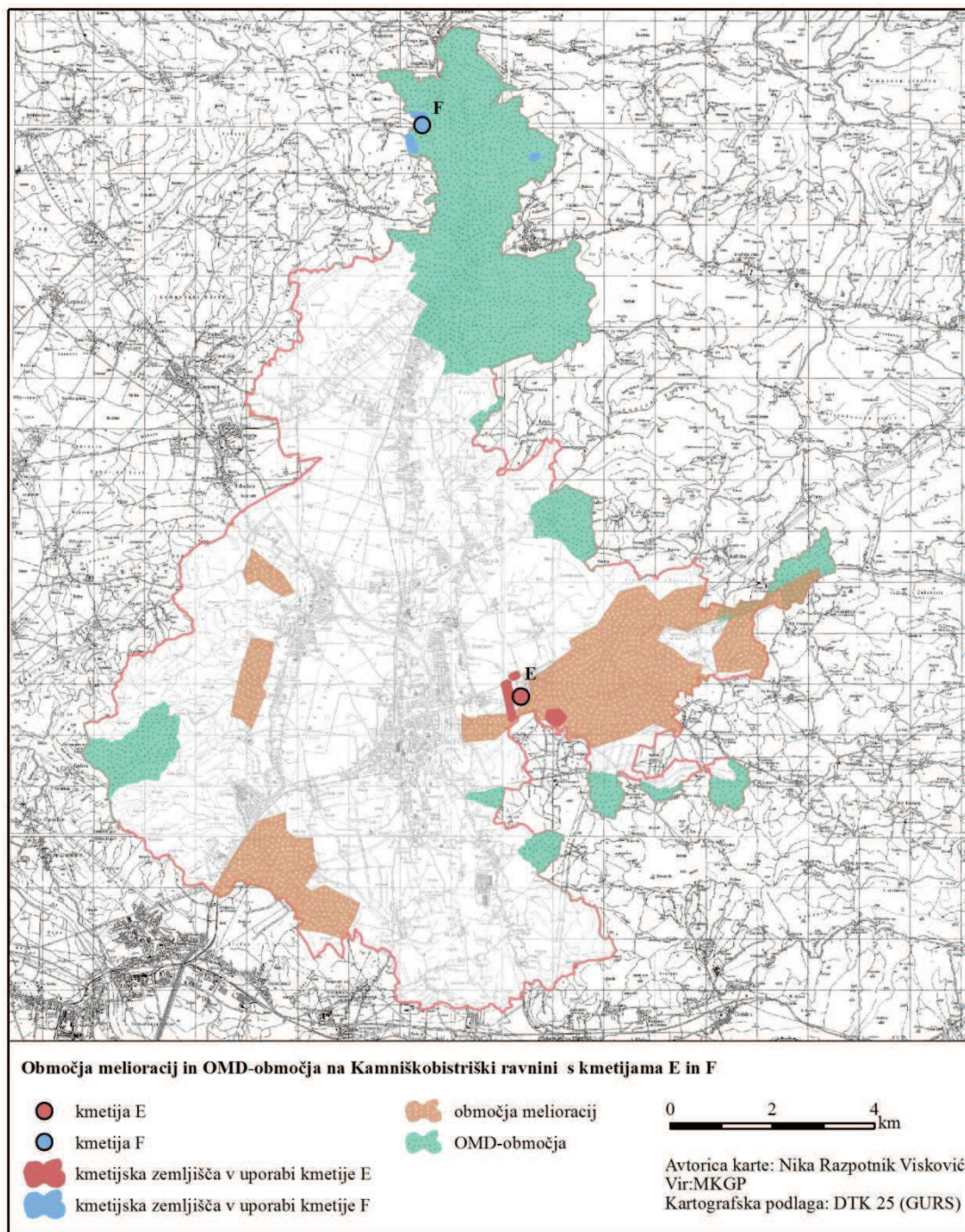
Vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini je pokazalo relativno homogeno zgostitev kmetij z visoko oceno (nad 4) na vzhodnem delu obravnavanega območja ter prav tako relativno homogeno zgostitev kmetij z nizkimi vrednostmi na severnem delu območja. Pri tem moramo opozoriti, da smo v tem sklopu vrednotenja analizirali kmetijska zemljišča, torej parcele, ki jih je posamezna kmetija leta 2007 obdelovala, zato se vrednosti nanašajo na lokacije teh zemljišč, ne na lokacijo gospodarskega sedeža kmetije. Povprečna oddaljenost parcele od sedeža vzorčne kmetije je bila leta 2007 940 m, kar 61 % parcel pa je bilo od kmetij oddaljenih več kot 500 m.

Slika 30: Oddaljenost parcel od sedeža kmetij

Figure 30: Distance between farmlands and the seat of the farm

Prostorske zgostitve kmetij z visoko oziroma nizko oceno kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč niso toliko posledica pridelovalne sposobnosti zemljišč, ki jih odraža talno število, prav tako ne koeficientov, ki odražajo prostorsko in velikostno razdrobljenost zemljišč ter zaokroženost zemljišč, ampak so rezultat na eni strani območij melioracij, ki so bila izpeljana predvsem na vzhodnem delu Kamniškobistriške ravnine, in OMD-območij, ki so bila opredeljena na severnem obrobju ravnine.

Slika 31: Območja melioracij in OMD-območja na Kamniškobistriški ravnini s kmetijama E in F
Figure 31: Land amelioration areas and areas with limited possibilities for agricultural production on the Kamniška Bistrica plain, with farms E and F

Kmetija E (slika 31) je pri vrednotenju kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč dosegla najvišjo vrednost med vzorčnimi kmetijami (4,8). Gre za mešano kmetijo, ki se je pri vrednotenju vseh kazalcev z izjemo prvega (talno število) uvrstila v razred z najvišjo oceno. Kar 60 % njenih kmetijskih zemljišč je ležalo na območju melioracijskih sistemov, nobeno pa na OMD-območju.

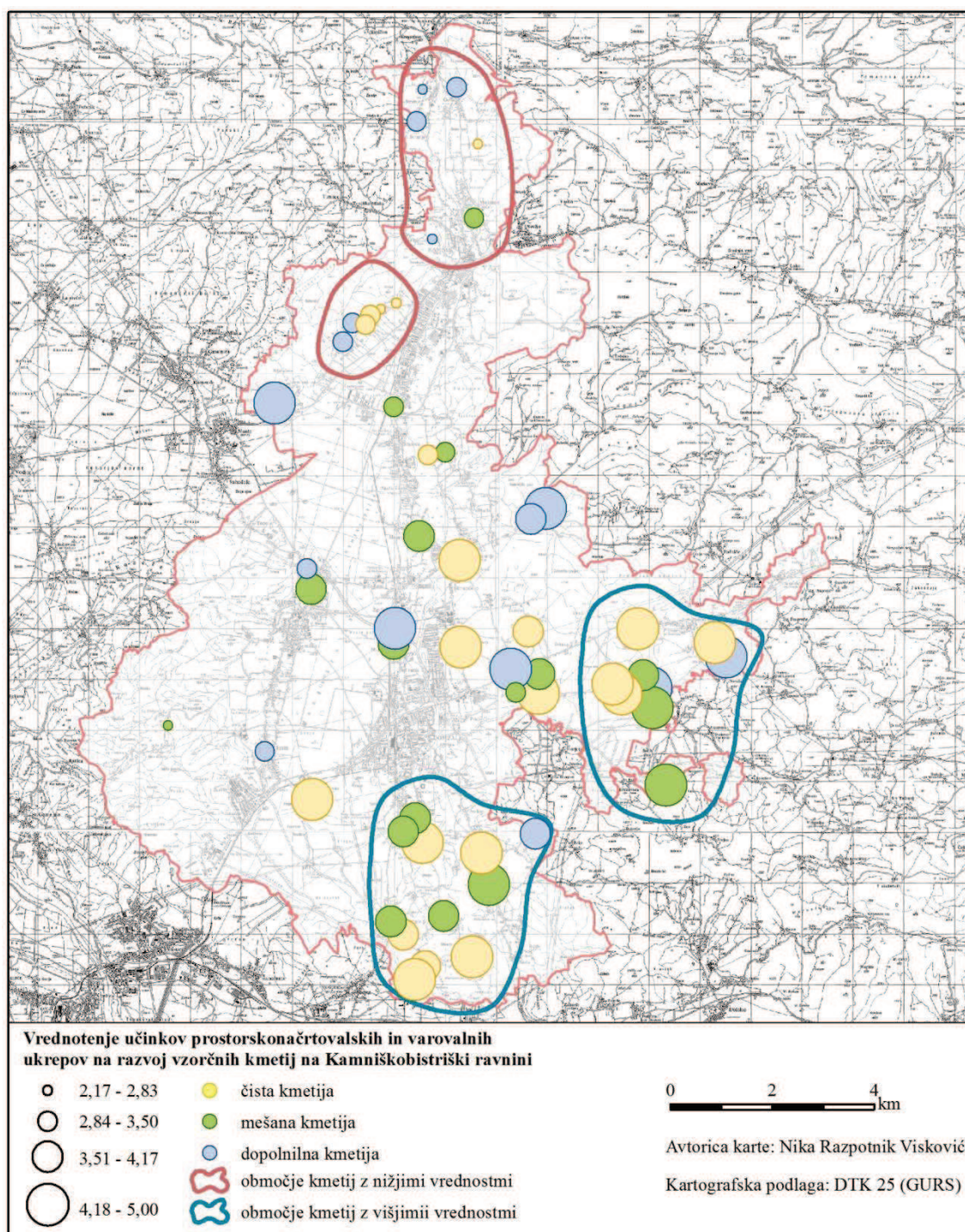
Kmetija F (slika 31) je med vzorčnimi kmetijami dosegla najnižjo oceno (2). Je dopolnilna kmetija. Njene ocene talnega števila ter koeficienta zaokroženosti zemljišč niso bistveno odstopale od povprečnih vrednosti, na račun večje oddaljenosti ene izmed parcel pa je imela višji koeficient razdrobljenosti (12,9; povprečna vrednost 9,9). Vsa kmetijska zemljišča so ležala na OMD-območjih, nobeno pa na melioriranem območju. Situacija je torej skoraj obratna kot pri kmetiji E.

Kakovost in strukturo kmetijskih zemljišč je mogoče izboljšati na več načinov:

- z menjavo zemljišč med lastniki,
- z arondacijami in komasacijam,
- z izvajanjem agromelioracij,
- z najemom kmetijskih zemljišč v bližini kmetije.

Noben izmed predlaganih postopkov ni enostaven in od udeleženih lastnikov zemljišč zahteva veliko stopnjo pripravljenosti in sodelovanja. Menjava kmetijskih zemljišč je smiselna le, če lastniki uspejo zamenjati zemljišča podobne kakovosti. Rešitev predstavlja tudi najem opuščenih (neobdelanih) kmetijskih zemljišč od tistih lastnikov, ki jih ne uporabljajo, vendar kmetija najemnica na ta način poveča svojo odvisnost od pridelave na najetih zemljiščih. Arondacije, komasacije in melioracije so izredno zahtevni postopki tako finančno kot časovno, zato je arondacije in komasacije smiselno izvajati na najkakovostnejših kmetijskih zemljiščih, agromelioracije pa na tistih območjih, na katerih bo po njihovi izvedbi izboljšanje kakovosti kmetijskega zemljišča tolikšno, da bo zagotavljalo donosno kmetijsko pridelavo na dolgi rok. Primerna priložnost za izpeljavo omenjenih zemljiških operacij je na primer gradnja cestne, komunalne ali energetske infrastrukture na območjih najkakovostnejših kmetijskih zemljišč oziroma v njihovi neposredni bližini.

4.3.6 Sklop D – vrednotenje učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvoj vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Slika 32: Vrednotenje učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvoj vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini

Figure 32: Evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on the development of sample farms on the Kamniška Bistrica plain

Pri vrednotenju učinkov prostorsko-načrtovalskih in varovalnih ukrepov so bile v povprečju najboljše ocenjene čiste kmetije, za njimi mešane in nato dopolnilne. Visoke vrednosti za čiste kmetije so rezultat velikega deleža zaščitenih kmetijskih zemljišč kot območij varstva najboljših kmetijskih zemljišč ter kriterija, ki ocenjuje namensko rabo območja. Tudi lastništvo in dostopnost poljskih poti sta bila v primeru čistih kmetij bolje urejena kot v primeru drugih tipov kmetij, vendar vsi ti kriteriji niso povezani s socialno-ekonomskim statusom kmetije, ampak izključno z lego kmetije in kmetijskih parcel, ki jih obdeluje (občinska pripadnost in veljavni prostorski akti).

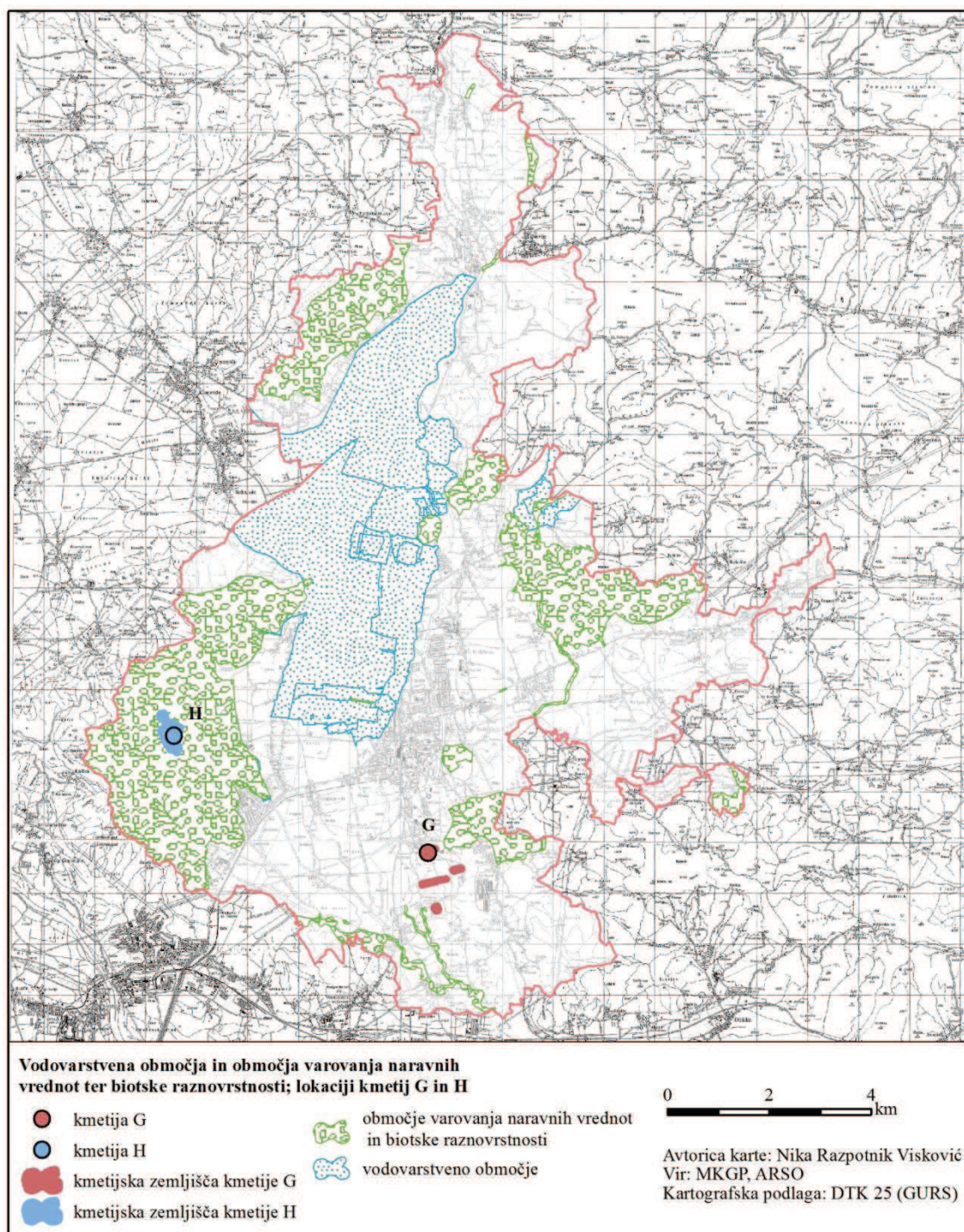
Preglednica 40: Pregled vrednotenja učinkov prostorsko-načrtovalskih in varovalnih ukrepov

Table 40: Overview of the evaluation of the effects of spatial planning and protective measures on farm development

Tip kmetij	Maksimalna vrednost	Minimalna vrednost	Povprečna vrednost	Standardni odklon
Čiste kmetije	5	2,5	4,1	0,70
Mešane kmetije	4,7	2,2	3,8	0,57
Dopolnilne kmetije	4,8	2,7	3,7	0,69
Vse kmetije	5	2,2	3,9	0,68

Vrednotenje učinkov prostorsko-načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvojni potencial kmetij kaže na eni strani prostorske zgostitve kmetij z višjimi vrednostmi in na drugi strani prostorske zgostitve kmetij z nižjimi vrednostmi. Prostorsko-načrtovalski in varovalni ukrepi so bili ugodnejši za kmetije, locirane na vzhodnem in južnem delu Kamniškobistriške ravnine (občina Domžale), predvsem zaradi ustrezne lastniške urejenosti poljskih poti. Na tem delu ravnine tudi ni opredeljenih vodovarstvenih območij. Sta pa na tem predelu dve ekološko pomembni območji, a na njih skoraj ni bilo parcel, ki bi jih obdelovale vzorčne kmetije.

Kmetije v severnem delu ravnine so bile z vidika prostorsko-načrtovalskih in varovalnih ukrepov v slabšem položaju. Na najbolj severnem območju zgostitve kmetij z nižjimi vrednostmi vrednotenja je razlog za to neugodna namenska raba, opredeljena v trenutno še vedno veljavnih prostorskih ureditvenih pogojih, ki tu določajo stanovanjsko rabo. Na drugem zgostitvenem območju kmetij so vzroki za nižje vrednosti varovanje kulturne dediščine ter vodovarstvena ukrepi in omejitve. V obeh primerih k nižji vrednosti prispeva tudi dejstvo, da na prehodu ravninskega sveta v hriboviti svet kmetijska zemljišča niso varovana kot najboljša kmetijska zemljišča.

Slika 33: Vodovarstvena območja in območja varovanja naravnih vrednot ter biotske raznovrstnosti na Kamniškobistriški ravnini; lokaciji kmetij G in H

Figure 33: Source water protection areas and conservation areas safeguarding natural features and biodiversity on the Kamniška Bistrica plain; locations of farms G and H

Kmetija G (slika 33) je dosegla najvišjo možno vrednost (5) pri vrednotenju učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov. Gre za čisto kmetijo, ki je imela vsa svoja zemljišča na območjih varstva kmetijskih zemljišč, nobenega pa na območjih, na katerih veljajo omejitve z vidika kmetijske dejavnosti: na vodovarstvenih območjih, območjih varstva naravnih vrednot in biotske raznovrstnosti. Kmetija prav tako ni bila zaščiten kot kulturna dediščina oziroma ne spada v vplivno območje, v katerem bi taka zaščita veljala. Prostorski ureditveni pogoji, ki veljajo za to območje, opredeljujejo namensko rabo za kmetijsko dejavnost in objekte, poljske poti pa so skoraj v celoti v občinski lasti.

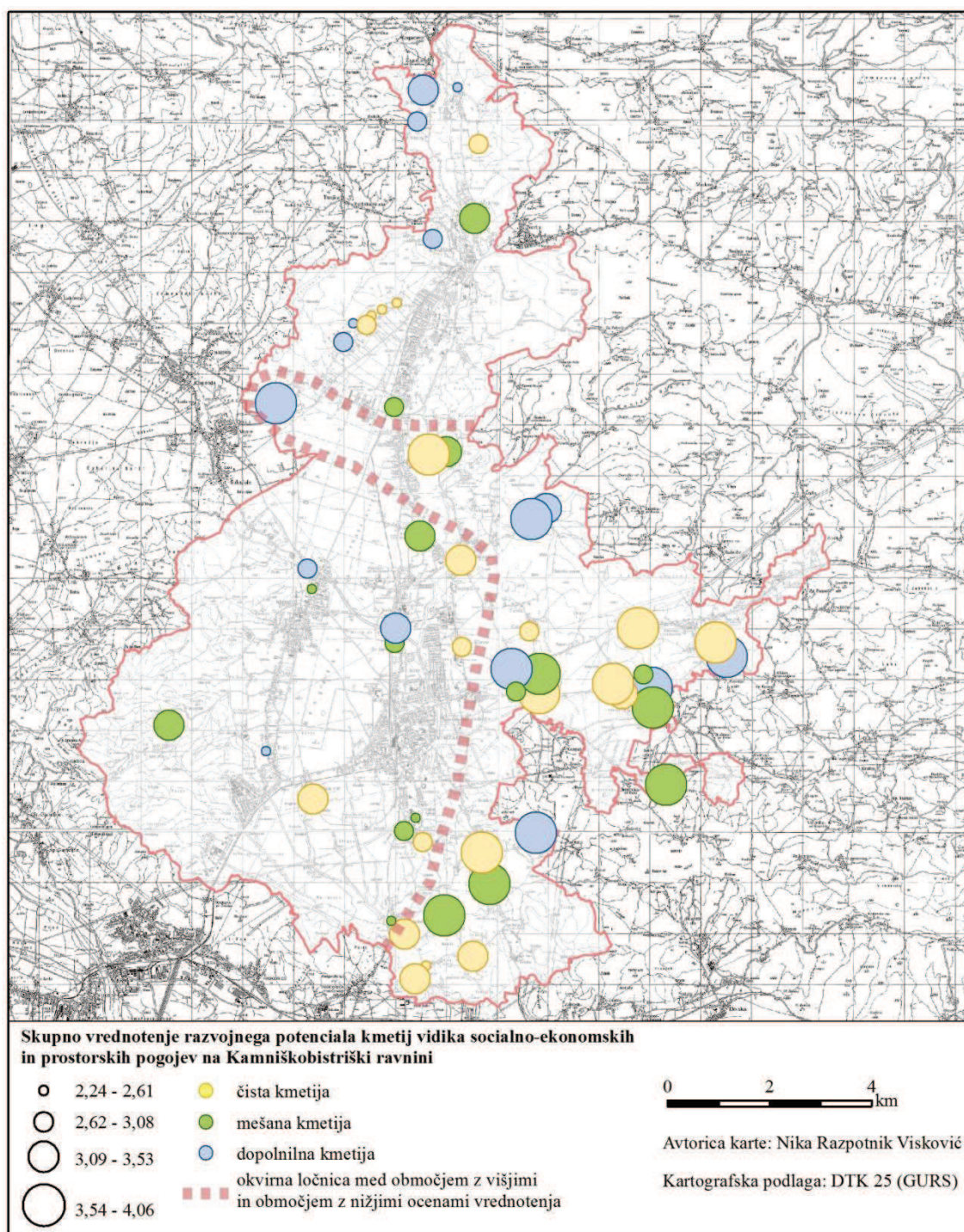
Mešana kmetija H (slika 33) je dosegla najnižjo oceno (2,7). Kmetija in kmetijska zemljišča, ki jih je uporabljala, so ležala na vodovarstvenem območju tretjega varovalnega režima na ekološko pomembnem območju »Rašica, Dobeno in Gobavica«, ki je hkrati tudi območje Nature 2000 in območje hidrološke ter geomorfološke naravne vrednote (»osameli kras na Rašici, Dobenu in Gobavici«). Na širšem območju, ki je večinoma gozdno, je območje varstva kmetijskih zemljišč izjemno omejeno. Kmetija ni bila zaščiten kot kulturna dediščina, prav tako se ne nahaja v vplivnem območju tovrstnega objekta, zato smo ji pri tem kazalcu pripisali najvišjo vrednost, v slabšem položaju pa je bila glede namenske rabe prostora na njenem območju, ki je stanovanjska, in glede lastniške ureditve poljskih poti, ki so večinoma v zasebni lasti.

Razvojni potencial kmetij z vidika tega sklopa vrednotenja je mogoče okrepiti na naslednje načine:

- določanje ustrezne namenske rabe znotraj naselij, pri čemer je še posebej pomembno, da v naselju prepoznamo tista območja, na katerih so zgoščene kmetije z močnim razvojnimi potencialom in namensko rabo prilagodimo kmetijski dejavnosti in spremljajočim objektom,
- občinski odkup zasebnih zemljišč, po katerih potekajo poljske poti, oziroma ohranjanje statusa javnega dobrega v tistih primerih, ko le-to že obstaja.

K povečanju razvojnega potenciala kmetij bi pripomogla tudi odprava/omilitev nekaterih varstvenih ukrepov, ki jih morajo kmetje upoštevati, vendar so vodovarstveni in naravovarstveni ukrepi nujni za ohranitev in dolgoročno oskrbo z naravnimi viri. Zanimariti ne smemo niti varovanja kulturne dediščine, vendar bi predvsem pri poskusih modernizacije kmečkih hiš in poslopij svetovali pripravljenost na sprejemanje kompromisnih predlogov: tako s strani kmetov investitorjev kot območnih enot Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

4.3.7 Skupno vrednotenje razvojnega potenciala kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini

Slika 34: Skupno vrednotenje razvojnega potenciala kmetij vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev na Kamniškobistriški ravnini

Figure 34: Joint evaluation of the development potential of farms with regard to socio-economic and spatial conditions on the Kamniška Bistrica plain

Glede na socialno-ekonomski tip so v povprečju najvišje ocene dosegle dopolnilne kmetije (3,25), najnižje pa mešane kmetije (3,13). Standardni odklon je pri vseh kategorijah manjši v primerjavi s standardnimi odkloni po sklopih, znova pa so najmanjše razlike v primeru mešanih kmetij.

Preglednica 41: Pregled skupnega vrednotenja razvojnega potenciala kmetij vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev

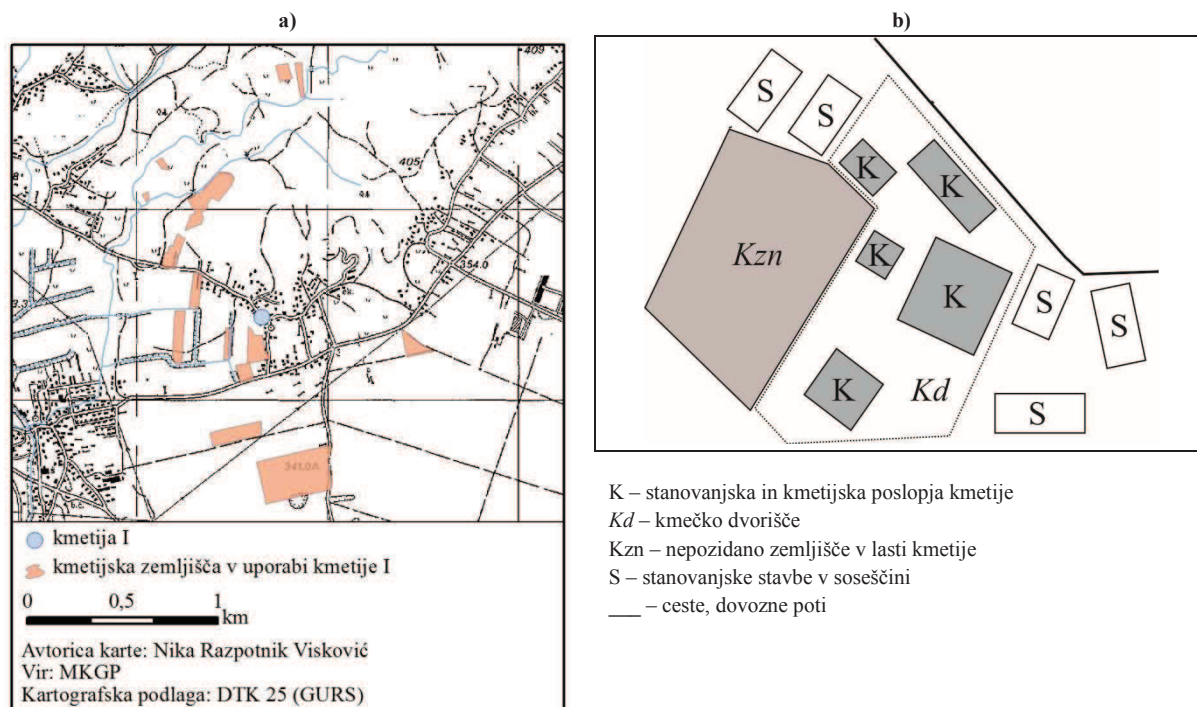
Table 41: Overview of the joint evaluation of the development potential of farms with regard to socio-economic and spatial conditions

Tip kmetij	Maksimalna vrednost	Minimalna vrednost	Povprečna vrednost	Standardni odklon
Čiste kmetije	3,92	2,25	3,18	0,51
Mešane kmetije	4,04	2,40	3,13	0,48
Dopolnilne kmetije	4,06	2,24	3,25	0,54
Vse kmetije	4,06	2,24	3,19	0,51

Tudi skupno vrednotenje razvojnega potenciala vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini je pokazalo prostorsko zgostitev kmetij z višjim razvojnim potencialom na vzhodnem in jugovzhodnem delu območja, na preostalem delu pa so bile vrednosti bolj razpršene. Tako kot v vseh predhodnih sklopih vrednotenja so kmetije na območju vasi Podgorje dosegale najnižje vrednosti. Na vzhodnem delu Kamniškobistriške ravnine so bili pogoji za kmetijsko dejavnost torej ugodnejši, najbolj na račun veljavnih varovalnih ukrepov in prostorsko načrtovalskih ukrepov, ki varujejo najkakovostnejša kmetijska zemljišča ter omogočajo neomejen in nemoten dostop do kmetijskih zemljišč, saj so poljske poti v večini primerov v občinski lasti oziroma imajo status javnega dobrega. V večini primerov je namenska raba v morfološki enoti, v kateri leži kmetija, namenjena kmetijski dejavnosti in objektom ali vsaj mešani rabi. Večji razvojni potencial kmetij na tem območju je tudi rezultat dejstva, da na območjih njihovih zemljišč ni posebnega vodovarstvenega ali naravovarstvenega režima, prav tako ta zemljišča ne ležijo na OMD-območjih.

V nadaljevanju bomo podrobno analizirali tisti dve kmetiji, ki imata med vzorčnimi največji in najmanjši razvojni potencial. Predstavili bomo njuno lego, socialno-ekonomske značilnosti, značilnosti zemljišč, varovalne ukrepe in omejitve, ki jih morata upoštevati pri kmetijski dejavnosti, položaj v naselju, prostorske ukrepe, ki lahko vplivajo na kmetijsko dejavnost, na koncu pa bomo za vsako predvideli možen prihodnji razvoj.

Kmetija I – vzorčna kmetija z najvišjo oceno vrednotenja

Slika 35: Lega kmetije I s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)

Figure 35: Location of farm I with its farmlands (a) and courtyard (b)

Lega: Kmetija leži na severozahodnem robu Kamniškobistriške ravnine.

Značilnosti kmetije: Kmetija je usmerjena v govedorejo, in sicer v prirejo mleka. Z 28,8 GVŽ je ena izmed večjih obravnavanih kmetij. Njena ekonomska moč je 22,2 ESU, skupni seštevek polnovrednih delovnih moči na njej pa 1,25. Kmečko gospodarstvo je generacijsko. Kmetija je tržno usmerjena in svojo pridelavo prodaja preko posrednika. Obdeluje 21 ha kmetijskih zemljišč, od tega jih ima polovico v najemu.

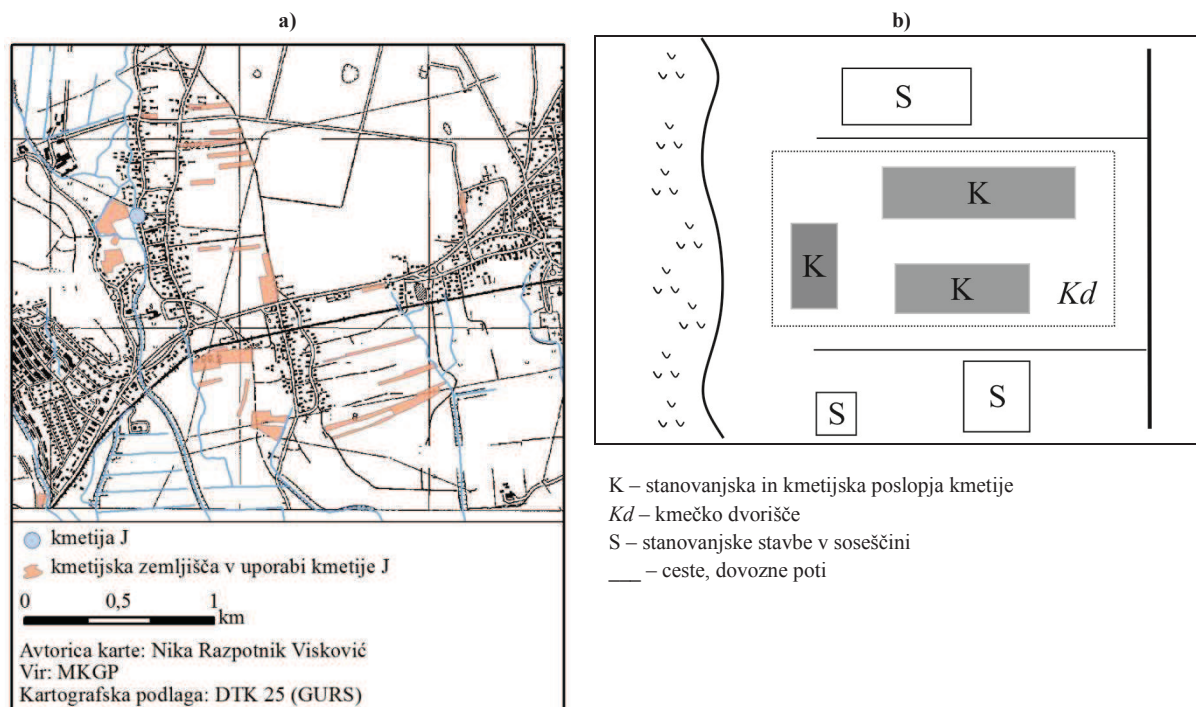
Kmetijska zemljišča: Kmetija obdeluje 15 kosov kmetijskih zemljišč, od tega je 8 njiv in 7 trajnih travnikov. Zemljiški kosi so, z izjemo dveh, precej oddaljeni od kmetije, še posebej travniki severno od nje. Dostop do zemljišč je možen deloma po občinski cesti, ki poteka čez naselje, in po glavni cesti južno od naselja, za tiste bolj oddaljene je dostop urejen s poljskimi potmi, ki imajo status javnega dobrega. Vsa kmetijska zemljišča so opredeljena kot območja varstva najboljših kmetijskih zemljišč.

Varovanje in omejitve: Severni zemljiški kosi ležijo na ekološko pomembnem območju in na območju naravne vrednote državnega pomena. Gre za geomorfološko naravno dediščino (najdišče fosilnih ostankov v kamninah). Zemljiški kosi južno od naselja ležijo na vodovarstvenem območju tretje stopnje varovanja, ki je namenjeno dolgoročnemu zagotavljanju zdravstvene ustreznosti pitne vode. Omejitve gnojenja niso tako stroge, glavni poudarek je na omejevanju vnosa dušika. Celotna vas, v kateri leži kmetija, je območje varstva kulturne dediščine.

Lega v Lega kmetije v naselju je ugodna. Leži na robu vasi, ob glavni prometnici skozi

- naselju:* *naselje, ki prometno ni zelo obremenjena, saj jo večinoma uporabljajo le lokalni prebivalci. Kmečko dvorišče je prostorno in omogoča širitev oziroma dograditev gospodarskih objektov. Namenska raba v morfološki enoti, v kateri leži kmetija, je PKP – območje objektov kmetijske proizvodnje, okoliške morfološke enote so namenjene stanovanjski rabi.*
- Prostorski ukrepi:* *Z vidika kmetije ocenjujemo, da so prostorski ukrepi, ki jih izvaja občina, ugodni.*
- *Poljske poti imajo v veliki meri status javnega dobrega, s čimer je zagotovljena dolgoročna dostopnost do obdelovalnih kmetijskih zemljišč.*
 - *Opređeljene morfološke enote in prostorski ureditveni pogoji posredno ločujejo del naselja, ki je namenjen kmetijam, od dela naselja, ki je poleg stanovanjske rabe namenjen tudi storitvenim dejavnostim. S tem se zmanjša tveganje konfliktov med prebivalci naselja.*
- Prihodnji razvoj kmetije:* *Socialno-ekonomske značilnosti kmetije nakazujejo, da je kmetija stabilna. Glede na starostno strukturo je gospodinjstvo generacijsko, gospodar je upokojenec in do sprememb v socialno-ekonomski strukturi lahko pride predvsem ob predaji kmetije nasledniku. Kmetija ima možnost širitve na nezazidano zemljišče na meji s kmečkim dvoriščem. V primeru opustitve kmetovanja obstaja možnost spremembe rabe v stanovanjsko, a to možnost ocenjujemo neustrezno, saj lega kmetije omogoča dobre objektivne pogoje za razvoj.*

Kmetija J – vzorčna kmetija z najnižjo oceno vrednotenja

Slika 36: Lega kmetije J s kmetijskimi zemljišči (a) in njeno kmečko dvorišče (b)

Figure 36: Location of farm J with its farmlands (a) and courtyard (b)

<i>Lega:</i>	<i>Kmetija leži na zahodnem delu Kamniškobistriške ravnine.</i>
<i>Značilnosti kmetije:</i>	<i>Kmetija je usmerjena v govedorejo, pretežno v prirajo mleka. Njena ekonomska moč je 21,4 ESU, skupni seštevek polnovrednih delovnih moči na njej pa 0,875. Gospodinjstvo sestavljajo zreli in stari člani. Kmetija prideluje pretežno za prodajo, v najemu ima 25 % vseh kmetijskih zemljišč v uporabi.</i>
<i>Kmetijska zemljišča:</i>	<i>Kmetija obdeluje 30 ločenih kosov kmetijskih zemljišč, od tega je 16 njivskih in 14 travniških. Zemljišča so prostorsko zelo razdrobljena, nekatera med njimi so od kmetije oddaljena več kilometrov. Dostop do njih je možen po državni in občinskih lokalnih cestah. Vsa kmetijska zemljišča so na območjih varstva najboljših kmetijskih zemljišč, drugih omejitev oziroma varstvenih ukrepov ni.</i>
<i>Lega v naselju:</i>	<i>Kmetija ima izredno neugodno lego v naselju, saj leži v strnjenem delu naselja, obdana je s stanovanjskimi stavbami in je prostorsko utesnjena – na eni strani z vodotokom, na drugi pa s stanovanjskimi stavbami in cesto. Glede na veljavne prostorske akte občine oziroma prostorske ureditvene pogoje je predvidena namenska raba v morfološki enoti, v kateri leži kmetija, SSs – splošne stanovanjske površine.</i>
<i>Prostorski ukrepi:</i>	<i>Veljavni prostorski dokumenti kažejo, da je občina z vidika ohranjanja in razvoja kmetijske dejavnosti pasivna. Izraziteje je osredotočena na razvoj obrtno-industrijskih dejavnosti.</i> <i>• Občina ne odkupuje zemljišč, po katerih potekajo poljske poti. S tem je ogrožena dolgoročna dostopnost obdelovalnih kmetijskih zemljišč.</i>

- *Prostorski načrt nekatera območja stanovanj opredeljuje kot »površine podeželskega tipa«, ki so namenjene kmetijskim stanovanjskim in gospodarskim objektom.*

Prihodnji razvoj kmetije:

Razvojni oviri, s katerimi se bo soočila kmetija, sta predvsem njena prostorska utesnjenost znotraj naselja ter posledično potencialna nevarnost za socialna trenja s sosednjimi stanovalci. Tudi starostna struktura članov gospodinjstva je manj ugodna, saj v njem ni mladih članov. Kmetija je glede na ekonomsko moč velika, v uporabi ima dobrih 20 ha kmetijskih zemljišč, vzreja pa 29 GVŽ. V kolikor se v kmetijsko proizvodnjo ne bo vključila dodatna delovna sila, je mogoče napovedati postopno opuščanje zemljišč ter zmanjševanje obsega proizvodnje na kmetiji.

4.3.8 Sklepna misel o vrednotenju razvojnega potenciala kmetij na Kamniškobistriški ravnini in raziskovalni izzivi v prihodnje

Za izbor Kamniškobistriške ravnine kot vzorčnega primera za preizkus vrednotenja razvojnega potenciala kmetij po metodologiji, predstavljeni v disertaciji, smo se odločili zato, ker gre za območje, na katerem so procesi urbanizacije in preobrazbe pokrajine iz agrarne v obmestno intenzivno potekali že od leta 1945 dalje. Sprva so temeljili na razvoju industrije, nato na drobnem gospodarstvu, obrtništvu in terciarnih dejavnostih, v sodobnosti pa je vse bolj izrazita navezanost na Ljubljano v obliki dnevnih potovanj na delovno mesto. Območje Kamniškobistriške ravnine je zaradi intenzivnosti suburbanizacijskih procesov morda specifično in težko primerljivo z ostalimi slovenskimi obmestnimi območji, v čemer se kaže priložnost in potreba po nadaljnjem raziskovanju teh območij in njihovi medsebojni primerjavi.

Analizirali smo 54 vzorčnih kmetij, kar je glede na podatke Popisa kmetijskih gospodarstev 2000 predstavljalo dobrih 10 % kmetijskih gospodarstev leta 2007 na tem območju. Za rezultate, na podlagi katerih bi bilo mogoče oblikovati širše veljavne ugotovitve glede razvojnega potenciala kmetij na Kamniškobistriški ravnini, bi potrebovali enakomernejšo prostorsko distribucijo kmetij, pri vzorčenju pa bi bilo smiselno upoštevati tudi socialno-ekonomske dejavnike. To bi nam omogočili le celotni popisi kmetijskih gospodarstev, ki se praviloma izvajajo na 10 let (ne le strukturni popisi v vmesnem obdobju). Ker se je zadnji popis, za katerega so bili podatki že dostopni v času priprave disertacije, izvajal že leta 2000, smo se raje odločili za Raziskovanje strukture kmetijskih gospodarstev leta 2007, a smo bili pri izboru vzorčnih kmetij posledično popolnoma odvisni od vzorčenja Statističnega urada Republike Slovenije.

S pomočjo rezultatov analize razvojnega potenciala vzorčnih kmetij smo se osredotočili predvsem na pojasnjevanje vzrokov za razlike ali podobnosti v razvojnem potencialu teh kmetij. Poskušali smo ugotoviti, v kolikšni meri na razvojni potencial vpliva lokacija kmetije in njenih zemljišč (lega v naselju, utesnjenost, varovalni ukrepi, kakovost zemljišč), v kolikšni meri pa socialno-ekonomski dejavniki, lastniška struktura zemljišč, namen kmetijske pridelave in drugi nelokacijski dejavniki.

Za vsak vsebinski sklop vrednotenja (A, B, C, D) smo s tem namenom podrobneje predstavili po dve kmetiji – tisto z najvišjo in tisto z najnižjo vrednostjo v posameznem sklopu. S pomočjo kartografskega prikaza smo tam, kjer je bilo to smiselno, pojasnili razlike med njima oziroma poiskali vzroke za doseženo visoko oziroma nizko oceno vrednotenja. Pripravili smo nabor ukrepov, ki bi lahko izboljšali razvojni potencial kmetij na Kamniškobistriški ravnini in spodbujali razvoj kmetijstva kot strateško pomembne gospodarske dejavnosti.

4.4 UPORABA VREDNOTENJA V PROCESU PROSTORSKEGA NAČRTOVANJA

S predstavljeno metodologijo vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij si prostorski načrtovalec lahko zagotovi pomembne informacije o trenutnem stanju in razvojnih perspektivah kmetij na proučevanem območju: njihovi vitalnosti, stabilnosti, proizvodni usmeritvi, potencialni konfliktnosti s preostalimi prebivalci, prostorski organizaciji in strukturi kmetijskih zemljišč ter ustreznosti veljavnih prostorskih aktov za nemoten razvoj kmetij in njihov soobstoj z drugimi rabami oziroma uporabniki prostora.

Vrednotenje, ki smo ga izvedli na primeru vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini, nam žal ne omogoča izpeljavo konkretnih prostorsko načrtovalskih ukrepov za to območje, saj je vzorec kmetij premajhen in prostorsko neenakomerno razporejen. Predstavitev uporabe vrednotenja v procesu prostorskega načrtovanja v tem poglavju je zato zasnovana hipotetičnih primerih in je prenosljiva tudi na druga obmestna območja v Sloveniji.

4.4.1 Raven uporabe vrednotenja v procesu prostorskega načrtovanja

Izvajanje postopka vrednotenja kmetij z vidika njihovega razvojnega potenciala priporočamo kot del priprave strokovnih podlag za pripravo lokalnega prostorskega načrta (po veljavni zakonodaji je to občinski prostorski načrt), v katerem na »temelju državnih in regijskih usmeritev, strokovnih podlag, programov kmetijskega sektorja in lokalnih razmer zasnujemo rabo kmetijskih zemljišč v povezavi s kmečko poselitvijo, pripadajočimi gozdnimi zemljišči, ureditvijo prometnih in komunalnih omrežij ter dostopnostjo do družbenih servisov« (Pogačnik 2006: str. 215). Za načrtovanje vseh naštetih sestavin je smiselno, da se seznanimo s celovito sliko in analiziramo razvojni potencial vseh kmetij na planskem območju (občina, naselje, del naselja). S kartografskim prikazom rezultatov vrednotenja lahko prepoznamo morebitna zgostitvena jedra kmetij z večjim ali manjšim razvojnim potencialom znotraj naselij ali pa ugotovimo, da takih jeder ni in da so kmečka gospodarstva prostorsko razpršena ter razvojno raznolika. Kmetije lahko proučujemo tudi po posameznih sklopih vrednotenja razvojnega potenciala in opredelimo:

- njihov socialno-ekonomski položaj,

- izločimo najbolj/najmanj vitalne in problematične z vidika konfliktnosti z ostalimi uporabniki prostora,
- ugotovimo, katere imajo najbolj/najmanj ugodno zemljiško strukturo ter
- ugotovimo, v kolikšni meri so veljavni prostorski dokumenti prilagojeni razvoju in izvajanju kmetijske dejavnosti.

Na ta način lahko ugotovimo, na katerih področjih vrednotenja kmetije izražajo močnejši in na katerih šibkejši razvojni potencial, ter temu prilagodimo prostorske ukrepe.

4.4.2 Uporabljeni podatkovni sloji in podatkovne zbirke

Podatkovne sloje in zbirke, ki jih potrebujemo za analizo razvojnega potenciala kmetij, smo našli že v izhodiščih za pripravo metodologije vrednotenja. Metodologijo vrednotenja smo oblikovali po načelu optimiziranja – želeli smo ga zasnovati čim bolj celostno glede na razpoložljive uradne državne evidence. Terensko delo, intervjuji in ankete s predstavniki kmečkih gospodarstev lahko dajo bolj kakovostne in vsebinsko bogatejša rezultate, vendar so to časovno in finančno zahtevne metode, njihovo uspešnost pa lahko ogrozi nepripravljenost sodelovanja bodisi zaradi časovne neustreznosti ali pa nezaupljivosti vključenih deležnikov. Ker državne službe, kot so Statistični urad Republike Slovenije, Agencija RS za kmetijske trge in razvoj podeželja, GURS, ARSO in druge, evidentirajo stanje na posameznih področjih kmetijske dejavnosti in socialno-ekonomskega položaja kmetij, je smiselno, da so rezultati na voljo za potrebe reševanja obstoječih razvojnih problemov in prihodnjega načrtovanja (gospodarskega, prostorskega, regionalnega). Prostorski načrtovalec oziroma pripravljavec strokovnih podlag, ki bi uporabljal zbirke podatkov, mora zagotoviti odgovorno in varno rabo teh podatkov, še posebej v primerih, ko gre za individualne oziroma osebne podatke. Pomembno je, da so sinteza in spremljajoči grafični (kartografski) prikazi, ki so na voljo javnosti, pripravljeni v skladu z načeli varstva osebnih podatkov.

Za izvedbo vrednotenja je potrebna programska oprema s področja geografskih informacijskih sistemov (na primer ESRI ArcGIS).

4.4.3 Uteževanje

Podrobnejši vpogled v razvojni potencial kmetij na planskem območju lahko dosežemo s prilagajanjem uteži, ki jih usklajujemo s prioritetskimi usmeritvami prihodnjega prostorskega razvoja.

Če je glavna razvojna prioriteta spodbujanje intenzivnega in tržno naravnane kmetijstva, se večji poudarek oziroma teža nameni tistim elementom vrednotenja, ki se nanašajo na namen kmetijske pridelave, strukturo ter kakovost kmetijskih zemljišč, in prostorskim posegom, ki to spodbujajo.

Če je pomembnejše zagotavljanje kakovosti bivalnega okolja za vse prebivalce, je večjo težo smiselno dati elementom, ki se nanašajo na stopnjo konfliktnosti med kmetijami in ostalimi prebivalci znotraj naselja.

Če je na planskem območju glavna prioriteta varovanje obstoječe kulturne (etnološke, arhitekturne) dediščine in pripadajoče kulturne pokrajine, naj bo večji poudarek namenjen vrednotenju varovalnih ukrepov, ki v tem primeru niso zaviralci, ampak generatorji razvoja na kmetijah, na primer turističnih storitev.

Na podlagi rezultatov analize socialno-ekonomskih tipi kmetij smo prišli so sklepa, da prostorskih ukrepov ni smiselno prilagajati socialno-ekonomskemu tipu kmetij, torej čistim, mešanim, dopolnilnim ali ostarelim kmetijam. Posamezni tipi kmetij imajo lahko zelo podobne potrebe po prostorski ureditvi in infrastrukturni opremljenosti. Poleg tega se kmetije soočajo s socialno-ekonomsko mobilnostjo, pri čemer gre v veliki meri za notranje razloge: spremembe v sestavi kmečkega gospodinjstva, vprašanje nasledstva, osamosvajanje otrok, upokojevanje, izbira drugačnega življenjskega sloga in drugih. Kljub temu je ob izvajanju vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij koristno analizirati tudi socialno-ekonomsko strukturo kmetij in spremljati trende pri spreminjanju razmerij med posameznimi tipi in razloge za tovrstne spremembe.

4.4.4 Priporočila za prostorsko umeščanje kmetij in kmetijske dejavnosti v naseljih oziroma drugih planskih območjih

V tem poglavju predlagamo priporočila za prostorsko umeščanje in urejanje kmetij ter kmetijske dejavnosti v naseljih oziroma na planskih območjih. Urejanje območij kmetijstva v bližini mest in na zgostitvenih območjih na lokalni ravni je zahtevna naloga. Obstoječe kmetije je smiselno ohranjati, jih prenavljati, posodabljati in intenzivirati, če to omogočajo nosilna sposobnost okolja in ostale obstoječe rabe v prostoru. Izrednega pomena je dostop oziroma omogočanje javne rabe poljskih poti, stez in gozdov, ki omogočajo rekreacijo in sprostitev prebivalstvu iz širšega urbanega območja. Naloga prostorskega načrtovanja je vzpostavitev ravnovesja in učinkovitega soobstoja naravnih in grajenih struktur, urbanega in ruralnega (Pogačnik, 2006).

V nadaljevanju govorimo o dveh kategorijah kmetij: o kmetijah z velikim razvojnim potencialom in o kmetijah s šibkim razvojnim potencialom. Določitev meje med tema dvema razredoma je prepuščena tistemu, ki izvaja vrednotenje za dejansko plansko območje. V teoriji je razpon možnih vrednosti vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij omejen med 1 in 5, v praksi pa se vrednosti praviloma gibljejo v ožjem intervalu (na primeru vrednotenja vzorčnih obmestnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini med 2,08 in 4,25). Določitev meje razredov naj torej upošteva dejanske razmere na izbranem območju, v pomoč je lahko uporaba Jenksove metode naravnih meja, ki

opredeljuje razrede na tak način, da je varianca znotraj razreda čim manjša, varianca med razredi pa čim večja.

Območja s prevlado kmetij z velikim razvojnim potencialom

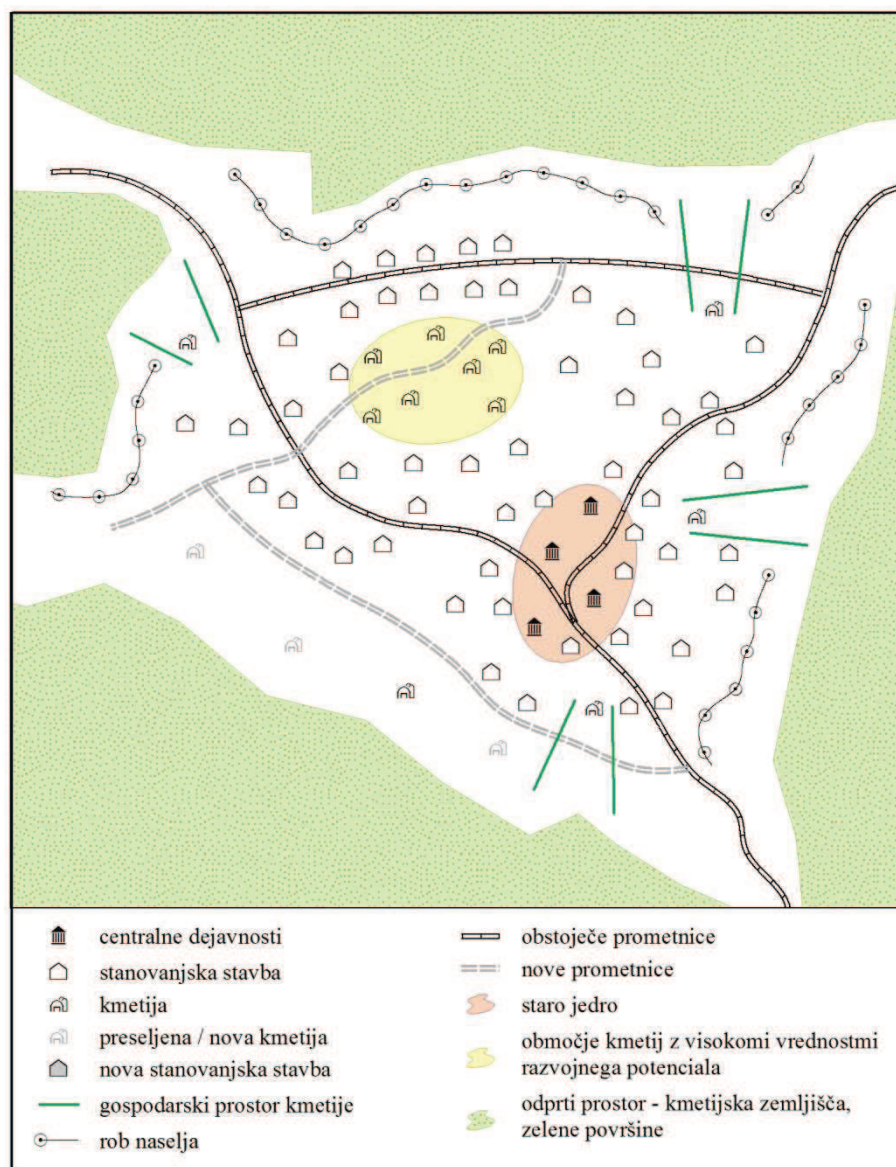
Zgostitev kmetij z velikim razvojnim potencialom je signal, da kmetijska dejavnost igra pomembno gospodarsko, družbeno in krajinotvorno vlogo na območju in da imajo kmetije ugodne pogoje za svoj razvoj. Prostorska koncentracija kmetij pomeni večjo možnost za njihovo sodelovanje in optimiranje kmetijske dejavnosti. V primerih, v katerih so kmetije **zgoščene znotraj strnjenega naselja**, je to območje smiselno zaokrožiti v svojo morfološko enoto in ga opredeliti kot površine podeželskega tipa, ki so namenjene kmetijam z dopolnilnimi dejavnostmi in bivanju.

Ker gre za kmetije, ki glede na svoj potencial obetajo širitev svoje dejavnosti, je treba upoštevati, da bodo za to potrebovale več zemljišč za hleve, rastlinjake, skladišča, pa tudi njive in travnike. Če prostorske razmere dopuščajo, na robu strnjenega dela naselja predvidimo zemljišča za nove kmetije oziroma preselitev utesnjenih perspektivnih kmetij iz naselja.

Nekmetijske stanovanjske gradnje na takem območju načeloma ne omejujemo, saj se s socialno-ekonomsko preobrazbo določene kmetije lahko pojavi potreba po tovrstni gradnji, moramo pa zagotoviti zadosten razmik med posameznimi stanovanjskimi in nestanovanjskimi objekti.

Na območju zgostitve kmetij umeščanje dodatnih/novih kmetij odsvetujemo, morebitna nepozidana stavbna zemljišča raje namenimo za prostorsko širitev obstoječih kmetij. Če prostorske razmere dopuščajo, novim kmetijam namenimo območje na robu strnjenega dela naselja.

Povezavo med kmetijami in njihovimi kmetijskimi zemljišči ter gozdom, ki so pripadajoči del tega naselja, bomo zagotovili z novo cesto. Prvenstveno bo namenjena kmetijskemu prometu, zato se bo zunaj naselja vključila v sistem poljskih poti. Ostali prebivalci jo lahko uporabljajo za rekreativne namene, nikakor pa ne za osebni avtomobilski promet.

Slika 37: Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij z velikim razvojnim potencialom na območju intenzivnega kmetijstva – obstoječa zgostitev znotraj strnjenege dela naselja

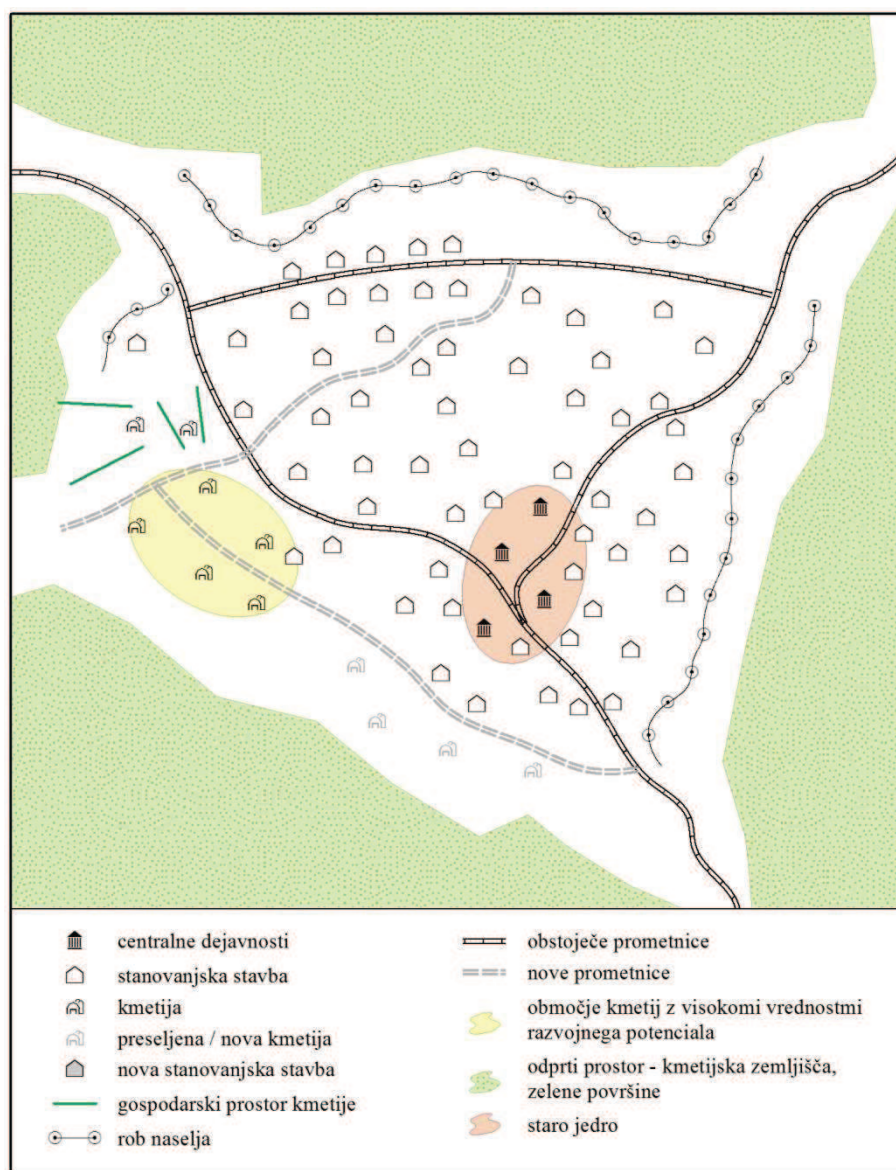
Figure 37: Spatial planning in areas of greater farm density with a strong development potential in the area of intensive farming – greater density within the compact part of settlement

V primeru že obstoječe zgostitve vitalnih kmetij **na robu naselja** so priporočila za prostorsko načrtovanje enaka kot v prejšnjem primeru, a je usmerjanje prostorskega razvoja v tem primeru enostavnejše. Robna lokacija vitalnih kmetij je manj problematična z vidika socialnih napetosti.

Dostop do kmetijskih zemljišč oziroma do sistema poljskih poti zunaj naselja je v nekaterih primerih možen že z obstoječo prometno infrastrukturo.

Treba je omejiti širjenje nekmetijske stanovanjske gradnje na zunanjem robu območja zgostitve kmetij, da te ne postanejo del strnjenegega naselja. Zgoščevanje s kmetijskimi stanovanjskimi in

nestanovanjskimi objekti se lahko nadaljuje na obstoječemu zgostitvenemu območju in se po potrebi razširi na dodatna zazidljiva zemljišča.

Slika 38: Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij z velikim razvojnim potencialom na območju intenzivnega kmetijstva – obstoječa zgostitev na robu naselja

Figure 38: Spatial planning in areas of greater farm density with a strong development potential in the area of intensive farming – greater density on the edge of settlement

Na območjih kmetijstva z okoljevarstvenimi, vodovarstvenimi omejitvami in varovanjem kulturne krajine ter kulturne dediščine je nujen razmislek o smiselnosti umeščanja novih kmetij v prostor, na katerem veljajo omejitveni ukrepi, saj nekateri zahtevajo precejšnjo prilagoditev kmetij z načinom, obsegom in intenzivnostjo proizvodnje. V primeru varovanja kulturne dediščine in kulturne krajine je treba preprečiti degradacijo ključnih pokrajinskih sestavin. V tem primeru gradnjo novih kmetij odsvetujemo, priporočamo pa ustrezno obnovo starih kmetij in s tem povečanje njihovega turističnega potenciala ter možnosti za dopolnjevanje dohodka z dopolnilnimi dejavnostmi.

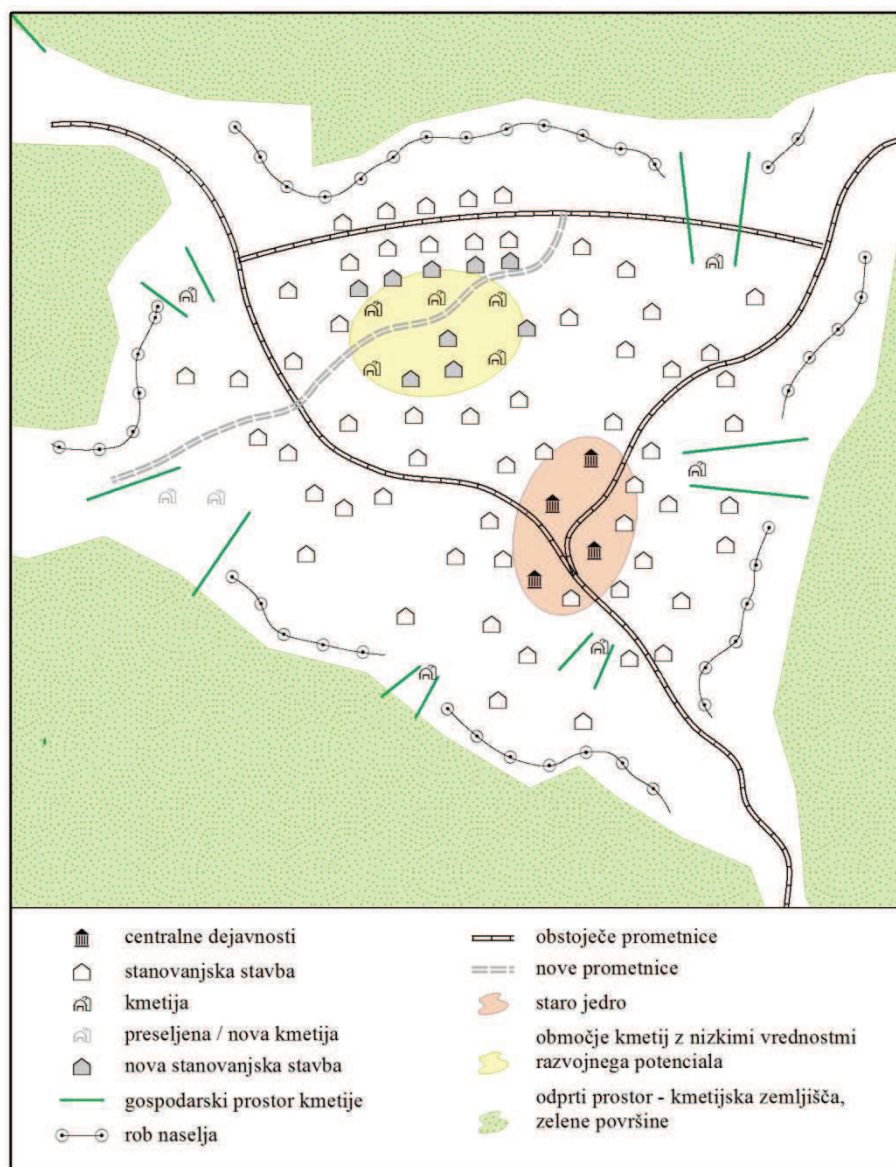
Prostorsko usmerjanje ali celo ločevanje kmetij glede na socialno-ekonomski tip ocenjujemo kot nepotrebno in celo neustrezno. Njihova prostorska razpršenost je dobrodošla, saj lahko v primeru spremembe socialno-ekonomskega tipa ene kmetije in posledično zmanjšanja njene kmetijske proizvodnje, katera izmed sosednjih kmetij prevzame del zemljišč, opreme ali gospodarskih poslopij za razširitev svoje dejavnosti.

Območja s prevlado kmetij s šibkim razvojnim potencialom

Zgostitev kmetij s šibkim potencialom **znotraj strnjene delne naselja** za prostorske načrtovalce predstavlja zahtevno izhodišče za pripravo prostorskega načrta. Za neperspektivne kmetije je v prihodnje pričakovati, da bodo kmetovanje večinoma opustile, neizkoriščena zazidana stavbna zemljišča v okviru kmečkih dvorišč pa se bodo namenila stanovanjski pozidavi.

Območje zgostitve je kljub temu smiselno zaokrožiti v svojo morfološko enoto in jo usmeriti v mešano rabo, predvsem stanovanjsko in kmetijsko, v primeru večjega naselja z urbanimi potezami pa se v to lahko vključijo tudi trgovske, gostinske, upravne, storitvene in kulturne stavbe.

Prometna povezanost obstoječih kmetij s kmetijskimi zemljišči je še vedno potrebna, a glede na pričakovano zniževanje pogostosti prometa s kmetijsko mehanizacijo se, če ni ustrežnejše rešitve, nova prometna ureditev lahko nameni tudi avtomobilskemu prometu, vendar le za stanovalce. Če trenutna raba to omogoča, še vedno priporočamo določitev lokacije za nove kmetije na robu naselja oziroma za preselitev katere izmed utesnjenih kmetij, ki leži znotraj strnjene delne naselja, vendar se do izvedbe oziroma izgradnje potencialne kmetije to območje nameni prostočasnim dejavnostim in rekreaciji. Pri določitvi lokacije za nove kmetije naj se upoštevajo smernice za varovanje kulturno-krajskih elementov, predvsem značilnih vaških robov in vedut.

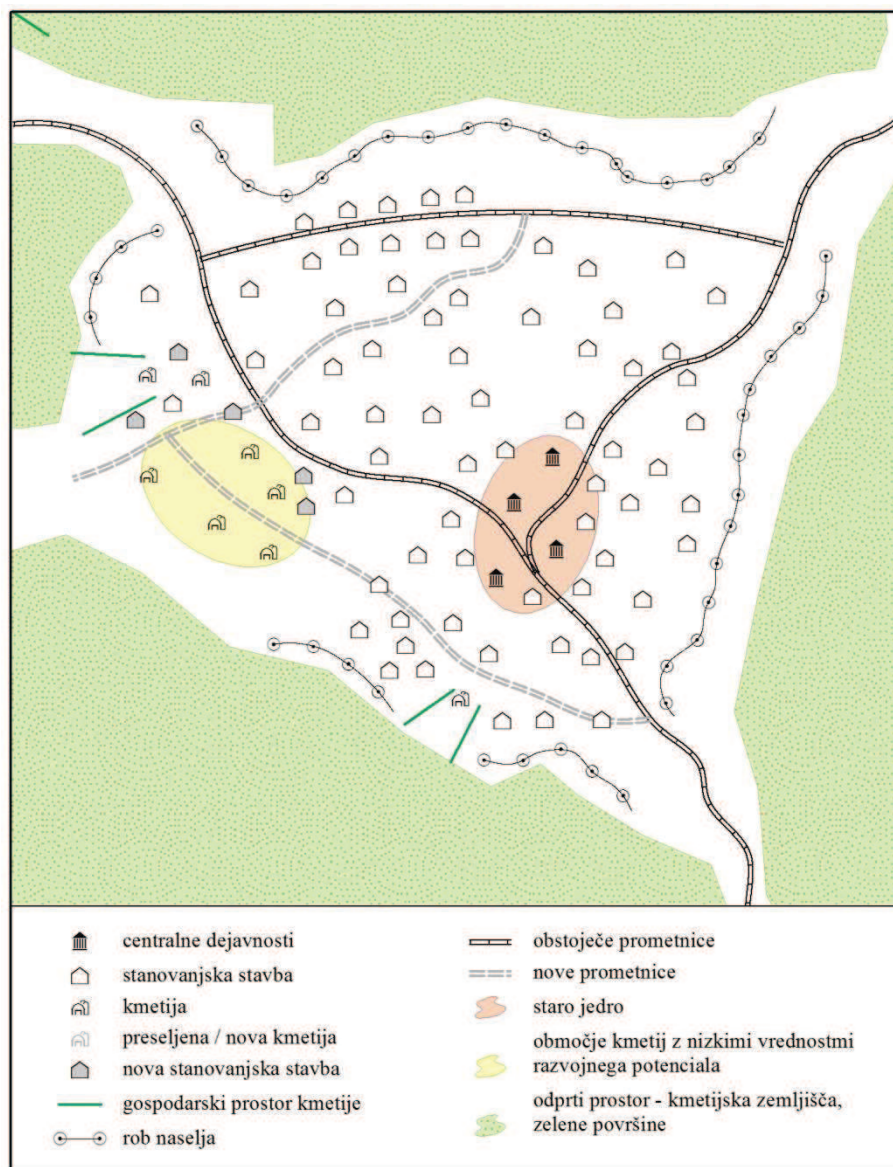

Slika 39: Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij s šibkim razvojnim potencialom – obstoječa zgostitev znotraj strnjenejšega dela naselja

Figure 39: Spatial planning in areas of greater farm density with a lesser development potential in the area of intensive farming – greater density within the compact part of settlement

Če so kmetije s šibkim razvojnim potencialom zgoščene **na robu naselja**, določanje območij za nove kmetije ali preselitev obstoječih kmetij ni potrebno. V tem primeru priporočamo določitev površin podeželskega tipa na območju zgostitve. Lastnikom kmetij sicer ne moremo preprečiti gradnje stanovanjskih objektov, še posebej, če se odločijo za opustitev kmetijske dejavnosti, vendar moramo hkrati poskrbeti za druge možne lokacije širitve naselij. Pri vrednotenju vzorčnih kmetij na Kamniškobistriški ravnini se je izkazalo, da je lega kmetije na robu naselja (ali celo na samem) najprimernejša za nadaljnji razvoj kmetije, zato je še naprej smiselno ohranjati pogoje za to, tudi če trenutno kmečko gospodinjstvo nima tovrstnih interesov ali možnosti. Najpomembnejši korak v tej smeri pa je ohranjati (nepozidano) povezavo med kmetijo in njenimi zemljišči.

Držimo se načela, da smo pri umeščanju in odločanju o prihodnji vlogi kmetijske dejavnosti v naselju in njegovi okolici previdni, saj je razvoj te dejavnosti odvisen ne le od prostorskih dejavnikov, ampak tudi od osebnih in širših družbeno-političnih okoliščin. Kmetijska dejavnost naj ima možnost razvoja, saj pozitivno vpliva na vse uporabnike prostora.

Slika 40: Prostorsko načrtovanje na območjih zgostitve kmetij s šibkim razvojnim potencialom – obstoječa zgostitev na robu naselja

Figure 40: Spatial planning in areas of greater farm density with a lesser development potential in the area of intensive farming – greater density on the edge of settlement

Na območjih kmetijstva z omejitvami vidimo pomembnejšo vlogo šibkih kmetij predvsem pri ohranjanju kulturne dediščine in varovanju kulturne krajine, a moramo paziti, da kmetijam in okoliškim prebivalcem stanovanjskih zgradb ne odvzamemo možnosti razvoja, posodabljanja ali pa spremembe življenjskega sloga. Posegi naj bodo zadržani, a ne povsem omejevalni, saj po našem

mnenju za to ni potrebe. Današnja generacija ceni rezultate in dosežke preteklih generacij, a ima pravico, da prostor ureja v skladu s potrebami sodobnega časa. Če kot prostorski načrtovalec izhajamo iz optimizacijskega in dogovornega načina načrtovanja, ki je na obmestnih območjih nujno, potem bomo morali izluščiti tradicionalne obstoječe prostorske ureditve z najvišjo vrednostjo in jih ohraniti, na preostalih območjih pa dopustiti nove posege in prostorske ureditve. Prostor je omejena dobrina, za uresničitev vseh interesov in ohranjanje javne koristi ga ni dovolj, zato so dogovorne rešitve nujno potrebne.

Med kmetije s šibkim potencialom lahko štejemo tudi ostarele kmetije, ki jih pri vrednotenju nismo obravnavali kot enakovredne ostalim socialno-ekonomskim tipom.

Fotografija 4: Pri določanju nadomestnih lokacij za kmetije je treba ohraniti značilne vaške robove in vedute
Photo 4: When selecting substitute locations for farms, characteristic village borders and vistas should be preserved

Območja kmetij z velikim in šibkim razvojnim potencialom

Na območjih, kjer so zgoščene kmetije z različnimi stopnjami razvojnih potencialov, so koraki v usmerjanju prostorskega razvoja lahko enaki, kot če bi prevladovala le kmetije z močnim razvojnim potencialom.

Mešana struktura je lahko povsem pozitivna – kmetije, ki so si prostorsko blizu, lahko medsebojno kompenzirajo večje spremembe v socialno-ekonomski strukturi: nekatere obseg in intenzivnost kmetijske dejavnosti zmanjšujejo, druge jo želijo povečati. V primeru dobrega sodelovanja med njimi so tovrstne spremembe za spodbujanje kmetijske dejavnosti lahko razvojno naravnane (scenarij 1). Manj ugodna je situacija, v kateri bi kmetija, ki sčasoma kmetijsko dejavnost opusti, svoja zemljišča namenila gosti stanovanjski pozidavi, po možnosti za trg, in s tem na območju kmetij povečala delež izključno stanovanjske rabe (scenarij 2). Tak scenarij se lahko prepreči s sprejemom ustreznih prostorskih aktov, ki bi taka območja namenila kmetijski ali vsaj mešani namenski rabi, ne pa

izključno stanovanjski rabi. Opredeljevanje namenske rabe je odvisno od prostorsko načrtovalskih prioritet lokalne skupnosti. Če sta to ohranjanje in intenziviranje kmetijske dejavnosti, potem je namensko rabo smiselno opredeliti tako, da spodbujamo scenarij 1 in omejujemo scenarij 2.

Fotografija 5: Nova stanovanjska gradnja med kmetijo in kmetijskimi zemljišči otežuje dostop do kmetijskih zemljišč in povečuje možnost za spore med prebivalci

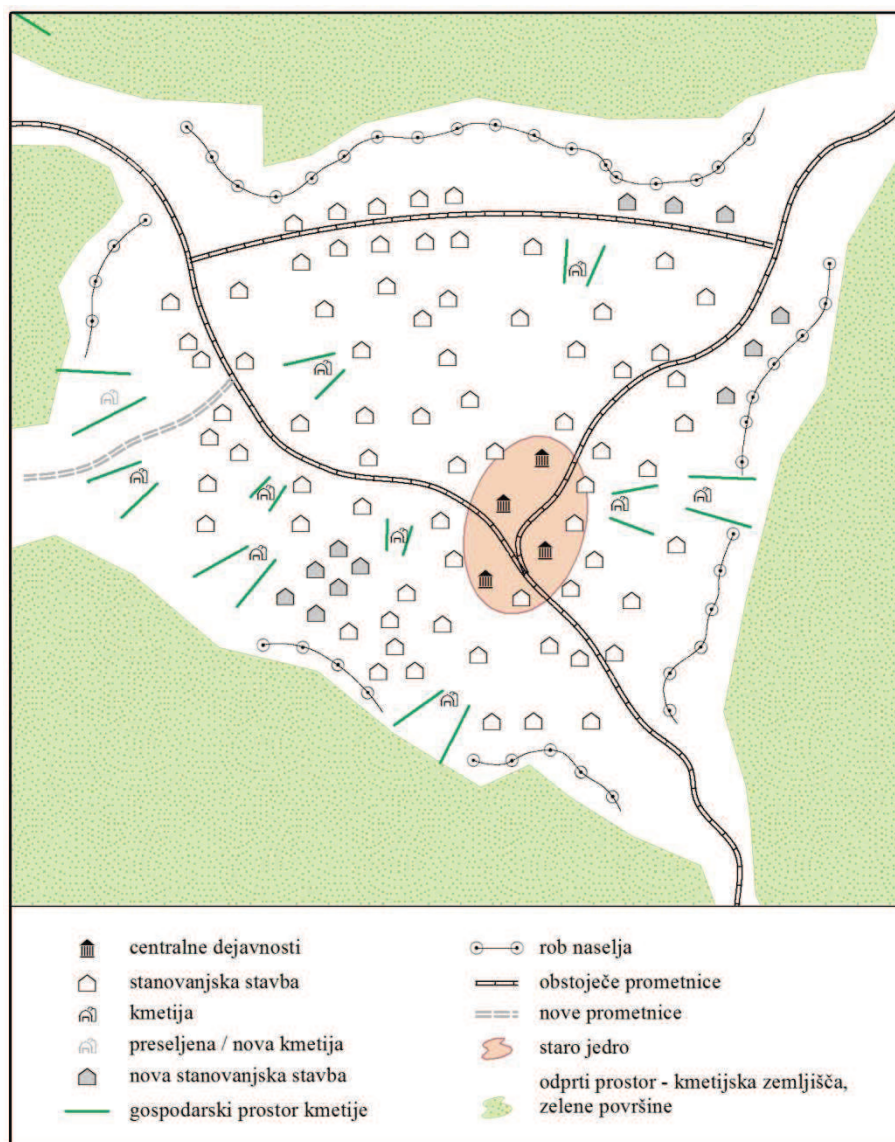
Photo 5: A newly built residence parting farm and farmland hinders easy access to the farmlands and magnifies the potential for neighbour disputes

Kadar je razvojna prioriteta prostorskega urejanja spodbujati stanovanjsko in druge nekmetske dejavnosti, je treba temu primerno prilagoditi namensko rabo prostora, vendar s tem tvegamo večjo stopnjo disperzije kmetij in medsebojne prepletenosti kmetijske ter stanovanjske rabe, ki je lahko povod za povečanje socialnih napetosti in nesoglasij med različnimi uporabniki prostora.

Območja prostorsko razpršenih kmetij

Na obmestnih območjih, na katerih so kmetije prostorsko razpršene, je opredeljevanje stanovanjsko-kmetijske namenske rabe prostora glede na obstoječe stanje problematično. V primerih ko prostorske razmere to dopuščajo, je najbolj smiselno del obrobja naselja nameniti preselitvam kmetij oziroma izgradnji novih kmetij.

Selitev kmetij je zelo zahteven postopek, ki se v praksi redko izvaja. Preselitev je priporočljiva v primeru, ko kmetija leži v strnjenem delu urbanega naselja in je njen razvoj oziroma obstoj zaradi okoliških pritiskov onemogočen. Namenski rabi naj sledita tudi ustrezni komunalna in prometna infrastrukturna opremljenost. Poleg površin podeželskega naselja je treba opredeliti tudi površine z objekti za kmetijsko proizvodnjo, ki so namenjene kmetijskim stavbam za intenzivno pridelavo rastlin ali rejo živali.

Slika 41: Prostorsko načrtovanje na območjih, kjer so kmetije prostorsko razpršene

Figure 41: Spatial planning in areas with dispersed farms

4.4.5 Prostorsko načrtovanje kmetijskih zemljišč

Glede na intenzivnost zmanjševanja obsega kmetijskih zemljišč v ravninskih obmestnih območjih, tudi najkakovostnejših, je njihova zaščita pred nadaljnjo pozidavo nujen ukrep, vendar bo v prihodnje del kmetijskih zemljišč v neposredni bližini robov naselij treba odstopiti za širitev naselij, predvsem za območja, namenjena kmetijskim objektom. Širitev naselij ne sme potekati stihijno in nenadzorovano, treba je omejiti pozidavo neprimernih zemljišč, na primer na poplavno ogroženih, obvodnih in močvirnatih območjih. Upoštevati je treba tudi vpliv širitve naselij na vizualne spremembe v pokrajini, ohranjati najlepše vaške robove in širitev usmerjati na vidno manj izpostavljena območja.

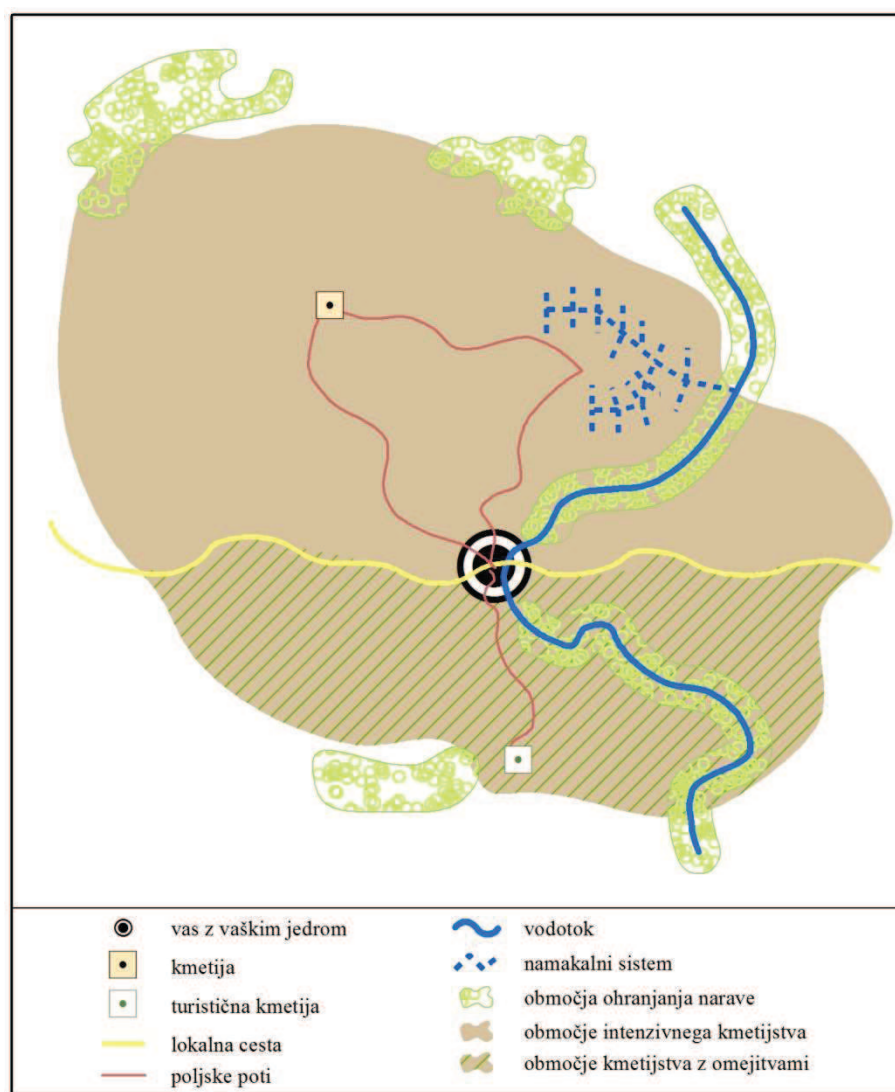

Fotografija 6: Primer neuspele melioracije na zahodnem delu Kamniškobistriške ravnine, pri katerem so kmetje poljedelstvo po nekaj letih opustili

Photo 6: The most suitable location for a farm – situated outside the residential area, with immediate access to farmlands

Izboljševanje lastniške strukture kmetijskih zemljišč je še vedno eden izmed pomembnih dejavnikov za povečanje učinkovitosti kmetijske dejavnosti. Treba se je zavedati, da gre za dolgotrajne in finančno zahtevne postopke, ki od vpletenih strank zahtevajo veliko pripravljenosti za sodelovanje. Za izvedbo komasacije in arondacije so zato zainteresirane predvsem tržno usmerjene kmetije (v večini čiste in mešane kmetije), za katere racionalizacija na področju kmetijskih zemljišč pomeni večjo učinkovitost in večji donos.

Sočasno z izvajanjem komasacije je smiselno izvesti tudi melioracijske posege: osuševalne kanale, namakalne sisteme ali druge agromelioracijske posege za izboljšanje fizikalnih, kemičnih in bioloških lastnosti tal. Ob tem pa je zaskrbljujoče dejstvo, da se nekatera, v preteklosti komasirana kmetijska zemljišča, znova delijo, kar je povezano tudi s spremembami socialno-ekonomskega tipa kmetij.

Slika 42: Primer modela kmetijskega prostorskega načrtovanja širšega vaškega območja

Figure 42: Model of agricultural spatial planning on the broader village area

Kljub možnostim za intenzivno kmetijsko proizvodnjo se na ravninskih obmestnih območjih izogibajmo obsežnim območjem monokultur. Ne smemo pozabiti na ohranjanje kulturne pokrajine kot razbremenilnega prostora bližnjih urbanih območij ter na varovanje ekološko in biotsko pomembnih sestavin agrarne pokrajine, kot so obvodno drevje, grmovje, mejice, studenci, potoki, manjša močvirja in mlake, kali, sadno drevje in vrtovi.

Pomembno je tudi ohranjanje gozdnih zaplat ter posamičnih dreves in varovanje antropogenih prvin, kot so značilni kozolci, seniki, plotovi, suhozidi, poljske poti (Pogačnik, 2006). Zagotoviti je treba dostop do gozdov ter javno uporabo zasebnih poljskih poti in stez za rekreacijske namene.

Fotografija 7: Najprimernejša lokacije kmetije – izven naselja z neposrednim dostopom do kmetijskih zemljišč
Photo 7: Farms which lack immediate access to their farmlands, or are located in cramped spaces, can find a suitable solution in outbuildings housing agricultural machinery next to the farmlands

Fotografija 8: Za kmetije, ki nimajo neposrednega dostopa do svojih kmetijskih zemljišč ali so utesnjene, so primerna rešitev poslopja za mehanizacijo na robu zemljišč
Photo 8: Farms without direct access to the allotments the storehouses located on the edge of the allotments are adequate solution

5 SKLEP

Slovensko javno mnenje je bilo v drugi polovici prejšnjega stoletja do polkmetov zelo kritično. Kmečki poklic je veljal za enega izmed najmanj uglednih, v družbi pa se je ustalilo tudi splošno prepričanje, da je dvojna aktivnost, torej na kmetiji in izven nje, škodljiva in nedopustna. Polkmetje naj bi bili odgovorni za zanemarjanje kmetijske zemlje in uničenje tradicionalne kmetijske kulturne pokrajine. Na delovnem mestu izven kmetije naj bi bili zaradi preobremenjenosti in utrujenosti manj učinkoviti, s tem pa so škodovali delovni organizaciji in ostalim zaposlenim v njej. Očital se jim je previsok skupni dohodek iz vseh dejavnosti in sodelovanje v sivi ekonomiji. Negativno mnenje je bilo še posebej prisotno med ljudmi, ki so priznali, da z nobenim izmed polkmetov niso imeli tesnejših osebnih stikov (Barbič, 1990).

Zaradi tega verjetno niso poznali motivov, zaradi katerih so se kmetje odločali za iskanje dodatnega zaslužka, in niso bili seznanjeni z življenjskim standardom, ki ga je kmetija omogočala članom gospodinjstva na agrarno prenaseljenih območjih. Niso se ukvarjali s problemom dolgoletne neizenačenosti pravic delavcev in kmetov ter vseh njihovih družinskih članov, kot so pravica do zjamčenega osebnega dohodka, pravica do pokojninskega in invalidskega zavarovanja, pravica do zdravstvenega zavarovanja in pravica do porodniškega dopusta. Še manj pa so se verjetno zavedali pomena polkmetij pri ohranjanju poseljenosti in kultiviranosti tistih podeželskih območij, na katerih razmere za bivanje in delo na kmetiji niso omogočale dostojnega preživetja. Intenzivna industrializacija v dosegu dnevnega prihajanja na delo je prebivalcem teh območij omogočila, da so še vedno obdelovali kmetijska zemljišča in družinski proračun dopolnjevali z zaposlitvijo izven kmetijstva. Seveda na račun prostega časa, letnega dopusta, zgodnjega vstajanja ter odhajanja na delovno mesto, visoke stopnje organiziranosti in povečanih fizičnih ter psiholoških naporov.

Zanimanje za polkmetije v znanstvenih, strokovnih in tudi javnomnenjskih raziskovanjih je od devetdesetih let naprej nekoliko potihnilo, delež polkmetij pa se je iz popisa v popis povečeval. Leta 2000 je dosegel že 72,8 % (Udovč, Kovačič, Kramarič, 2006). Naraščajoča vloga polkmetij v slovenskem kmetijstvu nas je spodbudila, da se v doktorski disertaciji osredotočimo na njih oziroma na njihovo vlogo v gospodarski, okoljski in prostorski preobrazbi obmestnih območij, za katero menimo, da je drugačna kot na hribovitih in demografsko ogroženih predelih.

Geografski in sociološki vidik polkmetij, njihov razvoj, vzroki in motivi za nastanek ter način življenja njihovih članov, so bili že podrobno raziskani in jih skupaj z ekonomskim vidikom povzemamo v drugem poglavju. Pripravili smo pregled tujih in domačih socialno-ekonomskih tipologij kmetijskih gospodarstev. Obstoječe raziskave so nam pomagale pri oblikovanju raziskovalnih hipotez, s katerimi smo preverjali:

- kakšen je vpliv bližine trga delovnih mest na mobilnost kmečke delovne sile,
- ali se socialno-ekonomske značilnosti obmestnih kmečkih gospodarstev odražajo v značilnostih gospodarjenja ter posledično v prostoru,
- kakšna je vloga polkmetij pri krepitvi večnamenske funkcije kmetijstva.

Ugotovili smo, da je kmetijstvo v prevladujočem deležu kmetij le stranska dejavnost, stopnja urbanizacije območja, kjer se kmetija nahaja, pa pri tem, nekoliko presenetljivo, ne igra statistično pomembne vloge. Ne glede na to, ali gre za neurbanizirana ali zelo močno urbanizirana območja, člani gospodinjstva iščejo dodatne vire dohodka izven kmetijske dejavnosti. Dostopnost delovnih mest torej ni prevladujoči dejavnik pri spreminjanju socialno-ekonomske strukture kmetij v Sloveniji. Obmestna naselja večinoma ležijo na ravninskih območjih, ki so ugodna tudi za intenzivno in tržno usmerjeno kmetijstvo. S tem sta omogočena ohranjanje in razvoj čistih kmetij, to pa bi bil lahko vzrok za manjše zanimanje za zaposlovanje v nekmetijski dejavnosti od hipotetičnih pričakovanj. Na drugi strani so člani kmečkih gospodinjstev na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko dejavnost prisiljeni iskati zunanje vire dohodka, saj prihodki iz kmetijstva niso dovolj visoki. Dostopnost delovnih mest je za prebivalce hribovitih in gorskih območij sicer slabša, a se za zaposlovanje odločajo predvsem iz ekonomske nuje.

S podrobno analizo 2.538 vzorčnih obmestnih kmetij smo ugotovili, da so polkmetije glede na obseg obdelovalnih površin manjše od čistih, struktura njihovega gospodarjenja je prostorsko bolj razdrobljena in prispeva k večji pokrajinski pestrosti, delež najetih kmetijskih zemljišč pa je manjši. V sklopu vrednotenja izvajanja večnamenske funkcije kmetijstva smo ugotovili, da je delež kmetij z ekstenzivnimi kmečkimi sadovnjaki, ki imajo močan krajnotvorni pomen, med polkmetijami višji v primerjavi s čistimi, prav tako polkmetije gojijo večje število različnih posevkov na enoto obdelovalne površine. Obremenjevanje okolja z dušikom in fitofarmaceutskimi sredstvi je pri polkmetijah nižje od čistih kmetij. Na drugi strani se čiste kmetije pogosteje odločajo za dopolnilne dejavnosti in za ekološko kmetovanje.

Razlike med posameznimi socialno-ekonomskimi tipi kmetij kljub temu niso tako izrazite, da bi opravičevale oblikovanje prostorsko načrtovalskih ukrepov, prilagojenih posameznemu socialno-ekonomskemu tipu. Vse oblike kmetij (čiste, mešane, dopolnilne in ostarele) izkazujejo stabilnost, zato ne vidimo razloga za spodbujanje večanja ali zmanjševanja deleža določenega socialno-ekonomskega tipa kmetij. Izjema bi lahko bile ostarele kmetije, vendar demografska slika Slovenije in slovenskega kmečkega prebivalstva nakazuje nadaljevanje staranja slovenskih kmetij. Z vidika prostorskega načrtovanja je pomembnejše, da poznamo razvojni potencial kmetij na planskem območju in večji poudarek namenimo najbolj vitalnim ter stabilnim kmetijam ne glede na to, ali gre za čiste kmetije ali polkmetije.

Tistim, ki imajo že sedaj dobre pogoje za širitev svoje dejavnosti, moramo omogočiti, da se ti ne poslabšajo. Kmetijam, ki se soočajo s slabšimi pogoji za ohranjanje in širitev kmetovanja, pa lahko z ustreznimi ukrepi pomagamo do njihovega izboljšanja.

Kot odgovor na vprašanje, kako oceniti razvojni potencial kmetij na izbranem območju v sprejemljivem časovnem in finančnem okviru, smo pripravili metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev. Naše osnovno izhodišče je bilo, vključiti čim večje število dejavnikov, ki vplivajo na razvojni potencial kmetije in ki jih hkrati lahko ovrednotimo z uporabo javno dostopnih podatkovnih virov, ki pokrivajo območje celotne države. Vrednotenje smo razdelili v štiri sklope:

- vrednotenje stabilnosti in vitalnosti kmetij,
- vrednotenje širitvenega potenciala in konfliktnosti kmetij,
- vrednotenje kakovosti in strukture kmetijskih zemljišč,
- vrednotenje učinkov prostorsko načrtovalskih in varovalnih ukrepov na razvojni potencial kmetij.

Pri končnem vrednotenju razvojnega potenciala kmetij smo se odločili za uporabo uteži, ki smo jih glede na njihovo pomembnost pripisali vsakemu kriteriju.

Metodologija je primerna za vrednotenje vseh socialno-ekonomskih tipov kmetij. Čiste, mešane in dopolnilne kmetije lahko z vidika stabilnosti označimo za enakovredne. Prehodi med posameznimi tipi so rezultat sprememb in odločitev na ravni kmečkega gospodinjstva in širšega družbeno gospodarskega okolja, njihov namen pa je ravno ekonomska stabilizacija kmetijskega gospodarstva. Kljub temu pa smo značilnosti posameznih socialno-ekonomskih tipov in razlike med njimi upoštevali v tistih točkah vrednotenja, v katerih se nam je to zdelo pomembno, na primer pri starostni sestavi kmečkega gospodinjstva, namenu kmetijske pridelave, lastniški strukturi kmetijskih zemljišč, prostorski utesnjenosti kmetij in drugih.

Vrednotenje smo preizkusili na primeru 54 vzorčnih kmetij s Kamniškobistriške ravnine, za katere smo razpolagali z vsemi potrebnimi podatkovnimi viri. Osredotočili smo se na leto 2007, ki je referenčno leto za raziskavo strukture kmečkih gospodinjstev, vendar so bile v raziskavo vključene le vzorčne kmetije, ne pa celotna populacija. Ugotovili smo, da vrednotenje razvojnega potenciala prikaže splošno stanje kmetij na izbranem območju, vendar iz skupne ocene ni razvidno, na katerem področju so kmetije v boljšem oziroma slabšem položaju. Vrednotenje je zato bolj smiselno izvajati po korakih, za vsak sklop posebej, in znotraj tega analizirati razloge za razlike v izračunanih vrednostih kmetij.

5.1 RAZPRAVA

Pri raziskovanju značilnosti socialno-ekonomskih tipov kmetij v slovenskem prostoru smo se s prvimi težavami soočili že na začetku – pri kriterijih za opredelitev tipov. Iz poglavja, v katerem smo predstavili izbor tujih tipologij, je razvidno, da ima skoraj vsaka državna statistika oziroma kmetijsko ministrstvo svoje kriterije za razvrščanje kmetij. Pri nas so ti vezani na popisni obrazec Popisa kmetijskih gospodarstev Slovenije, ki anketirane člane kmečkih gospodinjstev sprašuje le po časovnem obsegu dela na kmetiji in izven kmetije, ne pa po deležu dohodka, ki ga vsaka dejavnost prinaša. Zavedamo se, da je poizvedovanje po virih in višini dohodka občutljivo za večino gospodinjstev, ne le kmečkih, vendar z vidika raziskovanja ekonomskega položaja kmetijskih gospodarstev podatek o delovnem angažmaju po dejavnostih ni najustreznejši. Nemodernizirane kmetije, ki se ukvarjajo z ekstenzivno kmetijsko proizvodnjo, lahko kmetovanju namenijo veliko večji delež časa kot ga predstavlja delež dohodka iz te dejavnosti. Nasprotno je na moderniziranih kmetijah zaradi uporabe sodobne mehanizacije čas, ki ga namenijo za kmetijsko dejavnost, lahko precej krajši, dohodek pa zaradi intenzivne kmetijske pridelave precej višji. Tudi v prihodnje je pričakovati, da se podatkov o dohodkih na ravni statističnih popisov ne bo zbiralo.

Čeprav je bil prvotni namen disertacije raziskati prostorski vidik socialno-ekonomskih značilnosti kmetij – torej lokacijske dejavnike, ki vplivajo na njih, in način, na katerega kmetije vplivajo na preobrazbo prostora –, smo se morali pri oblikovanju raziskovalnih hipotez opreti na razpoložljive podatkovne vire, torej na podatke Raziskave strukture kmetijskih gospodarstev 2007 in Popisa kmetijskih gospodarstev v Sloveniji 2000. Na nekoliko negotovih tleh smo se znašli pri preverjanju tretje hipoteze, ki se nanaša na večnamensko funkcijo kmetijstva. Že sam pojem večnamenske funkcije je vsebinsko zelo širok, poleg tega za številne učinke, predvsem okoljske in socialne, še nimamo ustreznih orodij, s katerimi bi učinke ovrednotili celovito. S podatki, ki so bili na voljo, smo lahko ovrednotili le nekatere vidike večnamenske funkcije kmetijstva, zato smo se tudi odločili za delno potrditev hipoteze.

Območje Kamniškobistriške ravnine, ki smo ga izbrali za preverjanje metodologije vrednotenja razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev, je zaradi intenzivnosti suburbanizacijskih procesov morda specifično in težko primerljivo z ostalimi slovenskimi obmestnimi območji, zato se kaže priložnost in potreba po nadaljnjem raziskovanju obmestnih območij in njihovi medsebojni primerjavi.

V poglavju *Upoštevanje socialno-ekonomskih in drugih značilnosti kmetij v procesu prostorskega načrtovanja obmestij* smo analizirali razvojni potencial 54 vzorčnih kmetij, kar je glede na podatke Popisa kmetijskih gospodarstev 2000 predstavljalo dobrih 10 % kmetijskih gospodarstev na tem območju. Za rezultate, na podlagi katerih bi bilo mogoče oblikovati širše veljavne ugotovitve glede

razvojnega potenciala kmetij na Kamniškobistriški ravnini, bi potrebovali enakomernejšo prostorsko razporeditev kmetij, pri vzorčenju pa bi bilo smiselno upoštevati tudi socialno-ekonomske dejavnike.

Priporočila za prostorsko umeščanje kmetij in kmetijske dejavnosti v naseljih oziroma drugih planskih območjih, ki smo jih predstavili na koncu četrtega poglavja disertacije, prikazujejo nekaj hipotetičnih primerov umeščanja kmetij v prostoru za čim bolj učinkovito delovanje kmetij in čim manj konfliktov z ostalimi prebivalci. Pomembno je predvsem to, da se kmetij prostorsko ne omejuje, a v številnih primerih je za to že prepozno. Ključen je tudi dostop do kmetijskih zemljišč, zato naj bo ta urejen tako, da kmetijam zagotavlja čim krajše poti, hkrati pa naj bo čim bolj ločen od ostalih prometnic, namenjenih osebnemu prometu. Zavedamo se, da dejanske razmere v obmestnih naseljih zahtevajo kompleksnejše rešitve. Priporočila, ki smo jih predlagali, so namenjena prikazu uporabe vrednotenja razvojnega potenciala kmetij na nekem območju in jih moramo ob prenosu v dejanski prostorski načrt uskladiti z drugimi prostorskimi rabami.

5.2 PRIHODNJI RAZISKOVALNI IZZIVI

Prihodnja raziskovanja na področju ekonomike prostora, agrarne ekonomike, geografije, sociologije, krajinske arhitekture in prostorskega načrtovanja bi se morala še bolj poglobiti v proučevanje vloge kmetijstva v družbi, nacionalnih prednostnih nalogah, zagotavljanju prehranske varnosti (v količinskem in kakovostnem smislu), gospodarstvu in varstvu okolja, pri tem pa upoštevati geografske posebnosti raziskovalnih okvirov, ki so lahko nadnacionalni, državni, regionalni ali pa povsem lokalni. Priporočamo dve smeri raziskovanj:

- raziskovanja omenjenih vsebin na mestnih, obmestnih, gospodarsko propulzivnih območjih, v bližini metropol in regijskih središč; na območjih, ugodnih za kmetijsko dejavnost – kjer je zmanjševanje obsega kmetijskih zemljišč posledica močnih prostorskih pritiskov in možnosti visokih zaslužkov v primeru spremembe namembnosti kmetijskih zemljišč in njihove prodaje;
- raziskovanja omenjenih vsebin na hribovitih in gričevnatih območjih, depopulacijskih območjih z neugodnimi oziroma manj ugodnimi pogoji za kmetijsko dejavnost – kjer se kmetijska zemljišča in kmetijska dejavnost opuščajo zaradi pomanjkanja človeškega, socialnega, gospodarskega ter okoljskega kapitala.

Prostorsko načrtovanje vse bolj postaja optimiziranje znotraj obstoječe prostorske ureditve, varovalnih omejitev in trenutnih potreb po prostoru s strani številnih uporabnikov, zato je treba identificirati območja, ki so za kmetijsko dejavnost najprimernejša. Upoštevati moramo naravne pokrajinske danosti in antropogene spremembe, ki smo jih ljudje v prostor vnesli s svojimi dejavnostmi, na primer onesnaženost zraka in prsti v bližini prometnic, onesnaženost vodnih virov, poplavna območja, degradirana območja in tako dalje.

V doktorski disertaciji smo predstavili metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala obmestnih kmetij z vidika socialno-ekonomskih in prostorskih pogojev, ki smo jo preverili na vzorčnem območju Kamniškobistriške ravnine. Tovrstne analize bi bilo zanimivo izvesti tudi za druga obmestna območja v Sloveniji (izvajanje primerjav s tujimi obmestnimi območji bi bilo zaradi podatkovne neusklajenosti verjetno prezahtevno) in ugotavljati morebitne razlike med posameznimi območji. V prihodnje bi bilo smiselno pripraviti tudi metodologijo za vrednotenje razvojnega potenciala kmetij na območjih z manj ugodnimi pogoji za kmetijstvo.

Opozorila o sprejemanju ukrepov za zagotavljanje zadostne prehranske oskrbe, ki postaja vse bolj nestabilna zaradi naraščajočega števila svetovne populacije ter napovedi o vremenskih spremembah, in naj bi jim bili priča v naslednjih desetletjih, postajajo vse glasnejša na svetovni, evropski in nacionalni ravni. Zavedanje vloge kmetijske dejavnosti in njenih nosilcev se v javnosti krepi, enako velja tudi za podporo prizadevanjem, da bi kmetje kmetijska zemljišča v čim večji meri ohranjali in obdelovali. Vse bolj je poudarjen pomen varno/zdravo pridelane hrane.

Številni brezposelni ljudje v kmetijstvu vidijo novo priložnost za zaposlitev in za preživetje, kmetije postajajo tudi del mreže socialnega podjetništva (še en vidik socialne vloge kmetijstva). Z naraščajočo zavestjo ljudi o pomenu varno pridelanih kmetijskih pridelkov sta v porastu ekološko in integralno kmetijstvo, pričakujemo pa lahko tudi porast števila gospodarstev, ki se ukvarjajo s pridelavo vrtnin (med vsemi socialno-ekonomskimi tipi kmetij).

V Sloveniji veliko družin obdeluje svoj vrt, vrtičkarstvo je prisotno tudi v urbanem okolju. Med osveščenimi potrošniki je vse bolj prisotno povpraševanje po doma pridelani hrani, v prepričanju, da gre za bolj pristen stik in za kakovostnejše kmetijske proizvode, zato se odločajo za nakup kar neposredno na kmetijah ter na tržnicah, torej mimo posrednikov. Neposredna prodaja proizvodov je zanimiva tudi za obmestne polkmetije, ki imajo močno zaledje potencialnih kupcev hrane. Če si uspejo zagotoviti stalne kupce sezonskih proizvodov, je njihov nekdanj nekonkurenčni položaj zaradi majhnega obsega proizvodnje v dogovarjanju s posredniki stvar preteklosti. Kmetje razvijajo inovativne načine, kako do kupcev, na primer s tedensko pripravo (lahko celo dostavo) zabojčka sezonskega sadja in zelenjave za stalne kupce ali pa naročanje sadja in zelenjave preko spleta. Ugled kmečkega poklica v očeh nekmečkega prebivalstva se zaradi tovrstnih potez izboljšuje in znova se vzpostavlja nekoč izgubljeno medsebojno zaupanje.

6 SUMMARY

From the 1990's onwards, interest in part-time farms in scientific, expert and public research has somewhat diminished, while the share of part-time farms increased from one census to the next. In 2000 this share amounted to 72.8% (Udovč et al. 2006). The increasing role of part-time farms in Slovene agriculture encouraged the shift of focus onto their role in the economic, environmental and spatial transformation of the suburbs, which is considered to be different than the transformation of hilly and demographically endangered areas.

The geographic and social aspects of part-time farms, their development and the reasons and motives for their establishment as well as the way of living on these farms have already been researched in detail. The second chapter of this doctoral dissertation summarizes the research of the aforementioned aspects together with the economic aspects of part-time farms, and provides an overview of foreign and domestic socio-economic typologies of agricultural economies. The existing research has offered great help with the formation of research hypotheses, on the basis of which the following inquiries have been made:

- in what manner the proximity of the workforce market impacts the mobility of agricultural workforce,
- whether socio-economic characteristics of suburban agricultural economies reflect in the characteristics of farm management and consequently in the environment,
- what role part-time farms have in strengthening the multi-layered agriculture.

Research has shown that in the case of most farms agriculture is only a secondary activity, whereas statistics show, somewhat surprisingly, that this phenomenon does not seem to be affected by the urbanization level of the area where the farm is located. Whether it be non-urbanized or highly urbanized areas, agricultural household members intensively seek additional sources of income beyond agricultural activities. The accessibility of workplaces is not a predominant factor in the transformation of the socio-economic structure of farms in Slovenia. Suburban settlements are mostly situated in flat areas, which are suitable for intensive and market-oriented agricultural activity. This enables the preservation and the development of pure farms, and may also be the reason for less interest for the employment in non-agricultural activities in regards to the hypothetical expectations. On the other hand, members of agricultural households situated in areas with limited possibilities for agricultural activity are forced to seek external sources of income, seeing that the income from their agricultural activities does not suffice. Though workplaces are not easily accessible to people from hilly and mountainous areas, they nonetheless seek other employment due to their economic needs.

On the basis of a more detailed analysis of 2538 suburban sample farms a conclusion was made that part-time farms are, regarding the extent of agricultural areas, smaller than pure farms, while the structure of their management is spatially more fragmented, which contributes to a greater landscape variety, with the share of leased agricultural land being smaller. Evaluating the realisation of the multi-layered function of agriculture, a conclusion can be drawn that the share of farms with extensive agricultural orchards, which are of great importance for landscape formation, is higher among part-time farms than among pure farms. Part-time farmers also cultivate a bigger variety of different crops per unit of cultivated agricultural land. The burdening of the environment with nitrogen and phytopharmaceuticals is lower among part-time farms than among pure farms. On the other hand, pure farms more often boast additional activities and eco-farming.

Individual socio-economic types of farms nonetheless do not differ so much as to justify the passing of spatial planning measures targeting each specific type. All forms of farms (pure, mixed, part-time farms and declining farms) possess the element of stability therefore there is no reason to promote only one particular socio-economic type of farm. The only exception could be the declining farms, but the demographic profile of Slovenia and the Slovene agricultural population indicates, that the trend of declining farms will continue. As regards spatial planning it is important to learn about the development potential of farms in the planned area and put greater emphasis on the most vital and stable farms, whether they be pure or part-time farms.

Those farms which already have good conditions for expanding their activities should be guaranteed that these will not deteriorate. Farms which are dealing with worse conditions for the preservation and expansion of farming should be provided with suitable measures to reach more favourable conditions.

As an answer to the question in what way the development potential of farms in the selected area should be evaluated within the acceptable temporal and financial frame, a methodology for evaluating the development potential of suburban farms from the perspective of socio-economic and spatial conditions was formed. The starting point was the inclusion of the highest possible number of factors which influence the development potential of a farm and can be evaluated by resorting to publically known data, available for the entire country. The evaluation was carried out in four segments:

- evaluation of the stability and the vitality of farms,
- evaluation of farms' expansion potential and the conflict potential among farms,
- evaluation of the quality and structure of agricultural land;
- evaluation of the effects of spatial-planning and protective measures on the development potential of farms.

To make the final evaluation of the development potential of farms, each criterion was accorded suitable indicators, based on their importance.

The methodology is suitable for the evaluation of all socio-economic types of farms (with the exception of declining farms), since the empirical part of the doctoral dissertation has shown that granting preference to only one specific farm type is not justifiable. Concerning stability pure, mixed, as well as part-time farms can be regarded as equal. The transitions between the individual farm types are a result of changes and decisions on the level of agricultural households and the broader socio-economic environment, their purpose being the economic stabilisation of agriculture. Nonetheless the characteristics of individual socio-economic types and the differences among them were taken into account in the most important points of the evaluation, for example when considering the age structure of an agricultural household, the aims of agricultural production, the ownership structure of agricultural land, spatial limitations of farms, etc.

The evaluation was tested on 54 sample farms from the Kamniška Bistrica plain, for which all the needed databases were available. The focus of the evaluation was the year 2007, which is the reference year for research on the structure of agricultural households, although the research study included only sample farms and not the entire population. Results have shown that the evaluation of the development potential illustrates the general state of farms in the selected area, but does not show the farms of which area are in better or worse condition. It is more sensible to carry out the evaluation in separate steps, for each segment individually and to analyze the reasons for the differences in the calculated values of farms within each individual segment.

The applicative end of the dissertation includes suggestions for spatial site selection of farms and agricultural activities in urbane settlements or other planned areas. These suggestions comprise some hypothetical examples of site selections of farms within the environment to guarantee a more efficient performance of farms and the minimum of conflicts with the rest of the population. It is vital not to limit the farms spatially, although in many cases it is already too late. The accessibility of agricultural lands is of key importance. The shortest route should be available to the farm, while it should also be separated from other roads, intended mostly for personal transport. It is clear that the current conditions in urban fringe demand more complex solutions. The suggestions are intended to illustrate the use of evaluation of the development potential of farms in a specific area. These suggestions should be correlated with other possible types of spatial use when implemented in the environment.

UPORABLJENI VIRI

Agricultural fact book 2001-2002. United States Department of Agriculture.

<http://www.usda.gov/factbook> (pridobljeno 27. 5. 2011).

Ahearn, M., Lee, J. E. Jr. 1991. Multiple job-holding among farm operator households in the United States. V: Hallberg, M. C. (ur.), Findeis, J. L. (ur.), Lass, D. A. (ur.). Multiple Job Holding among Farm Families. Ames, Iowa State University Press: str. 3-30.

Akkaya Aslan, S. T., Gundogdu, K. S., Arici, I. 2007. Some Metrics Indices for the Assessment of Land Consolidation Projects. Pakistan Journal of Biological Sciences 10, 9: 1390-1397.

Alihodžić, A. 2010. Moderna portfolio teorija i diversifikacija. Bankarstvo 11-12: 62-77.

Andersson, H., Ramamurtie, S., Ramaswami, B. 2003. Labor income and risky investments: can part-time farmers compete? Journal of Economic Behaviour & Organization 50: 477-493.

doi: 10. 1016/S0167-2681(02)00038-0

Anketa o delovni sili. 2006. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

http://www.stat.si/tema_demografsko_trg_adp.asp (pridobljeno 22. 11. 2011).

Barbič, A., Hribernik, F., Kladnik, D., Kovačič, M. 1984. Mešane kmetije - da ali ne? Teorija in praksa 21: 23-43.

Barbič, A. 1990. Kmetov vsakdan: položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba: 349 str.

Bat, M., Lipovšek, I. 1991. Učinki poplave 1990 ob Kamniški Bistrici v občinah Domžale in Bežigrad. Ujma 5: 29-34.

Beck, U. 1992. Risk Society – Towards a New Modernity. London, Sage: 260 str.

Bedrač, M., Cunder, T. 2006. Slovenska kmetijska politika in večnamenskost kmetijstva. V: Kavčič, S. (ur.). Slovenija v EU - izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje: zbornik 3. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Moravske Toplice, 10. - 11. november 2005. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 243-257.

Bellon, M. R., Taylor, J. E. 1993. Folk soil taxonomy and the partial adoption of new seed varieties. Economic Development and Cultural Change 41, 4: 763-786.

- Bentley, J. W. 1987. Economic and ecological approaches to land fragmentation: in defense of a much-maligned phenomenon. *Annual Review of Anthropology* 16: 31–67.
- Blarel, B., Hazell, P., Place, F., Quiggin, J. 1992. The economics of farm fragmentation: evidence from Ghana and Rwanda. *The World Bank Economic Review* 6, 2: 233–254.
- Bole, D. 2008. Ekonomska preobrazba slovenskih mest. Ljubljana, Založba ZRC: 232 str.
- Bollman, R. D. 1991. Efficiency aspects of part-time farming. V: Hallberg, M. C. (ur.), Findeis, J. L. (ur.), Lass, D. A. (ur.). *Multiple Job Holding among Farm Families*. Ames, Iowa State University Press: str. 112-139.
- Boyd, S. 1998. Hobby Farming – For Pleasure or Profit? Statistics Canada, Agriculture Division, Working paper 33: 28 str.
<http://publications.gc.ca/collections/Collection/Statcan/21-601-MIE/21-601-MIE1998033.pdf>
(pridobljeno 15. 1. 2012)
- Buitelaar, E. 2004. Planning as reducing uncertainty: the possible role of institutions in land use planning. Prispevek na konferenci Association of European Schools of Planning – AESOP, Francija, Grenoble, 1. - 3. julij 2004.
<http://www.ru.nl/planologie/staf/buitelaar> (pridobljeno 3. 6. 2011).
- Campbell, S., Fainstein, S. S. 1998. Introduction: The structure and debates of planning theory. V: Campbell, S. (ur.), Fainstein S. S. (ur.). *Readings in planning theory*. Malden. Blackwell Publishers: str. 1-14.
- Cigale, D. 2005. Posodobitev Ravbarjeve tipizacije naselij z vidika stopnje urbaniziranosti na podlagi RPE 2002. V: Krevs, M. (ur). *Ocena ponudbe in povpraševanja po zemljiščih za gradnjo na nivoju regije in države – priprava vhodnih podatkov in izvedba ankete : 1. fazno poročilo*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 55 str.
- Cochrane, W. W. 1987. Saving the modest-sized farm or the case for part-time farming. *Choices: the magazine of food, farm and resource* 2: 4–8.
- Cof, A. 2005. Vplivi širjenja pozidanih zemljišč na krajinske kakovosti prostora v Ljubljanski urbani regiji v obdobju 1951-2002. *Urbani izziv* 16, 1: 117-123.
- Corsi, A., Findeis, J. L. 2000. True state dependence and heterogeneity in off-farm labour participation. *European Review of Agricultural Economics* 27, 2: 127-151.
doi: 10.1093/erae/27.2.127

Coyle, G. 2004. The analytic hierarchy process (AHP). Open Access Material.

http://www.booksites.net/download/coyle/student_files/AHP_Technique.pdf (pridobljeno 12. 2. 2012).

Cunder, T., Rednak, M., Zagorc, B. 2007. Vrednotenje težavnostnih razmer v območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo. V: Kavčič, S. (ur.). Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja: zbornik 4. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Moravske Toplice, 8. - 9. november 2007. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 113-127.

Čergan, Z., Dolničar, P., Sušin, J., Verbič, J., Verbič, J., Ugrinović, K., Zemljich, A., Maslo, G. 2003. Usmerjanje kmetijstva na vodovarstvenih območjih Mestne občine Ljubljana - zaključno poročilo. Ljubljana, Kmetijski inštitut Slovenije: 93 str.

Ćirić, J. 1979. Osnove sociologije naselja i sociologija sela. Novi Sad, Gradina: 179 str.

Davis, J. R., Pearce, D. 2000. The rural non-farm economy in Central and Eastern Europe. Kent, Natural Resources Institute: 42 str.

<http://www.nri.org/projects/rnfe/pub/papers/dp0004.pdf> (pridobljeno 10. 12. 2011).

Delame, N., Lavigne, M. 2000. Le revenu non agricole des foyers d'agriculteurs - Un montant significatif pour un foyer sur trois. Pariz, L'Institut national de la statistique et des études économiques, Insee Premiere No. 722: 4 str.

http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/ip722.pdf (pridobljeno 16. 5. 2011).

Dernulc, S., Iljaš Petrovič, U., Kutin Slatnar, B., Orešnik, I., Cunder, T., Golež, M., Juvančič, L. 2002. Popis kmetijskih gospodarstev Slovenija 2000. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije: 256 str.

Di Falco, S., Penov, I., Aleksiev, A., van Rensburg, T. M. 2009. Agrobiodiversity, farm profits and land fragmentation: evidence from Bulgaria. *Land Use Policy*, 27: 763-771.
doi: 10. 1016/j. landusepol. 2009. 10. 007

Dilić, E. 1980. Osnovni pojmovi: Program istraživanja mješovitih domaćinstava i seljaka radnika. V: Cvjetićanin, V. (ur.). Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu: str. 27-36.

Dirimanova, V. 2006. Land fragmentation in Bulgaria: an obstacle for land market development. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists* 8, 6: 37-42.

Drozg, V. 2006. Regijsko mesto Maribor. *Revija za geografijo* 1, 1: 9-39.

Dular, J. 2007. Uporaba metod večkriterijskega vrednotenja v geografskem informacijskem sistemu. *Diplomska naloga*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: 96 str.

Erikson, R., Goldthorpe, J. H. 2002. Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective. *Journal of Economic Perspectives* 16: 31-44.

Evans, N. J., Ilbery, B. W. 1993. The pluriactivity, part-time farming, and farm diversification debate. *Environment and Planning A* 25, 7: 945-959.

Fajš M., Gaberščik B., Marušič J., Pirnat R., Repolusk P., Ravbar M., Strmšnik I., Špes M., Šubic I. 1998: Prostorski vplivi približevanja Slovenije Evropski zvezi. *Zaključno poročilo*. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 190 str.

Fuller, A. ,1991. Multiple job-holding among farm families in Canada. V: Hallberg, M. C. (ur.), Findeis, J. L. (ur.), Lass, D. A. (ur.). *Multiple Job Holding among Farm Families*. Ames, Iowa State University Press: str. 31-44.

Gabrovec, M., Bole, D. 2009. *Dnevna mobilnost v Sloveniji*. Ljubljana, Založba ZRC: 102 str.

Gams, I. 1983. *Geografske značilnosti Slovenije*. Ljubljana, Mladinska knjiga: 101 str.

Gardner, B. 1992. Changing economic perspectives on the farm problem. *Journal of Economic Literature* 30: 62–101.

Gasson, R. 1986. Part time farming – staregy for survival? *Sociologia Ruralis* 24, 3-4: 364-375.

Gasson, R. 1988. *The economics of part-time farming*. Harlow, Longman Scientific & Technical: 188 str.

Gosar, L. 1974. *Analiza kmečkega prebivalstva Slovenije glede na delovno silo v kmetijstvu*. Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije: 99 str.

Gosar, L. 1978. Prispevek k proučevanju razdrobljenosti posesti. *Geografski vestnik* 50: 95-112.

Hetland, P. 1986. Pluriactivity as a strategy for employment in rural Norway. *Sociologia Ruralis* 26, 3-4: 385-395.

Howden, P., Vanclay, F., Lemerle, D., Kent, J. 1998. Working with the Grain: Farming styles amongst Australian broadacre croppers. *Rural Society: the journal of research into rural & regional social issues in Australia* 8, 2: 109-125.

Huffman, W. 1991. Agricultural household models: survey and critique. V: Hallberg, M. C. (ur.), Findeis, J. L. (ur.), Lass, D. A. (ur.). *Multiple Job Holding among Farm Families*. Ames, Iowa State University Press: str. 79-111.

Hung, P. V., Macaulay, T. G., Marsh, S. P. 2007. The economics of land fragmentation in the north of Vietnam. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economic* 51, 2: 195-211.
doi: 10. 1111/j. 1467-8489. 2007. 00378

Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies*. New Jersey, Princeton University Press: 453 str.

Jabarin, A. S., Epplin, F. M. 1994. Impacts of land fragmentation on the cost of producing wheat in the rain-fed region of northern Jordan. *Agricultural Economics* 11, 2-3: 191–196.

Jervell, A. M., Desmond, A. J. 2003. *Beyond food: Towards a multifunctional agriculture*. Oslo, NILF, Working paper 2003-19: 21 str.

Juvančič, L. 2001. Modeli kmečkih gospodarstev - možnosti in omejitve. V: Erjavec, E. (ur.), Juvančič, L. (ur.). *Učinki reforme slovenske kmetijske politike: zbornik 1. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije*, Ljubljana, 1. november 2001. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 223-243.

Kada, R. 1980. *Part-Time Family Farming: Off-Farm Employment and farm Adjustments in the United States and Japan*. Tokio, Centre for Academic Publications Japan: 264 str.

Kavaš, D., Pečar, J. 2006. Metodologija izračuna indeksa razvojne ogroženosti za obdobje od 2007 do 2013. Ljubljana, Urad za makroekonomske analize in razvoj, Delovni zvezek 6: 62 str.

Kladnik, D. 1985. Slabosti zemljiške strukture kot pomemben zaviralec posodabljanja kmetijstva in skladnejše preobrazbe podeželja. V: Petrle, L. (ur). *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja: gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije*. Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije: str. 56-67.

Kladnik, D. 1999. *Leksikon geografije podeželja*. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 318 str.

- Kladnik, D., Ravbar, M. 2003. Členitev slovenskega podeželja - prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja. Ljubljana, Založba ZRC SAZU: 196 str.
- Klemenčič, M. 1974a. Socialna in ekonomska struktura mešanih delavsko-kmečkih gospodinjstev na kmečkih gospodarstvih. *Geografski vestnik* 46: 61-74.
- Klemenčič, M. 1974b. Socialnogeografska transformacija podeželja na primeru vzhodne Gorenjske. *Geographica Slovenica* 5: 90-102.
- Klemenčič, M. 1975. Sodobni prelog v SR Sloveniji : problem odnosa človek - priroda. *Geografski vestnik* 47: 75-89.
- Klemenčič, V. 1953. Urbanizacija okolice Kamnika. *Geografski vestnik* 25: 72-92.
- Klemenčič, V. 1968. Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji. *Geografski vestnik* 40: 19-52.
- Klemenčič, V. 1980. The problems of the semi-agrarian structure in the semi-urban zones of Slovenia. *Geographica Slovenica* 11: 9-21.
- Klemenčič V., Jeršič, M. 1967. Elementi transformacije Bistriške ravnine. *Kamniški zbornik* 6: 3-46.
- Kos, D. 1993. Racionalnost neformalnih prostorov. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: 264 str.
- Kos, D. 1997. Refleksno dojetje ne-varnosti. *Časopis za kritiko znanosti* 183: 93-106.
- Kos, D. 2002. Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: 168 str.
- Kos, D. 2003. Postmoderno prostorsko planiranje? *Teorija in praksa* 40, 4: 647-657.
- Kovačič, M. 1991. Kmetijstvo v razvoju podeželja. V: Barbič, A. (ur.). *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba: str. 163-183.
- Kovačič, M. 1996. Socialno-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981-1991. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko: 105 str.
- Krašovec, S. 1974. K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski revija* 25: 143-157.
- Krašovec, S. 1983. Farmer's Adjustment to Pluriactivity. *Sociologia Ruralis* 1: 11-19.

Krevs, M. 1999. Glavne razlike v življenjski ravni med slovenskimi mestnimi, obmestnimi in podeželskimi območji. Dela 14: 151-162.

Kulovec, M. 2002. Dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Ljubljana, Kmečki glas: 175 str.

Lampič, B. 2007. Okoljska in razvojna vloga kmetijstva v Mestni občini Ljubljana. Dela 28: 359-379.

Lazarevič, Ž. 1994. Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče: 171 str.

Lazarevič, Ž. 2011. Dvestoletne poti slovenskega kmetijstva. Prispevek na mednarodni razstavi A Taste of Europe/Okus Evrope, tehniški muzej Slovenije, Bistra pri Vrhniki, 1. marec 2011- 3. december 2012: 9 str.

http://863.gvs.arnes.si/fck_files/image/Dogodki11/TE/kmetijstvo.pdf (pridobljeno 18. 9. 2011)

Levstik, J. 1964. Ekonomska in družbena problematika polproletarca v RS Sloveniji. Ljubljana, RSS: 319 str.

Lipušček, M. 1981. Živinoreja na Primorskem. Sodobno kmetijstvo 9: 347-350.

Lukšič, A. A. 1997. »Das Risiko«: riziko ali tveganje. Časopis za kritiko znanosti 183: 29–39.

Lund, P. J. 1991. Part-time farming: a note on definitions. Journal of Agricultural Economics 42, 2: 196-199.

doi: 10. 1111/j. 1477-9552. 1991. tb00348. x

Makarovič, M. 1991. Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: Barbič, A. (ur.). Prihodnost slovenskega podeželja. Novo mesto, Dolenjska založba: str. 133-148.

Martins, C. 2009. Farm Structure Survey in Ireland – 2007. Luksemburg, Eurostat, Statistics in focus 20/2009: 7 str.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-020/EN/KS-SF-09-020-EN.PDF (pridobljeno 23. 3. 2009).

Marušič, J. 1993. Optimizacijski postopki kot sredstvo za vključevanje varovalnih presoj v celokupno in z okoljem skladno prostorsko načrtovanje. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Katedra za krajinsko arhitekturo: 87 str.

Marušič, J., Mlakar, A., Vertelj Nared, P. 2004. Vključevanje varstva v sistem prostorskega planiranja ter načrtovanje prostorskega razvoja v območjih varstva naravnih vrednot in kulturne dediščine.

Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 90 str.

Mastop, J. M. 1998: National planning: new institutions for integration. Referat na XII. AESOP kongresu: Planning, Professional and Public Expectations, Aveiro, Portugalska, 22.-25. julij 1998.

McConnell, D. J., Dillon, D. J. 1997. Farm management for ASIA: a Systems Approach. Armidale, FAO Farm Systems Management Series - 13.

<http://www.fao.org/docrep/W7365E/w7365e00.htm#Contents> (pridobljeno 26. 5. 2011).

McGarigal, K., Marks, B. J. 1995. FRAGSTATS: spatial pattern analysis program for quantifying landscape structure. Portland, USDA Forest service, Pacific Northwest Research Station: 122 str.

Navodila za izpolnjevanje popisnih listov. FADN knjigovodstvo na kmetijah. 2009. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/FADN/Navodila_PL_2010-2011_stare_kmetije.doc (pridobljeno 18. 5. 2010)

Medved, J. 1970. Spremembe v izrabi zemljišča in preslajanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. Geografski vestnik 42: 3-30.

Miklič, K. 2011. Primerjava modela vrednotenja dolgoročnih naložb (CAPM) in arbitražne teorije cen (APT). Diplomaska naloga. Maribor, Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta: 64 str.

Mlakar, A. 2009. Negotovost v prostorsko načrtovalskih postopkih. Urbani izziv 20, 2: 22-35.

Multifunctionality - towards an analytical framework. 2001. Pariz, Organisation for economic cooperation and development: 160 str.

<http://www.oecd.org/dataoecd/62/38/40782727.pdf> (pridobljeno 20. 5. 2010).

Mušič, V. 1996. Urbanistično planiranje, urbanistično oblikovanje, krajinsko oblikovanje. V: Hudoklin, J. (ur.). Urejanje odprtega prostora v urbanem okolju. Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije: str. 1-9.

Nakajima, C. 1986. Subjective equilibrium of the farm household. Amsterdam, Elsevier: 302 str.

Nakamura, A., Nakamura, M. 1985. Dynamic models of the labour force behaviour of married women which can be estimated using limited amounts of past information. Journal of econometrics 27: 273-298.

Nalson, J. S. 1968. Mobility of farm families. A study of occupational and residential mobility in an upland area of England. Manchester, Manchester University Press: 299 str.

Oblak, O., Juvančič, L., Erjavec, E. 2003. Ocena skupnega dohodka na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. V: Kavčič, S. (ur.), Erjavec, E. (ur.), Kuhar, A. (ur.). Slovensko kmetijstvo in Evropska unija: zbornik 2. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 14. april 2003. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 273-288.

Ogrin, D., Gosar, A. 1996. Kamniškobistriška ravan. V: Pak, M. (ur.), Perko, D. (ur.). Regionalnogeografska monografija Slovenije 3. del – Ljubljanska kotlina. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 48-69.

Orožen Adamič, M. (ur.), Perko, D. (ur.), Kladnik, D. (ur.) 1995. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana, DZS: 638 str.

Osnovna pojasnila raziskovalcem o dostopu in uporabi statistično zaščitenih mikropodatkov. 2011. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.
http://www.stat.si/drz_stat_mikro.asp (pridobljeno 13. 10. 2011).

Perko, D. 2001. Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Ljubljana, ZRC SAZU: 229 str.

Perpar, A. 2003. Primerjava ekonomsko-socialnih, demografskih in socioloških značilnosti slovenskega podeželja. Sloveniji. V: Kavčič, S. (ur.), Erjavec, E. (ur.), Kuhar, A. (ur.). Slovensko kmetijstvo in Evropska unija: zbornik 2. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 14. april 2003. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 191-206.

Perpar, A., Kovačič, M. 2006. Prostorski vidiki razvoja kmetij. Dela 25: str. 61-71.

Perpar, A., Udovč, A. 2007. Načrtovanje v kmetijstvu kot del celovitega prostorskega načrtovanja – primer Mestne občine Koper. V: Kavčič, S. (ur.). Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja: zbornik 4. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Moravske Toplice, 8. - 9. november 2007. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 129-142.

Petelinc, B. 2006. Vsebnost sladkorjev in kislin v plodu paprike (*Capsicum annuum* L.) gojene na hidroponski način s kontroliranim dodajanjem hranil. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 118 str.

Plevnik, A. 2008. Okolje in promet: Slovenija. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje: 44 str.

<http://nfp-si.eionet.europa.eu/publikacije/Datoteke/PrometInOkolje/OkoljeInPromet-min.pdf>

(pridobljeno 26. 11. 2011).

Pogačnik, A. 2000. Urejanje prostora za tretje tisočletje. Ljubljana, Študentska založba: 178 str.

Pogačnik, A. 2006. Kako izdelamo prostorske načrte. Maribor, Založba Obzorja Maribor: 300 str.

Popis kmetijskih gospodarstev - Slovenija 2000. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

<http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Kmetijstvo/Kmetijstvo.asp> (pridobljeno 12. 1. 2011).

Potočnik, I. 2003. Iskanje dodatnih virov zaslužka na podeželju: primer dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v Sloveniji. Dela 17: 100-122.

Potočnik Slavič, I. 2008. Endogeni razvojni potenciali podeželja. Doktorska disertacija. Ljubljana, (I. Potočnik Slavič): 361 str.

Praestholm, S., Reenberg, A., Pilgaard Kristensen, S. 2006. Afforestation of European landscapes: How do different farmer types respond to EU agri-environmental schemes? *GeoJournal* 67: 71-84. doi: 10. 1007/s10708-006-9035-y

Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot. UL RS št. 111- 4632/2004: 13173.

Pravilnik o kriterijih za določitev vodovarstvenega območja. Ljubljana. UL RS št. 64-2915/2004: 8111.

Primožič, M. 2010. Vzorci obnavljanja kmečkega prebivalstva – dejavniki odločanja za kmečki poklic in kmečko družino na območju upravne enote Kranj. Diplomaska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 35 str.

Prosen, A. 1993. Sonaravno urejanje podeželskega prostora. Ljubljana: Katedra za prostorsko planiranje na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo: 180 str.

Rabinowicz, E. 1992. Agricultural policy: old wine in new bottles. V: Bourdet, Y. (ur.).

Internationalization, Market Power and Consumer Welfare. London, Routledge: str. 205-250.

Rahman, S., Rahman, M. 2009. Impact of land fragmentation and resource ownership on productivity and efficiency: the case of rice producers in Bangladesh. *Land Use Policy* 26, 1: 95-103.

doi: 10. 1016/j. landusepol. 2008. 01. 003

Rajman, J. 1978. Demographic processes in suburban zones in Southern Poland. *Geographica Slovenica* 11: 91-102.

Ravbar, M. 1992a. Socialnogeografski dejavniki suburbanizacije v Sloveniji. *Geographica Slovenica* 23: 109-124.

Ravbar, M. 1992b. Suburbanizacija v Sloveniji – Odnosi, strukture in težnje v njenem razvoju. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta: 325 str.

Ravbar, M. 1997. Slovenska mesta in obmestja v preobrazbi. *Acta Geographica Slovenica* 37: 65-109.

Ravbar, M. 1998. Značilnosti urbanizacije. V: Fridl, J. in sod. (ur.). *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana, DZS: str. 310 – 313.

Ravbar, M. 2006. Podeželje na preizkušnji - kdo bo nadomestil kmetijstvo? *Dela* 25: 207-221.

Ravbar, M. 2009. Razvojni dejavniki v Sloveniji – ustvarjalnost in naložbe. Ljubljana, Založba ZRC: 139 str.

Ravbar, M., Razpotnik Visković, N. 2010. Pomen večnamenske vloge kmetijstva v preobrazbi podeželja. V: Zavodnik Lamovšek A. (ur.), Fikfak A. (ur.), Barbič A. (ur.). *Podeželje na preizkušnji: jubilejna monografija ob upokojitvi izrednega profesorja dr. Antona Prosenca*. Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 63-72.

Roberts, M. 1974. *An introduction to town planning techniques*. London, Hutchinson: 406 str.

Rose, D. 2005. *Socio-economic Classifications: Classes and Scales, Measurement and Theories*: paper presented at the First Conference of the European Survey Research Association. Barcelona, Pompeu Fabra University: 20 str.

http://www.iser.essex.ac.uk/files/esec/presentations_and_publications/Measurement_Socstrat.doc (pridobljeno 3. 12. 2010).

Rupena Osolnik, M. 1982. Discussion. V: Krašovec, S. (ur.). *Part-time Farmers and their Adjustment to Pluriactivity*. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti: str. 154-159.

Saaty, T. L. 1980. *The Analytical Hierarchy Process*. New York, McGraw Hill International: 314 str.

Schmitt, G. 1991. Why is the agriculture of advanced Western economies still organised by family farms? Will this continue to be so in the future? *European revue of agricultural economics* 18, 3: 443-456.

doi: 10. 1093/erae/18. 3-4. 443

Schmitt, G. 1997. Unvollkommene Arbeitsmärkte, Opportunitätskosten der Familienarbeit und Betriebsgrösse. *Berichte über Landwirtschaft* 75: 35-65.

Singh, I., Squire, L., Strauss, J. 1986. Agricultural household models. Baltimore, Johns Hopkins Press: 327 str.

Slabe Erker, R. 2006. Ekonomsko vrednotenje neblagovnih učinkov kmetijstva. V: Kavčič, S. (ur.). Slovenija v EU - izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje: zbornik 3. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Moravske Toplice, 10. - 11. november 2005. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 271-279.

Slatnar Kutin, B. 2009. Struktura kmetijskih gospodarstev - Metodološka pojasnila. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

http://www.stat.si/doc/metod_pojasnila/15-119-MP.htm#_Toc242002610 (pridobljeno 13. 10. 2011).

Strategija prostorskega razvoja Slovenije. 2004. Ljubljana, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj: 75 str.

Strategija razvoja kmetijstva - delovno gradivo, verzija 24. 8. 2009. 2009. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 35. str.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/Novinarsko_sredisce/Govori/Strategija_vizija_in_cilji.pdf

(pridobljeno 19. 1. 2012).

Theesfeld, I. 2005. A Common Pool Resource in Transition. Determinants of Institutional Change for Bulgarian's Postsocialist Irrigation Sector. Aachen, Shaker Verlag, Volume 23: 275 str.

Tomc, G., Novak, M. 1986. Družbena enakost in neenakost v Sloveniji. Družboslovne razprave 3, 4: 45-58.

Toš, N., Klinar, P., Roter, Z., Markič, B., Mlinar, Z., Trampuž, C. 1997. Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968-1990. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja: 840 str.

http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/SJM_vrednote_v_prehodu_1.pdf

Toš, N., Malnar, B., Hafner-Fink, M., Uhan, S., Kurdija, S., Miheljak, V., Štebe, J., Bernik, I. 2004. Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999-2004. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja: 641 str.

http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/SJM_vrednote_v_prehodu_3.pdf

Trstenjak, A. 1982. Discussion. V: Krašovec, S. (ur.). Part-time Farmers and their Adjustment to Pluriactivity. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti: str. 93-94.

Turnšek, N., Uhan, S., Gregorčič, M. 2000. Nekaj značilnosti v kulturi prebivalcev Slovenije v obdobju od leta 1991 do leta 1997. *Ib revija* 34, 2: 61–71.

Udovč, A., Kovačič, M., Kramarič, F. 2006. Socialno-ekonomski tipi kmetij po podatkih popisa kmetijskih gospodarstev v letu 2000. V: Kavčič, S. (ur.). *Slovenija v EU - izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje: zbornik 3. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Moravske Toplice, 10. - 11. november 2005*. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 71-79.

Uredba o merilih za kategorizacijo javnih cest. UL RS št. 49-2576/1997: 4215.

Uredba o vnosu nevarnih snovi in rastlinskih hranil v tla. UL RS št. 68-3721/1996: 5769.

Uredba o zvrsteh naravnih vrednot. UL RS št. 52-2531/2002: 5298.

Uršič, M., Hočevar, M. 2007. *Protiurbanost kot način življenja*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: 128 str.

Vancalay, F., Messiti, L., Howden, P. 1998. Styles of farming and farming subcultures: Appropriate concepts for Australian rural sociology? *Rural Society* 8, 2: 85-107.

Van der Ploeg, J. D. 1995. The Tragedy of spatial planing. V: Schoute, J. F. (ur.). *Scenario Studies for the Rural Environment*. Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers: str. 75-90.

Wan, G. H., Cheng, E. J. 2001. Effects of land fragmentation and returns to scale in the Chinese farming sector. *Applied Economics* 33, 2: 183-194.
doi: 10. 1080/00036840121811

Weiss, C. R. 1997. Do they come back again? The symmetry and reversibility of off-farm employment. *European Revue of Agricultural Economics* 24, 1: 65-84.

Weiss, C. R. 1999. Farm growth and survival: econometric evidence for individual farms in upper Austria. *American Journal of Agricultural Economics* 81: 103–116.

Wright, E. O. 2005. *Approaches to Class Analysis*. Madison, University of Wisconsin: 224 str.
doi: 10. 2277/ 0521603811

Zakon o kmetijstvu (ZKme-1). UL RS št. 45-1978/2008: 4965.

Zakon o ohranjanju narave (ZON). UL RS št. 56-2655/1999: 7146.

Zakon o ohranjanju narave - uradno prečiščeno besedilo (ZON UPB2). UL RS št. 96-4233/2004: 11541.

Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPN). UL RS št. 33-1761/2007: 4585.

Zakon o vodah. Ljubljana (ZV-1). UL RS št. 67-3237/2002: 7648.

Žaucer, I. 2010. Statistične informacije – kmetijstvo in ribištvo. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije: 20 str.

Žigo Jonozovič, A. 2006. Usklajenost slovenske okoljske in kmetijske zakonodaje na področju ohranjanja genskih virov v kmetijstvu. *Acta agriculturae Slovenica* 87, 2: 193-203.

OSTALI VIRI

Busck, A. G., Hidding, M. C., Kristensen, S. B. P., Persson, C., Praestholm, S. 2009. Planning approaches for rural areas: Case studies from Denmark, Sweden and the Netherlands. *Danish Journal of Geography* 109: 15-32.

Carsjens, G. J., van der Knaap, W. 2002. Strategic land-use allocation: dealing with spatial relationships and fragmentation of agriculture. *Landscape and Urban Planning* 58: 171-179.

Cunder, T. 2006. Slovensko podeželje in nova strategija razvoja. *Dela* 25: 147-158.

Černilogar, G. 2007. Dopolnilne dejavnosti na kmetijah kot oblika podjetništva in vloga v razvoju podeželja Severno primorske regije. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta: 133 str.

Eikeland, S. 1999. New Rural Pluriactivity? Household Strategies and Rural Renewal in Norway. *Sociologia Ruralis* 39, 3: 359-376.
doi: 10. 1111/1467-9523. 00113

Fikfak, A. 1997. Urejanje nemestnih naselij – metoda in elementi metode za pripravo ureditvenih načrtov. *Urbani izziv* 32-33: 35-49.

Gidarakou, I., Kazakopoulos, L., Koutsouris, A. 2004. Pluriactivity and succession in small family farms: The case of two less favoured areas in Greece. V: Cristóvão, A. (ur.). *Farming and rural systems research and extension: proceedings of the 6th European Symposium of the International Farming Systems Association*, Vila Real, Portugalska, 4. – 7. April 2004: str. 151-160.

Gravsholt Busck, A. 2002. Farmers' Landscape Decisions: Relationships between Farmers' Values and Landscape Practices. *Sociologia Ruralis* 42, 3: 233-249.
doi: 10. 1111/1467-9523. 00213

Hudoklin, J., Cunder, T. 2002. Kmetijstvo in prostorski razvoj Slovenije: zasnova. Novo mesto, Acer: 60 str.

Jaeger, J. A. G. 2000. Landscape division, splitting index, and effective mesh size: new measures of landscape fragmentation. *Landscape Ecology* 15: 115-130.
doi: 10. 1023/A: 1008129329289

Jellema, A., Rossing, W., Opdam, P. 2004. Landscape Prototyping: towards an integrative approach for the design and analysis of multifunctional agricultural landscapes. V: Cristóvã, A. (ur.). Farming and rural systems research and extension: proceedings of the 6th European Symposium of the International Farming Systems Association, Vila Real, Portugalska, 4. – 7. April 2004: str. 293-302.

Kerbler, B. 2004. Kmetijstvo v razvoju podeželja Evropske unije in Slovenije. Urbani izziv 15, 1: 51-60.

Kerbler, B. 2006. Večnamenskost kmetijstva in kmetijska politika. Urbani izziv 17, 1: 106-113.

Kerbler, B. 2007. Nasledstvo na kmetijah kot posledica učinkovanja dejavnikov socialnogeografske strukture kmetij. Urbani izziv 18, 1: 106-110.

Klemenčič, V. 2005. Poskus opredelitve sodobnih problemov razvoja kulturne pokrajine slovenskega podeželja. Dela 24: 171-184.

Klemenčič, V. 2002. Razvoj in novi teoretični in metodološki koncepti ter aplikacija socialne geografije. Dela 18: 195-212.

Klemenčič, V. 2002. Procesi deagrarnizacije in urbanizacije slovenskega podeželja. Dela 17: 7-21.

Klemenčič, V. 1962. Kmetijska proizvodnja in izraba tal vasi Podgorje pri Kamniku. Geografski vestnik 34: 62-81.

Knierim, A., Siebert, R. 2004. Towards multi-functional agriculture - what motivates German farmers to realise biodiversity conservation. V: Cristóvã, A. (ur.). Farming and rural systems research and extension: proceedings of the 6th European Symposium of the International Farming Systems Association, Vila Real, Portugalska, 4. – 7. April 2004: str. 283-292.

Kovačič, M. 2001. Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. Učinki reforme slovenske kmetijske. V: Erjavec, E. (ur.), Juvančič, L. (ur.). Učinki reforme slovenske kmetijske politike: zbornik 1. konference Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 1. november 2001. Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: str. 209-221.

Levin, G. 2006. Farm size and landscape composition in relation to landscape changes in Denmark. Danish Journal of Geography 106, 2: 45-59.

Mann, C., Jaenneaux, P. 2009. Two Approaches for Understanding Land-Use Conflict to Improve Rural Planning and Management. Journal of Rural and Community Development 4, 1: 118-141.

Millward, H., French, A. 2007. Balancing Development and Environmental Protection in a Rural Commuter Belt: The 2006 Halifax Regional Plan. *Journal of Rural and Community development* 2: 1-17.

Odlok o občinskem prostorskem načrtu Občine Trzin – izvedbeni del. Uradni vestnik Občine Trzin št. 8/2010: 128-180.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih – Center Mengeš. Uradni vestnik Občine Mengeš št. 9/2002: 643-648.

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih ureditvenih pogojev – Center Mengeš. Uradni vestnik Občine Mengeš št. 9/2008: 476-480.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih občine Kamnik. UL RS, št. 52-2416/1992: 2996.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih občine Lukovica. Uradni vestnik Občine Lukovica št. 9/2004: 1-51.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale. Uradni vestnik občine Domžale št. 4/2003: 61-138.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Mengeš. Uradni vestnik Občine Mengeš št. 3/2002: 594-609.

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana Občine Kamnik za obdobje 1986-2000 in srednjeročnega družbenega plana Občine Kamnik za obdobje 1986-1990 – dopolnitev 2002. UL RS št. 90-4498/2002: 9901.

Pašakarnis, G., Maliene, V. 2010. Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: Applying land consolidation. *Land Use Policy* 27: 545-549.
doi: 10. 1016/j. landusepol. 2009. 07. 008

Perpar, A., Udovč, A. 2007. Kmetijske strokovne podlage za celostno prostorsko načrtovanje - pristop na primeru Mestne občine Koper. *Urbani izziv* 18: 40-47.

Pogačnik, A., Lavrač, I., Ravbar, M., Prosen, A., Zavodnik Lamovšek, A., Foški, M., Drobne, S., Vilfan, M. 2002. Nacionalne smernice za prostorski razvoj regij: zaključno gradivo. Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Katedra za prostorsko planiranje: 113 str.

Prosen, A. 2003. Urejanje podeželskega prostora – naloga integralnega ali sektorskega načrtovanja? *Urbani izziv* 14, 1: 32-40.

Rebernik, D. 2010. Teorija in praksa prostorskega načrtovanja: prostorski razvoj mest in širših mestnih območij v Sloveniji. Dela 33: 111-127.

Spremembe in dopolnitve dolgoročnega plana občine Kamnik za obdobje 1986-2000, dopolnitev 1992 in uskladitev grafičnega dela družbenega plana občine Kamnik za obdobje 1986-1990. UL RS št. 22-1127/1992: 1704.

Turk Niskač, B., Klaus, S., Starec, S. 2010. Urbano življenje ob kmetijah ali ruralno življenje ob stolpnica? Dilema jasne ločnic med urbanim in ruralnim. Urbani izziv 21, 1: 32-41.

Uredba o državnem lokacijskem načrtu za glavno cesto Želodnik – Mengeš - Vodice na odseku Želodnik - Mengeš z obvoznico Mengeš. UL RS št. 48-2259/2004: 6328.

Vprašalnik za raziskovanje strukture kmetijskih gospodarstev, junij 2007, KME-JUNSTRK/3L. 2007. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije: 12 str.
http://www.stat.si/doc/vprasalniki/KME_JUNSTRK_2007.pdf

Vugrin, M. 2005. Definiranje pojma javno dobro. Geodetski vestnik 49, 3: 416-423.

Zakon o kmetijskih zemljiščih (ZKZ-UPB2). UL RS št. 71-3086/2011: 9479.

Zakon o urejanju prostora (ZUreP-1). UL RS št. 110-5386/2002: 13057.

Zasada, I., Fertner, C., Piore, A., Nielsen, T. S. 2011. Peri-urbanisation and multifunctional adaptation of agriculture around Copenhagen. Danish Journal of Geography 111: 59-72.

Zupančič, D. 2005. Dinamika obnove in pokrajinski razvojni potenciali. AR 2: 26-31.